مەسعوود محەمەد

زاراوەسازیی پێوانە

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی میللی ٣٨٠، بەغدا، ١٩٨٨

بڵاوکردنەوەی لە ئینتەرنێتدا، ستۆکهۆلم ٢٠٠٤

بێگومان ڕۆنانی زاراوە لە هەر بابەتێک بێت، گەلێک ئەستەمترە لە وەرگێڕانی تێکڕای بابەت، چونکە دەشێ بابەت هەرچییێک بێ بدرێتەوە بە هۆش و پێزانین و سەقافەت و لەوانەوە داڕشتنێکی سەرجەمی بۆ ڕێک بخرێ بەو زمانەی کە وەرگێڕانەکەی پێ دەکرێ، لەو هەوڵەشدا وەرگێڕ دەتوانێ بە پێی پێویست ڕێگا کورت و درێژ بکاتەوە تا دەگاتە ئەو دەقەی کە واتای بابەتی وەرگێڕدراوەکە ڕادەگەیەنێ، کەچی تاکە وشە بە تێکڕایی و وشەی زاراوە بە تایبەتی دەرفەتی دڵخوازی تێدا یەکجار بەرتەنگە و خواییشت گۆڕی تێدا لە زەحمەتترە تا ئەگەر بمانەوێ لە ڕێی وێکچوواندنەوە نموونە بهێنینەوە دەتوانین بڵێین پێکانی مەبەست لە وەرگێڕاندا وەک پێکانی دیوارێکە، کەچی پێکانی مەبەست لە ڕۆنان، یاخود وەرگێڕانی وشەی ئاسایی وەک پێکانی بەردێکە لەو دیوارەدا، ئەمما پێکانی نیشانە لە دانانی زاراوەدا وەک پێکانی پنتێکە بەو بەردەوە. تاکە وشەی ئاسایی و تاکە وشەی زاراوە بەوەدا لەیەکدی جودا دەبنەوە کە:

١- وشەی ئاسایی لە دوو زمان، یاخود سەد زماندا بەرهەمێکی کۆمەڵایەتیی مرۆڤایەتییە، کە وەک جریوەی چۆلەکە و قاسپەی کەو، تاکە مەبەستی ڕاگەیاندنی نیازی ئاخێوەری ڕەچاوکردووە، بێ ئەوەی گوێی دابێتە زمانێکی دیکە لەوەدا ئایا بۆ ئەو ڕاگەیاندنە چ وشەیێکی هەڵناوە و لەو هەڵنانەدا چ شتێکی تێخوێندۆتەوە. هەرچی زاراوەیە لە سەرەتاوە مەبەستێکی نائاسایی بە مل خۆیەوە گرتووە، ئەوجا بە زۆریش لە ڕێی چاولێکەریی سەقافەتێکی پێشکەوتووەوە پێوانە و کێشانەی زانستی و هونەری و ئەدەبی لەگەڵدا کردووە. بە ڕێکەوت کورد گوتوەتی «بەرد» عەرەبیش گوتوەتی «حجر». بەڵام بە مەبەست و بە ئەرک و لێکدانەوە کورد لە بری «قواعد اللغة» و «قواعد الأملاء» «ڕێزمان» و «ڕێنووس» ی دۆزییەوە، زۆر جارانیش لەو دۆزینەوەیەدا هەڵەی وەهای کردووە کە ناشێ ئاپۆڕەی ئاخێوەر لە داهێنانی وشەی عادەتیدا هەڵەی ئەوتۆیی بکات وەک کە زمانزان هاتووە لە بری «ضمیر، Pronuom» زاراوەی «ڕاناو»ی پەسەند کردووە یاخود زۆر کەس لە جێگەی «فعل»ی عەرەبی «فرمان»یان بە باش زانیوە کەچی وشەی ناپەسەندتر لە «ڕاناو، فرمان» بە زۆرەملێ نەبێ هەر دەست ناکەوێ. وشەی «ڕاناو» ئەگەر لە پێشگری «ڕا» - ڕاهاتن - ڕاپسکاوتن - ڕابووردن... و وشەی «ناو» پەیدا بووبێ وەک ئەوەیە لۆکە بە ئاسندا بدووریت چونکە پێشگری «ڕا» هەر لەگەڵ کاردا دێت. کەس نەیبیستووە گوترابێ «ڕابەرد»، «ڕاعەلیشیش»، «ڕازوڕنا» ئەگەر لە «ئەڕا» بە واتای «بۆ»وە هاتبێ دەبێ بگوترێ «ئەڕای ناو» وەک کە هەندێک دەنووسن «بۆناو». هەڵبەت بۆناو لەگەڵ ناقۆڵایی خۆیدا پەسەندترە لە ڕاناو. وشەی «فرمان» هەمان «فەرمان»ە کە بە واتای «امر» هاتووە. نەخوێندووی کورد لە هەندێ شوێنی کوردنشیندا دەڵێن «فرمانی خۆم جێبەجێ کرد» مەبەستیشیان ئەوەیە کە ئەمرێکی بەسەریانەوە یاخود پێداویستێکی لێیان داوا دەکرێ جێبەجێییان کردووە. بەشێکی خوێندەواری کورد بۆ ئەوە چوو کە فرمان لەو بەکارهێنانەدا بە واتای «عمل، فعل» هاتووە ئیتر گورج فرمانیان لە جێگەی فعلی ڕێزمانی عەرەبی هەڵنا، بۆ ڕێزمانی کوردی.

٢- ئاپۆڕەی خەڵق کە دێن بە پێی توانا و بۆچوونی زگماکیان وشەی لێکدراو دروست دەکەن بەسەر باریکە ڕێگەی زەوقی زمانزانییاندا بەرەو مەبەستی سادەی ئەو ئەرکە عادەتییەوە دەڕۆن کەمیش وەها دەبێ ساتمەی تێدا بکەن چونکە ڕابەریان چرای ناوەکی زمانەکەیانە کە بە نەبزی دڵیان لێ دەدات نەک گڵۆپی خوازراوەی فەلسەفەی زمانناسی «فقه اللغة». لەو بووارە ڕوونەوە خەڵقەکە توانی بە لووسولێکی

و ڕێکوپێکی بڵێ: بەربەست، پارزۆنگ، دەمەوانە، زارهەراش، دارەمەیت، دەستکێش... یاخود هات و لە ڕێی بەکارهێنانی ئامێری وەکو کاروباری جووت و ئاش و خەڕەک ناوێکی لەباری بۆ هەر یەکێک لە وردە ئامرازی ئەو ئامێرانە پەسەند کرد کە لەگەڵ کاری ئامرازەکەدا دەگونجێت. یەکێک لەگەڵ جووت خەریک نەبووبێ ناتوانێ لە لاوە بیر لە وشەی لێکدراوی وەک «بەنکەڵەمە» بکاتەوە یاخود «دەستەندوو» ڕۆبنێت. بابای زمانزان و پسپۆڕی ڕێزمان و دەنگناسی و فەرهەنگنوویسی بە هۆی خنکانی لە گۆمی خوێندنەوەکانیدا بە درەنگەوە هەناسە لە مزاری بەربەرەڵایی زمانە دایک زاکەی خۆی هەڵدەکێشێ چونکە دەستوورەکانی ناو کتێبان ڕێی پێدەگرن و خۆیان بەسەر هۆشی ئاگا و ونیدا دەسەپێنن کە ئیتر لەوانەیە زاراوەی دەستووری و یاسایی وەها دابڕێژێ چ خزمایەتی بە زمانی خۆیەوە نەبێت و خەڵک بە بیستنی گوێ قووت بێت.

ئەگەر هاتبایە لکە بێئەژمارەکانی زانست و پیشەسازی و تەکنیک لەسەرچاوەی داهێنانی جۆرەها دروستکراوی سەرسووڕێنی وەکو فڕۆک و کۆمپیووتەر و کەشتی ئاسمانین بە زمانی کوردی و لە مێشکی کورد و بۆ ساختمانی کورد ڕسکا بان ئەوسا زانای کوردیش بە ئاسانی زاراوەی لەباری بۆ هەزاران هەزار ئامێری ورد و درشتی ئەو دروستکراوانە دادەنا، هەروەک لە خۆوە فەلاح زاراوەی بۆ وردە ئامرازی کاروباری جووت دانا، هەروەهاش خەڕەک ڕێس و وەستای ئاش.

ئێمە کە بێین بمانەوێ زاراوە بۆ هەموو ئامێر و ڕشتە و بەشەکانی دروستکراوێکی وەکو فڕۆک دابنێین پێویستە لە پێشەوە زانستی فڕین بە زمانی کوردی بخوێنین و بنووسین، کە ئەمە هەنگاوێکی سەرەتایی ئەوتۆیە بە هیچ زاراوەیەکمان ناگەیەنێ چونکە خۆمان دروستکەری فڕۆکە نین وەک کە دروستکەری خەڕەک و ئاشی ئاویین یاخود بووین. دەبێ لەپاش بەڵەدی لە زانستی فڕین و پێبردن بە دروست کردنی فڕۆک ئنجا ئەرکە هەناسە بڕەکەی ڕەچاوکردنی فەرمانی هەریەک لە وردە ئامێرەکانی هەڵبگرین بۆ ئەوەی بتوانین لە دەفتەرخانەی زمانی کوردی بە خۆی و فەرهەنگ و مەتەڵ و قسەی نەستەق و کەلەپووری پێشینانییەوە وشەی گونجاو لەگەڵ ئەو فەرمانەدا هەڵبژێرین و لە باری پێویستدا وشەی لێکدراو دەستەواژەی سەرلەبەریش ڕۆبنێین بەڵکو خواوراستان زاراوەیەکی پڕ بە پێست یاخود هەر نەبێ خزم بەو ئامێرە دەستنیشان بکەین سەرنجێکی سەرپێیی لێمان ڕوون دەکاتەوە کەوا ڕەنگە وردە ئامێری چەند دروستکراوی وەکو فڕۆکە و فابریقەی هێزی ئەتۆم و چاپەمەنی ڕووبەڕووی دەیان هەزار و پتریش لە وشەی سەرسەختی دوورەدەستی خز و سڵمان بکات کە هۆش تێیدا ئەبڵەق دەبێت.

زەحمەتیی ئەو کارە لەوەندەش ناوەستێ. پێویستە پسپۆڕانی لکی هەریەک لە زانستەکان و دروستکراوەکان لە نێوان خۆیاندا ئاگاداری کاری یەکتر بن، نەکا هەر تاقمە ملی ڕێگەیێک بگرێ کە لە ئاکامدا زاراوەی بەرەواژی لەیەکدی جودا بۆ وردە ئامێری ئەوتۆ دابنێن هەمان فەرمان جێبەجێ دەکات لە دوو دروستکراوی جودادا. ڕاستییەکەی ئێمە هەتا ئێستاکە نازانین گەلە پێشکەوتووەکان چۆناوچۆنی بۆیان دەلوێ زاراوەی ڕێکوپێک بۆ هەموو پێویستێک دابنێن بێ ئەوەی زاراوەکانیان تێک بئاڵقێن. بە دەگمەن ڕێک بکەوێ کە زاراوەییکی ئارکیۆلۆجی لەگەڵ زاراوەییکی فەلسەفەی مێژوو دژی یەکتر بوەستن، بەڵام ئەوەندەی لە خوێندنەوە و نووسین دێتە بەر زەینەوە دژوەستانێکی ئەوتۆیی ڕەچاو نەکراوە. بەهەرحاڵ ئێمە لە بارێکدا نین خەفەت بۆ ئەو گەلە پێشکەوتووانە بخۆین و ڕێبازی بێ کۆسپیان لە زاراوەسازیدا بۆ ڕەنگرێژ بکەین. ئێمە ئەگەر بتوانین بەرە شرەی خۆمان لە ئاو دەربهێنین بەسمانە،

کە دەشیەم بۆ ئەو تەرزە تێبینییانەوە دەڕۆم مەبەستم ڕوون کردنەوەی لایەنە ئەستەمەکانی زاراوەسازییە. دەبێ بزانین زاراوە دانان بەوەندە پێک نایەت دەست بدەینە قەڵەم و بە پێی هۆش پێ شکان و دەسەڵاتی زمانزانیمان بۆ «سیارة» گەڕۆک و بۆ «طیارة» فڕۆک، فڕۆکە دابنێین. زاراوە دانان بەر لە هەموو شتێک پێویستی بە زانستی فەرهەنگسازی هەیە چونکە لە ئاکامدا بایی فەرهەنگێک وشە ڕۆدەنێت. ئەوجا وەکو گوتم، پێویستی بەو زانستە هەیە کە زاراوەی بۆ دادەندرێت. دوای ئەمە پێویستی هەیە بە زانستی زمان و دەنگناسی و هەموو لکەکانی دیکە کە زمان باوەشی پێدا دەگرێت.

دەبێ بەلانی کەمەوە شارەزایی لە زمانێکی پێشکەوتووی ئەم سەردەمە پاڵپشتی زاراوەساز بێت دەبێ زاراوەساز هەستیار و مووقلاش و وردبین و سەلیقەدار بێت.

ئێمەی کورد لە هیچ ڕوویەکەوە بۆمان نەلواوە بتوانین بایی پێویست، بگرە دەیەکی پێویست، ئامادەی زاراوەسازی بین. سۆز و عاتیفە وەها دەکات لێرە و لەوێ مێرخاسێکی کورد بە ئەرکی ماددی و بە ڕادەی لێهاتوویی خۆی خەریکی گرتنی بەشێکی ئەو کەلێنە زلەی زاراوەی کوردی بێت، وەک کە مامۆستا کەمال جەلال غەریب و مێرخاسی دیکەش بە گیانی لە خۆبووردووانەوە چەند ساڵە خەریک و عەوداڵن. فەرهەنگ نووسەکانیشمان لەو مەیدانەدا هەستی پەرۆش بۆ زمانی کوردی پاڵی پێوە ناون هێندەی هەنگ کە لە هەزاران هەزار گوڵ شەربەت دەمژێ بۆ شانە هەنگوینی پووره هەنگ، ئەوانیش کەشکۆلی سواڵ و سەدەقە و پاڕانەوە لەم و لەو بە کۆڵ دا دەدەن و دێ بە دێ ترخێنە بە ئەسکوێ، وشەیەک لە هەورامان و یەکێک لە ئەردەڵان و دووان لە بابان و سێیان لە موکریان دەخەنە تۆمارخانەی فەرهەنگی کوردییەوە، سەد هەزار جار کاریان ڕاست بێ و ئەوەی مردووە هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی، هەرچەند دەروێشییەکەیان بێ گەشت و گەڕانیشە چونکە ئەگەر وەهایان نەکردبایە فەرهەنگێکی کوردی چاوی لە ڕۆژگار هەڵنەدەهێنا. تا دەهات فەرهەنگ نووسی کورد لە بنگە سەقافییەکانی ئەم جیهانەدا دەبوون بە پسپۆڕی فەرهەنگ و دەکەوتنە گەشت و پشکنینەوە «گورگان نێرە هەری مەلایان دەخوارد» مەگەر لە خەون دەنا فەرهەنگی کوردیمان بە چاوی خۆمان نەدەدیت. ئەوەندەی زانیبێتم نەم بیستووە تا ئێستاکەش بە خوێندن و شەهادە چ کوردێک بووبێتە پسپۆڕی شارەزای فەرهەنگ و زاراوە. خۆ ئەوساش هەر دەمێنێتەوە فەرهەنگ ڕێک بخرێت و زاراوە سازبدرێت. نایەتە باوەڕیشمەوە کەسێکی کورد لە بەرنامەیدا بێت بۆ کۆکردنەوەی وشەی کوردی کەشکۆڵی دەروێشی بە ئەستۆوە بگرێت. بێگومان تا ئەو ڕۆژەی لێزانی فەرهەنگ و زاراوەی کوردی بە نووسین نەپارێزرێ، وەک کە فەرهەنگ نووسەکانمان بەشێکی زۆریان لێ پاراستووە، سامانێکی سەرلەبەری وشەی کوردی تێ دەچێت بە تایبەتی ئەو وشانەی بەسەر زاری ئێلەکان و لادێ نشینەکانی کوردەوەن. تا ئەم ڕۆژەی کە من لە بەرەو کۆتایی مانگی دووایینی ساڵی ١٩٨٥ خەریکی ئەم نووسینەم خەرمانێکی بە پۆزی وشەی کوردی لە بابەتی کەلەپووری وەکو گەپ و مەتەڵ و بەیت و بالۆره و کێڵان و دروون و چنین و جۆرەها پیشەسازی و کەسب و کاری زەحمەتکێشی رووتاریا (پرۆلیتاریا)ی کورد لە بیران چۆتەوە، چی ماویشە لەم بابەتە ئەگەر بەسەری ڕانەگەین لە ماوەیێکی کورتدا تێدەچێت. بە نموونە کەسابەتی لبادچییەتی، یان مەنجەڵ سپی کردنەوە، یان خەڕەک ڕێسی، یان پەڕەکردن یان دروێنە و خەرمان، یان سێ باز و تۆپێنە و چکەندەرە و تەندووری سووری و خوازەڵێ... و سەدان بابەتی فۆلکلۆری ئەوتۆیی بە زەینی خۆتدا تێ بپەڕێنە و بە حیسابێکی سەرپێیی لێک بدەوە چەندین سەدان لە وشەی کوردی سەر بەم وردەکارانە هەتا ئێستا لە بیران چوونەتەوە و لە

دەفتەرخانەی زمانەکەمان شوورانەوە. زەخیرەیێکی لە زاراوەی ئەو بابەتە فۆلکلۆرییانەدا هەبوو هی وەهای تێدا بوو ببێتە بنیچەی زاراوەی زانستی، یان میکانیکی، یان هەرچی دەبێ با ببێ وەک ئەوەی لە یاری «تۆپێنە – نان نانانێ» شوێنێکی یاریەکەی لێ دەست پێ دەکراو هەر جارە بۆ ئەوێ دەچۆوە پێی دەگوترا «سەرشار». دەشێ ئەم وشەیە بۆ گەلێک بابەتی گرنگ بەکاربهێندرێ وەک کە بڵێی: سەرشاری پرۆژە کشتوکاڵییەکەی شارەزوور و ناوچەی پێنجوین ئاوایی سەییدسادقە.

لە یاری «پەلیکانێ – هەلووک» وشەی پەلیک ریشەی دەچێتەوە بۆ مێژوویێکی زێدە کۆنی زمانی کوردی. لە کۆنی هەرە کۆنەوە پاشگری «یک» بۆ نیسبەت بەکارهاتووە بەڵام دەنگی «ک»ەکەی سواوە و ئێستا ماوەتەوە دەنگی «ی». لە خوێندنەوەمدا دیتوومە، مامۆستایانی تۆژینەوە لە پەهلەوی و بەرەژووورتر دوو وشەیان دۆزیوەتەوە تا ئێستا پاشگری «یک»یان پێوە ماوە ئەوانیش دوو وشەی «تاریک، نزدیک»ن. لە رێی قیاسەوە ئاشکرایە وشەی «پەلیک» لە سەرێکیەوە پەل دەکرێت تاکوو بە دەسپەل لێی بدرێت و هەڵبەزێتەوە. لە سەرنج گرتنی خۆمەوە وەها بۆ دەچم کە رێژەیێکی نیسبەتی کوردی وەک «پەنامەکی، شەوەکی، دەرەکی» شێوەیێکی گۆڕاوی ئەو رێژەی نیسبەتی کۆن کە بەهۆی «یک» پێک دەهات واتە لە بنەڕەتدا «شەویک، دەریک، پەنامیک...» بوون و لە بەکارهێنانی بێ نووسیندا گۆڕاوون. بەهەمە حاڵ لە گۆڕانی شێوەی ئەو رێژەیە، ئەگەر گۆڕابێ، چ زەرەرێکمان نەکردووە و دەتوانین سوودی لێ ببینین بە تایبەتی لە رێژە نیسبەتی ئەو وشانەی کە لەگەڵ تاکە دەنگی «ی» خۆ بە دەست نیسبەتەوە نادەن. هەموو ئەو وشانەی کۆتاییان بە «ی» دێت وەک ماسی، سپی، ترۆزی... رێژەیێکی رەسەنی کوردیمان بەکارهێناوە. ئەو وشانەش کە وەصفیان تێدایە ئەگەر «ی»یان بە دوادا هات بۆ لای تجرید Abstract یان دەباتەوە وەک: جوانی، ئازایی، لەسەرخۆیی... لە گرفتی تێکەڵ بوونی نیسبەت و تجرید رزگار دەبین. نموونەیەکی روونکەرەوەتر لە وشەی «دز» دەهێنمەوە. کە گوتمان «دزی» یەکسەر بۆ «سرقە» دەچینەوە. «سارقی» دەبێتە «دزەکی». نیسبەت بۆ دزی دەبێتە دزیەکی. نیسبەت بۆ دزیەتی دەبێتە دزیەتیەکی. وەک کە لە ئینگلیزیدا وشەی Pecune دەشێ ببێتە Pecuneious بە واتای خاوەن پارە. ئەمیشیان لەگەڵ پێشگر دەبێتە impecunious بە واتای بێ پارە. impecuniousity دەبێتە بێ پارەیی، افلاس. Pecune بە پێشگر و پاشگر بە تەنها چوار وێنەی وەرگرت.

ساڵی ١٩٧٥ کە لە کۆڕی زانیاری کورد بووم لیژنەیێک بە دەمڕاستی خۆم بۆ زاراوە پێکهات، بە ئەندامەتی مامۆستایان شوکور مصطفی، هێمن موکریانی، د. ئەورەحمانی حاجی مارف. دەوری هەزار زاراوەیێک ساز دراو لە بەرگی چوارەمی گۆڤاری کۆڕ ساڵی ١٩٧٦ بڵاوکرایەوە. لەوێشدا لیژنە پشتگیری کرد لە بەکارهێنانی پاشگری «کی» بۆ رێژی نیسبەت. پێشەکی و لیستەی زاراوەکان لە لاپەڕە ٤٣٣ تا لاپەڕە ٤٧٩ی ئەو گۆڤارەی پڕ کردەوە. شایەنی باسە کە یەکەم جار ئەم «یک»ی نیسبەت و «یە» ناوی مەعنا (هەردوویان بوونەتە «ی») لە گوتارێکی د. فاروق عمر صديق کە لە ژمارەیێکی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا بلاوکرایەوە کەوتە بەر گوێی کوردی عێراق.

وەک خوێنەر دەبینێت ئەم شریتەیەی تێبینی و لێکدانەوەیە لە تاکە وشەی «پەلیک»ەوە هات کە دارۆچکەیێکی یەک لە یارییە کۆنینەکانی کوردەوارییە. بێگومان هەرچی کەلەپوور هەیە لە پۆشاک و خۆراک و یاری و وردە پیشەسازی و کەسب و کاری گوزەران، سەرلەبەریان، خاوەن وشەی ئەوتۆن کەڵکی فەرهەنگ و زاراوەیان پێوە بێت. نموونەیەکی دیکەی ئەم رایەم لە خانوو دروست کردنی لادێ

وەردەگرین. دەزانین خانوویێکی دیواری هەڵنرابێ و سەری نەگیرابێ پێی دەڵێن «کەیل»، هەر یەکێکیش لە ژوورەکانی ئەو خانوە پێی دەڵێن «چاوە». بەو پێیە چاوە بە بۆشایی دەورەگیراو دەگوترێ. هەر چونکە ئەستێرک پێشەوەی کراوەتەوە پێی دەڵێن «چاوی ئەستێرک» نەک »چاوەی ئەستێرک» لەمەوە دەتوانین وشەی چاوە بۆ «حجيرة» Cell و هەموو ئەو ئەندام یاخود دروستکراوانەی خاوەن بۆشایی دەورەگیراون بەکاربهێنین. میللەتە پێشکەوتووەکان شەرم ناکەن لە بەکارهێنانی Cell کە لە بنەڕەتدا بە ژووری ژێرزەمین دەگوترێ ئێمەش نابێ کۆمە بکەین لە بەکارهێنانی چاوە و غەیری چاوە بۆ مەبەستێکی لەگەڵی بگونجێت.

لە نموونەی چوونەوە بۆ بنچەکی زمان ئەم تەجرەبەیەی خۆم دەهێنمەوە: لە گوتارێکمدا بۆچوونێکی هەڵە واهای لێ خۆش هێنام کە وشەی هەناسە هێمای تێدا بێ بۆ دەنگی «هـ» کە لە هەناسەسواریدا دەبیسترێ، کەرتی «ناسە»ش بە نەزانراوی دەمێنێتەوە. دواتر لە کتێبی «فرهنگ ایران باستان»<٢> دا خوێندمەوە کە لە ئاڤێستادا «ئەن» بە واتای نەفەس وەرگرتن یاخود هەناسە هاتووە. لەوەوە هەڵەی خۆمم بەسەرگرتەوە، زانیم «هەن»ی هەناسە ئەو «ئەن»ەیە و هەمزەکەی گۆڕاوە بە «هـ». دواتر سەرنجم بۆ ئەوە کشا کە لە خوێندنەوەمدا دیتوومە «اسە» لە ئاڤێستادا بە واتای «خۆرا» بەکارهاتووە کە ئەویش لە «ئەت» بە واتای خواردن وەگیراوە تەنانەت «کرگس» لە «کهرکە اسە – کەهرکە ئاسە»وە هاتووە بە واتای تەیرخۆر – لاپەڕە ٢٢٣ «فرهنگ ایران باستان» – لەوەوە تێگەیشتم «ئەن ئاسە» بۆتە «هەناسە» بە واتای هەوا خواردن. ئنجا ئێستاکە دەڵێم ئەگەر «هەن» بکەین بە پێشگر بۆ ئەو وشانەی لە پزیشکی یاخود کیمیا یاخود هەر زانستێکی دیکە بێت دەخلی بەسەر هەناسە و هەواوە هەبێ کارێکی سوودبەخشمان کردووە وەک بڵێین: هەنگر، هەندەر، هەنبەست، هەنکورت، هەنمژ…

بە بۆنەی هاتنی وشەی «کەهرکە»وە دەڵێم، بە پێی بۆچوونی خۆم وا دەزانم وشەی «کەڵەباب» کە لە بەری سۆران «کەرەباب»ی پێ دەڵێن لە «کەهرکەباب»ەوە هاتووە بە واتای «مەلی بابانە، نێر». تەنانەت «کەڵەشێر»یش لە «کەهر کەشێر»ەوە بە واتای مەلی وەک شێر هاتووە بەڵام دەنگی «ر»ی لاواز تێدا گۆڕاوە بە «ڵ» وەک دەشزانین لە کۆنی کۆنەوە دەنگی «ل» لە کوردیدا نەبووە چونکە «ئاڤێستا دەنگی «ل»ی تێدا نییە. سەرنج بگریت دەبینیت «کەڵەباب» وەک ئەوەیە بڵێیت «کەڵەکەڵ – بابەباب» چونکە هەردوو وشەی واتای نێرایەتی دەگەیەنن کەچی «کەهرکەباب» پڕ بە پێستی ئەو مەلەیە.

نموونەیێکی دیکە لە چوونەوە بۆ بنەچەکی زمانەکەمان: پێشگری «وەر» لە وەرچەرخان، وەرگرتن، وەرکەوتن… دا کەوا جۆرێک سووڕانیان تێدایە دەچێتەوە بۆ فیعلی «ڤەریتەن»ی ئاڤێستا بە واتای سووڕان و خول خواردن. شایەنی باسە بڵێم «ڤەر، وەر» لە فارسی ئێستاکەدا بەرچاو ناکەوێت.

وشەی «پەز» لە ئاڤێستادا «پەشوو، پەسوو» بووە، لەوەوە دیارە شووان لە «پەشووان»ەوە هاتووە کە فارس کردوویەتی بە «چوبان». دەتوانین وشەی «پەز» کە تەمەنێکی سێ هەزار ساڵی هەیە بکەین بە سەرچاوە بۆ هەر زاراوەیێکی ئاژەڵناسی و بەیتەری کە پێوەندی بە مەڕەوە هەبێت.

زۆرم پێ خۆش بوو کە زانیم لە ئاڤێستادا وشەی «ئافەنت» بە واتای دەفری ئاو هاتووە – لاپەڕە ٦٥ لە «فرهنگ ایران باستان» ی ناوبراو – لەوەوە زانیم «ئافتاوە»ی ئێستاکەمان هەمان «ئافەنت»ی ئاڤێستایە واتاکەی گۆڕاوە بۆ «دەفر» و نوونەکەی سوواوە و سەرلەنوێ «ئاو»ی خراوەتە سەر. دیارە «ئاف»ی ئافەنت بە واتای «ئاو»ە. زۆر بە لەباری دەتوانین «ئافەنت» کە ماڵی حەڵاڵی کوردە لە بری «وعاء»

بەکاربهێنین وەک کە لە «ئافتاوە»دا جێگەی «وعاء»ی گرتۆتەوە، بۆشمان هەیە کەرتی «ئاف» بکەین بە پێشگر بۆ هەر وشەیەکی پێوەندی بە «وعاء»ەوە هەبێت.

بێگومان ئاوڕدانەوە لە ڕابوردووی زمانەکەمان یارمەتییەکی گەورەمان دەدات لە ڕۆنانی زاراوە و وشەی عادەتیشدا. ڕاستییەکەی زاراوە هەتا لە وشەی نەبیستراو ساز بدرێت کەمتر خەڵقی لێ دەسەنگرێتەوە. بە نموونە، کە دەڵێین ئۆکسجین، «مولد الحموضة» پێمان سەیر نییە. بەڵام کە گوترا «ترشەزێ» وشتمان دەکات. ئەم «ترشەزێ»یە بە قیاس لە «شفتەزێ» – کە گۆڕاوی جفتەزێیە – دێت کە بە ئافرەتێک دەگوترێ لە ساڵێکدا دوو جاران زابێت. جگە لەم لایەنە، هەڵنانی پێوەندی لە نێوان زمانی ئەدەبی ئێستاکەمان و زمانی کۆنینەمان، خۆی لە خۆیدا گەشە کردنێکی بایەخداری ڕۆشنبیری کوردییە.

چی گوتم لەو ڕووپەڕانەدا دەروازە بوو بۆ ناو باسی زاراوەسازی کە ئەگەر مافی تەواوی پێ بدرێ دەبێ بە هەناسەیەکی درێژتر ڕێگای چوونە ناو باسەکە هەموار بکرێ بەر لەوەی قەڵەم لە ناوەڕۆکی بگەڕێ. هەروەک مرۆڤ بە خۆڕاهێنانی مانگەها و ساڵەها ئنجا دەبێتە سوارچاک و هەروەهاش بە سەرنج گرتن لە زمان و بە ئەم دیو ئەو دیو کردنی پێکهێنەرەکانی و هەڵسەنگاندنی ئاخاوتنی عادەتی لە ڕووی دەسەڵاتی داڕشتنی وشە و وردبوونەوە لە جۆری زاراوەسازی لەلایەن ئاخێوەری کورد و چوونەوە بۆ بنەچەکی زمانەکە و بەیەکدی گرتنی زمانی کوردی لەگەڵ زمانی دیکە لە ڕاڕەوی وشە ڕۆناندا و گەلێک باری دیکەی سەر بە زمان و جۆری ئاخاوتن و تێکهەڵکێشانی وشە و تێکبەستنی ڕستە و... هتد زمانەوان هێمای زاراوەسازی تێدا بەرە و فراژووتن دەبێتەوە. بە دوا ئەم تێبینی و ڕوونکردنەوانەدا دێین بۆ سەر چەقی باسی زاراوەسازی پێوانە لە کوردیدا.

جارێکی دیکەش دان بەوەدا دەهێنم، لە وزەی من و هیچ کەسێکدا نییە، بتوانێ نیگای خۆی وەها فرەوان بکات هەموو زانست و تەکنیک و دروستکراوە سەرسووڕێنەکانی سەردەم بگرێتەوە. خۆ ئەگەر کەوانەی قسە لێکدی بکێشینەوە دەڵێین چ جایی کورد یاخود میللەتی لە کورد پێشکەوتووتری وەکو عەرەب، بگرە میللەتە هەڵکشیوەکانیش ناتوانن لە زمانی دایکزای خۆیان زاراوە ساز بدەن بۆ هەموو ئەو کەرستە هەمە چەشنەیەی کە خۆیان دروستیان کردوە... لە ناچارییەوە بەرەو ئەو بەرژەوەندە چوون کە ڕازی بن زاراوەی زمانێکی لە کۆنەوە سەلمێندراو ببێتە سەرچاوە ئەویش لە پلەی یەکەمدا لاتینییە، بەوەشدا خزمەتێکی گەورەی هاوچەشن کردنی سەقافەتی میللەتان کرا چونکە ماوەی تێکگەیشتنیان بە هەزاران هەزار زاراوەی موشتەرەک کورت کردەوە. دەبینین لە تەلەفزیۆن زۆربەی زاراوەکانی فیلم سازی سۆڤیەت و پۆڵۆنیا و ئەڵمانیا و فرەنسە... یەک شتە مەگەر لە ڕێنووسدا فەرقی پێ بکرێ. لەمەوە بێ کۆمە کردن دەڵێم، ئێمەی کورد کە یەکجار دابڕاوین لە کاروانی زانست و خوێندن و تەکنیک ناشێ خۆمان بخەینە ژێر بارە قورسەکەی وەرگێڕانی ئەو وشانەی لە زمانە پێشکەوتووەکانەوە بە دنیادا بڵاوبوونەتەوە وەکو تەلەفۆن، کۆمپیوتەر، ستراتۆسفیر، پەنچەر... چ پێویست نیە تەلەفۆن بکەین بە «دوورە دەنگ» چونکە ڕووبەڕووی زۆر وشەی دیکە دەبین کە نەتوانین بۆ سەر کوردییان وەرگێڕین. خۆوبەخت لە کۆنەوە دووربین لەبری تەلەسکۆپ بەکار هات. هەر وشەیێکی ئەوتۆیی هەبێ باوەشی پێدادەگرین و ڕەنگە لاریم نەبێ لە ڕێی پێوانەوە مایکرۆسکۆپیش بکەین بە «وردبین» چونکە لەگەڵ سەلیقە دەگونجێت و لە وشە بێگانەکە کورتترە و خزمیشە لەگەڵ دووربین. لەم تێبینییەوە بۆ دوو خاڵی گرنگ دەڕۆم.

یەکیان ئەوەیە، هەر وشەیێکی توانرا بێ ئەوەی زەق لە چاوان بچەقێ، بکرێ بە کوردی با بکرێ چونکە هەروەک شەڕ بە زەوق و سەلیقە نافرۆشین شەڕ بە زمانەکەشمان نافرۆشین، ڕاستییەکەی چونکە ڕێنووسمان بە پیتی عەرەبییە بە دەست خۆت و خۆم نییە وشەی کوردی بەو ڕێنووسە لەبارتر دێتە بەر چاو و هەست لەوەی وشەی بێگانەی پێ بنووسین. بە نموونە وشەی Transmogrification یاخود Trans ub stan tiation زۆر بە زەق و زۆپی خۆی بە دەست ڕێنووسی کورییەوە دەدات ڕەنگە لەو بارانەدا کە هەر چارمان نەما وەها باش بێ ئەو جۆرە وشانە بە ڕێنووسی لاتینی بنووسین. بە هەمە حاڵ ئێمە لە مەیدانێکی بەرتەسکدا دەتوانین مل بنێینە وەرگێڕانی زاراوە سەختەکانی زانست و تەکنیک، کە چووینە ناو ڕایەڵەکانی کارگە و بنگە ئاتۆمییەکانەوە سەرەدەرییان لێ ناکەین چ جایی ئەوەی لە ناونانیان ڕێگۆڕکێی دڵخوازانە بکەین.

دووەمیان ئەوەیە کە هەر هاتین زاراوەی بێگانە بەکاربهێنین ناشێ بە زۆرەملێ زاراوەیێکی زەق و زۆپ بەسەر زمانەکەماندا بسەپێنین مادەم پێشتر زاراوەی یەکێک لە زمانە ڕۆژهەڵاتییەکانمان بە ناودا بڵاوبووبێتەوە. من ئەگەر زووتر لە وشەی ئۆتۆمۆبێل – ترومبێل ڕانەهاتبامایە چ لاریم لە سەیارە نەدەبوو هەر نەبێ چونکە ئەمیان کورتترە. کە هەستی زگماکی زمانناسیم بەسەر هەناسەی وشاندا ڕادەگرم فەلەکیاتم پێ ڕەوانترە لە ئەسترۆنۆمی ریازیاتیشم پێ لەبارترە لە ماتەماتیک. ئەگەر لە سەرەتاوە بەو وشە ڕۆژئاواییانە ڕاهاتباین پێویست نەدەما بەوەی لێیان بادەینەوە بۆسەر عەرەبی هەروەک ئێستاکە زەوقم لە «تەلەفۆن»ەوە بۆ «هاتف» ڕاناگوێزم مەگەر تۆبزی لە خۆم بکەم. لە عەقیدە و پەرستن و مامڵەتی ڕۆژانەماندا چەندین وشەی عەرەبی بۆمان بۆتە فەرهەنگۆکی ئاخاوتن، چ پێی ناوێ کۆمە بکەین لە زاراوەیێک کە بە کوردی پەیدا نەکرێ عەرەبییەکەی بەکاربهێنین. تۆ لە کورد بگەڕێ و سەیری تورک بکە، پەنجا ساڵ دوای پشت لە ئیسلام و عەرەب کردن و گۆڕینی ڕێنووسی عەرەبی بە لاتینی ئنجا دەڵێن و دەنووسن «مع مافیە». خۆ فارسی هەر خنکاوی وشەی عەرەبییە تا ئەوەی واز لە فارسییەکە دەهێنن بۆ عەرەبی. تەنها مەرجێک هەبێ لە پەسەند کردنی وشەی بێگانە بۆ ئەو واتایەی لە کوردیدا وشەی نییە هەر هێندەیە کە زەق و سەخت نەبێ وەکو ئێسکەماسی بە گەرووی زمانەکەماندا نەچێتە خوار.

دوای ئەمە بێینە سەر حیسابی کەسێکی خەریک دەبێ لە کوردیدا زاراوە دابنێ. وێڕای ئەو مەرجانەی لە سەرەتای نووسینمدا دەست نیشانم کردن پێویستی هەرە پێویست بۆ زاراوەسازی کوردی ئەوەیە شارەزای زاراوە جوداکانی کوردی بێ و فەرهەنگۆکیان بزانێ و تا ڕادەی بۆ لوان شارەزای بابەتە فۆلکلۆرییەکانیان بێ، چونەک سەرەنجام هەردەبێ پەنا بۆ زمانەکەی کوردی ببات، ئنجا ئەگەر لەوێدا هەژار بوو هەرچی زانست و ڕێزمانی دنیا هەیە بە کەڵکی نایێ وەک ئەوەی هەزار تۆن چەمەنتۆ و هەزار تۆن شیشە و هەرچی کەرستەی خانووە تەسلیمی ناوەستای بکەی ناتوانێ دیوارێکی خوار هەڵنێ. کە دەڵێم دەبێ شارەزای زاراوە جوداکان بێ هەرگیز لە بیر ناکەم کە بارتەقای زانینی ئەو زاراوانە دەبێ شارەزای نووسینی ئەدەبی و لکەکانی زانستی زمان بێ و تێیاندا مەعلان بێ چونکە لەمیاندا کەرەستەی پوخت و بە پێوانە هەیە کەوا هەم خۆی لە خۆیدا سامانێکی زمانییە و هەم دەبێتە ڕێکخەری ئەو کەرەستەیەی بە خامی لە ئاخاوتنەوە خۆ بەدەست فەرهەنگ و زاراوەسازییەوە دەدات. زمانزانی کە بە کەڵکی زاراوەسازی بێت گەر دوو جۆری ئەدەبی و ڕەمەکی دەگرێتەوە خۆ ئەوەی ڕاست بێ زمانی ئەدەبی و ڕێزمان و لکەکانی دیکەی زانستی زمان هەمووی هەر نەمامی بنەداری ئاخاوتنن بە

تایبەتی لە زمانێکی وەکو کوردیدا کە شێوە ئەدەبییەکەی جارێ زۆر شلکە و بەحاڵ شەقڵێکی جوداکەرەوەی بۆ خۆی داڕشتوە و ڕێزمانیشی تا ئێستا لەسەر دەقێکی سەلمێنراو بە تەواوی نەوەستاوە.

زاراوەساز پاش شارەزایی لە زانستی زمان و زاراوە جوداکانی زمانی کوردی دەبێ لە بەرنامەیدا بێ بەرەو ئاسانی و کەم ئەرکییەوە ڕێگە دەربکات. هەتا زاراوە کورتتر و سادەتر بێ پەسەندترە. کە سادەیی و کورتی دەست نەکەوت پێویستە هەتا بلوێ زاراوە لە کەمترین ژمارەی کەرت سازبدرێ نەک خۆی لێک بکێشێتەوە بۆ دەستەواژە. بە نموونە، ئەو ئامێرەی مەکینەی جووت کە پێی دەڵێن «خرماشة» و گۆڕاوی «خماش»ەیە لە «خمش» بە واتای «ڕنینەوە» دێت. لە کوردیدا ناوی ئالەت لە ڕنین وەرگیراوە و دەگوترێ ڕنەک – لە کێشی کوتەک، پەستەک... کە لە کوتان و پەستنەوە هاتووە – دەبێ زاراوەساز بۆ خرماشە وشەی ڕنەک نەک «زەوی ڕن» یاخود وشەی دیکەی ئەوتۆیی کە لە سادەیی دەردەچێت. نموونەیێکی دیکە «پارزنین» دەهێنمەوە، کابانی ماڵە کورد «پارزۆنگ»یان لێ داڕشتووە بە واتای «مصفاة». ئەم پارزۆنگە بۆ هەموو ئامێرێکی پارزنین دەست دەدات و بە هۆی کورتی و سادەییەوە بۆ زاراوە نرخی تەواو نابێت.

هەتا بشێ تاکە وشە پەسەندە بۆ زاراوە، کە نەشیا ئنجا داڕێژراو کە بریتییە لە وشەیێکی سەربەخۆ و زیادی وەکو پێشگر و پاشگر. کە ئەو مومکین نەبوو ئنجا وشەی لێکدراو و ئاوێتە و دەستەواژە کە بریتین لە دوو وشەی سەربەخۆ و لە دوو وشە و زیادی... و... هتد.

دەبێ ئەمە دەستووری گشتیمان بێ بەڵام نابێ دەستوورەکە بەلای ناقۆڵاییمانەوە ببات. هەر کاتێک وشەی سادە دەستی نەدا بۆ زاراوە پەنا دەبەین بۆ داڕێژراو، لێکدراو... هەڵبەت ئەم تەرزە کارەش دەچێتەوە بۆ زەوقی زمانناسی و زاراوەسازی، هەرگیز وشەی لەبار لە خۆوە هەڵنافڕێ بۆ ناو فەرهەنگەکانمان.

مەرجێکی دیکە لەو بابەتەی کە زاراوەساز و زاراوەش دەگرێتەوە ئەوەیە کە ناشێ لە داڕشتن و پێکەوەنانی زاراوە ڕێی هەموار بەلاوە بنرێ بۆ ئاستەنگ و هەڵدێران. لە سنووری لوواندا کام ڕێگە کورت و تەختە ئەویان پەسەندە. بە کورتی ناشێ زاراوەساز مرجی قورسی وەرسکەر بەسەر دەقی زاراوەدا بسەپێنێ و پێوانەی وەها تەسکی تێدا بەکاربهێنێ بۆ خنکاندن دەست بدات نەک دەرباز کردن. بەشی زۆری ئەو وشانەی لە زمانە پێشکەوتووەکاندا بۆ زاراوە پەسەند کراوون ئەگەر ڕەخنەی تەسک و تروسک و پێوانەی ورد و مووقلاشیان لێ بەکاربهێنین وەکو گوێزی پووچەڵیان لێ دێت. بە نموونە زاراوەی «مربع» جگە لە خۆی «مستطیل» و «معین» و «شبه منحرف»یش دەگرێتەوە چونکە هەموویان چوارگۆشەیین. وشەی «مستطیل»یش «شبه منحرف» و ئەو فرەگۆشانەش دەگرێتەوە کە درێژووکە نەخشەکێش کرابن سەرەڕای ئەوەی کە هەرچی بوونەوەرێکی درێژووکە هەبێ بەر واتای «مستطیل» دەکەوێ وەکو: گوریس، مار، شەقام، کلکی مەیموون... ئێمە ئەگەر چاو نەچووقێنین لە کەموکوڕی وشەی چوارگۆشە و بمانەوێ زاراوەیێکی بۆ دابنێین کە هەر ئەو بگرێتەوە دەبێ بڵێین: چوارگۆشەی خاوەن چوار درێژایی وەکو یەک و چوارگۆشەی نەوەد پلەیی. زاراوە کە هات داڕشتنەکەی لە بار و پێوانەیی بوو دژە مەبەستیش نەبوو تا ڕادەی پێناسینیش نیشانەی پێکابوو بە زاراوە وەردەگیرێت و خۆشامەدیشی لێ دەکرێت.

دەبێ لە بیرمان بێ، لە بنەڕەتدا وشەی زمانی ئاخاوتن کە هەر خۆی دەبێتە وشەی فەرهەنگ و زمانی

ئەدەبی بە ئارەزۆی ئاخێوەر ئەو واتایەی بەخشیوە کە تێمان دەگەیەنێ دەنا هیچ هۆیێکی بەرهەست نییە بۆ ئەوەی کە گۆشت واتای لحم، meat بگەیەنێ یاخود ڕۆیشت ڕابوردوو بێت و بڕۆش فەرمان.
دیاردەکانی سروشت لە دەست مرۆڤدا نین و بە پێی دەستوورە ئەزەلییە ئەبەدییە ناچارییەکان ڕوو دەدەن، بەڵام دیاردە کۆمەڵایەتییەکان لە خواز و پێداویست و هەست و نەست و زانین و نەزانین و ڕازی بوون و ناڕەزامەندی... و... ی مرۆڤ سەر هەڵدەدەن هەر بۆیەیشە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێک باری کۆمەڵایەتی کە زمان بەشێکیەتی تا ڕادەی پشتاوەژوو بوون لێک دەترازێن. زاراوەش هەر نەبێت ٥٠٪ی دڵخوازی زاراوەسازی دەبێ تێدا ببێتەوە نیوەکەی دیکەش دەچێتەوە بۆ دەستوورەکانی زمان و پێداویستی واتا بەدەستەوە دان. لەم ڕوانگەوە دەڵێم دەبێ ٥٠٪. کەی خوازی زاراوەساز بۆ ئاسانی و هەمواری و چاوپۆشی ژیرانە بڕوات وەک کە جیهانی بەرەوپێش بوویەوە بۆی دەڕوات. لە نموونەدا دەڵێم، کاتی خۆی کە ویستمان ناوێک بۆ «مجمع علمي كردي» دابنێین لە پێشەوە بڕیارمان دا ناوەکە کوردی بێت و هەموو وشەی بێگانەمان بەلاوە نا یەک لەوان «ئەکادیمی». وشەی ئەنجومەن هەڵگیرا بۆ «مجلس المجمع». لە نێوان سەرلەبەری ئەو وشانەی هاتنە بەر دەست و زیهنی ئەندامەکان وشەی «کۆڕ» پەسەند کرا، چونکە کوردییە و واتای جێگە و کۆبوونەوەش دەبەخشێت. ڕەخنەیەکمان لەوەدا لێگیرا کە «کۆڕ» بۆ مەبەست کاتەکی نەک هەمیشەیی دەگیرێ، لە وەڵامدا بە نووسین بڵاومکردەوە، هەموو زاراوەیێک لەم جیهانەدا ڕەخنە هەڵدەگرێ ئەگەر چاوپۆشی لەگەڵدا نەکرێ. بۆ دەبێ ئێمە زێدە لە هەموو جیهان وەها تەسکپێوبین. وشەی «زانیار» بەسەر، «زانست»دا هەڵاواردرا بەهۆی ئەوەوە کە لە ڕێژەی زانیار، پرسیار، بڕیار، کردار، گوتار... دا لایەنی «تجرید» بەهێزترە تا «زانین». هەرچی زانستە بۆ science دەڕوات کەچی کۆڕ بۆ زمان و ئەدەب و زانست و مێژوو و هەموو لکەکانی ڕۆشنبیری پەل دەهاوێت.
زانیار خزمی «معرفە»یەو پتر لەگەڵ «مصدر میمی»دا ڕێکدەکەوێت، کە بڵێین «کوشتار» واتای «مقتلە»مان بە بیردا دێت نەک «قتل». هەندێک وەها دەزانێ زانیار ناوی کارا «اسم فاعل» بێت ئیتر کە گوترا زانیاری گۆیا دەبێتە ناوی مەعنا کەچی زانیار خۆی ناوی مەعنایە بە لێ زیادکردنی «ی» دەبێتە ڕێژەی نیسبەت وشەی «دزیار» دەبێتە «دزیاری» ئنجا لە کار دێت چونکە ناشێ بڵێین: ئەو ماڵە دزیارە. زۆر کەس لە خوێندەواران وەها دەزانن بەختیار، هۆشیار، جووتیار، زانیار، نووسیار هەموویان صیفەتن کەچی بەختیار، هۆشیار، جووتیار بریتین لە «بەخت + یار»، «جووت + یار» و «هۆش + یار» و بوونەتە «صفە» هەرچی «زانیار، پرسیار، بڕیار، نووسیار»ە ڕەفیقی «کردار، ڕەفتار، گوتار»ە بە لێ زیاد کردنی «ار»ی ناوی مەعنا ئەوەندە هەیە تاقمە فیعلی یەکەم هەمووی «ی»یان تێدایە بۆیە لە ڕواڵەتدا «یار» دەڕسکێ. تەنها فیعلێک هەبێ لەو بابەتە فیعلی «کڕیار»ە کە بۆتە صفە لەتەک فرۆشیاردا. دیارە لە ئەسڵدا «کڕی + یار» بووە یەک لەو دوو «ی»ەی سوواوە.

هیچ بەرهەڵستیم نییە لەوەدا ئەم پاشگرەی «ار» لە شوێنی گونجاو و باری پێویستدا بچێتە پاڵ ئەو کارانەی کە پێشتر کورد نەیخستۆتە پاڵیانەوە وەک کە مشتن، بەستن، دروون، ڕستن ببنە: مشتار، بەستار، دروار، ڕستار و بڵێین: درواری ڕێکە، بەستاری مەحکەمە، مشتاری شیرنە... بە زۆریش ئەم «ار»ە لەگەڵ تێپەڕدا دێت. تەنها «ڕەفتار، مردار»م دیتووە لە تێنەپەڕ «ار»ی بە خۆیەوە گرتبێ بەڵام «ڕفتار» فارسییە، مرداریش بۆتە صفە نەک ناوی مەعنا.

زاراوەساز ئاگادار بێ ڕوواڵەتی وشە فێڵی لێ نەکات وەک ئەوەی کە «ار»ی ئەبستراکت لەگەڵ «ار»ی

بنەڕەتی و «ار»ی وشەکانی «بنار، دیوار، لێوار، هەوار...» بەیەک شت بزانێ. لە «هەنار، مار، سەگسار، دار»دا ئەو «ار»ە بنەڕەتییە. لە «دیوار...» و هاوڕێکانیدا «ار» بۆ لای زەوی دەچێتەوە.

سەرنج بگرە «هەنار، هەنگوین، هەندرێشە، هەنجیر، هەنبان» هەمووی ڕاگەیەنی شیرنی و شتی خۆشە، هەر دەڵێی «هەن» لە بنەڕەتدا بە پێشگری ئەو مەبەستەی ڕاگەیاندووە دەشێ بە بەرفرەوانی زیندوو بکرێتەوە.

لە نموونەی بەهەڵەداچوونی زمانناس «ڕاکردن» دەهێنمەوە. بە ڕووالەت وەها دیارە ئەم «ڕا»یە هەمان پێشگری «ڕاگوشین، ڕاوەستان...» بێت کەچی کورت کراوەی «هەڕا»یە بە واتای «غار». لە فۆلکلۆردا هاتووە: قوندەکە قوندەکە لەسەر بانان هەڕاکە بۆقە و پێت ناڵێم. ئاشکرایە ئەم هەڕایە و hurry ئینگلیزی یەک شتن. وا دەزانم «خێرا»ش هەر لەم ڕیشەیە هاتووە. لە کوردیدا دەنگی «خ، ه» بە یەکدی دەگۆڕێن وەک کە «هەر»ی کوردی و «خر»ی فارسی یەک شتن «ئاخ، ئاە»یش نموونەن، خۆر، هۆر، خوون، هوون... هتد. ڕاکردن، وەک دەزانیت، تێنەپەڕە کەچی فیعلی «کردن» تێپەڕە، پێشگریش سروشتی فیعل ناگۆڕێ بە نموونە: داگرتن، ڕاگرتن، هەڵگرتن هەموویان هەر تێنەپەڕن. «بەر، سەر» کە لە شکڵی پێشگردا دێن چونکە لە بنەڕەتدا ناوی جێگەن خۆیان دەبنە مەفعوولی فیعلەکە، ناوناوە بەکارهێنانێکی ڕێزپەڕ (شاذ) دێتە بەرچاو وەک کە «هەڵکردن» لە واتایەکیدا تێنەپەڕە. دەڵێ: بێ تۆ هەڵناکەم. واتاکانی دیکەی «چرا هەڵدەکەم، ئارات هەڵکرد...» تێپەڕن. لە ئاخاوتنی ئێستاکەدا دەگوترێ «با هەڵی کرد» کە تێنەپەڕە. ڕاستییەکەی بە ئەسڵ «بای هەڵکرد»ەو ئێستاش وەها دەگوترێ لێرەدا «با» مەفعووڵە، فاعیلیش لە تصوردایە وەک : سروشت، جیهان.

ئەم لاباسە پتری بە بەرەوەیە وەک کە بچین بۆ «تێ هەڵکردن» و کنەی تێدا بکەین. کاری دیکەش هەن وەکو: تێهەڵپێچان، تێهەڵدان جێی لێکۆڵینەوەن بە تایبەتی لە ڕووی دۆزینەوەی دەوری «تێ» کە لە پریپۆزیشنەوە هاتوە و چۆنیەتی کارکردنی بۆ سەر ئەو مەفعولەی دەبێ فیعلی «پێچان» هەی بێ، کوا مەفعوول لە تێ هەڵپێچان و تێهەڵدان؟ ڕاستییەکەی ئەم جۆرە تۆژینەوەیە بەلای ڕێزمانماندا دەباتەوە هەرچەند پێوەندییەکیشی بە زاراوەسازییەوە هەر دەمێنێ. بەهەمە حاڵ پێشگرەکانی «تێ، پێ، لێ» کە لە بنەڕەتدا پریپۆزیشن و بوونەتە پێشگر، جێگەی لەبارتریان هەیە بۆ لێکۆڵینەوەیان، لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم «لێ، تێ» هەردوویان گۆڕاوی پریپۆزیشنی «لە»ن. دەگوترێ «لە دار دوام – لێی دوام» لە تۆ ناگەم – تێت ناگەم» هەرچی «پێ»یە لە پریپۆزشنی «بە»وە هاتوە: بە ئێمەیان گوت – پێیان گوتین، بە دارا دەڵێم، پێی دەڵێم. هەر سێ پێشگر لەگەڵ «فیعل»دا دێن بەلام «لێ، پێ» لەگەڵ ڕستەی «مبتدا و خبر»دا دێن کە فیعلی ئاشکرایان نییە وەک: لێت ڕازیم، پێمان شادن، ئەم ڕستانە لە کۆنی کۆندا فیعلی «بوون» verb to be یان هەبووە و سواون... چونکە پێشگری فیعلیشن هیچیان بە ناو و ڕاناوی نەلکاوەوە نانووسێن. بەمەندە لەو سێ پێشگرە واز دەهێنم چونکە لە باسە سەرەکییەکەم دادەبڕن.

هەر لە زەمینەی ئاگا لە خۆبوون دەڵێم پشتگیری «ڕا» جودایە لەو «ڕا»یەی کە لە تێراڕۆییشتن، تێراچوون، تێراکردن، تێرادیتن... دا دەدیترێن. هەرچی ئەم «ڕا»یەی دواییە تەواوکەری پێشگری «تێ» بە واتای «ناو، ناوەڕۆک» دەگەیەنێ. تێراڕۆییشتن لە واتای «بە ناودا ڕۆییشتن» نزیکە، تێراچوونیش «چوو نەناو» دەگەیەنێ. ئنجا دیسانەوە نابێ پێشگری «ڕا»و تەواوکەری «لە» تێکەڵ بن کە ئەویش هەر «ڕا»یە. دەڵێی: لە پەنجوین ڕا دێم، لە من ڕا دیارن. لە زاری سلێمانی ئەم «ڕا»یە نییە لە جیاتی دەڵێن: لە

پێنجوینەوە. لە منەوە. بەڵام دەرنەکەوتنی لە زاری سلێمانی بێ نیازمان ناکات لەوەی سەرنجی لێ بگرین، تێی بگەین.

«پێ، تێ» هەردوویان تەواوکەرێکیان هەیە «دا» کە ئەویش بە ڕواڵەت وەکو پێشگری «دا» خۆ دەنوێنێ. لێرەشدا پێویستە زمانزان و زاراوەساز و فەرهەنگنووس ئاگادار بن و تێکەڵ یەکتریان نەکەن تەنانەت لە نووسینیشدا دەبێ فەرقیان بکرێ. ئەگەر «دا» تەواوکەر بوو دەبێ بە پێشگرەوە بلکێت وەک پێداهاتنەوە، تێداژیان. ئەگەر پێشگر بوو دەبێ لە پێشگری «پێ، تێ» جودا ببێتەوە وەک: تێدا دانیشتن teda danistin پێ داگرتنpe dagritin تێ ڕامانte raman .

دیسانەوە نابێ «پێ»ی پێشگر لەگەڵ «پێ» بە واتای «قدم» تێکەڵی یەکدی ببن: پێ لێهەڵبڕین، پێ داگرتن لەسەر دوژمنایەتی بە واتای «قدم» هاتووە. کاغەز پێداهەناردن بۆ پێشگرە.

کە دەگوترێ دەشێ دوو پێشگر بە دوا یەکدیدا بێن وەکو «تێ وەپێچان، لێ هەڵاتن، پێ ڕاهاتن» دەبێ بزانین کەوا تەنها بە هۆی «پێ، لێ، تێ» ئەم بە دوا یەکدی هاتنە مومکین دەبێ دەنا پێشگرە ناودارەکانی «هەل، دا، ڕا، وەر» و هەرچی هەیە بە دوا یەکدیدا نایەن. «پێ، لێ»ش پێش «تێ» دەکەونەوە: لێ، تێگەییشتن، پێ تێ کردن».

پریپۆزیشنی «بۆ» ناوناوە وەکو پێشگر دێتە بەرایی هەندێ فیعلەوە وەکو: بۆهاتن، بۆگەڕان، بۆهەناردن، بۆچوون... «بۆ» خۆی لە خۆیدا هێمای بۆ مەودا هەیە وەک: بۆت دەمێنم، بۆت دەگریم. ئنجا بەپێی باوەڕی من «بۆ» بە بەریەوە هەیە وشەی فەرهەنگی دروست بکات لەگەڵ بەشێکی ئەو فیعلانەی بزووتنەوەیان تێدایە. لە نووسینی سەردەمدا بۆچوون، بۆهاتن، بۆگەڕان باون دەمێکیشە بەسەر زمانەوەن. لەم بوارەوە دەشێ بە مەعلانی لەگەڵ فیعلی دیکەی گونجاودا بەکار بێت و وشەی تازەی پێ دابندرێت بەڵام ناشێ هەنگاوی بەرین بەو پریپۆزیشنە بهاوێژین، مەیدانیشی لە وشە ڕۆناندا هەر لەگەڵ فیعلە، چونکە هەر لەگەڵ فیعلیشدا بۆ وشە ڕۆنان بەکاردێت. بە ڕاشکاوی ڕاناوی لکاو بە دوا خۆیدا دەهێنێت وەک: بۆت دێم، بۆمان ڕاوەستا، بۆیان چووین. لە عەرەبیدا «جر، نصب» ناسەلمێنن.

ڕەچاوکردنی ئەم ڕاستییانە زۆر گرنگە بۆ یەکێکی وشە و زاراوە دابنێت چونکە هەر وەک دواتر دەردەکەوێ پێشگر و پاشگر دەوریان هەیە لە دانانی وشە چ لەگەڵ فیعل چ لەگەڵ غەیری فیعلدا بێن. کە قسەمان لە زاراوەی کوردی بێت ناچارم تێبینییەکی لابەلایی دەرببڕم هەرچەند یەکسەر و خۆی لە خۆیدا بەرەو زاراوە دروست کردنەوە نارِوات. پێویستە چاو بە هەموو ئەو زاراوانەدا بگێڕدرێتەوە کە تا ئێستا کەوتوونەتە نووسینانەوە بە تایبەتی ئەو زاراوانەی لە کتێبی فێرگەکاندا بوونەتە بەرنامەی خوێندن و لە دوا ڕۆژدا بە تەواوی دەچەسپێن. ڕاستییەکەی ئەوانەی زاراوەی کتێبی فێرگەکانیان داناوە کۆشەشێکی زۆریان کردووە بۆ گرتنی هەموو کەلێنێک و هەرچی توانایێکی لە زمانناسی و زاراوەسازیدا هەیان بووە بەکاریان هێناوە، بەڵام دیسانەوە گومان نییە لەوەدا بەشێکی ئەو زاراوانە پێویستییان بە گۆڕین یاخود ڕاست کردنەوە هەیە. من دەرفەتم نییە، لێشم داواناکرێ، ئەو هەموو کتێبانە کۆبکەمەوە و زاراوەکانیان هەڵبسەنگێنم، خۆ ئەگەر ئەمەش بکەم هەڵەی هیچ کتێبێکی پێ ڕاست ناکرێتەوە بەڵام بە نموونە دەڵێم لە کتێبی فیزیای پۆلی دووەمی ناوەندی لە جیاتی «پتەو» وشەی «چڕ» بەکار هاتووە. هەرچی پتەوە بۆ ماددەی یەکگرتوو دێت وەکو «بەرد، ئاسن»، چڕیش بۆ دارستان و لێڕەوار و پووشەڵان و زەمەند دێت. لە باتی «بارست» کە خۆی واتای مەبەست دەگەیەنێ «بارستایی» بەکارهاتووە. ئەگەر

ڕێککەوت دانەری ئەو کتێبانە وەکو من بیان دیتایە لە ئاڤێستادا «ئافەنت» بۆ «وعاء» هاتووە دەهاتن لە جیاتی قاپ ئافەنتیان بەکاردەهێنا چونکە وشەی قاپ هەموو جۆرە «وعاء»ێک ناگرێتەوە. هەر لەو کتێبەدا «تۆپەوانە» لە جیاتی «دەمەوانە» هاتووە. تۆپەوانە گەورەترە لە دەمەوانە . فلینی زارکی شووشە دەمەوانەیە.

لە کتێبێکدا دیتم «ڕووداو» لە جیاتی «دیاردە» بۆ «ظاهرة» هاتووە. ڕووداو «واقع، حادث» دەگەیەنێ. لەو کتێبە باسکراوەی فیزیادا هەتووە دەڵێ: کەلێنێکی خڕ هەیە پێی دەووترێت «بیبیلە». جارێ کەلێن دازڕاویەکی درێژە نابێتە بازنە. وشەی «خڕ»یش بۆ شتی بارستدار دەست دەدات وەکو تۆپ، گاشەبەرد، سێو... کەلێن بارستی نییە ئنجا ئەگەر ئەم ڕستەیە بە ئاگاداری زمانزانێک ڕێک خرابایە ڕەنگ بوو بگوترایە «کونێکی بازنەیی...» یاخود دائیرەیی. لە نموونەی سازدانی زاراوە بە پێی مەبەست سەیرێکی لاپەڕە ٢١، ١٢ بکە لە کتێبی «مصطلحات علمية – القسم الثالث بغداد ١٩٨٥» لە دانانی کۆڕی زانیاری عێراق دەبینیت نووسراوە:

مغذ ثانوی micronutrient

مناخ موقعی microclimate

لەم دوو زاراوەیەدا جارێکیان Micro بە «ثانوي» جارێکیشیان بە «موقعي» داندراوە. بچۆ بۆ لاپەڕە ٣٣، ١٧٩ دەبینیت بەرانبەر وشەی water logg ing وشەی «غدق» هاتووە. ئەم نموونانە بەڵگەی بابەتناسی و زمانزانییە.

کاری هەرە گرنگ لە زاراوەسازیدا، دوای هەموو تێبینییێک و کۆکردنەوەی هەموو کەرەستەیێک و ڕازانەوە بەو پەڕی لێهاتوویی و مووقلاشی و وردبینی و فرەزانی و پاش بژاردەکردنی هەموو وشە سادەکان کە دەست دەدەن بۆ زاراوە یاخود بەرانبەر زاراوەی زمانە پێشکەوتووەکان دەوەستێ ئنجا مامڵەت کردنی ژیرانە و زانایانە و مەعلانانە و پسپۆڕانەیە لە تێکبەستنی وشە چ بە داڕێژراوی چ بە لێکدراوی چ بە ئاوێتەیی و دەستەواژەیی بێ. ڕاستییەکەی، گرنگی ئەم کارە لەوانەیە مرۆڤ کۆمەی لێ بکات و نەوێرێت بە بەر خۆی هەڵبرێت چونکە هەتا بڵێی جودایە لە بژاردەکردنی زاراوەی حازر بە دەست، یاخود پەسەند کردنی تاکە وشە بۆ زاراوە. هەڵبژاردنی وشە بە زاراوە پێویستی بە دوو شت هەیە و بەس:

١– بە دوادا گەڕان

٢– هەست کردن بە سازانی وشە بۆ زاراوە.

هەرچی دروست کردنی زاراوەیە لە ڕێی تێک بەستنەوە وێڕای ئەو دوو مەرجە پێویستی بە زانینی دەستوورەکانی داڕشتن و تێک بەستن هەیە. ئەو زانینەش سەرلەنوێ بەند دەبێ بە هەست کردن بە سازانی وشە لەگەڵ وشە، لەگەڵ پێشگر، لەگەڵ پاشگر، لەگەڵ پێشگر و پاشگر، لەگەڵ ئامراز، لەگەڵ پێشگر و پاشگر و ئامراز، دەوری پریپۆزیشن، گۆڕانی تێپەڕ بە تێنەپەڕ، بەر... وشەی ڕاگەیەنی وەکو «بەر»، دەر»... هتد.

لەم تێبینییەی گۆڕانی تێپەڕ و تێنەپەڕ نموونەی ڕوونکەرەوە دەهێنم. بە زۆری بیری مرۆڤ بۆ ئەوە دەچێ کە کاری «بوون» لە تێپەڕکردندا دەگۆڕێ بە «کردن» وەک کە دەڵێن: هەڵبوون – هەڵکردن، چاک بوون – چاک کردن، فل بوون – فل کردن... کەچی فیعلی دیکە هەن لە تێپەڕکردنی «بوون»دا جێی کردن دەگرنەوە وەک : تێ بەربوون، تێ بەردان – بەربوون، بەردان، تێ بوون – تێ بواندن. «لەبەر بوون» دەبێتە «لەبەر کردن»، بەمەدا دیارە «بەر» لە «تێ بەربوون»دا پێشگرە چونکە لە تێپەڕکردندا نابێتە «تێ بەرکردن» وەک دیتمان بووە «تێ بەردان» لەمەشدا وەکو پێشگری بێگومان کاری کرد کە دەبینین:

هەڵ هاتن دەبێتە هەڵ هێنان

هەڵ دێران دەبێتە هەڵ داشتن

ئەم گۆڕانەی فیعل لە تێپەڕ و تێنەپەڕدا وێنەی دیکەی هەن وەک ئەم نموونانە:

تێ چوون – تێ بردن

کەوتن – خستن

دەرهاتن – دەرهێنان

گەڕان – گێڕان

«چوون» دەشبێتە «هەناردن» وەک کە بڵێی: لە خۆوە نەچوومە سەفەر، باوکم هەناردمی. «ڕۆیشتن» چونکە نازاندرێ بۆ کوێیە نابێتە «بردن»، «هەناردن». هەرچی چوونە ئامانجەکەی ئەوسەری مەعلوومە. ڕۆییشتن دەشێ ببێتە ڕواندن کە لەگەڵ «ڕوان» ی واتای «شین بوون» تێکەڵ دەبن بەڵام دەشێ بەم جۆرەش تێپەڕ بکرێت: کابرا لە خۆوە نەڕۆیشت، ناچار بووم دەرم کرد، بەڕێم کرد، وەدەرم نا...

«هاتن» ناشێ ببێتە «هاتاندن» چونکە هەروەک هاتنی مرۆڤ لە مرۆڤەکەوە دەبێت بێ ئەوەی دەخلی کەسی بەسەرەوە بێ هاتاندنیش دەبێ بە هێزێکی جادوویی ڕووی دابێ کە لە دوورەوە بێ واسیتە مرۆڤەکە ڕاکێشێ. هەرچی «هێنان»ە بابای هێنەر دەخلی هەیە بەسەر هاتنی کابراوە یا بە شەخسی خۆی یان بە هۆیێکی کاریگەر.

کە بێین کارەکان لەگەڵ پێشگر تاقی بکەینەوە دەبینین واتا و سروشتیان بەیەکەوە داخوازی جۆری فیعل دەکات بە نموونە، دەڵێین:

تێ چوون – تێ بردن

دەرچوون – دەرنردن

بەڵام لەگەڵ پێشگری «وەر» ناشێ بگوترێ: تێ وەرچوون، تێ وەربردن چونکە سروشتی «وەر» لەگەڵ بردن ناسازێ بۆیە دەگوترێ «تێ وەردان» بەڵام هەروەک دەگوترێ: هەڵ هاتن، هەڵ هێنان دەش گوترێ: تێ وەرهاتن، تێ وەرهێنان.

بە لێ گەڕان تاقمە فیعلێکی بەرچاو پەیدا دەبن کە بە تێپەڕکردن، یاخود لەگەڵ پێشگردا هەر جارە خۆی بە کارێکی جودا دەگۆڕێتەوە. پێویستە زاراوەساز، یاخود فەرهەنگ نووس هەڵەیان تێدا نەکات. لێرەدا دەست بژار کردنی ئەو هەموو کارانە مومکین نییە.

بەشی یەکەم

وشەی داڕێژراو

وەک گوتمان داڕێژراو ئەو وشەیەیە کە لە وشەیێکی سەربەخۆ و لە زیادی ئەوتۆ پێک هاتبێ کە سەربەخۆ واتا نەبەخشێت، بە نموونە دەڵێین: حەفت – حەفتوو، چل – چلە، کار – کارا، شێت – شێتی.

ئەم وشانە هەموویان لە وشەیێک و تاکە یەک دەنگی زیاد کە پاشگرە پێک هاتوون. لەم بابەتە نموونەی زۆرمان هەیە وەکو قژ – قژن، جل – جلک، کوڵک – کوڵکن، ناز – نازک.

کە دەڵێم تاکە یەک دەنگ بە پاشگر هاتووە ئاگادارم لەوەی کە لە هەندێ وشەدا وەکو: قژن، نازک، کوڵکن قورس کردنێک دێتە نێوان کۆتایی وشە و ئەو پاشگرانە کە لە عەرەبیدا «كسرة مختلسة»ی پێ دەڵێن. زۆر لە زمانەوانان ئەم قورس کردنە بە فۆنێم دادەنێن. من لە نووسینی دیکەمدا بە درێژی لەسەر ئەم قورس کردنەم نووسیوە، لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم هاتنی ئەو قورس کردنە بۆ تاکە مەبەستی پێکەوە هاتنی فۆنیمەکانە، هەر کە لزوم بەو نەبوو نایەتە ناو وشە، کە هەش بوو ئەگەر لزوم نەما هەڵدەستێ. بە نموونە، دەگوترێ شێلم. لێرەدا قورس کردن لە نێوان «ل، م» هەیە بەلام کە گوتت «شێلمەکە» یاخود «شێلمم کڕی»قورساییەکە هەڵدەستێ. کە گوتت «شێلممان کڕی» قورساییەکە دێتەوە... لێرەدا چی دیکە لەسەر ئەم باسە ناڕۆم.

لە بەرایی وشە دەنگی «ب» ناوی کارا دروست دەکات وەکو: بکوژ، بخۆر، زۆر بلێ...

لە ناو وشەدا تاکە دەنگی ناوگر دێت وەکو: پشکووتن – پشکاوتن، بزووتن – بزاوتن، گنج – گرنج، قژ – قرژ، بووردن – بواردن، ژمران – ژماردن کە بە دوادا بگەڕێین سەدان وشەی ئەوتۆ دەدۆزینەوە بە لێ زیاد کردنی تاکە دەنگ بوونەتە داڕێژراو.

لێرەدا پێویستە تێبینی ئەوە بکەین کە هاتنی دەنگ، چەندێکی ببێ، بۆ سەرەتا یاخود کۆتایی و ناوەندی وشە بە مەرجی گۆڕینی واتا بە پێشگر و ناوگر و پاشگر دەژمێردرێ. با ئەوەش بڵێم کە من لە ژێر سەرەناوی «داڕێژراو»دا بۆ شیکردنەوەی بەشێکی زاراوەکان دەچم ناچار دەبم لە زۆر باردا نموونە لە غەیری داڕێژراویش بهێنمەوە چونکە واتا کێشەکێ «تداعي المعاني» یاخود بەرژەوەندێکی باسەکە گەلێک جاران ئەو داخوازییە دەکات.

ئەو زیادی لەگەڵ وشەدا «داڕێژراو» دروست دەکات لەوانەیە پێشگر، پاشگر، ناوگر بێت هەروەک دەشێ پێشگر و پاشگر بێت وەیاخود پێشگر و ناوگر بێت... بە نموونە، هەڵدانەوە «پێشگر و پاشگر». ڕاپسکاوتن «پێشگر و ناوگر». قرژاڵ «ناوگر و پاشگر» بە زیاد کردنی «ڕ»ی ناوگر و «اڵ»ی پاشگر.

ئەو زیادیانەی پێیان دەڵێن نیشانەی وەکو «د»ی کاری ئاینده «دەخۆم، دەڕۆم...» و کاری ڕابردووی بەردەوام «دەمدیت» و «ەکەی» تەعریف و «ان»ی کۆکردن و بزوێنی «ە» بە دوا ناوی ئیشارەت بۆ کراو «ئەم پیاوە» هیچیان وشەی داڕێژراو دروست ناکەن چونکە هەرچی «د»ی ئاییندەیە بەشێکی کارەکەیە، ئەوانی دیکەش تێکەڵ بە تەکوینی وشە نابن و واتای ناگۆڕن. ئنجا ئەگەر خوێنەر یاخود نووسەر هەبێ

جۆرێکی دیکە بیر بکاتەوە لەوەدا بیروڕامان لێکدی دەترازێ بەڵام هەرچۆنێک بێ جودایی بیروڕا کار ناکاتە سەر زاراوەسازی.

زیادی هەیە لە دوو دەنگ پێک دێت و هەیە لە پتریش وەکو: پەست – پەستەک، پیاو – پیاوەتی، کورد – کوردایەتی، ترس – ترساندن، ترسنۆک... هتد.

وشە لە کوردیدا پەیدا بووە هەمووی هەر زیادییە بێ ئەوەی لە دەقی ئێستاکەیدا وشەی سەربەخۆی تێدا بدیترێ وەکو «تێکەڵ» بە واتای «مرکب». لە تەک ئەودا «پێکەڵ» کە بە تەنێ بێت «مساوی» دەبەخشێت. دەڵێی: ئەم دوو کۆمەڵە گەنمە پێکەڵن. لە بنەڕەتدا «پێکەڵ پێک» بووە، ئێستاکەش ئەم دەقەی بەکاردێت بەڵام «پێکەڵ» جێی خۆی کردۆتەوە بۆ «مساوی». لە کیمیادا «مرکب و مزیج» هەیە. تێکەڵ بۆ «مزیج» لەبارە وەک کە لە سەرەوە نووسیم. هەرچی «مرکب»ە «لێک دراو» هەڵدەگرێت چونکە لە کوردیدا دەگوترێ: لم و چەوەکە لێک بدە. دواتر تووشی تێکەڵوپێکەڵ دەبینەوە.

هەر لە بابەتی ئەم دوو وشەی پێکەڵوتێکەڵ دوو وشەی «پێ هەڵا» و «پێدا» – ڕەنگە بنووسرێ پێ هەڵا، پێدا باشتر بێت – بوونەتە وشەی فەرهەنگی وەک کە یەکێک بڵێ: جۆگە و جۆگە ڕۆیشتم، برادەرەکەشی بپرسێ: پێ هەڵا، یان پێدا؟ واتە سەرەژوور یان سەرەژێر.

ڕێکەوتێکی بەختیارانەیە کە پێشینان ڕێژەیەکی گورجوگۆڵیان لە پێشگر و کار بۆ ڕەوا کردووین کە گوتوویانە: پێ خەف، ڕایەخ، لێ زان، تێ گوشی، هەڵ کەوت، دابەستە، هەڵاتە، پێ خۆر، هەڵ پیتوو، ڕاپەڕ... هەر لە هەمان بوارەوە لەوەتەی سەقافەت گەشەی کردووە پێ نووس، پێ ناس، لێ خوڕ... داڕێژران ئنجا ئەگەر لە پێویستدا پەرە بەم دەستوورە بدەین و بڵێین: پێ بڕ، بۆ هەرچی بڕندە بێ، دوور نابینم پێ مەڕە لە پێ بڕەوە هاتبێ.

پێ سووت: بۆ هەرچی بسووتێنێ نەک بسووتێ.

هەڵ مژ: بۆ «مصاص»

ڕاهێن: بۆ «مدرب»

پێ خست: بۆ «اله الهدم»

داسەپێن: «فارض الرأي، متعنت»

وەرگر: ملتقي، متسلم

شتێکی دەستووریمان کردوە کە میللەتە پێشکەووتوەکان گەلێک بەولاترەوە بەرەو وشە ڕۆنان و زاراوەسازی ڕۆییشتوون.

وشەی «فروسمان» چاوگی تێنەپەڕە بە واتای «سیحر لێکران، دوعا لێ خوێندران» دێت. دەگوترێ: خۆ ئەو زەویە لێی نەفروسماوە هیچ ساڵێک دەغڵ نەهێنێ. بەر لە ١٢ ساڵێک ئەم وشەیەم لە کۆڕی زانیاری کورد باس کرد لای برادەران. مامۆستایێکی فەرهەنگ نووس نەی بیستبوو پێشتر بیخاتە فەرهەنگەکەیەوە. خوا لێ خۆش بووی مامۆستا زەبیحی بێ دەنگ بوو. دوای دوو ساڵێک بۆ وشەکە چۆوەو گوتی: بە پرسیار لە باڵەکەتییانم بیست دەڵێن «فلیسمان». لە لاپەڕە ٤٤٤ی گۆڤارەکەی کۆڕ بەرانبەر «الایحاء» نووسراوە «تێ فرۆسماندن». چوکڵەی سەر «و»ەکە زیادە.

من وەها دێتە بەر هەستی زمان ئاشناییمەوە کە چ بەرهەڵستێک نەبینم لەوەدا «فروسماو» لە بری «مسحور» بێ. بە قیاس بڵێین «تێ فروسماو» بۆ ئەو کەسەی کە «ایحاء داخلي» بۆ ناو دەروونی کرابێ.

ئەو بابایەش کە «موحی» بێ پێی بگوترێ «تێ فروسم یاخود تێ فروسمە». تێپەڕی کارەکە «فروسماندن»ە وەک کە بڵێی: ئەم شووشەیەم فروسماندووە ناشکێ. کابرای پەندیار گوێگرەکانی بە چاوبەستەکێ فروسماند.

دوو وشە هەن لە نێو وەرزێران گەلێک بەکار دێت: داشۆران، داخوران. داشۆران بۆ «انجراف التربة، تعرية» دەست دەدات. دەڵێی: بەو باران و ڕەهێڵە لایەکی زەویەکەم داشۆرا. داخوران پڕ بە پێستی «تآکل»ە.

ئنجا ئەگەر کۆمە نەکەین لە بەکارهێنانی دەستوورەکانی ڕێزمان و بە قیاس لە وشەی ئەوتۆیی بڵێین «داشۆر، داخور» بۆ ئەو ماددانە یاخود ئەو باران و فرتەنەیەی داشۆران و داخوران پەیدا دەکەن مافی زاراوەسازی ڕەوامان بەکارهێناوە. هەروەک بە قیاس لە «شۆرەک» کە بە زەوییەک دەڵێن خێرا دابشۆرێ. دەتوانین بڵێین «خورەک» بۆ زەوییەک یان ماددەیەک خێرا دابخورێ. کە سەرنج لە وشەکانی: زەمەند، ڕەهەند، زۆروزەبەند، گەزەند، سەرەند... ڕادەگرم دڵم بۆ ئەوە دەچێ «خەرەند» لە «خورەند»ەوە خرابێتە سەرکێشی ئەو تاقمە وشانە چونکە لەم جیهانەدا نموونەیەک نییە بەقەد خەرەندەکانی ڕەواندز داخوران نیشان بدات.

دوو پریپۆزیشنی «بە، بێ» لە داهێنانی هەندێ وشە دەور دەبینن: یەکەمیان بۆ ئەرێتییە و دووەمیان بۆ نەرێتییە دەگوترێ: بەدین، بەسام، بەجێوڕێ، بەلەز، بەسەر «پێوانی بەسەر»، بەناموس... دەش گوترێ: بێ دین، بێ پارە، بێ کەس، بێ کار، بێ وەخت...

وەک دیارە هەردووکیان لەگەڵ هەموو جۆرە ناودا دەگونجێن چ ناوی مەعنا بێت و ناوی ماددە و چ ناوی کات و جێگا بێت. لە ئاکامدا ئاوەڵناو «صفە» پێک دەهێنن هەر بۆیەیشە لەگەڵ ئاوەڵناودا نایەن، مەگەر لە باری تایبەتیدا کە بە دەگمەن هەڵدەگرێ بگوترێ: ئەم شارە هەژارە بێ پارەدارە. لێرەشدا ڕاستییەکەی ناوێک قرتاوە، دەبوو بگوترێ «بێ مرۆی پارەدار». کە لەگەڵ ئاوەڵناودا نایەن بەولاتەریقەوە لەگەڵ ئاوەڵکاردا نایەن دەبێ بزانین ناوێک دەلالەتی کاتی هەبێ نابێتە ئاوەڵکار هەتا لە ڕستەدا لایەنی کاتی بە مەبەست دەگیرێ. کە دەڵێین: «بەهار خۆشە» وەک ئەوەیە گوتبێتمان «بەرد ڕەقە». بەهار و بەرد لەو دوو ڕستەیەدا وەکو یەکدی ناون. کە دەڵێن: بەهارێ دەچمە سەفەر، لێرەدا بەهار بوو بە ئاوەڵکار. دەتوانیت بڵێیت «ساڵی بێ بەهار هیچ نایەنێت» بەڵام ناشێ بگوترێ «ساڵی بێ بەهاری».

لە ڕووی زاراوەسازییەوە پریپۆزیشنی «بێ» لە واتادا بەرانبەر ئامرازی نەفی «a» دەوەستێت کە لە بەرایی وشەی ئینگلیزیدا دێت وەک: asexual. زۆر بە سەیری ئەم «a»یە کە لە ئاڤێستاشدا بۆ نەفی هاتووە وەک لە ناوی «مانگی ئەمرداد – ئەمەریتات»دا ئەم «ئە»یە بۆ نەفیە و واتای ناوەکە «نە – مردەنی – بێ مردن – خالد» دەبەخشێت، لە عەرەبیشدا «همزە الأسقاط» کە لە بەرایی هەندێ فیعلی «باب الأفعال» دێت بۆ نەفیە وەک: اعذر – اسقط العذر، یاخود أفلس – اصبح بلا فلس. بەهەمە حاڵ زمان زۆر لایەنی پەنامی هەیە. ئەگەر «بێ» بە ڕێکەوت لەگەڵ «نە» یان «نا»ی نەفی تێک نەگیرسێن بە ئاسانی صفەتی نەرێ دروست دەکات. پریپۆزیشنی «بە»ش لە لای خۆیەوە بە ڕاشکاوی صفەتی ئەرێ دروست دەکات پرپیۆزیشنی «لە» ناوناوە وشەی داڕێژراو بە دەستەوە دەدات وەک: لەبار، لەگوین، لەشەڕ، لەسەر، لەکژ، لەباش... پێویستە پەنابردن بۆ ئەم «لە»یە بە تەقیە و ئاگاداری بێ چونکە بواری بەکارهێنانی لە داڕشتنی وشە بەرتەسکە و بە مەعلانی نەبێ زەفەری پێ نابردرێ، مەبەسیش لێرەدا بەکارهێنانی

عادەتی و ڕێزمانی نییە و مەبەس زاراوەسازییە. ئەمیش ئاوەڵناو پێک دەهێنێت.

واتای سەلبی «نە» بەهێزترە تا «نا». کە بێین لەگەڵ کاردا تاقییان بکەینەوە لە دوو خاڵی گرنگدا «نە» لە رووی هێزەوە بەسەر «نا»دا ڕادەشکێ: یەکیان ئەوەیە کە «نە» واتای نەهی ڕادەگەیەنێ «نەکەی، نەکەین...» کە دەزانین نەهی بەهێزترە لە نەفی.

خاڵی دووەم ئەوەیە کە «نە» لە نەفیدا بۆ ڕابوردوو بەکار دێت وەک کە دەگوترێ: نەڕۆییشت، نەڕۆییشتووە، نەڕۆییشتبوو، نەدەڕۆییشت. کە نەفی ڕوودانی ڕابوردوو دەکەین هێزی «یقین» لە قسەماندا شک دەبەین چونکە ڕابووردوو جێی گومان نییە و دەقی گرتووە ئەگەر بەرهەڵست لێ بگەرێ لەوانەیە بیزانین. هەرچی ئاییندەیە کە «نا»ی بۆ بەکاردێت لە گوماندایە. کە دەڵێیت: دارا ناچێتە سەفەر. لەوانەیە سەفەر بکات. کە گوتت دوێنێ نەباری لەوانەیە بە تەواوی ڕاست بکەیت و نەباری بێ. ئەمجار «نە» و «نا» لەگەڵ غەیری «فیعل»دا تاقیدەکەینەوە و دەبینین لە هەموو ئەو وشانەدا کە «نە، نا» قبوڵ دەکەن، هێزی «نە» تێیاندا پترە لە هی «نا» بە نموونە: ناخۆش – نەخۆش، ناپیاو – نەپیاو.

سەرەڕای ئەم تێبینیانە، «نە» بارتەقای ناو و پێشگر و پریپۆزیشن دەتوانی ناوی کارای دارێژراو دروست بکات وەک کە بڵێین: نەخۆر، نەزان، نەزۆک، نەبەز، نەبیست. لەمانەدا «نە» وشەی دروست کرد پێکەڵپێک بێ لەگەڵ: نانخۆر، لێ زان، پێ خۆر، ڕایەخ. «نا» ئەم ڕەفتارەی پێ ناکرێ.

لەبەر تیشکی ئەم تێبینییانەدا دەتوانین بە هۆی «نا، نە» زاراوە دابڕێژین. لە وشەی نەزۆک دەتوانین دەرسێک وەربگرین:

وشەی «نەزاو» ئەوە بە دەستەوە دەدات کە مێیینەیەک جارێ نەزاوە. «نەزۆک» وەها ڕادەگەیەنێ کە مێینەیەک هەرگیز نازێ. لەمەوە دیارە ڕێژەی «نەزۆک» سیفەتەی هەمیشەیی پێوەیە. هەر لەم وشەوە «گرینۆک، ترسنۆک، قرچۆک، بیژۆک، قرپۆک، ڕزۆک...» بە بیردا دێنەوە کە ئەوانیش سیفەتی بەردەوام ڕادەگەیەنن. هەرچەند ئەم وشانە تێکڕایان سیفەتە ناپەسەندەکان دەڵێنەوە بەڵام وشە هەیە وەک «سەرۆک» پەسەندایەتی پێوە بێ. ئنجا چەند جێی خۆیەتی بگوترێ «سەرۆک کۆمار» و «سەرەک وەزیر» چونکە یەکەمیان بۆ ماوەی چەندساڵێک هەمیشەییە، دووەمیان لەوانەیە هەفتەیەک بەردەوام بێ. کەواتە لە ڕێی قیاسەوە بۆمان هەیە صفەتی هەمیشەیی لەو ڕێژەوە وەربگرین بە ڕەچاوکردنی ئەو مەرجانەی لە زاراوەسازیدا بە هەند هەڵدەگیرێن ڕەنگە ڕێمان هەبێ «سووتۆک» وەرگرین بە واتای شتێک هەمیشە لە سووتاندا بێ. دەڵێین ڕۆژ سووتۆکە. کە بمانەوێ بڵێین ڕۆژ هەمیشە دەتوانێ شت بسووتێنێ، دەڵێین: ڕۆژ سووتێنۆکە. دوو وشەی فرۆک و گەڕۆک بۆ تەیارە و ئۆتۆمۆبێل بە پێی ئەم دەستوورەش پەسەندە چونکە قابیلیەتی فڕین و گەڕانیان هەمیشە تێدایە. ئەگەر مەکینەیێک لەوانە بێ هەمیشە شت بمژێ پێی دەڵێن «مژۆک». ڕەنگە «بەرۆک» لەوەوە هاتبێ کە هەمیشە ڕووەو ڕووی خەڵقە. قەپانێک کە یەک دوو کیلۆ تێببات «دزۆک»ی بۆ باشە. ئەگەر تازە عەیبەکەی لێ پەیدا بووبێ دەڵێن قەپانەکە دزە، دز بووە.

لە کۆنەوە زاراوەی «لەرزۆک» بۆ کەسێکە لەبەر پیری بلەرزێ. وەها دەبێ لە زووێکەوە دەست یاخود سەر لەرزۆک دەبێت بەڵام پێویستە لەرزینەکە هەمیشەیی بێت. وشەی «گەڕۆک» کە بۆ ئۆتۆمۆبێل رۆییشت بە یەکێک دەگوترا زۆر بگەڕێت و هەر ساتە لای کەسێک یاخود لە ماڵێ بێت، پسۆک بە داوێک دەگوترێ هەمیشە ئامادەی پسان بێت. قرچۆک یەکێکە ڕەزیلی تێدا ئاشکرا بێت و لێی بووبێتە خوو. حەزۆک کەسێکە پێوەی دیار بێ حەزی لە شتانە. وشەی «خەمۆکی» کە واتای خەفەت خواردنی

هەمیشەیی ڕادەگەیەنێ نەختێک ڕیزپەڕ «شاذ» بووە کە «ی»ی نیسبەتی وەپاڵ دراوە. خەم وەکو حەز ناوی مەعنایە کەچی حەزۆک یەکسەر بوو بە ئاوەڵناو و پێویستی بە «ی» نیسبەت نەبوو. سووتان و دزین و لەرزین و گەڕانیش ناوی مەعنان و یەکسەریش بوونەتە صفە لەو ڕێژەیەدا. دەگوترێ خەفۆک، ناگوترێ خەمۆک.

وشەی «نەخەندم» بۆ یەکێکە بە دەگمەن پێبکەنێ، بگرە گەشایی پێوە دیار نابێ. دەشێ ئەم وشەیە بەپێی مەبەست بەکاربێت وەک ئەوەی کە بتەوێ بڵێی: غەیری مرۆ هەموو گیانلەبەرێک نەخەندمە، بە واتای نەبوونی پێکەنین لای. دەشتوانی بڵێی: باری ئاشتی جیهانی نەخەندمە، واتە گرژە و کرژە. بە پێی دەستوور «خەندم» بۆ گەشایی و فەرەحنایی دەست دەدات.

پەندێکی پێشینان هەیە، ڕەنگە خەریک بێ لە بیران بچێتەوە دەڵێ: «ماستی ئەزموو لە نەزموو چاکترە» بە واتای تاقیکرایەوە و تاقینەکرایەوە. دەتوانین بە شتێک «قابل للتجربة» بێ بڵێین: بەرئەزموون. ئەوەی کە تاقی نەکرابێتەوە و ئەوەی مومکین نەبێ تاقیبکرێتەوە «نەزموو»ی بۆ دەست دەدات.

ئەستێرەی گەڕۆک دیارە چییە. ئەستێرەکانی کە نابزوون «نەگەڕ» یان بۆ چاکە. شتێکی مردوو یاخود زیندوو کە «غیر قابل للتعقیم» بێ «نەخەس»ی لێ دێت. بۆ تەعقیم بەلای منەوە هەر دوو وشەی «نەزۆکاندن»، «خەساندن»ی لێ ڕەوایە. خەساندن هەرچەند لە بنەڕەتدا بۆ نێرە بەلام عەرەب دەڵێ «من باب التغلیب» بۆ مێیەش دەسازێ. ئێستا زۆر جاران بە «معلمة» دەڵێن مامۆستا. نەزۆکاندنیش بە «تغلیب» بۆ نێرینە دەڕوات گەردانیشی «نەزۆکاندی، دەینەزۆکێنێ، بینەزۆکێنە – نەزۆکا، دەنەزۆکێ، بنەزۆکێ...»یە وەکو فیعلەکانی «مطاوعة» و بەرەی «اندن». دوواتر باسی «مطاوعة» و پاشگری «اندن» دێت. ڕەوادیتنی «نەزۆکاندن» گەلێک سێناییترە لە ڕەوا دیتنی «ئەرێ و نەرێ» بۆ «موجب و منفی» چونکە لە زۆر باردا «ئەرێ» بۆ نەفیە وەک کە یەکێک بڵێ: حەمە بەلایێکی گەورە بەسەر گەرەکی خۆیاندا دێنێ، لە وەلامدا پێی بڵێنەوە، ئەرێ: واتە کەی وەهای پێ دەکرێ؟ لەگەڵ ئەمەشدا ئەرێتی و نەرێتی کەلێنی بۆ گرتووین. خۆ ئەگەر «ئایەتی و نایەتی» بوونایە لەبەرتر دەبوون ئەوسا «ئایاندن و نایاندن» بۆ «ایجاب و نفي» لە گەردانذا سوودیان لێ وەردەگیرا. دەستووری «نفي النفي» کە لە ئینگلیزیدا negatio of negation ی پێ دەڵێن لە کوردیدا «نایاندنی نایاندن»ی پێ دەگوترا. بۆ «مثبت منفي» بە پێی دەستووری زمانەکەمان لە تێنەپەڕەکەی ئایاندن و نایاندن وەردەگرین و دەڵێین: «ئایاو، نایاو» هەر وەک کە لە «سووتاندی» «سووتاو» وەردەگرین نەک سووتاندراو.

وشەی «نەیار» بە واتای کۆنینەی خۆیەوە دەشێ بۆ ماددەیەک بەکار بێ کە حەز بە ماددەیەکی دیکە ناکا وەک کە زەیت و چەورایی تێکەڵ بە ئاو نابن: ڕۆن نەیارە لەگەڵ ئاو. ئاسن نەیارە لەگەڵ هایدرۆجین.

«نە» وەک لەو نموونانە خۆ دەنوێنێ کەرەستەیێکی زێدە چالاکی زمانی کوردییە لە مەیدانی خۆیدا. لێرەدا ڕێ نییە بە هەموو وشەیێکی تاقی بکەمەوە، دواتریش دێتەوە پێشمان، ئەوەندە دەڵێم سوود وەرگرتن لەم وشەیە سنووری دیاری نییە. لە نموونەدا بە بیر خوێنەر دەهێنمەوە کە دەگوترێ ئاو پاڵەپەستۆ هەڵناگرێ بە ئاسانی دەشێ «نەپەست» ی بۆ بەکار بێت. ئاو نەپەستە. هەر کاتێک گەیشتینە زاراوە دانان و لیژنەی بۆ ڕێک خرا، بە هەموو بارێکیدا تاقی دەکەینەوە.

«نا» ش بەش بە حاڵی خۆی کەرەستەیێکی داهێنەرە. بە زۆریش وشەی نایاو «نەرێتی» لە وەسف دروست دەکات کە بشێ وەسفەکە تێیدا بەردەوام نەبێت: ناساز، ناخۆش، نالەبار، ناحەز، نائارام، ناکام،

ناڕێک... هەموویان لەوانەن باریان بگۆڕێ. کە دەڵێین «ناکەس» لە وشەی «کەس» مەبەستمان خەڵق نییە بەڵکوو مەبەستمان ئەو وەسفەیە کە لە «کەس» دا ڕەچاو دەکرێت و دەیکاتە وەسف. حاجی قادر دەڵێ:

هەر کەسێکی کەسە

ناکەس نییە ئەلفێکی بەسە

کەسی یەکەم ناوە هی دووەم و سێیەم ئاوەڵناون.

وشەی «ساز» ئاوەڵناوە دەبێتە «ناساز». بەڵام «ساز» دەبێتە فیعل و دەکرێتە: سازا، دەسازێ، سازاندی. لە «ساز» ی فیعل «نەساز» پەیدا دەبێت وەکوو «نەخۆر» و «نەبیست».

«ڕەوا» بە واتای «مشروع، حلال» دێت. ناڕەوا دژی ڕەوایە، کە دەکاتە حەرام. دەشێ دەستووری «ئاندن» یان بۆ بەکار بهێنین و بڵێین «ڕەواندن، نەڕەواندن». لە گەرداندا دەڵێین: دەڕەوێنێ، ناڕەوێنێ. دەشکرێ ببنە «ڕەوایاندن، ناڕەوایاندن» بە واتای «تحليل، تحريم».

گەلێک جاران نووسەری کورد پەکێ لەسەر وشییێک دەکەوێت بۆ ئەوەی نەگونجان و نەسازانی شتێک لە شوێنێک یاخود بۆ کارێک نیشان بدات. هیچ دوودڵی ناوێ وشەی «ناجۆر» کە بە ئینگلیزی unfit لە جێگەدا بەکار دەهێنن، هەتا بڵێی بۆ ئەو واتایە لەبارە. دەڵێی: ئەم قوماشە بۆ پەجامە ناجۆرە... تایەی گەورە بۆ ئۆتۆمۆبێلی بچوک ناجۆرە. بورغووەکە ناجۆر دەرچوو. وشە بنجییەکەی تورکییە، بەلای خۆمانەوە بۆتە کوردی و لە جێی «غير مناسب» یاخود بە واتای شتێکی ئیشی پێ ڕاپەڕێنرێ بەڵام جوان نەبێ، دەست دەدات. لەم واتایەدا ناقۆلا زاراوە نییە بەڵام دەشێ بەبیردا بێتەوە بە زاراوە بۆ جێی لەبار.

وشەیەک هەیە بایەخدارە، دەشێ هۆش لێی بخلیسکێ، دەڵێ: فلانە کەس «لاشەڕ» ە. ڕەنگە هۆشی بە پەلە وابزانێ ئەو «لا» یە عەرەبییە بە واتای «نا» کەچی بە واتای «ڕۆخ» و «تەرەف» هاتووە، وەک «لاڕێ». دەڵێی: هاتە لام. لە کرمانجیی سەروو «لال» بەکار دێت. «لاشەڕ» بۆ «عدو الحرب» زۆر سازە.

دوو وشەی «بەر»، «دەر» دەشێ وەکوو پێشگر لەگەڵ وشەی سەربەخۆدا داڕێژراو دروست بکەن. «بەر» لە بنەڕەتدا «دیوی پێشەوە»، «لای پێشەوە» ڕادەگەیەنێ. بەڵام لە بەکار هێناندا وەکوو گەلێک وشەی دیکە واتاگۆڕی دەکات. زاراوەی جلدرووان هەیە دەڵێ: «بەر و پشت». وشەی «بەرەڵا» کە کورتەی «بەر هەڵدراو» ە، ئەم «بەر» ە تێیدا کەمێک واتای گۆڕاوە بەڵام تامەکەی هەر پێوە ماوە.

یەکێک لە بەکار هێنانە بە بڕشتەکەی «بەر» ئەوەیە کە وشەی داڕێژراو وەلای «مفعولية» وە دەبات وەک: بەرپرس، بەرکوت، بەرکوڵ، بەربانگ، بەردەست، بەرهەست، بەرچاو، بەربار، بەرتاو، بەرشەق... بەڵام وەهاش دەبێ وشەی کارا دروست دەکات وەک: بەرهەڵست، بەرگر، بەرماڵ.

چ مانیعێک نییە لەوەدا «بەرترس» بۆ شتێک بێ کە ترسی زەرەرمەندبوون یاخود گەزەنددیتنی لێ بکرێ وەک کە بڵێ: زیندەماڵ بەرترسی مەرگە. خەرمانی نزیک پووشەن بەرترسی سووتانە. دەشێ بڵێی: ئەم وڵاتە تا سنووری کۆیێ بەرهێزی منە.

«تەک»، «بەرتەک» بۆ «فعل» و «رد فعل» لەبارە وەک بڵێی: تەکی بۆ هێنا، بەرتەکی دایەوە. بەرتەکی گەلی زۆرلێکراو خەباتە.

«بەرین» لە «بەر» دوە هاتووە بەڵام پێشگر نییە چەنکە خۆی پاشگری بە دواوەیە. هەروەهاش بەرەی

زینی ولاخ. وابزانم «بەریان» ی شیناورد جۆرێکی بەکار هێنانی «بەر» ە لە واتای ناودا نەک پێشگر.

«بەرچنە» لە «بەر» بە واتای «ثمر» ەوە هاتووە، نەک «بەر» ی بە واتای پێشگر. «بەرتەسک» یش بە واتای مەودا تەسکە. دەشێ بڵێین ئەو مەزرایە بەرخولی مێگەلەکەی ئێمەیە، وەک بەرخۆریەتی. لە پێمەڕەکاریدا زاراوەی «بەرکەند کردن» هەیە. لێرەدا «بەر» پێشگر نییە. بە واتای «پێش» هاتووە. ڕەنگە خوێندەواری ئەم ڕۆژگارە نەزانێ «بەرکەند کردن» چییە. نەخوێندوو بە هۆی خەریک بوونەوە بەرکەندی دۆزییەوە. وەک کە پسپۆڕی زاراوە ڕێی پێ نابات.

لە بواری «زاراوەی پێوانە» دا دەڵێم ڕێم نییە هەموو ئەو وشانە بهێنمەوە کە «بەر» تێیاندا پێشگرە. چ بۆ داڕێژراو بێت و چ بۆ لێکدراو و ئاویتە بێ، چونکە ئەگەر وەها بکەم لەبەر زۆری ژمارەی ئەو وشانەی پێشگر و پاشگریان هەیە بە درەنگەوە لە نووسینەکەم دەبمەوە، بەشێکی بەرچاویش لەو وشانە بۆ زاراوە دەست نادەن، هێندێکیشیان «بەر» تێیاندا پێشگر نییە و وشەکەی کردۆتە لێکدراو نەک داڕێژراو.

کە دەڵێن: بەرەوماڵ، بەرەودێ، بەرەوشاخ... بە واتای ڕووەو ماڵ و دێ و شاخە کە نابێتە پێشگر. عەشرەت هەن دەڵێن: بەرووەماڵ، بەرووەشاخ لەمیاندا بەربەماڵ و بەربەشاخە. ڕاستییەکەی «بەرەوماڵ» جۆشی بە «بەر» و «ەو» خواردووە تا ئەگەر پێشگریش نەبێ لە واتای «بەربەماڵ، شاخ»ی ترازاندووە. ئێستاکە ئەم «بەرەو»ە نزیکە لە واتای «pro»ی ئینگلیزی وەک کە دەڵێین pronoun مەبەستمان «بەرەو بەشی ناو – بەرەو ناو»ە کە هەزار هێندەی ڕاناو پەسەندترە.

بەرایی، بەرودوا، بەرەبەرە لە هیچیاندا «بەر» پێشگر نییە. بەرەنگار، کەرتی سەرەکی تێدا ڕوون نییە تا بزانین «بەر» چ دەوری هەیە. بە هەمە حاڵ ئەویش و بەرەمەشکە و هی دیکەش هەن، لەبەر هۆی جودا جودا بڕیاریان لەسەر نادرێ. «مصباح الديوان» بەری بە شێوەیێکی بێپێشینە لە کارهێناوە کە دەڵێت: «دە بزانە چ شیرینە کە روح بێتەوە بەر بەر».

لێرەدا «بەر»ی یەکەم پێشگرە چونکە ناشێ ناو بێت و سەرلەنوێ خۆی بە دوا خۆیدا بهێنێتەوە. خەڵق دەڵێن: «ڕوحی دێتەوە بەر» یاخود: «ڕۆحی بە بەر دێتەوە». لە شیعری «مصباح الديوان»دا، بەری دووەم ئەوەیە کە خەڵق دەیڵێن بە واتای لەش. دەڵێ: جلکم لەبەر کرد، دەشڵێی جلکم کردە بەرم. دەڵێم: شیعرم لەبەر کرد، بەڵام ناڵێی شیعرم کردە بەرم. بەکارهێنانی جودای دیکەش هەیە لزوم نابینم درێژەی پێ بدەم.

ڕەنگە ئەگەر دەستەیێک لە زمانەوانی لێهاتوو بۆی کۆببنەوە بتوانن بڕیار بدەن لەسەر هێندێ کە ئەگەر «بەر» لە بەرایی وشەی دیکەدا شێوەی پێشگری پێوە نەبوو وشە دروست کراوەکە لێکدراوبێ نەک داڕێژراو. لە لایەن فەرهەنگەوە دەبێ بڕیار بدرێ لەسەر واتای «بەر» کە وشەیێکی سەربەخۆ بێ چونکە واتاگۆڕی دەکات. لێرەدا من بەرپرسیاری ئەو لێکدانەوەیە نیم چونکە پێوەندی بە زاراوەی پێوانەوە نییە، جگە لەوەی کە ساغ کردنەوەکەی کێشەکەش درێژخایێنە. لە تاک تاکی وشەدا کە «بەر» بە سەربەخۆیی بەشداری لە پێکهێنانی کرد دیارە لێکدراو دروست دەبێ مادەم وشەکەی دیکە سەربەخۆ بێ.

لەم درێژە پێدانە مەبەستم ئەوەیە سەرنجی خوێنەر لە هەموو لایەکەوە بۆ وشەی «بەر» ڕابکێشم بەڵکو ئەو لە من باشتر بتوانێ زاراوەی لێ ساز بدات. لە سروشتی «بەر» بۆ زاراوە بڕۆم پێشنیازی چەند وشەیێک دەکەم بە قیاس لە وشەی داڕێژراو خۆ بە دەستەوە دەدەن.

دەڵێین: ئەم شتە بەرهەستە بە واتای مەحسووسە. لەم بوارەوە بۆ وشەکان دەڕۆم:

١– بەربین: قابل للروءیة

٢– بەرچێژ: قابل للذوق

٣– بەربێن: قابل للشم

٤– بەرگوت: قابل للنطق به

٥– بەرتین: ضمن دائرة الحرارة: زەوی بەرتینی ڕۆژە

٦– بەرتاو: منطقة نفوذ. ئەم وڵاتە بەرتاوی دراوسێکەیەتی

٧– بەرکێش: ضمن جاذبة. مانگ بەرکێشی ئەرزە

٨– بەرسەنگ: قابل للوزن

٩– بەرزانست: قابل لفهمه او علمه

١٠– بەرزێ: قابل للاخصاب «شفتەزێ» جفتەزێیە کە لە ساڵێکدا دوو جار بزێت.

١١– بەرگوش... قابل للعصر

١٢– بەرپەست: قابل للانضغاط. ئاو بەرپەست نییە

١٣– بەرتوانا: قابل للسیطرة علیه

١٤– بەرتوان: قابل للصهر او الانصهار

١٥– بەرپێچ: قابل للطي

١٦– بەربڕ: قابل للقطع

١٧– بەرمژ: قابل للامصاص

١٨– بەرمەرگ: قابل للموت mortal

١٩– بەرکەڵ: بە نینگوونێک دەڵێن گەییشتبێتە تەمەنێک کەڵ لێی بێت

٢٠– بەربەران: بە شەکەمییەکی بەران قبوڵ بکات دەگوترێ

٢١– بەرسمە: قابل للخرق: مەلێک هەیە ناوی «کەندەسمە»یە. نەم گوت بەرسم چونکە لەگەڵ سمی وڵاغ تێک دەگیرسێنەوە.

٢٢– بەرکوڵە: قابل للغلي. بەرکوڵ ئەو نەختە چێشتەیە مرۆی برسی پێش کوڵانی تەواوی بە پەلە دەیخوات.

٢٣– بەرشۆر: قابل للغسل. ئەم قوماشە بەرشۆرە. سابوونێکی کەف بکا و باش جلکان بشوات دەڵێن بەشوارە.

وشەی «دان» و «دانان» وەها تێکدان لێک ناترازێن خۆ بە دەست «بەر»ەوە واتاکەشیان پێویستی بە زاراوە نییە چونکە بۆی دەست نادات. ئەگەر ویسترا بگوترێ: ئەم پارەیە لەوانەیە بدرێت دەشێ بگوترێ ئەم پارەیە دانەکییە. بۆ دانانیش «دانانەکی» دەست دەدات ڕەنگە بشگوترێ: دانەک، دانانەک. پاشتر جارێکی دیکەش دەگەڕێمەوە بۆ «بەر».

بێینە سەر باسی «دەر»

وشەی «دەر» لە بنەڕەتدا واتای کەلێنێک دەگەیەنێ کە چشتی پێدا تێپەڕ بێت. لە عەرەبیدا «فتحة» ئەمە ڕادەگەیەنێ. وشەکانی: دەر، دەرگەی دوو دەری، دەروازە، دەروو، دەرووله، هەمووی هەر دەرە. ئنجا دەربەدەر، دەرەکی، دەربەند، دووبەدەر، دەردان، دەراو، دەرپێ و چەندین ڕیژەی دیکە لە ناو و ئاوەڵناو و کار و ئاوەلکار هەمووی بە هاوبەشایەتی «دەر» پەیدا دەبن. ئەویش وەکو «بەر» هەتا بلێی لە زاوزێ چالاکە. بە دوا ئەواندا «سەر، ژێر» چ بە پێشگری و چ بە دەقی بنەڕەتی خۆیان بێ، لە زاراوە و وشە ڕۆناندا کارگوزارن.

وشەی «دەر» خۆی لە خۆیدا وێڕای بۆشایی تامی بزووتنەوەشی تێدایە. هەرچی «بەر»ە بەلای مەندیدا دەڕوات، هەتا لەگەڵ وشەیێکی دیکەدا دەبزوێت یاخود بزووتنی بەسەر دێت.

بەر لە هەموو قسەیێک دەبێ بلێم وشەی «دەروو» بە زاراوە بۆ «مخرج الصوت اللغوي» هێندە لەبارە چی دیکەی بە بەرەوە نەبێ وەک کە بلێی: دەرووی ئاوازەی دەنگی ئاوازەدار لە پیکی قورگەوەیە.

لێرەدا زیانێک هەست ناکەم کە بلێم جوداوازی نێوان «دەروو» و «گەروو» ئەوەیە دەروو مەودای کورتە، گەرووش مەودای درێژە. بۆشایی نێوان هەردوو لێوان بەرەو دەرەوە دەرووە. بەرەو ناوەوە گەرووە. بەڵام ناوناوەیەک وشەی ڕیزپەڕ پەیدا دەبێ وەک کە دەگوترا دەرووی کونەکۆتر، مەودایێکی هەبوو بە عادەت کە دەگوترێ دەرووی سەری شاخ کەلێنێکە ڕەنگە بە بازێک لێی دەرچیت، گەرووڵەی سەرووی شاخ مەودای هەیە تا بە رووکاری هەردوو دیودا دەگات.

لە نموونانددا دەردەکەوێ شوێنی «دەر» لە وشەدا واتاگۆڕی پێ دەکات:

چوونەدەر – دەرچوون

هاتنەدەر – دەرهاتن

کردنەدەر – دەرکردن «ڕێگا دەرکردن، مێوان دەرکردن»

هاویشتنەدەر – دەرهاویشتن «دەغڵی دەراویتە – دەرهاویشتە»

کەوتنەدەر – دەرکەوتن

خستنەدەر – دەرخستن

بردنەدەر – دەربردن

هەناردنەدەر نابێتە دەرهەناردن، دەربڕینیش نابێتە بڕینەدەر

هێنانەدەر – دەرهێنان

دەربوون – بوونەدەری نییە

دەردان – دانەدەری نییە

گەیشتنەدەر، گەیاندنەدەر نەبوونەتە وشەی فەرهەنگی بەڵکو هەر یەکەیان لێکدانێکی ڕێزمانییە و لێی ڕەچاو ناکرێ کەرتەکانی پێش و پاش بخرێن.

بە پێی سروشتی «دەر» ئەو کارانەی لەگەڵیدا دێن بزووتنەوەیان تێدایە. هەر بەو پێیە لەگەڵ «تێ» کە ڕووەو ناوەوەیە گونجانی نابێ. دەگوترێ: لێ دەرکردن، پێ دەرکردن. بەڵام «تێ دەرکردن» دوو وشەی دژ بە یەکدی کۆدەکاتەوە کە شتێکی ناجایەزە. لێرەدا دەمەتەقە لە سەر هێندێ هەڵناستێنین ئایا «لێ، پێ»

لەگەڵ «دەرکردن» دا پێشگرن یاخود بە پریپۆزیشن دەژمێردرێن چونکە بە زاهیر واتای کارەکەیان نەگۆڕیوە، زمانەوانیش هەن دەڵێن ئەوەندە زێدە واتایەی کە «لێ، پێ» پەیدای کردووە دەیکات بە پێشگر.

وشەی وەکو «دەرماڵ، دەردەست، دەرحاڵ، دەرحەق، دەرلەحزە...» لە فارسییەوە هاتوون، ئەو «دەر»ە تێیاندا بە واتای «لە»ی پریپۆزیشنە و وشەکان دەکاتە: لەماڵ، لەدەست، لەحاڵ، لەحەق، لەلەحزە.

وشەی «دەرەکی» بە واتای «خارجی» دێت. «دەر» لێرەدا ناوە و پاشگری بە دوا خۆیدا هێناوە.

وشەی «دەروەست» کە لە نووسیناندا بە چاولێکەری زاری سلێمانی دەکرێتە «دەرۆست» (وەک کە «ڕۆیشت» دەکرێتە «ڕۆشت») ئا ئەم وشەیە واتاکەی بە تەواوی بەرانبەر «لەحەق – دەرحەق هاتن» یەک شتن و «دەر» لێرەدا فارسییە بە واتای «لە». دەروەست هاتن و لە وەست هاتن پێکەڵن. بەشێکی ئێلەکان دەڵێن «پێی ناوەستم» بە واتای «دەروەستی نایەم، دەرحەقی نایەم، لە حەقی نایەم». «دەرحەق هاتن» بۆتە «دەرەقەت هاتن».

وەک «دروەست» وشەی «دەرخوارد»یش بە واتای «لە خوارد»ە. دەرخواردی دا، لە خواردی دا.

پێویستە دەسبژاری ئەو وشانە بکرێ کە «دەر» تێیاندا فارسییە بۆ ئەوەی خەڵق بە سەهوو نەچێ.

کە دێم لە باسی داڕێژراو و لێکدراودا ناوی وشەی سەربەخۆ دەهێنم دەبێ شتێکی تێدا ڕوون بکەمەوە: کەرتی دوای ناوی کارا لە وشەی وەک «نانخۆر، دەستبڕ، دووربین...» کە بریتییە لە بەشێکی «خواردن، بڕین، بینین» هیچیان بە تەنها واتای تەواو نابەخشن، بەو پێیە دەبوو وشەیێکی کەرتی ئەوتۆیی تێیدا بەشدار دەبێ لە بەشی «داڕێژراو» حیساب بکرێت. بەڵام ئەوەی من زانیبێتم، لەو دەمانەدا کە دەمڕاستی لیژنەی ڕێزمان بووم لە کۆڕی زانیاری کورد، زۆربەی ئەوانەی لە ڕێزمان دەدوان کەرتی ئەوتۆییان بارتەقای وشەی سەربەخۆ بایەخدار دەزانی و نرخی ئەویان پێ دەدا، منیش هیچ بەرهەڵستیم لەوەدا نەکرد چونکە بەڕاستی ئەو کەرتە پێکهێنەرەی ناوی کارا دەورێکی گەورەی هەیە لە وشەڕۆنانی زمانی کوردیدا. تەنها تەگەرییێک هەبێ لە ڕێنووس دەردەکەوێ کە من وەها ڕەوا دەبینم هەر دوو کەرتی ناوی کارای ئەوتۆیی بەیەکەوە بنووسرێن وەک: جلدروو، ماڵدز، بانگدەر چونکە لەگەڵ یەکتردا جۆش خواردوو بوون. ئا لەم نموونەیەی «جۆش خواردوو» کە کەرتەکانم لە یەکدی جودا کردنەوە دەردەکەوێ کە «جۆشخۆر» حەقیەتی بەسەر یەکەوە بنووسرێن. «تەڵاقخۆر»، جودایە لە «تەڵاق خواردوو» چونکە یەکەمیان سیفەتێکی بەردەوام ڕادەگەیەنێ. بە هەمە حاڵ بە هەر بارێکدا بکەوێت، چ داڕێژراو چ لێکدراو حیسابی لێکدانەوەی ئێمە تێک ناچێت، تەنانەت ناوناوە کە ناوی بەکاریش دروست دەبێ وەک کە بڵێی: بەرخ دزبەری گورگخۆرە، کێشانەی ئەم باسە لە جێگەی خۆیدا دەمێنێتەوە هەرچۆنێک بێت ئەم کێشەیە هەل و مەرجی خۆی هەیە تا لێی دەدوێین. «دەر» لەگەڵ کاری وەکو: خواردن، کوشتن، کێڵان، ژماردن، سپاردن – دا نایەت چونکە واتای لەگەڵ ئەواندا ناگونجێ.

وشەی «دەراو» بە دوو واتا هاتووە: یەکیان ڕووەکێکە هەمووی لاسکە لک و پۆپی نییە و خۆشترین سەرپۆشە بۆ چرووی کەپر کە مرۆی لەسەر دەنوێت و دەحەسێتەوە. دەراوێکی دیکە هەیە باشترین زاراوەیە لە جێی «منطلق» بەکار بێت. دەگوترێ: دەراوی ئیشەکەم دۆزییەوە بە واتای «باری ڕۆییشتنم بەرەو ئیشەکە دۆزییەوە». ئێمەش دەتوانین بڵێین: مرۆڤ لە دەراوی خۆشویستنەوە بەرەو فیداکاری دەچێت... دەراوی سەرکەوتن هەوڵدانە... لە دەراوی گومانەوە بۆ دڵنیایی دەڕۆیت.

لە قیاسی وشەی وەکو «سەراسنە»، «بەرچنە» و «خەمڕەوێنە» کە ئەگەر مەبەست بە دەستەوەدانی

واتاییکی تایبەتی نەبوایە دەبوو بگوترێ: سەراسن، بەرچن، خەمرەوێن. ئێمەش دەتوانین ئەم وشانە بۆ هەندێ ئامراز دابرێژین:

دەرکێشە: بۆ هەر ئامرازێکی شتی پێ دەربکێشرێ وەکو گاز.

دەرهێنە: بۆ ئامرازێکی شتی پێ لە چاڵ و تەنەکە و گۆزە دەربهێندرێ. ئەگەر بۆ ئاو دەرهێنانی ناو بیر بێت «هەڵکێشە» دەست دەدات. دەوولکە هەڵکێشەیە.

دەرپەڕێنە: بۆ ئامرازێکی بەهێزی تەنگەتاوکردن و پاڵەپەستۆ شت دەرپەڕێنێ.

دەرخەرە: بۆ ئامرازێکی شتی داپۆشراو و نهێنی کە بە چاو نادیترێ ببینێت. ڕادار دەرخەرەیە. ئامرازی درۆ دۆزەرەوەش دەرخەرەیە. دووربین دەرخەرەیە. لە کیمیا هەندێ ماددە دەرخەرەی ماددەی دیکەن. دەرخەرەی دەسکرد، دەرخەرەی سروشتی. سیسمۆگراف کە هەستی بومەلەرزە دەکات دەرخەرەیە.

ئەو بزوێنەی «ە» واتە فەتحەی عەرەبی، کە دەچێتە پاڵ وشەی ئەوتۆیی چ «دەر» ی پێوە بێت و چ پێوەی نەبێت و چ لە بنەڕەتەوە پێشگر و پاشگر نەبێت بۆ هەڵاواردن و دەست نیشان کردنە: کە گوتت «سەرسان» هەرچی سەرەکەی ئاسن بێت بەری دەکەوێت. کە گوتت «سەراسنە» بۆ مارێکی سەر ڕەقە کە مەشورە ورگی ولاغ دەسمێت و لێی دەردەچێت. «بەرچن» بۆ هەموو شتێک دەگونجێ میوەی چنراوی تێ بکرێ. «بەرچنە» بەو دەسقەڵتارەیە دەگوترێ هەندەی زەنبیلێکە.

لەم ڕاستییەوە دەردەکەوێ، دەبوو بۆ vowel «بزوێنە» بەکار بێت نەک «بزوێن» چونکە ئەم «ە» بە عادەتی خۆی ڤاوڵ لە هەموو بزوێنی دنیا جودا دەکاتەوە. ئەگەر بۆ بنەڕەتی پرسیارەکە بچینەوە دەبینین «بزێو»، «بزێوە» و «بزێوکە» پتر لە جەرگەی زمان ڕۆچووە تا «بزوێن» چونکە «بزوێن» لە ڕێژەی ئایندی «بزواندن» ـەوە هاتووە کە بە هۆی پاشگی «ئاندن» کاری «بزووتن» بۆتە تێپەڕ «بزواندی» ، «دەبزوێنێ». «بزووتن» تێپەڕێکی دیکەی هەیە بە هۆی ناوگری «ا» کە دەیکاتە «بزاوتن». لە ئایندەدا «بزاوتن» دەبێتە «دەبزێوێ». دیارە ناوگر پتر لە پاشگر و پێشگر دەست بۆ هەناوی وشە دەبات. بەو پێیە «بزاوتی» پەسەندترە لە «بزواندی» هەروەک «خستی» پەسەند ترە لە «کەواندی». لە نێو ئێلەکاندا گۆرانییەکی لەگەڵ دلداری بدوێت پێ دەڵێن «بنبزێوکە» نەک «بنبزوێنکە». لە سلێمانیش بە مرۆی بزۆز دەڵێن «بزێو» ئینجا مادەم «بزوێن» بۆ ڤاوڵ دەقی گرتووە حەقمانە دوو بڕیار بدەین:

یەکیان ئەویە کە ناوەی کارای وەکوو «بزوێن» لە هەموو کارە تێپەڕەکان وەربگرین و بڵێین: بزوێن، ڕژێن، خنکێن، کوڵێن، جۆشێن (سخان)، ڕمێن. پسێن... بە مەرجێک بە پاشگری «اندن» بووبێتنە تێپەڕ.

ئەوەی دیکەیان ئەوەیە کە «بزێوە» بۆ ئەو ئامرازانە بێت شتی پێ ببزوێت وەک کە بڵێن: نوێڵ، بزێوەیە. وشەیێکی باوی کوردەواری هەیە «سەربزێوی» نەک «سەربزوێنی».

بە قیاس دەبێ: ڕژێنە، جنکێنە، کوڵێنە، جۆشێنە، ڕمێنە، پسێنە... و هەموو ڕێژەی ئەوتۆیی هەریەکە بۆ ئامێرێک دابنرێ کە لەگەڵ واتای کارەکە دەگونجێت.

خوێنەر بمبەخشێت لەوەی کە قسەکانی دواییم لە باسی «دەر» ی دوور خستمەوە. بەڵام هەرچۆنێک بێ هەمووی هەر باسی زاراوەسازییە.

دەگەڕێمەوە بۆ وشەی «دەربوون»، «دەرکردن». «دەرکردن» واتاییکی هەیە بۆ هەڵدڕینی دوومەڵ و کیسی پووک و برینی خەزنەکردوو... و... ئەم «دەرکردن» ە کە تێپەڕە دەبێتە «دەربوون» ی تێنەپەڕ. دەشێ

ئەم بەکارێنانە بە زاراوە بڕوات بۆ بەرەڵلابوونی ئاو یاخود نەوت یاخود هەر شلەیەکی دیکە کە هەبێ کە لە دەروونی زەوی پەنگاوی دابێتەوە و لە خۆوە دەرووێکی بۆ خۆی کردبێتەوە.

«دەربوون» لە «دەرهاتن» ڕاگەینترە و جوادیشە لە «دەلاندن»: «دەلاندن» زەنەکردنی بەردەوامە.

وشەی «سەردەری» بەپێی دەستوور داڕێژراو نییە، بەلام دەمەوێ خێرایی لێ بکەم چونکە، کوردی گوتەنی ئیشم پێیەتی. ئەگەر بە داڕێژراوی حیساب بکەین دەبێ بلێین سێ پاشگری تێدا بە دوا یەکدیدا هاتوون، چونکە لێرەدا «ە» + «دەر» + «ی» بەسەر یەکەوەن. لەمانە دەر» پاشگر نییە و ناوە بە واتای «خارج» لە کار هاتووە.

تۆ بلێی لە ڕێی قیاسەوە نەتوانین بلێین: «هەستەدەری» و «هۆشەدەری»؟ بۆچی ناتوانین؟ خۆ هەست و هۆش باشتر دەتوانن بە شتاندا تێپەڕن هەتا کەللەی سەر. ئەگەر «هەستەدەری» و «هۆشەدەری» بسەلمێندرێ دەشێ ئەو پاشگرەی «ی» یان لێ بقرتێت و «هەستەدەر» و «هۆشەدەر» بە ئاوەڵناو بمێننەوە، بە واتای کەسێک کە هەستی بە شتان دروست بێت و هۆشی پێیان بشکێت. بەڵێ دەزانم نەگوتراوە «سەردەر» بەلام «بلقەدەرە» هەیە و ڤاوولەکەشی بە دوادا هاتووە هەتا بۆ یەک گیانلەبەری ناسراو تەرخان بێت.

«سەرەدەر» بە پێی سروشتی وشەکان و تێک بەستنیان بە واتای کەسێک دێت سەری لە ئیشان دەرچێت، ئنجا کە گوتمان «سەرەدەرە» دەبێ بەپێی دەستوور بە کابرایێک بگوترێ لە ڕادەبەدەر زیرەک بێت، وەک کە بابایەکی زۆر گەمژەڵ دەگوترێ «مەڕەکەرە». هەموو بێژەیێک سەرەتاییێکی هەیە، با ئێمەش سەرەتا دابنێین بۆ: «سەرەدەر» و «هۆشەدەر».

ئەگەر حەقی تەواو لە زاراوەسازی و خزمەتی زمانەکەدا بەکار بهێنین دەتوانین ئەم ڕێژەیە بۆ فیعلیش بڕوێنین و وشەی نایابی لێ پەیدا بکەین، وەک:

دیتەدەر: بۆ کەسێکی ئەودیوی پەردە و دیوار و... و... ببینێت.

ڕادیۆ بیستەدەرە. دووربین هەیە دیتەدەر.

زاراوە و وشەی تازە داهاتوو لە هەوەڵ بیستنیاندا خەڵقی پێی گوێ قوت دەبێ، دواتر لێیان ڕادێت. بە نموونە، لە زمانە پێشکەتووەکانی ڕۆژاوادا بۆ جۆرە نەخۆشییەکی نەفسی کە هەر جارە بە شێوەیێک دەردەکەوێ «مانیا mania» یان دانا، ئنجا وشەیان لێ هەڵهێنجا بۆ ئەو نەخۆشییانە وەک: Clipto mania شێتیی دزی. Migalo mania شێتی خۆ بە زل زانین و... هتد.

باوەڕ دەکەم ئەم وشانە لە سەرەتادا بۆ بەر گوییان ناقۆلا زرینگانەوە، ئێستاکە چونکە لێیان ڕاهاتوون و دەلالەتی خوێندەواریشیان پێوەیە لە وشەی عادەتی چاکتر بەسەر زمانەوە دەسازێن. لەبیر مەکە «ڕۆژباش» پەیدا بوو خەڵق لێی دەرەوییەوە. پژدەری ئێستاکەش کەسێکی لە عادەتی عەشیرەتی یاخود لە ڕێز و ڕەفتار دەبچێت پێی دەڵێن: «بە کەچکێ دەڵێ قاشوغ».

وشەی «کەودەری» کە لە فارسی پێی دەڵێن: «کبکدری» بۆ مەلێک بەکار دێت گۆیا لە کویستانی هەرە سارد نەبێ هەڵ ناکات. لەو دەروبەرەی ئێمەدا وا مەشوورە کە تەنها لە قەندیل و هەڵگورد کەودەری دەدیترێت. من نازانم ئەو «دەر» ە بەواتەی دەرگە، دەروو هاتووە یاخود شتێکی دیکەیە تا بتوانم زەینی خۆمی تێدا بگێڕم بە دوا زاراوی سەر بە مەل یان گیانلەبەرێکی دیکەی لەم «دەر» ەوە وەربگیرێ. وەک نیشانەی پرسەک، جارێ بێ وەلامە. دەگوترێ «دەرەبەهار» ئایە ناشێ بگوترێ «دەرەئاشتی»،

«دەرەجەنگ»، «دەرەگرانی»، «دەردەهەرزانی»، «دەرەگەرما»، «دەرەسەرما»؟

چەند لەبارە بگوترێ دەرەجەنگ بوو ترس و لەرز پەیدا بووبوو. دەرەئاشتی بوو کەوتبووینە سەر باری کەسابەت. دەرەگرانی بوو دەغڵ هەڵکشابوو. دەرەهەرزانی بوو جۆ لە کڕین دەهات.

زاراوەی ئەوتۆیی کە قیسای لە زاراوەیەکی کوردی کرابێت و بە وشەی لەباری کوردی داڕێژرابێت و واتایێکی بێتەگەرە ببەخشێت بۆچی لێی لاڕێ بین؟

چەند وشەیەکمان هەیە وەکوو «دووبەدەر»، «کونبەدەر»، «شاربەدەر»، «لەحەدبەدەر» دەشێ قیسایان لێ بکرێ بۆ داڕشتنی زاراوە، یان وشەی تازە.

«دووبەدەر» بەو کونە دەڵێن لە دوو لای شتە کونکراوەکە دەر بکات. دەنا پێی دەڵێن ئەم کونە کوێرە. ئنجا ئەگەر لە دوازدە یاخود بیست لاوە دەربکات بۆچی نەڵێین «دوازدەبەدەر» و «بیستبەدەر». مەکینە هەیە بە چەند لادا کونکونە، دەشێ بڵێین «مەکینەکە شەشبەدەرە» لە جیاتی بڵێین: «شەش کونی تێدایە» کە ئەوسا نازاندرێ کونەکان کوێرن یا ڕەهان.

«دووبەدەر» وەسفی کونەکە دەکات. کە گوتت «کونبەدەر» وەسفی شتە کونکراوەکە دەکات. کونی دووبەدەر، دیواری کونبەدەر.

لە ڕێی قیاسەوە ئەگەر لوولەنەوت لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێک <... لە کتێبە *اپکراوەکەدا ناخوێندرێتەوە>.

لە ئینگلیزیدا دەگوترێ Transcaucasian بە واتای ئەو وڵاتانەی بەولای قەفقاسەوە. با ئێمە بڵێین وڵاتە قەفقاسبەدەرەکان. دەشێ بڵێین ئەو ئەستێرانەی «کاکێشانبەدەرن»، واتە بەولای کاکێشانەوەن. بۆ موبالەغە دەڵێین مەودا ئاسمان بەدەرەکان. بۆ ئەزەل و ئەبەد بڵێین: «کاتبەدەر»: لە کاتبەدەرەوە تا کاتبەدەر. ئەگەر بۆ لایەکیان وشە پەیدا بوو «کاتبەدەر» بۆ ئەوەی دیکە بێت، چ ئەزەل چ ئەبەد چونکە هەردوویان کاتبەدەرن.

دەبێ زاراوە گورجوگۆڵی و مەودابڕی تێدا بێت دەنا دەکرا بڵێین: ئەو وڵاتانەی بەولای قەفقاسەوەن و trans بەکار نەهێنین. زاراوە کە بریتی بوو لە وەرگێڕانی دەستەواژە لە زمانێکەوە بۆ زمانێک یاخود هەڵنانی دەستەواژە بۆ زاراوە لە هەمان زماندا، فڕی بەسەر زاراوە سازییەوە نییە. بە نموونە، لە کتێبی «مصطلحات علمیة» ی باسکراودا زۆر دەستەواژەی بە زاراوە دانراون، لەبەر چەژی من، هەر دەستەواژەن. لە لاپەڕە ١٩-٢١٩ ئەمە دەخوێنیتەوە:

«صراع بین الاقبال و الاعراض» aproach - avoidance -conflict ئینگلیزیەکە بە هۆی تێکبەستنی دوو وشەی بەرایی وێنەی زاراوەی بەخۆیەوە گرتووە.

لە لاپەڕە ١٠-٢١٠ دەخوێنینتەوە:

«ردود فعل قلقة» anxiety reactions

رابطة الطب النفسي الامریکیة Amarican psychiatric association ئەم زاراوەیە بۆ تەختەناوی ناشێ. هەر بۆیەیشە پێویستە ئەرکی زاراوەساز سووک بکرێت بەوەدا کە تەسکپێوی لەگەڵدا نەکرێت وەک کە لەگەڵ بابایێکی وەرگێڕی چیرۆکدا دەکرێت، چونکە زاراوە واتایێکی بەرین لە مەودایێکی تەسکدا دەحەوێنێتەوە.

ساڵی ١٩٧٨ کە بەینێک لە عەممانی ئوردون بووم مامۆستا عەلی سەیدۆ گۆرانی گوتی: «کۆچکردوو

جەلادەت بەگ بەدرخان لە وەڵامدا زاراوەی «پاشبین» ی بۆ transparent و «پاشڕوون» یشی بۆ translucent پێشنیاز کرد». ڕاستییەکەی پێشنیازەکە زۆر لە جێیە و نابێ بینەقاقەی بگیرێ بە ڕەخنەی دوژمنانە و لێ بە داوێوە کردنی ناحەزانە. کەنگێ وشەی پاراوتر دۆزرایەوە ئەمانە دەپووچێنینەوە.

شووشەی پاشبین نەبێ بۆ پەنجەرەی هۆڵ دەست نادات.

جامی پاشڕوون بۆ پەنجەرەی حەمام دەست دەدات.

لە سوود بەدەر نییە لێرەدا بڵێم وشەی «کوناش» لە زۆر لادێ و ئاوایی بەری سۆران بە واتای کونکون کراوە وەک ئەوەی کە بە دەسڕێژی شەستتیر تەنەکەیێک کوناش بکرێت. ئەم کوناشە پڕ بە پێستی وشەی perforated. وەک بڵێیت ئەم کاخەزە کوناشە بۆ فایەل ساز دراوە. گورزە کاخەزی تەنک هەیە بۆ دەست سڕینەوە، لە ماوەی هەر ١٥-٢٠ سانتیمەترێکدا ڕیزە کونێکی تێکراوە تاکوو بە ئاسانی بپچڕێت. per-foreated ی بۆ بەکار دێت کە کوناشی ڕاستەقینەیە.

وشەکانی «سەر»، «ژێر»، «ژوور» ئەوانیش جێگەی لێکۆڵینەوەن بۆ زاراوەسازی. «سەر» بە واتای «رأس، فوق، علی» دێت. لە زمانە ئەورووپاییەکانیشدا sur بە واتای «سەر» ڕۆیشتووە.

«سەر» بە واتای کەللە ناوێکی عادەتییە وەکوو دەست و قاچ و پشت. بە واتای «علی، فوق» ناوی جێگایە و دەش بێتە ئاوەڵکاری جێگە. بەکارهێنانی وەهاش هەیە «سەر» تێیدا دەبێتە پێشگر. کە دەڵێی: «سەربانی ئێمە پانترە» لێرەدا «سەر» ناوی جێگەیە. کە دەڵێی: «چوومە سەرێ» – «سەرەوە» دەبێتە ئاوەڵکار. کە دەڵێی: «لە ئەزموون سەرکەوتم» دەبێتە پاشگر.

ئەم «سەرکەوتم» ە بە واتای «نجاح» ە. وەک ئەوە نییە بڵێی: «لە شاخ سەرکەوتم». چونکە دەشێ بڵێی: «سەری شاخ کەوتم» بەڵام ناشێ بڵێی: «سەری ئەزموون کەوتم». «سەرکەوتن» لە ڕووی ڕێزمانەوە وەک «هەڵکەوتن» وەهایە.

«ئێشەکە سەردەگرێ» جودایە لەوەی بڵێی «زەنبیلەکە سەردەگرم» چونکە نە دەشێ بڵێی «ئێشەکە سەردەگرم» نەدەشێ بڵێی «زەنبیلەکە سەردەگرێ».

ئەگەر «سەر لێ دان» بە واتای «زیارة» بە تەواوی ببێتە «سەردان» و بگوترێ «کابرام سەردا» نەک «سەرێکم لە کابرا دا» ئەوسا «سەر» لێرەشدا بە پێشگر دەڕوات چونکە لە واتای کەللەی سەر دوور دەکەوێتەوە.

کە دەڵێ: بزنەکەی سەربڕی وەک ئەوە نییە بڵێی: سەری بزنەکەم بڕی چونکە نابێتە «کوشتنەوە».

«بە ڕۆژوو بووم» شتێکە و «پێ بووم» شتێکی دیکەیە لە ڕووی ڕێزمانەوە.

«چرام بە ئاگر کرد» جودایە لە «چرام پێ کرد» لە ڕووی ڕێزمانەوە.

جێگەی وشە لە ڕستەدا باری ڕێزمانیی وشەکە دەگۆڕێ. لە بواری زاراوەسازییەوە دەتوانین سوورێک بە دەوری «سەر»دا بدەین.

وشەی «سەرکەوتوو» ناوی کارای عادەتییە وەکو: هەڵکەوتوو، دانیشتوو، ڕابوردوو... بەڵام دەشێ زاراوەی لێ دابڕێژین و بڵێین «سەرکەوتە» بۆ ئەو مادانەی لەبەر سووکیی کێشیان بۆ سەرەوە هەڵدەکشن. هەر لەم ڕوانگەوە دەتوانین «داکەوتە» بدۆزینەوە بۆ ماددەی قورس. بۆ «ڕواسب» زاراوەی «نیشتە» لە بارە. نیشتە غەیری خڵتەیە. خڵتەی لافاو نابێتە نیشتەی لافاو چونکە نیشتە لەسەرەخۆ

دەنیشێ. هەموو شتێ «سەراو» سەرکەوتەیە، بەڵام هەموو سەرکەوتەیێک سەراو نییە.

سەرکەوتە، داکەوتە، نیشتە دەشێ ببن بە سێ زاراوە.

دەمانخوێند هەندێ ماددەی لە باری ڕەقییەوە بۆ باری غازی دەچێت بێ ئەوەی بە باری شلیدا تێ بپەڕێت. پێی دەگوترا «مادة متسامية» بۆ ئەم زاراوەیە «تێهەڵکشە» خراپ نییە.

کە هەر لە «سەر» بدوێین بە نیازی فرەوان کردنی گۆشەنیگا دەڵێم: «سەرکۆنە»ی کوردی لە ئاخاوتنی ڕەمەکی عەرەبی عێراقدا بە دەر دەداتەوە کە دەڵێن «کۆنە – یتکاونون».

سەرباز فارسییە، لە «سرباختن – سەرباختەن»ەوە هاتووە و لە ئاییندەدا دەبێتە «می بازد» و کەرتی پێکهێنەری ناوی کارای لێ وەردەگیرێ بۆ «سرباز».

سەرامەد هەمان «سرامد»ی فارسییە. «امد – ئامەد» بە واتای «هات»ە.

سەرانسەر لە ڕێژەی بەرانبەر و دەوراندەور کوردییە. ئەوانەی دەڵێن «سەرانسۆیی» لە جیاتی «سەراسۆیی» بە هەڵەدا چوون.

«سەرئاسۆ» یە بۆتە «سەراسۆ» وەک کە «سەر ئاو» دەبێتە «سەراو». سەراسۆیی کردن بە واتای سەربەئاسۆدا گرتنە.

وشەی «سەرتوو»، «سەرتوێ»، «سەرتوێژ» کە بە واتای «قشطة»یە وشەی «ناوتوێژ»ی بە دوا خۆیدا هێناوە ماوەتەوە «بن توێژ» ببێتە زاراوە یاخود وشەی فەرهەنگی بۆ توێژی هەرەژێری. ئەگەر لە نێوان توێژاندا ماددەیەک هەبوو کەمتر بوو لە توێژ دەشێ پێی بڵێین «زڕتوێژ». ئەم زڕە بۆ چشتی دیکەش دەست دەدات وەک: زڕچین، زڕتیرێژ «تیرێژ – شريحة». لە وتووێژدا زڕمەلا، زڕشێخ باوە بۆ ئەوانەی مەلا و شێخی تەواو نین. لە نێو عەشرەتدا گوێم لێ بووە گوتویانە فلانە خۆی بە زڕمەلیک دەزانێ. وشەی «زڕ» ناتەواوی دەگەیەنێ وەک کە لە زڕباب و زڕداک و زڕبرا... دا دەردەکەوێ. «زڕە» فەرقی هەیە لەگەڵ زڕ: «زڕە» لەوانەیە بۆ موبالەغە و زل کردن بێ وەک: زڕەدرۆ، زڕەبوختان، هەمیشەش بۆ شکاندنەوە بەکاردێت.

«زڕە» لە وشەی وەکو «زڕەتوو، زڕەهەنجیر، زڕەتەماتە» دا هەمان ناتەواوی «زڕ» بە دەستەوە دەدات. دیارە لەگەڵ ڕووەک وەها ڕەفتار دەکات. «زڕەتیک» لە دازڕانەوە وەرگیراوە. بچینەوە بۆ سەروبەر و هاوڕێکانی.

دەشێ «سەروبەر» بۆ «اجمالي» بە زاراوە بڕوات. «سەروبن کردن» بۆ «تغطية الاخبار» لە بارە و لەویش پەسەندترە.

«سەرەوبن» بۆ فەرهەنگ دەمێنێتەوە، سەروبەری شت هەموو شتەکەیە. «سەروبن کردن» بە دواداگەڕان و پشکنینەوەی تەواوە. «سەرەوبن کردن» نەختێک قسە هەڵدەگرێ: دەڵێین سەرەوبن بوون بە واتای وەرگەڕان و سەرەوبن کردن بە واتای وەرگێڕانە. ڕاستییەکەی عەشرەتەکان بە زۆری دەڵێن هەڵگەڕانەوە و هەڵگێڕانەوە. ئەوانیش باشتریان پێکاوە چونکە وەرگێڕان هەموو جاران سەرەوبن کردنی تێدا نییە. بە زۆری بۆ نیوە هەڵگێڕانەوە بەکار دێت وەک کە دەڵێی: پەڕە کتێبەکەم وەرگێڕا. سەیارەکە وەرگەڕایە سەر تەنیشت، ناشێ بڵێی هەڵگەڕایەوە. بە کورتی وەرگەڕان لەتەک هەڵگەڕانەوەدا بەجێ دەمێنێ. هەڵگەڕانەوە هەمیشە ١٨٠ پلەی پشتەواژبوون ڕادەگەیەنێ وەرگەڕان لە زۆر باردا ٩٠ پلە ڕادەگەیەنێ:

سەیارەکە وەرگەڕایە سەر تەنیشت.
سەیارەکە هەڵگەڕایەوە سەرپشت.
وەرگێڕان بۆ تەرجەمەش ڕۆییشتووە.

«بەسەرگرتنەوە» کە پێوەندی بە کەللەی سەرەوە نەماوە لە ڕواڵەتدا ئەو «سەر»ە تێیدا بۆتە پێشگر، گرفتێک پەیدا دەکات بەوەدا کە پریپۆزیشنی «بە» لە ڕۆنانی وشەکە بەشدارە و لێی بۆتە پێشگر. بەو پێیە دەبێ بڵێین پێشگری «بە» هاتە بەرایی پێشگری «سەر». ئێمە گوتوومانە و ڕاستیشمان کردووە کە تەنها سێ پێشگری «لێ»، «پێ» و «تێ» کە بە ئەسڵ پریپۆزیشن دەچنە بەرایی پێشگری دیکەوە.

بەسەرگرتنەوە، بەسەرکردنەوە، بەسەربردن، بەسەرچوون: هەموویان بابەتێکن و گرفتێک هەبێ لە هەمواندا هەیە، بەڵام گرفت نییە:

سەرنج دەری دەخات، ئەوەی پێشگرە لەو وشانەدا «بەسەر»ە نەک تاکتاکیان. دەگوترێ: لە بەسەر کردنەوەی مێگەلەکە زانیم بزنی بەلەپۆش نەماوە. سەیری چۆن پریپۆزیشنی «لە» هاتە بەرایی «بەسەر» ەوە – خۆ ناشێ پریپۆزیشن بەدوا یەکدیدا بێن مەگەر «لە» کە دێتە بەرایی «بۆ»– وە وەک دەڵێی: لە بۆ تۆ «من لە بۆ تۆمە تۆ لە بۆ کێتە؟». دەش توانین بڵێین تێکڕای کەرتەکان «بە» + «سەر» + «کردنەوە» بوونەتە یەک وشە و «لە» یان هاتۆتە بەرایی. «بەسەرهات» لەوان جودایە: «سەر» لێرەدا بە واتای «رأس» ماوەتەوە.

«بەسەرهات» لەگەڵ «بەسەرچوون» کە هەردوویان تێنەپەڕن بەراوردیان بکەین دەبینین فەرقیان زۆرە. دەگوترێ: «من بەسەر چووم» بەڵام ناگوترێ «من بەسەر هاتم». دەگوترێ: «بەسەرم هات» بەڵام ناگوترێ: «بەسەرم چوو». دیارە «سەر» لە «بەسەرهات» دا بە واتای کەللەسەر ماوەتەوە، لە «بەسەرچوون» یشدا بۆتە پێشگری بێفێڵ بەڵام تێکڕای وشەی «بەسەرهات» بۆتە فەرهەنگی.

«بەسەرداچوون» و «بەسەرداهاتن» جودان لە «بەسەرچوون» و «بەسەرهات». هەردوویان بۆ «موبالغەتە» ی بارێکی تایبەتین، لە هەردوویانیشدا «سەر» بە واتای کەللەسەر ماوەتەوە.

دەشێ «بەسەرگرتنەوە» ببێتە زاراوە. بە نموونە لە کیمیادا، کە ماددەیەک ماددەیەکی دیکە لە تەرکیبدا بۆ خۆی دەدزێتەوە دەڵێین «بەسەری گرتەوە»: ئۆکسجین لە فلانە تەفاعولدا هایدرۆجینی بەسەر گرتەوە. میللەت کە هۆشی کرایەوە مافەکانی خۆی بەسەر دەگرێتەوە.

«سەرە» بۆ زاراوە دەست نادات. گای سەرە ئەو گایەیە لە ڕیزە وڵاغی تێک بەستراوی خەرمان کوتاندا لە پەرگی لای دەرەوە بێت. گای بنە ئەو گایەیە کە لە پەرگی ناوەوەیە. ئنجا «سەرە» و «بنە» بۆ هەموو شتێک دەست دەدەن کە وەکوو وڵاغی گێرە سەرە و بنەی هەبێ، لەگەڵ تێبینی ئەوەدا کە «سەرە» دوایین وڵاغە نەک یەکەمین. بە نموونە: فڕۆکێکی لە سووڕانەوەی شەش فڕۆکاندا دەکەوێتە لای دەرەوەی ڕیزیانەوە دەبێتە فڕۆکی سەرە. ئەوی هەرە ناوەوەش فڕۆکی بنەیە.

«سەراورد» بۆ شار، زەوی، ڕەزوباغ، پرۆژەی کشتوکاڵ بە زاراوە دەشێ. هەرچەند لە بنەڕەتدا بۆ زەوی ڕۆنراوە. لە بەرانبەر «سەراورد» دا «دامەن» بەکار دێت. «سەرەتا» بۆ شتی نامادیە وەکوو «سەرەتا»ی ئیش، نووسین، ساڵ، دەرس.

ڕێژەی نیسبەت بۆ ئەم وشانەی خوارەوە بەم جۆرەیە:

سەر – سەری

سەرە – سەرەیی

سەرەک – سەرەکی

سەرەتا – سەرەتایەکی

دەشێ «سەرەتایی» بۆ «سەرەتا» ببێتە ڕێژەی نیسبەت بە مەرجێک ئەگەر ویسترا بخرێتە ڕێژەیەکی تازەی ناوی مەعنا «سەرەتایەتی» بەکار بهێندرێ. ئێستا بە گشتی «سەرەتایی» ڕۆیشتووە و هەڵەشی تێدا نییە بەو مەرجەی باسم کرد.

وشەی «سەربەخۆ» لەتەک «سەربە بێگانە» دا ڕاست هاتووە. «خودبەسەر» یش هەڵگێڕانەوەی «سەربەخۆیە» بەڵام واتاکەی هەڵنەگەڕاوەتەوە، نەختێک گۆڕاوە.

هەر چشتێکی لە جۆری تاقمە چشتێکی وەکوو خۆی یاخود لایەنگیری بێت ئەم «سەربە» یەی بۆ دەست دەدات وەک «با سەربە گازە»، «ئاسن سەربە مەعدەنە»، «نەوت سەربە سووتەمەنییە»، «ڕانیە سەربە پارێزگای سلێمانییە».

«سەرینایی» وشەیەکی ڕاگەیەنە چونکە جووتە مەبەستی «هۆ و سەرەتا» بەدەستەوە دەدات وەک «لە سەرینایی ماملەتی دوێنێ ئەم زەرەرەم لێ کەوت». بەو پێیە «سەرینایی» لە بری «العلة الأولى» دەشێت وەک «سەرینایی بوونەوەر خوازی کردگارە». «سەرینایی شۆڕش ستەمە».

«سەرەنیا» کە گاسن یاخود ئامێرێکی دیکە لێی دەسوێت ئاسنگر بایی پێویست بەسەریەوە دەنێتەوە، دەگوترێ: «سەرەنیای کرد». لە ڕێی قیاسەوە هەموو بەسەرەوەنانەوەیەک «سەرەنیا» ی بۆ دەست دەدات.

«ئاوەنیا» بەو ڕووەکە دەگوترێ ئاو بدرێت. واتە ئاوی پێوە بندرێ. لە قیاسی «سەرەنیا» و «ئاوەنیا» دەشێ بە ئاوێکی زەهراویکرابێ بڵێین «ئاوەکە زەهرەنیا کرا» وەک کە دەرمان بە ڕووبارێکدا دەکەن بۆ کوشتنی زیندەوەرەکەی. ئەگەر سەکۆیێک بە قوڕ لێدان پانتر کرا دەشێ بگوترێ «قوڕەنیا» کرا. ئەگەر لە پرسیاری ڕیازیاتدا لایەکی موعادەلە بەتاڵایی لە ناودا هەبوو دەشێ بگوترێ: «موعادەلەکە بە ڕاستی ناوەنیا بکە». لە جیاتی «پڕی بکەوە». کە «سەرەنیا» هەبێ دەشێ «بنەنیا»، «تەنیشتەنیا»، «ڕۆخەنیا»... هەبێ.

«ژێر» بریتییە لە «سەر» ی بەرەواژ. زۆر جاران بە واتای «بن» دێت. ناوناوەش لێی دەترازێ وەک دەڵێی «ژێروو» ناوانی بڵێی «بنوو». «بەرەژێر» نابێتە «بەرەبن». «ژێرزەمین» نابێتە «بنزەمین». «بنی گۆم» نابێتە «ژێرگۆم». «بنکڕ» و «بنگرە» نابنە «ژێرکڕ» و «ژێرگرە».

لە بنەڕەتدا «بن» بەشی هەرە دامەنی شتانە. بنی مەنجەڵ، بنی بیر، بنی دیوار، (نەک بندیوار). هەرجی «ژێر»ە لە بنەڕەتدا خۆی بەشێکی ئەو شتە نییە ژێری لەگەڵدا دێت. دەتوانی بڵێیت: لە ژێر بن بیرەکە گەنجێک دۆزرایەوە.

«ژێرکەوتن» تا ڕادەیێک بەرەو واتای سەربەخۆ بۆتەوە بۆ «اندحار»، «هزيمة» دەڵێی لایەنی جەنگخواز ژێر کەوت واتە بەزی. کە بڵێی: «زانا کەوتە ژێر دار» وەک ئەوەیە گوتبێتت کەوتە ژێر دارەکە و بەزین لە بەیندا نامێنێ. هەروەک «ژێرکەوتن» جودایە لە «کەوتنە ژێر» هەروەهاش «ژێرخستن» جودایە لە «خستنە ژێر».

«ژێروو»، «ژووروو» و «سەروو» بە واتەی لای ژێرەوە، لای سەرەوە و لای ژوورەوە هاتوون. ئەم ڕێژەیە بۆ «بن» و «بەر» نەهاتووە. ناگوترێ «بنوو» و «بەروو».

لە ئاخاوتنی پژدەر «ژێرڕا» و «ژووڕرا» باوە بەڵام بوونەتە «ژێرا» و «ژوورا». دەگوترێ «ژوورا بۆی چووم» و «ژێرا بۆی بادایەوە». دەشگوترێ: «لە ژێرا» و «لە ژوورا» بە واتای لەلای ژێرەوە و لەلای ژوورەوە.

لە بواری زاراوەسازی دەشێ submarine کە «ژێردەریا» ڕادەگەیەنێ پێی بگوترێ «ژێراوا» نەک «ژێراو» کە بە واتای «راسب» دێت بۆ هەرچی لە ئاو نوقم بێت.

«ژێرخان» و «ژوورخان» و «پاشخان» بۆ بینای تەحتی و فەوقی و بۆ خەلفییەت ڕۆییشتوون. زۆریش لەبارن. کوردی دیوی ئێران «ڕووبەنا» و «ژێربەنا» بەکار دەهێنن بەڵام «بنا» دەنووسن کە ڕاستییەکەی «بینا» یە نەک «بەنا». هی دیوی عیراق پەسەند ترە.

«ژێرکراس» لە بنەڕەتدا بۆ «دەرپێ» ی غەیری پیاو بەکار هاتووە. «ئاوڵکراس» ی پێ گوتراوە. دەشێ «ژێرکراس» پەرەی پێ بدرێ بە واتی «البسة تحتیة» ببێتە زاراوە. «ژێر» لە زۆربەی ئەو وشانەدا پێشگر نەبوو بەڵام چاوپۆشی لێ دەکرێ.

«ژێردەست» و «ژێرکەوا» و وشەی دیکەی ئەوتۆیی فەرهەنگین.

«ژێرچەنە» کە بۆتە «زێرچەنە» خواردنێکی ڕەزەوانەکانی کۆیەیە، لەگەڵیاندا بۆ جێگەی دیکەش دەگوێزرێتەوە. بە زۆری هۆبەی سەرلەبەر لە ئێوارەیەک ئەو ژێر چەنەیە دەکەن بە دارەنی خۆیان. ئەمیش وشەی فەرهەنگییە.

«ژێرچەپەڵۆک» پلەیەک لە خوار «ژێر دەست» ەوە دێت چونکە لێدانی لەگەڵدایە.

«ژێرپۆش» دەشێ بە زاراوە بۆ «ألبسة تحتیة» لە «ژێرکراس» یش گەلێک گونجاوترە. «ژێرکەوا» و «سەرکەوا» خەریکن لە بیران دەچنەوە.

«ژێرلێوخستن» وشەیێکی نیشانەپێکاو و وردە. عەرەبی ڕەمەکی دەڵێ: «لغمط». دەقی خۆی وشەی «ژێرلێو» بە واتای وشەی سەرپۆش کراو لەبیر بردرایەوە و بۆ فەرهەنگ و زاراوەش جوانە.

«ژێرلێو» ئاوەڵناوە، دەشێ ببێتە ئاوەڵکار و بگوترێ: «ژێرلێوانە مەبەستی بەدەستەوە دا». لە نیسبەتدا «ژێرلێوەکی» دێت. کە گوتت: «ژێرلێوەکی دوا» وەک ئەوەیە گوتبێتت: بە شێوەیەکی ژێرلێوانە دوا. «بن» لە بەکار هێناندا گەلێک لە «ژێر» ئاوەدان ترە. «بنە»، «بنگە»، «بنەما»، «بنکە» وشەی دەوڵەمەند و خزمی یەکدین.

«بنە» بۆ دامەزراوی و چەسپاوی و هێز هێما دەکات. دەگوترێ: بنەی هەیبەسوڵتان، بنەدار. جێگەیێکی کۆمەڵی ڕاوکەران دەیکەن بە قۆناغی لێ کۆبوونەوە و خواردن و نووستن «بنە» ی پێ دەڵێن. هەروەها ئەوانەی خەریکی کارێکن و نشیمەنێک ساز دەدەن تێیدا بحەوێنەوە «بنە» ی پێ دەڵێن. «بنەوان» بەو ئافرەتە دەڵێن لە بنەی ئەوتۆیی، یان لە قۆناغی دەمی چاندنی مەرەزە و دروونەوەی برنج سەرپەرشتی نانوپات و کاروباری ناوەکی قۆناغ دەکات. کە دەگوترێ: فڵانە کەس بێ بنەوانە مەبەست ئەوەیە کەسی نییە خزمەتی ژوورەوەی ماڵەوەی بکات. پتریش بەلای کابانەدا دەچێتەوە. «بنەوان» و «بناوان» لەیەکتری جودان. لەوەوە دەشێ «بنە» بۆ هەموو بەرژەوەندێک، یاخود پرۆژەیێکی بڕوات وەک: «بنەی ئابووری سویسرا زۆر بەهێزە». «بنەی زانستی»، «بنەی تەنسازی». «بنەی پیشەسازی». «بنە»

بەرانبەر «أساس»، «قاعدة» دەوەستێ. بە زاراوە بۆ «مؤسسة» «بنگە» هەتا بڵێی لەبارە. دەگوترێ: «بنگەی دەرمانسازی سەر بە بنەی تەنسازییە». دەشێ لەم سنوورەدا بەپێی پێویست و سازان وشەی «بنە»، «بنگە» بەکار بێن. لە عەرەبیدا ناوناوە تووشی «عسکریتاریا» دێین دەتوانین لە کوردیدا بڵێین: «بنگەی عەسکەری».

«بنەما» و «بنەچەک» و «بنیچە» تاڕادەیەکیش «بنەڕەت» لە جێی یەکدی بەکار دێن. لە ئاست «بنەچەک» دا خێرا «سەرەچەک» بە پێشنیازی زاراوەیێک خۆی ڕەپێش دەکات. «سەرەچەک» بۆ ئەم لایەی شتێک و «بنەچەک» یش بۆ لایە دوورەکەی یاخود کۆنەکەی یاخود سەرەتایەکەی دەچێت:

بنەچەکی خێزانەکە بۆ زەهاو دەچێتەوە، سەرەچەکیشی دێتەوە بۆ بنەماڵەی عەودالاغا.

(س + ص) توان ٢ «بنەچەکە» = س توان ٢ + ٢ س ص + ص توان ٢ «سەرەچەکە»

ئاوی دەریا بنەچەکە، باران سەرەچەکە.

فۆنێم بنەمایە، وشە سەرەمایە.

وشە بنەمایە، ڕستە سەرەمایە.

بەهەمەحاڵ پێشنیازێکە و دەشێ سوودی لێ وەربگیرێت.

وشەی «بنەبڕ» بە واتای نەهێشتنی شتێک لە بنیچەوە دێت. دەتوانین «بنەبڕ کردن» بۆ «أستئصال» extermination لەکار بهێنین وەکوو بنەبڕ کردنی نەخۆشی، نەخوێندەواری، هەژاری. دەڵێین پەرەپێ ستاندنی پیشەسازی دەبێتە هۆی بنەبڕبوونی هەژاری. دەرمانی د.د.ت مەلاریای بنەبڕ کرد. «بنەبڕ» ئەو شتەیە کە ناهێشترێ. مەلاریا لێرەدا بنەبڕە. بەلای منەوە دەبێ ناوێکی لەبار بۆ هۆی بنەبڕ کردن بدۆزرێتەوە. وادەزانم «بنەکێش» خراپ نییە.

مەلاریا بنەبڕە «مُستأصَل».

د.د.ت بنەکێشە «مُستأصِل».

«بنار» واتای ئاشکرایە. دەشێ بڵێین «بنار و بەرزایی» لە جیاتی «قاعدة وارتفاع». ئێمە «بنە» مان دانا بۆ «قاعدة» یەکی وەکوو «مؤسسة». «بنار» بۆ «قاعدة» ی هەندەسە زۆر لەبارە. لە سروشتدا شاخ بنار و بەرزاییشی هەیە. «بنکۆڵ کردن» بۆ ڕمان یاخود هەڵقەندنە. ئەم وشەیە دەتوانێ لە زۆر مەیداندا چالاک بێت وەک ڕامیاری، ئابووری، ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی. دەڵێی دوژمن دەیەوێ باوەڕمان... ئابووریمان... ڕۆشنبیریمان بنکۆڵ بکات.

ڕەنگە ڕێم هەبێ بڵێم بە قیاس لە «بنکۆڵ» دەشێ وشە پەیدا بێ بایی خۆی واتای بێهێز کردن ببەخشێت وەک «بنشل کردن»، «بنکەل کردن»، «بنسست کردن»...

«بنگرە» بۆ ئەو بەفرە بەکار دێت کە لە شێوەی تەزرەکەی فشەڵۆک دەبارێ و زەوی سارد دەکات و بەفری لەسەر دەکەوێ. دەشێ «بنگر» کە ناوێکی گشتییە «بنگرە» ش و هەموو شتێکی وەکوو ئەویش بگرێتەوە. «بنکڕ» ی مەنجەڵ «بنگر» ە. خڵتەی قوڕاو بنگرە. ماددەی چەسپاندنی کاشی بنگرە...

«بنگر» و لەحیم یەکدی ناگرنەوە. ڕەنگە بۆ ماددەی لەحیم «چەسپێنە» دەست بدات. ئامێرێکیش لەحیم کرابێ «چەسپەک» ی پێ بگوترێ. وەک «کولەک» کە بە نیسک و نۆکی باش کولاو دەلێن. کەسێکیش شتان لەحیم بکات پێی بگوترێ «چەسپێن».

«بندیان» و «بنجوو» هەموو دەیزانن. لە قیاسدا دەشێ بلێین «بنقول». هەر لە قیاسەوە بە نەختێک فرەواندن دەتوانین بلێین: «بنعەرەب» و «بنکورد». پلەیەکی دیکەش بەرژێر ئەو «بنە» هەلدەگرێ وەک «بنجاف» و «بنخۆشناو». کە گەییشتینە بەرەخوارتر دەگوترێ «بەگزادە»، «پاشازادە»، «مەلازادە»، «شێخزادە» و «ئاغازادە».

لە کشتوکاڵ و شیناورددا «بنخەرمان» و «بنبەلم» کەمبایەخن و پلەیان لە نرخدا بەرەژێرە. بۆچی ڕیمان نەبێ بلێین «بنپرۆژە»، «بنبەرهەم»، «بنبەرژەوەند» بە واتای «مشروع ثانوي»، «انتاج ثانوي»، «مصلحة ثانوية».

لەم زاراوەیەدا ڕێم بە خۆم داوە «بن» بە پێشگر بەکار هاتبێ نەک بە «ناوی زەرف» چونکە لە «بنخەرمان»، «بنپەلک»، «بنبێژنگ» دا ئەم «بن» ە بە واتای «تحت» دێت.

پێشگرە مەشوورەکانی «هەڵ»، «دا»، «ڕا»، «وەر» کە سەر بە فیعلن دەوریان هەیە لە زاراوەسازیدا. (باسی پێشگری «بێ» لە وشەی وەکوو «بکوژ»، «بگێوە» لێرەدا ناکەم).

«هەڵ» لە بنەڕەتدا واتای بەرزایی دەبەخشێ بەلام وەهاش دەبێت بزووتنەوەکە بەرەژێر بڕوات وەکوو «هەلوەرین»، «هەلزەلین»، «هەلدێران»... لەمانە و هی وەک ئەوانەدا «هەڵ» ئەو بلندییە ڕادەگەیێنێ بەرەژێربوونەکەی لێوە بووە. بەهەمەحاڵ ئاخاوتن کیمیا و فیزیا نییە کە دەستوورەکانیان یەک ڕووکاریان هەیە بۆی دەڕۆن. دڵ و دەروون و هەست و زانینی مرۆ لەوانەیە ڕێچکۆلەی لەیەکدی جودا بەرەو مەبەست دەربکات.

«هەلاواردن» بۆ «فرز – افراز» دەست دەدات. «هەلاوێر» ناوی کارایە. «هەلاواردە» ناوی بەرکارە. ئەم «هەلاواردن» ە لە لیستە زاراوەکانی «لیژنەی زاراوەی کۆڕ» بۆ «تصنیف» پێشنیاز کرابوو کە جۆرێکە لە «فرز». «هەلدێران» بە واتای لە شاخ کەوتنە خوارەوە لەگەڵ «دێران» بە واتای «سقی» بە تەواوی وەکوو «هەلداشتن» و «داشتن» دەقەکانیان دەگەنەوە یەکتر. بەلام «هەلدێران» تێنەپەڕە و «دێران» تێپەڕە. «هەلدێران» دوو جۆر تێپەڕ کردنی هەیە. «هەلدێراندن» و «هەلدێرین». «هەلداشتن» کە «هەلدێراندن» ە ڕێژەی تێپەڕی نییە. «داشتن» یش کە «سقی – اروا» یە تێنەپەڕی لە خۆی پەیدا نییە. لە هاوواتاکەشی کە «دێران» ە هەر پەیدا نییە. کە دەلێین «دێراو» بە واتای خەتی شیناورد و کە دەلێین «ئاودێر» لەو «دێران» ەوە هاتوون.

«هەلداشتن» و «داشتن» لە ئایندەدا وەکوو «دێران» دەبنە «هەلدەدێرێ» و «دەدێرێ» واتە لە وشەی خۆیان ئایندەیان نەماوە. «هەلدێر» بە شوێنێکی شاخ دەلێن کە خەلقی لێ هەلدەدێرێ.

«هەلداشتە» یەکێکە بە ئانقەست هەلداشترابێ. لە باری خۆیدا جێگەی «ضحیة» دەگرێتەوە وەک یەکێک لە ڕامیاریدا لێی بقەومێ پێی بلێین «هەلداشتەی ڕامیارییە» بە مەرجێک لێقەومانی سازدراو بێ نەک سووچی خۆی بێ.

«هەلداشتوو» ناوی کارایە بۆ کەسێک یەکێکی دیکەی هەلداشتبێ.

«هەلبەزۆک» بۆ شتی وەک لاستیک هەلبەزێتەوە جێی خۆیەتی.

«هەڵبرینگاندن»، «هەڵبرینکاندن» و «هەڵبرووکاندن» یەک شتن. لە «ئیشکێن» و «برینگێن» دا کەرتی دووەم هی هەڵبرینگاندنە. وا دەزنم باشترە زاراوە بۆ dyhydration وشەی «برینکاندن» بێت. ماددەیەکی وشک بێتەوە «برینک – برینگ» بێت. وشککەرەوە یاخود هایدرۆجینمژ «برینکێنە» بێت. لە کیمیادا ئەوی تەڕایی دەدۆڕێنێ «برینکاو» بێت.

وادەزانم زەوی «بیروون» بە واتای زەوی وشک، ئەو بیروونەی یەک ڕیشەیە لەگەڵ «برینک» دا. شارەزایانی شاخ و داخ دەڵێن شاخی «بێرمکە» ی قەزای ڕانیە لە «بیروونکە» وە گۆڕاوە چونکە هیچ ئاوی نییە مەگەر بەفرێکی هاوینان لە کونەبەفراندا ماوەتەوە بتوێندرێتەوە بۆ خواردنەوە.

inflation لە عەرەبی «تضخم» و فارسی «تورم» ی پێ دەڵێن. چ سەیر نییە ئێمە «هەڵامسان» ی پێ بڵێین چونکە دوو مەرجی گرنگی دیاردەکەی تێدا هاتتە دی. یەکیان ئەوەیە «هەڵامسان» زیاد کردنێکی خۆرسکە. دووەم ئەوەیە کە «هەڵامسان» یش وەکوو دیاردەکە نەخۆشی و دەردە.

«هەڵەپاس» بە سەگێک دەگوترێ سەرشێت کرابێ و نەزانێ چۆناوچۆنی پاس بکات. وادەزانم لە دەقی وشەکەوە دەتوانین «هەڵەپاس» بۆ مرۆیەک بەکاربهێنین کە پاسی بەرژەوەندی بێگانە بکات. چونکە هەڵەی لە پاس کردندا کردووە. ئەو هەڵەیە بە پارە بێت و بە خۆڕایی بێت هەر هەڵەی پاسە و کابراش هەر «هەڵەپاس» ە.

«هەڵبژاردن» «انتخاب» ی عەرەبییە. «هەڵبژاردە» بۆ «منتخب» و «هەڵبژێر» بۆ «ناخب». لەو زاراوانەی کاتی خۆی لیژنەی کۆڕ پێشنیازی کردبوون «هەڵێنجان» بۆ «استنباط» و «هەڵکشان» بۆ «تسامی sublimation» و «هەڵگرتە» بۆ «حمل» (منطق) و «هەڵوەست» بۆ «موقف» و «هەڵکەوت» بۆ «واقع» و «هەڵپە» بۆ «اندفاع» و «هەڵوەشان» بۆ «تفکک» و «هۆش هەڵێنج» بۆ «مستنبط عقلی» ڕەچاو کرابوون زۆریش لە بارن.

«هەڵپێتاوتن، هەڵپەرداوتن» بۆ «تشذیب، تقلیم» وشەی فەرهەنگین. لە نێو بەشێکی ئێلەکاندا «هەڵپێتوو» دارێکە هەڵپێتاوترابێ، بە زاراوەی ڕووەکی دەڕوات. دواتر کە دەگەمە باسی پاشگرەکانی ناو دەوری پاشگری «ستان» دێت و ئەم هەڵپێتوەی بەردەکەوێ ببێتە «هەڵپێتستان» بۆ ئەو لێڕانەی کە دارەکانیان لە لایەن مرۆڤەوە هەڵپێتوو کراوون. هەڵپێتستان بە ملکایەتی هی خەڵقە نەک هی حکوومەت چونکە زۆر شوێنی کە حکومەت دەیان کات بە دارستان ساڵانە خزمەت دەکرێت و دارەکانی هەڵدەپێتاوترێن. لە دوایدا دەردەکەوێ بۆ ئەو جێگایانەی دەکرێن بە دارستان زاراوەی تایبەتی هەیە.

تێکەڵ لە «تێک هەڵ» بوونەوە کورت کراوەتەوە بۆتە وشەیێکی فەرهەنگی دەشێ لە کیمیا بۆ «مزیج» بسەپێ. بۆ «مرکب» لێکدراو دەست دەدات. لە بری «ترکیب» «تێکەڵ کردن» هەیە بەڵام کەس زیان ناکات ئەگەر بیکەینە فیعل و بڵێین: «تێکەڵان»، «تێکەڵاندان» لە تێنەپەڕ و تێپەڕدا. بە قیاس «پێک هەڵ» کە بۆتە «پێکەڵ» لێی دێت «پێکەڵان»، «پێکەڵاندن»ی لێ وەربگیرێ بە تێنەپەڕ و تێپەڕ. «پێکەڵاندن» مشتە لەگەڵ equation بە زاراوە بڕوات لە جیاتی پێکەڵ کردن.

«هەڵوێزنین» هەڵکردنەوەیە. دەشێ بۆ «لفە»ی هەر شتێک بێ «هەڵوێزنە» بڕوات. «هەڵەباش» پڕ بە پێستی «متهور» دێت.

«هەڵاتە» بە هەوێرێک دەڵێن بۆ هەندێ جۆری نان و ئەستووک دەست بدات کە لە برژاندندا پف هەڵدێت. ئەم هەڵاتەیە بۆ هەموو جۆرە هەوێرێک و لە قیاسدا بۆ ماددەی دیکەش کە خۆش کردن و

ڕسکانی بوێت دەست دەدات.

«هەڵکوتانەسەر» نزیکە لە «هجوم مباغت». دەگوترێ: هەڵکوت هەڵکوت خۆی گەیاندە هەراکە. لەگەڵ نەختێک چاوپۆشی دەشێ «هەڵکوت» بۆ «هجوم مباغت» ببێتە زاراوە: ڕۆمێل بە هەڵکوت بەندەری «طبرق»ی گرت.

یاری جگێنە بە جەگ و کەلا (هەڵمات) دەکرێ. بۆ ئەنگاوتن بە دوو جۆر کەلا بەڕێ کردن هەبوو: یەکیان خشکۆڵی، کەلایەکە بەسەر ئەرزەوە دەخشی بەرەو نیشانە. ئەوی دیکەیان بە کەوانە ڕەهەوا دەکەوت بۆ لای نیشانە پێی دەگوترا هەڵگرتە. ئەم شێوەیە بە تەواوی وەکو دانە تۆپێکە بە کەوانە بۆ لای هەدەف بڕوات لە زاراوەی عەسکەریدا دەشێ بۆ ئەم جۆرە تۆپ پێوەنانە بگوترێ: هەڵگرتە، یاخود کەوانەیی – پێوەنانی هەڵگرتە، کەوانەیی – پێوەنانی ڕاستۆکی. دەشکرێ لە جیاتی «پێوەنان» وشەیێکی ئێلەکی کە دەڵێن «ڕێ ماشتن» بەکاربهێنین. دەڵێن: بەردێکم ڕێ ماشت، بەردێکی ڕێ دەماڵم. «تێگرتن»یش هەر بەو واتایە دێت بەڵام «ڕێ ماشتن» لە هەموان پەسەندترە. ڕێ ماشتنی کەوانەیی، هەڵگرتە – ڕێ ماشتنی ڕاستۆکی.

هەڵتەک هەڵتەک، زاراوەیە بۆ پەلەکردن لە بە دواکەوتنی بێ سوود، دەڵێی: هەڵتەک هەڵتەک لێرەوە چوویت بۆ حەڵەب هیچیشت پێ نەبرا. دەتوانین وشەی «هەڵتەک» لەو بەکارهێنانە دابڕین بۆ واتایێکی ڕاگەیەن کە بە کەڵکی نووسینی ئەدەبی بێت و ڕەگیشی بە بنەڕەتەوە نەپچڕابێ. دەڵێین: خۆهێنان و بردنی پێشینان بۆ دۆزینەوەی ئیکسیر کارێکی هەڵتەکی بوو یاخود دەڵێین: خۆت هەڵتەک مەدە بۆ ئەو تەرزە وڕێنانە.

دابڕینی وشە بۆ زاراوە کارێکی کۆنینەیە، بە نموونە: «زکاة» بە واتای خاوێنی دێت کەچی لە شەرعدا بۆتە دەرکردنی چەندیەکی داهات بە نیازی بەخشین... «توحید» یەک کردنی هەر شتێک بێت. کەچی بە زاراوە بۆتە «خوا بەیەک زانین»... زۆربەی زاراوەی دنیا لەو بابەتەیە.

«هەڵەداوان»یش خزمی هەڵکوت هەڵکوت و هەڵتەک هەڵتەکە. بە هەڵەداوان بۆ لای منداڵەکانی چوو. ئەم دەستەواژەیە لە شوێنی خۆیدا دەمێنێ بەڵام دەشێ «هەڵەداو»ی لێ وەربگیرێ بۆ زاراوەیێکی لەبار. ڕەنگە بشێ بگوترێ: هەڵەداوم مەکە بۆ کارێکی ناچیزە. فلانە نووسەر هەڵەداوی بە شێوازییەوە دیارە. مرۆی هەڵەداو بەکەڵکی زانست و ڕامیاری نایەت. هەڵەداو – متسرع.

«هەڵ» پێشگرێکی دەوڵەمەند و بە پێزە. نموونەکانی سەرەوە بایی پێناساندن دەکات. پێشگری «دا» بۆ بەرەو نزمایی هاتووە، بەڵام ئاخێوەری کورد لە سنووری لواندا ئارەزۆی جودا جودای پێ جێبەجێ کردووە بێ ئەوەی بەرەواژی بکاتەوە.

«داهێنان» بە واتای «اختراع»، «داهات» بە واتای «مورد» زرەڕەنگێکی نزم بوونیان پێوە ماوە. تۆ سەیری چۆن پێشگری «هەڵ» کە بە «هاتن»ەوە دەلکێ ڕووی پێ وەردەگێڕێتەوە. هەڵهاتن بە واتای «فرار» دوور کەوتنەوەی تێدایە نەک نزیک بوونەوە. پێشگرەکانی دیکەش کە لەگەڵ وشەی هەمەجۆردا جۆش خواردوو دەبن جۆری ڕەفتاریان دەگۆڕێ.

لە لاپەڕە ٤٤٥ی گۆڤارە باس کراوەکەی کۆڕ «دابڕین» بۆ «تصنیف» داندراوە. پێشتر گوتمان «هەڵاواردن» بۆ «تصنیف» ڕەچاو کرابوو. لێرەدا بۆ ئەوە دەچم کە «دابڕین» – «تصنیف» بێ، «هەڵاواردن» بۆ «فرز». «دابڕە» بۆ «قطاع» «دابڕ» بۆ «قاطع».

له لاپەڕە ٤٤٣دا «شێوازەکانی دابەشین» لە بری «اساليب التقسيم» هاتووە. لەوەوە دەبێ «دابەش» بۆ «مقسوم» و «دابەشێن» بۆ «قاسم» و «دابەشەک» بۆ ئامێری دابەشین بێت. دەڵێین: خەرمانەکە دابەش بوو، زۆراب دابەشێن بوو، تەنەکەی سەرماڵ دابەشەک بوو.

وا پێ دەچێ «داهێزان» لە «هێز»ەوە هاتبێ. لەمەوە دەتوانرێ داهێزان بۆ شتێکی چرۆسایی یاخود دالەنگا بێ یاخود ڕوو لە کەم کردن بێ بەکار بێت. وەک: داهێزانی ئابووری، داهێزانی کارەبا، داهێزانی کشتوکاڵ. ئەم زاراوانە واتای کۆنینەی داهێزان ناکوژن.

لە ڕێی «مفهوم المخالفة»وە دەشێ «ڕاهێزان» بۆ زیاد کردنی هێز بێت وەک بڵێین: کارەبا سەرێکیان داهێزا، زۆری نەبرد ڕاهێزرایەوە. دوو ساڵە ئابووریمان، شکرێ لە ڕاهێزاندایە. لە ئینگلیزیدا ئەم جۆرە وشانە زۆرن وەک وشەی IMPOR, EXPORT, ACCUSE, EXCUSE.

«دامردن» لە «داهێزان» بەرەژێرترە، بریتییە لە مردنێکی لە سەرەخۆ: نەمامەکەت بۆ ماوەیێک گەشایەوە و دامردەوە. ئاگری پاوانەکە لە خۆوە دامرد.

«دامرکان»، دامردنە بەڵام مەرج نییە مردنی پێوە بێت: ئاگرەکە دامرکا نەم زانی هەڵدەبێتەوە. بەو پێیە دەتوانین بڵێین:

دامرکان – زوال الازدهار

داهێزان – ضمور اقتصادي، زراعي او من غيرهما

دامردن – انطفاء او انقضاء اي شئ حيوي

ئەو زاراوانە بەینێک بەسەر زمان و خامەوە بن دەچەسپێن: زۆرم بیستوە گوتراوە «مەزرا» لە مەزرەعەوە هاتوە. وشەکە چۆتە ناو ئاخاوتنی دەشتودەر تا ئەوەی شوێنێک هەیە لە ڕیزە زوورگی دێدەوان پێی دەڵێن «سەرمەزرا». وا دەزانم وشەی «دامەزران» ناسەلمێنێ مەزرا لە مەزرەعەوە بێت. «مەزرا» و «دامەزران» دوو قاڵبی یەک وشەن وەک کە مردن و دامردن، ترس و ترسان، هێز و داهێزان هەر جووتە دوو قاڵبی یەک وشەن.

ئیلێکی ڕەوەند کە دەگەنە شوێنێکی زەنوێری پێی بگوترێ مەزرا گورج بۆی دادەبەزن و ماوەیێک تێیدا نیشتەجێ دەبن، واتە هەر کە گەیشتنە مەزرا لێی دادەمزرێن. لەمەوە بۆ هەندێ دەچم، هەر کارێکی ئارامی و چەسپانی تێدا بێ دامەزرانی لێ دەوەشێتەوە. دەڵێین: ئابووریمان لەسەر بنگەی زێڕ دامەزراوە. فلان لە پارێزگەی کەرکووک بە مامۆستا دامەزرا. هێمنایی و دامەزراوی بەرپایە. منداڵەکان پاش قەپوقیڕ دامەزران.

دامەزرانی ئابووری

دامەزرانی ڕامیاری

دامەزرانی باری تەنسازی

دامەزرانی ئاڵوگۆڕی بازرگانی

لە فیعلی «وەرین» و «وەران»ەوە زاراوە ساز دەدرێ بۆ ڕوەکی کە «نفضية»ی پێ دەڵێن. داوەراندن تێپەڕی «داوەرین، داوەران»ە پەلک داوەرێن بە تەواوی «نفضية» دەگرێتەوە بە کورت کردنەوە دەشێ ببێتە

«داوەڕێن». لە عەرەبیشدا «نفضیة» چاوی لێ پۆشراوە دەنا نەک هەر پەلک، تۆزیش دەگرێتەوە.

درەختی هەمیشە سەوز (وەک: هەمیشە بەهار) درەختی داوەڕێن.

لە موناسەبەدا دەڵێم، سەوز کە کرایەوە «سەوزە» بە واتای «ئەسمەر» دێت لە دیوی کوردستانی ئێران دەڵێن:

سپی سپی شەش تومەن

سوور و سپی شەست تومەن

سەوزەی ئەعلا سێصەد و شەستوشەش تومەن

گۆرانیش هەیە دەڵێ:

سەوزە مەڕۆ سەوزەکە، سەوزەکەی ماڵم

نەخۆش نەکەوی سەوزە دەشکێنی باڵم

کەسک لە بەری سۆران بە واتای سەوز، ڕەسەنترە چونکە کوردی تەواوە، هەرچی سەوزە لەگەڵ «سبز»ی فارس برایە.

«داهێشتن» زاراوەی لێ هەڵدەستێ: دەگوترێ: ترۆزییکە سێ بەڕوولەی داهێشتووە. بێستانەکە شووتی باشی داهێشتوون. بەلای منەوە دەشێ پرۆژەیێکی تەواوکەری پرۆژەی بنەڕەتی بێ، یاخود دواتر لێی کەوتبێتەوە، پێی بگوترێ پرۆژەی داهێشتە. پرۆژەکانی کە دواتر لە نەوت دەکەونەوە هەمووی داهێشتەن. «داهێلان» و «داهێشتن»، یەک شتن دەشبنەوە: دادەهێلێ.

دابین بە واتای «ئارام و هێوور»ە. «دابین» یەکسەر بۆ «استقرار» دەڕوات دەڵێن: وڵاتێکی دابینە. دابینی بنەمای گەشە کردنە. لە جێگەی خۆیدا بۆ «اشباع»یش دەڕوات. وەک: تەماعکار هەموو ئارەزووەکانی بە خەڵق دابین دەکات.

«اشباع» و «استقرار» لەوەدا دەگەنەوە یەکدی کە بە «اشباع» «استقرار» پەیدا دەبێ بۆیە ناوناوە دابینی بۆ هەردووان بەکار دێت.

«داماڵان» بە تەواوی «تخلف» دەگرێتەوە دەڵێی: کەرسوارەکە لە ئێسترسوارەکە داماڵا. جیهانی سێیەم لە کاروان داماڵاوە. کە ئاومان وشک بوو داماڵاین.

«داماڵین» تێپەڕی «داماڵان»ە بە واتای «پێست لەسەر هەڵگرتن» دێت. بەردەکە دەستی مچەی داماڵی. هەر لەو واتایە دەگوترێ: خێرا جلکەکانم لەبەر خۆم داماڵی. داماڵان بۆ پێست لەسەر لاچوونیش هاتووە. «داماڵین» بە واتای «متخلف کردن» و «بار دالەنگاندن» بە پێی جێگەی وشە لە ئاخاوتندا خۆ بە دەستەوە دەدات، وەک بڵێی: بێبارانی ئابووری ئێمەی داماڵی، داگیرکەر میللەتی چەوساوە دادەماڵێ.

«داماڵان» زۆر بە زیادەوە لە «دواکەوتن» و «پاشکەوتن» ڕاگەیەنە بەو واتایەی «تخلف»ی تازە باسم کرد. دەکرێ یەکێک خۆی بە ئانقەست دوابخات بەڵام هەرگیز بە ئانقەست خۆی داناماڵێ.

«داقوپان» و «قوپان» لە نزیکەوە خزمن. هەرچی داقوپانە بۆ قوپانێکە لە سەرەوە بەرەوژێرەوە پەیدا بووبێ. لە بنەوە بەرەو سەرەوە دەبێ هەڵقوپان بێ. لە تەنیشتانەوە قوپانە. بە هەمە حاڵ ئێستا کە کەسی وەها نییە فەرق بەو بارانە بکات لە نووسیندا، ئنجا دەشێ بۆ «مقعر» هەمان «قوپاو» بەکار بێت. بۆ «محدب» ، «زەق» لە بارە. «قوپاوی» و «زەقایی» لە بەرانبەر «تقعر» و «تحدب» جێی خۆیانن. قوپان بریتیە لە ڕوودانی قوپاوی. «کووڕ»یش «محدب» دەگرێتەوە بەڵام بۆ «احدب» گونجاوە.

«داچەکان» – «ترهل»

«داچۆڕان»: ئاو بە قەدپاڵانەوە دادەدات، یان بەتکەومیزاو بەرەوژێر دەگلێتەوە پێی دەڵێن «داچۆڕان». ڕەنگە بشێ بڵێین: پارەی پرۆژەکە بە مەسرەفی بێ جێ داچۆڕا. هێندەت لەسەرمایەکە دزییەوە داتچۆڕاند.

ئاوێکی لە تەختایی زەوی بزێتەوە «زەنەی» پێ دەڵێن، عاردەکە زەنەکاوی پێ دەگوترێ. لە بەرەوەی زەنەکاوی ناو باغ و کێڵگە ماسیدڕی بۆ لێ دەدەن ئاوەکە دەکێشێت. ئەو «ماسیدڕ»ە «مبزل»ێکی بچووکە. ئەگەر لە قەدی کەنداڵان دەربداتەوە «داچۆڕان» ی بۆ بەکاردێت. لە هەندێ باری «داچۆڕان» «تسرب»ی عەرەبی دەست دەدات بەڵام هەرگیز لەگەڵ «تسرب الاخبار»دا داچۆڕان ناگونجێ. خەبەر لیک دەکات، دەدەڵێنێ، دزە دەکات. ڕاستییەکەی «دزەکردن» بۆ «تسلل» لەبارترە. دەگوترێ: بە پێ دزیلکە هات. ڕۆیی خۆی دزییەوە. بە دزە هاتە ناو خەڵق. برینەکە ئاودز بووە.

«دانەواندن» بۆ «خضوع» کورت کراوەی سەردانەواندنە.

«دابوون» بە واتای داهاتنەوەیە. دابوون تێپەڕەکەی وەکو داهاتنەوە دەبێتە داهێنانەوە. دابوون بۆ مرۆڤە بەڵام داهاتن بۆ درەخت و خانوو کەپر و سابات ڕۆییشتووە. داهاتنەوەش بۆ مرۆڤە. «داهاتنەوە» لە جێی «رکوع» لە بارترە تا چەمانەوە و کووڕبوونەوە چونکە ئیرادەی تێدایە.

«داهات» پێویستی بە شی کردنەوە نییە ئەوەندە نەبێ کە دەقی کاری ڕابوردووی «هاتن»ی بێ زیاد و کەم تێدایە، نەشم بیستوە هیچ کارێکی دیکە ڕەفتاری وەهای کردبێ. داهات خۆی وەرگیراوە لە «هات» کە بە شێوەی «ئاوەڵناو» بەکار هاتووە و گوتراوە: ساڵی هات. ئەم ساڵ هاتە، پار نەهات بوو. قیاس لەم «هات»ە بۆ هیچ کارێکی دیکە ڕەوا نییە. هەر دەڵێی گرنگی بار و گوزەران بەلای خەڵقەوە ڕێی بۆ «هات» خۆش کردووە.

«داپۆشین»، «داپۆشتن» یەک شتن. تەنانەت ڕەنگە «پۆشتن» بە برشتر بێت وەک کە دەبینین دەگوترێ «خوارده و پۆشتە». پۆشتە و پەرداغ بۆ هەموان ئاشکرایە، پۆشتن نەختێک خۆی لە ئەسڵە قاڵبی ئێرانی دزیوەتەوە بەلای قاڵبی کوردیدا لەو ڕووەوە کە هەموو ئەو فیعلانەی لە فارسیدا «د»ی چاوگی دوای ڤاوڵیان ماوە لە کوردیدا «د»ەکە پەڕیوە. بە نموونە:

دزدیدن – دزین

خریدن – کڕین

بریدن – برین

فرمودن – فەرمووون

بودن – بوون

شدن – بە واتای ڕفتن، چوون

نهادن – نان، نیان ... هتد.

«پۆشین» یش وەکو ئەو فیعلانە «د»ەکەی قرتاوە. لە فارسی «پوشیدن»ە هەرچی «ت»ی چاوگە لە دوای ڤاولەوە ناقرتێ وەک: دیتن، ڕیتن، هاتن، بزووتن. لەمەوە دەڵێم پۆشتن پتر بەلای کوردیدا بۆتەوە.

عەرەب لە COVER ی ئینگلیزی کە بە واتای «پۆشین» دێت «تغطية»ی کرد بە زاراوە بۆ بەسەر

ڕاگەیشتنی سەرلەبەری دەنگوباس و ڕووداو وەک کە دەڵێن: «تغطیة اخبار الامم المتحدة» لە کوردیدا زەحمەتە بسەلمێندرێ بگوترێ: دەنگوباسەکە و کۆبوونەوەکە داپۆشە، بپۆشە.

«داپۆش» ناوی کارایە بۆ هەموو شتێک دەڕوات کە شتان داپپۆشێت. ئەگەر لە پۆشینەوە بێت دەبێ کەرتێکی لەگەڵ مەفعوولدا بێت وەک: سەرپۆش، ڕووپۆش، شیکپۆش.

وشەی «شیکپۆش» هەڵدەگرێ بە زاراوە بۆ «بیوت الازیاء» بڕوات: ئەم کراسەم لە شیکپۆشی ئەفرۆدێت کڕی. شیکپۆشێکی نوێ لای ماڵی ئێوە کراوەتەوە. «تەڕپۆش» یەکێکە جلکی جحێڵانە لەبەر بکات، بەتایبەتی، لە تەمەنی کامڵیدا.

پێشگری «ڕا»

«ڕاسان» بێ زیاد و کەم «تصدي» نەک «تحدي» دەگرێتەوە، بەڵام ئەو «تصدي» یەی ئەمڕۆ لەباوە کە ناحەزایەتی تێدایە – لە کۆندا وەها نەبوو. لە بەشێکی بەری سۆران «داڕسان» دەڵێن کەوا هەم لەگەڵ لووت داڕسان تێکەڵ دەبێت و هەم نەختێک پشت لە فۆلکلۆرە. بەستۆچکەی کۆنینە هەیە دەڵێ:

چەندم گوت خدری بەسێ
بە شەشخانان ڕامەسێ

ئەگەر بڵێی: «دامەڕسێ» هاوقافییەی ڕێک نابێ لەگەڵ نیوەدێڕی یەکەمدا.

دوو جۆرە بەکارهێنانی ڕێزمانی بۆ «ڕاسان» دەست دەدەن. یەکیان دەستووریترە بەڵام دژوارە: دەڵێی: «فڵانەکەس هەر دەنگ هەڵێنێ ڕادەسێمێ». لە ڕابوردوودا دەڵێی: «ڕامسایێ»، «ڕایان سایتێ»، «ڕات سانێ». لە نەهیدا دەڵێی: «ڕام مەسێیێ»، «با ڕات نەسێمێ»، «ڕام نەسێتێ».

جۆری دووەم ئاسانتر، بە پریپۆزیشن دێتە گەڕ. وەک: «فڵانەکەس هەر دەنگ هەڵێنێ لێی ڕادەسێم». گەردانی «لێ ڕاسان» وەک «لێ ڕاپەڕین» قۆرتی کەمترە لەوی پێشوو.

ڕێژەی یەکەم «ڕای سایێ» هی شێوەی «انتقالی» «ڕاسان» ە وەک «ڕای هاتمێ» لە چاو «لێی ڕاهاتم» ئەستەمترە. ئێرە جێی باسی «انتقالی» و «انتقالی پێچەوانە» ی تێدا نابێتەوە هەر ئەم نموونەیە دەهێنمەوە بۆ چاو پێدا خشاندن:

فیعلی ئاسایی	انتقالی	انتقالی پێچەوانە
دەبم	دەبمێ	دەمبێ

دەگوترێ «بۆی ڕاسام» بەڵام دەشگوترێ «بۆی هەڵساتم» و «بۆت هاتم»...

«ڕاتەوڵاندن» بۆ وڵاغ لەوەڕاندن دەبێ کە بە گوریسێکی درێژ لە لەوەڕگەی دەبەستنەوە و بە هەموو لایاندا بایی درێژایی پەتەکەی دەتوانێ بۆ لەوەڕ سووڕ بخوا. تۆ بڵێی «ڕاتەوڵاندن» لە بنەڕەتدا یەک ڕیشە

نەبێ لەگەڵ «تەویلە»! «ڕاتەویلاندن»؟

بەقیاس لە زۆر وشەی دیکەی کوردی و بێگانە دەشێ «ڕاتەوڵگە» بۆ ئەو پاوانە بچووکە بێت کە شووره و پەرژینی بە دەوردا کێشرابێ. لەوەوە «ڕاتەوڵگە» خۆی دەست دەدات بۆ ئەو شوینەی ئاژەڵی تێدا بەخێو دەکرێت بە ناوی «تەسمین». «ڕاتەوڵگە» ی مەڕ، هی گامێش، هی بەرزە... ئاژەڵێکی لەو ڕاترەوڵگەیە بەخێو کرابێ «ڕاتەوڵە» ی پێ دەگوترێ: ئەم مانگایە ڕاتەوڵەیە. ڕێژەی ناوی کارا «ڕاتەوڵێن» بۆ چاودێری ئاژەڵەکان دەسازێت. دەشێ «لیژنەی ڕاتەوڵێن» خۆی چاودێر بێت. مەل لەگەڵ ڕاتەوڵگەدا ناسازێ چونکە ڕاناتەوڵێ. مریشک کۆڵیتی هەیە دەیچێتی. دەتوانین پەرە بەو «کۆڵیتە» بستێنین، وەک عەرەب «من باب التغلیب» و بە شوێنی مریشک و عەلیشیش و مەلی سەربڕین بڵێین «کۆڵیتستان» چونکە دەیان شوێنی جودای تێدایە مەلی لێ هەڵدەنیشێت. «مەلستان» بۆ هەموو مەلێک دەستدەدات. وا پەسەند دەکرێت «مەلستان» بۆ مەلی زینەت بێ. چەندم پێ خۆشە ببینم بەسەر دەرگای پرۆژەی ئاژەڵ و مریشک و مەل–بەخێوکردنەوە نووسرابێ: مەلستانی قەندیل، ڕاتەوڵگەی ئامێدی، کۆڵیتساتنی بازیان.

«ڕاپەرموون» خۆی بە تەنێ وشەیەکی دەوڵەمەندە. لە بەری سۆران «تێرادیتن» بارتەقای ئەوە بەڵام لە رووی سامانی زمانەوە «ڕاپەرموون» بایەخدارترە چونکە «تێرادیتن» قەرزداری «دیتن» ە، «ڕاپەرموون» قەرزدار نییە. «بەخۆدا ڕاپەرموون» و «لەخۆڕا دیتن» وەک یەکن. دەبێ «ڕاپەرموون» لە بری «عشم» و «توقع» بە سەربەخۆیی لەکار بێت وەک بڵێی: ڕاپەرموونم لە باری ئێستاکەی ئابووریمان بەرەو گەشانەوەیە. «ڕادەپەرمووم هێمنایی پەرە بستێنێ».

«تێرادیتن» دارشتنێکی هەیە ڕاگەیەنە: بە تێرادیتەیی ولاغەکەم خواستەوە. لە لیستە زاراوەکانی گۆڤارە باسکراوەکەی کۆڕ، لاپەڕە ٤٦١، «ڕاگەییشتن» بۆ «اتصال communication سایکولوجي» هاتووە. لە لاپەڕە ٤٦٦ دا «ڕاچەنین» بۆ «انتفاض ketabolism» واتای ئەم وشانە لە زانستی سایکۆلۆجی ڕوون دەبێتەوە. لە لاپەڕە ٤٧٧ دا «ڕایەڵ» لەلایەن ئەنجومەنی کۆڕەوە بۆ «العارضة الخشبية» پێشنیاز کراوە.

«ڕامووسین» بە واتای «تقبیل kissing» و «ڕامووسان» ماچە، «قبلة» فارسی «بوسیدن» و «بوسە» ی هەیە. «ڕامووسین» لە ماچ کردن پەسەند ترە چونکە گەردان دەکرێت، بەڵام لە هەموو زارەکاندا «ماچ» لەبری «قبلة» باوە.

بەپێی دەستوور «ڕامووس» ناوی کارایە وەک: «ڕاهێن»، «ڕاگر». «ڕایەخ» بووە بە ناوی بەرکار هەرچەند لە قاڵبی «ڕامووس» و «ڕاهێن» یشە. «ڕاهەژین»، «ڕاوەشێن»، «ڕاقەنێن»، «ڕاتەکێن»، «ڕاڕفێن» لە قاڵبی «باوەشێن» دا بۆ ناوی ئامێری ئەوتۆ دەبن کارەکە جێبەجێ بکات. دەشێ بڕیار بدرێ بۆ سووک دەربڕین ناوەکان کورت بکرێنەوە و ببنە: ڕاهەژ، ڕاوش، ڕاقەن، ڕاتەک، ڕاڕف. «باوەشێن» لە دەست کورت کردنەوە دەرچووە.

«ڕاڕەو» بریتییە لە «ڕێگەڕەو». پێوەندی بە پێشگرەوە نییە. لە لاپەڕە ٤٥٥، ٤٥٦ و ٤٥٧ ی گۆڤاری ناوبراوی کۆڕدا ٥٣ زاراوە هاتوون بە «ڕاڕەو» دەست پێ دەکەن بە واتای «مەذهب» – لە فەلسەفە و منطق. بە نموونە:

مذهب المشبهه ڕاڕەوی لێ چوێنایەتی

مذهب الذرائع ڕاڕەوی بەهانەگری

مذهب تنحیه الذات ڕاڕەوی خۆ دەرهاویشتن

رازانەوەش ئەو «ڕا» یەی بنەڕەتییە. پێشگر نییە چونکە دەبێتە: «دەڕازێتەوە» نەک «ڕادەزێتەوە» – وەک هەندێ کەس هەڵەی تێدا دەکەن.

«ڕاپێچان»، «ڕاپێچدان»، «ڕاپێچەکدان» وەک «استنفار» واتا دەبەخشێ.

«ڕاپێچەک» بە واتای «بە زۆر خەڵق بەرەو کاربردن» دێت. «بێگار» هێندەی «ڕاپێچان» شرودڕ نییە.

«ڕاپێچان» لە واتای فەرهەنگیدا بەرتەسکترە لە «استنفار» چونکە دەشێ تاکە کەس ڕاپێچرێ، هەرچی «استنفار»ە گشتییە. ئنجا ئەگەر چاوپۆشی لێ نەکرێ دەبێ بلێین: ڕاپێچانی گشتی.

«ڕاپێچ» وەک «ڕایەخ» ناوی بەرکارە چونکە دەگوترێ ڕاپێچدان. کەسێکی خەڵق ڕادەپێچێ – «ڕاپێچدەر»ی بۆ دەسازێ.

لە کاری «پێچان» دوو وشەی گرنگ وەردەگیرێن: یەکیان «پێچەکان» بە واتای zigzag. ئەم «ان»ە هی کۆکردن نییە بەڵکو ئەو «ان»یە کە بە دوا ناوی بەشێکی ئاواییەکانی کوردەواریدا دێت وەک: خدران، حاجی ئۆمەران، ماخۆبزنان، باڵەکیان... دواتر ڕوون دەبێتەوە، ئەم «ان»ە پاشگرێکە وەکو «اوە، اوا – لە عەلیاوا، تۆپزاوا، تەیراوا» نیشانەی ئاوایی و زەوییە.

زۆر بە سەیری لە هەڵکۆڵینەکانی ناوچەی قەرەغان دەرکەوت، بەر لەوەندە هەزار ساڵە ناوچەکە ناوی «قەقەڕان» بووە. د. فوزی ڕەشید لێمی پرسی ئاخۆ وشەی «قەقەران» لەو زمانە هیندی ئەوروپییانەی دەیانزانم هیچ واتا دەبەخشێت؟ پێم گوتەوە: قاقرِ بە زەوییەک دەگوترێ سەخت و کەم برِشت بێ. دەرکەوت زەوییەکانی «قەقەڕان»یش قاقرن. دوور نییە قاقران بوویێتە قەرەغان.

وشەی دووەم «پێچەبەدەورە»یە کە لە ئینگلیزی vicious circle و لە عەرەبی «حلقة مفرغة»ی پێ دەڵێن. «پێچەکان» بۆ «زیگزاگ» و «پێچەبەدەورە» بۆ «حلقة مفرغة» دوو زاراوەی ڕێکوپێکن.

«ڕاسپاردن» «توصية»یە. بە خوام سپاردیت، واتای دیارە. «ئەسپاردە» کەسێکە ڕاسپاردەی بۆ کراوە. spareی ئینگلیزی لە «سپاردن» نزیکە.

«ڕاسپاردە» لە جلک و شتی دیکەی دروست کراودا «ڕادایی» دەگرێتەوە لەگەڵ تێبینی ئەوەی کە «ڕا»ی «ڕادایی» پێشگر نییە، ڕەنگە کوردیش نەبێ چونکە دەشێ لە «ڕەئی دایی» وە هاتبێت. کورد دەڵێ «بیروڕا» لە جێی «بیروڕەئی». بە هەمە حاڵ ئێستا بە کوردی حیساب دەکرێ.

«ڕاماڵدان» لە زاراوەی عەسکەری بە «اکتساح» دەڕوات. وشەکە لە «ماڵین»ەوە هاتووە.

«ڕاگوێستن» لەگەڵ گواستنەوە، گوێستنەوە، گوازینەوەدا یەک واتایە، یاخود با بڵێم بە زۆری بۆ یەک مەبەست بەکاردێن، چونکە جوداوازیەکی ورد لە نێواندا هەیە. «ڕاگوێستن» وشەی عەشیرەتە لە چاو وشەکانی دیکەدا تەکانێکی تێدایە بایی ئەوەی ژیانی نائارامی شاخ و داخ لە ژیانی شار جود دەبێتەوە هەر بۆیەیە کە دەگەینە بووک گواستنەوە بابای عەشیرەتیش دەڵێ «بووکم گواستەوە» نەک «بووکم ڕاگوێست». دەڵێ «ماڵەکەم و مەڕەکەم ڕاگوێست».

بچینە سەر باسی پێشگری «وەر».

ئەم پێشگرە بزووتنەوەیێکی کەوانەیی و بازنەیی ڕادەگەیەنێ. بنچەکی «وەر» دەچێتەوە بۆ «ڤەریتەنی»ی ئاڤێستا کە بە واتای سووڕان هاتووە. پێشگری «وەر» لە فارسیدا نییە.

بە باوەڕی من فیعلی «وەرین»ی کوردی و «ڤەریتەن»ی ئاڤێستاش یەک شتن، نەختێک گۆڕانی

بەسەردا هاتووە. لە لایەن گۆڕانی قاڵبەوە ئەوەندە جوداوازی نییە لە نێوانیاندا گرفت پەیدا بکات. کە بزانین «پەشوو»، «پەسوو»ی ئاڤێستا بووبێتە «پەز» و «پەشووان» بووبێتە «شووان» سەیر نییە، «ڤەریتەن» بووبێتە «وەرین». لە کوردیدا کەم فیعل هەن وەکو «دیتن» دەنگی «ت» تێیدا کەوتبێتە نێوان «ن»ی چاوگ و دەنگی «ی». سەیر نییە ئەو «ت»ە قرتابێ.

لە لایەن واتاوە «وەرین» سووڕانێک لەو شتە پەیدا دەکات کە دەوەرێ. کە دوو وشە قاڵبیان یەک بوو، یاخود زۆر لە یەکدی نزیک بوون، هەر خۆیانن لە دوو وڵاتدا واتایان دەگۆڕێت. بە نموونە «بطیخ» لە عێراق بۆ کاڵەکە. لە ڕۆژاوای عێراق هەتا میسر بە شووتی دەڵێن. خۆ ئیمکان نییە وشەی «بطیخ» لەبەر جودایی واتا بە دوو وشەی لەیەکدی جودا بژمێردرێ. ئیستاکە دەزانین وشەی «دێو» بەر لە زەردەشت بۆ خوا داندرابوو دواتر کرا بە هی غەیری خوا بۆیە «زیۆس» کە زووتر گەییشتبووە ئەوروپا بە «خوا» مایەوە. ئەمە باوەڕی منە لە ئاست «ڤەریتەن»، «وەرین»دا.

پێشگری «وەر» پەرەسەندوو نییە، لەگەڵ چەند «فعل»ێکدا، دەردەکەوێت: وەرگرتن، وەرکەوتن، وەرسووڕان، وەرچەرخان، تێوەرپێچان، تێوەرهاتن، تێوەردان، تێوەرچوون، تێوەرکردن، پێوەربوون.

وشەی «تێوەرێخ» کە لە «یەخستنەوە» هاتووە «تێوەریەخستنی» نەهاتووە. هەر دەڵێی «تێخستن – تێیەخستن» ئەو «وەر»ەی چۆتە ناوەوە. هەرچۆنێک بێ «تێوەرێخ» زاراوەیێکی حازر بەدەستی بۆ ڕەخساندووین لە بری «تحشیة» – لە «حشو» –دوە. دەگوترێ: بە تێوەرێخ قسەکەی خستە ڕوو، واتە لە وێنەی کەلێن پڕکردنەوەی وتووێژ، نەک یەکسەر و پاتەوپات، مەبەستی درکاند. ئەم «تحشیة»یە پێوەندی بە «حاشیە»وە نییە کە «پەراوێز»ی دەوراندەوری بابەتی نووسینە نەک «ناوەڕۆک».

لەو دە نموونەی فیعل کە «وەر» پێشگر تێیاندا دەردەکەوێ تەنها چوار فیعلیان «وەر»ی بێواسیتەیان پێوەیە کە بەڵگەیە بۆ دەگمەن بوونی پێشگری «وەر». بە ئەزموون و لێگەڕانی بێ هەناسەسواری بۆ «هەڵ» تەنها لەو کارانەی بە «ا، ب، پ، ت، چ» دەست پێدەکەن ٢٧ نموونەم دۆزییەوە پێشگری «هەڵ»ی پێوەیە. لە نموونەکانی پێشگری «دا» هەتا پیتی «ک» ٣٠ دانەم دۆزییەوە. لە بۆ «ڕا» هەتا پیتی «ڕ» ٣٠ نموونەم دۆزییەوە.

لە لاپەڕە ٦١ی «تأريخ ايران باستان»، نووسینی پورداود وشەی vairya هاتووە لە ڕەگی var وەرگیراوە. ئەمیان بە واتای «برگزیدن» «هەڵبژاردن» و «ترجيح» هاتووە. بە پێی واتاخوازی «var» لە وشەی «هەڵاواردن»: «هەڵ» – «ئاوار» – «دن»دا بە دیاردەداتەوە. «ئا» بەرایی «وار» پێشگری هەبوون و «ايجابية»ە لە ئاڤێستادا وەک: «اخوند» (خوێندەوار)، ئارام، ئاشنا، ئاڕاستە. «ڤەریتەن»ی پێشتر باسکراو کە پێشگری «وەر»ی لێ ماوەتەوە جودایە لە «ڤەر»ی vairya.

«تێوەردان» دەشێ بۆ «توريط» وەربگیرێ.

فیعلی وەرگەڕان، وەرگەڕاندن، وەرگێڕان یەک ڕیشەن لە بیرم کردبوو. لە ئاخاوتنی ناو خەڵق «وەرگەڕان» بە واتای «کافربوون» هاتووە. بە وردی لێک بدرێتەوە «وەرگەڕا» بۆ «صبأ» لە بارە وەک کە کافرەکانی قوڕەیش گوتیان: «صبأ الوليد» – «وەلید وەرگەڕا». «وەرگێڕ» بۆ «مقلب» دەست دەدات کە فەردان وەردەگێڕێ.

«وەرگەڕان» خۆیشی بۆ «ارتداد» دەست دەدات: کابرا لە کوردایەتی وەرگەڕا. «لێهەڵگەڕانەوە» بۆ

«تمرد» لەبارە: کابرا لە حیزبەکەی هەڵگەڕایەوە.

بۆ «سماعة»ی تەلەفۆن بە زاراوە «وەرگرە» ڕەوایە کە بەرانبەر وشە ئینگلیزیەکەی Reciever دێت. فارس «گوشی» (گوێچکەیی) بۆ بەکاردێنێت.

بۆ «مضمد» لە کوردیدا «برینپێچ» ڕۆییوە. بۆ «ضمادات» وشەی «وەرپێچە» بە خراپ نازانم.

وەک دیارە «وەر» بە پێی واتای بنەڕەتی خۆی لەگەڵ فیعلێک دێت کە بزووتنەوەی ئاشکرای تێدا بێ. ناشێ بگوترێ: «وەرنووستن» و «وەردیتن». بەڵام بە پێی دەستوور دەشێ هەروەک دەگوترێ «هەڵفڕین»یش دەگوترێ «وەرفڕین» بۆ فڕینێکی لە سەرەتاوە کەوانەیی بێ. نەگوتراوە «دافڕین» بەڵام لەگەڵ «لیسیان» کە بە واتای نیشتنە «دالیسیان»م بیستووە.

لە زاراوەی عەسکەری «انتشار» هەیە لەگەڵ «بڵاوبوونەوە» –دا ناگونجێ چونکە لە «بڵاوبوونەوە» –دا ئامانج نییە، بەڵام لە «پێوەربوون»دا ئەو ئامانج و نیازە هەیە کە لە «انتشار عسکری»دا هەیە. «پێوەرکردن» تێپەری «پێوەربوون»ە.

تێبینی

«تێوەردان» بۆ «توریط» بێ ناشێ «تێوەرچوون» بۆ «تورط» بێ هەرچەند لە بنەڕەتدا تێپەڕ و تێنەپەڕی هەمان واتان: کوردی وشەی کۆنی هەیە بۆ «تورط» ئەویش «تێوەگلان»ە. تێوەگلانێکی لێ ڕزگاربوونی نەبێ دەبێتە «پێوەبوون».

پاشگر دەورێکی زۆر گەورەی هەیە لە وشە ڕۆنان و زاراوەدا. ئەو پاشگرانەی کە هەر بە دوا «فیعل»دا دێن ئەمانەن:

١– دەنگی «ا» ئەلف وەک: ترس – ترسا، ترش – ترشا، سوور – سوورا...

ئەم دەنگە بە زۆری فیعلی ئەوتۆ دروست دەکات کە لە خۆوە ڕوو دەدەن، کارا «فاعل» تێیاندا ماندوو نابێ. دەڵێین: گلا، هەژا، دڕا، پسا، نووسا، ڕما، خلیسکا، سووتا، شێوا... هتد. کارا لەم فیعلانەدا دەوری دڵخوازی نییە، چونکە بێ خوازی ئەو ڕوو دەدەن. من ناوم ناون «کاری ڕوودان» (افعال الوقوع). بەڵام لە عەرەبیدا «افعال المطاوعه»یان پێ دەڵێن و لە چەندین ڕێژەوە پەیدا دەبن.

٢– پاشگرێکی دیکە هەیە لەم پاشگرەی «ا» نزیکە، نەختێکی لێ دەترازێ بەوەدا کە شێوەگۆڕی ڕادەگەیەنێ نەک ڕوودانی ڕووت. پاشگری «ک» ئەم دەورە دەبینێت بەڵام نموونەی کەمن. دەڵێین: بزرکا، هەڵترووشکا، هەڵپڕووکا، پووکایەوە، نووسکایەوە، دامرکا...

جارێکیان قسە لەوە دەکرا کە فیعل لە وشەی «هەڵم» وەربگیرێ بە واتای «تبخر». هەندێک خاوەن ڕای گوتیان «هەڵمان، دەهەڵمێ». من گوتم: لەبەر شێوەگۆڕی لە ئاوەوە بۆ هەڵم دەبێ «هەڵمکا»بێ. پێویستە بڵێین ئاوەکە هەڵمکا، دەهەڵمکێ.

دەشێ بۆ بزربوونی منداڵ بڵێین: منداڵەکە بزرا. بەڵام یەکێک لەپڕ پیر بێ «پیرکا»، «دەپیرکێ». ئەگەر پیربوونەکە عادەتی بێ کە فەرقی بەرهەستی پێ نەکرێ دەشێ بڵێین: فلان پیرا، ئەو جار مرد.

توور دەپووکێتەوە، پووکایەوە نەک پووایەوە چونکە شێوەی دەگۆڕێ. نووزانەوەی بنیادەم کە ڕاگوێزرا بۆ تاژی و سەگ دەبێتە «نووسکایەوە». بیستوومە گوتوویانە: تاژیەکە بەردێکی پێ کەوت قرووسکا.

٣- پاشگرێکی دیکە «ڕا»ی کاری کارا بزرە «مبنی للمجهول»: کوژرا، دیترا، خورا...
ئەم سێ پاشگرە کاری ڕوودان بە دەستەوە دەدەن تەنانەت «ڕا» کاری تێپەڕ دەکاتە کاری ڕوودان. تێنەپەڕی عادەتی هێزی پترە لە کاری ڕوودان. بە نموونە : ڕۆیی» - «دەڕوات»، بە ئارەزووی ڕۆییشتوەکە سەر هەڵدەدات، کەچی «سووتا - دەسووتێ» لە خۆوە ڕوودەدات.

ئەم سێ پاشگرە لە ئایندەدا ئەلفەکەیان دەبێتە «ێ»:
سووتا - دەسووتێ
خلیسکا - دەخلیسلکێ
دیترا - دەدیترێ
ڕژا - دەڕژێ
بزرکا - دەبزرکێ
فرۆشرا - دەفرۆشرێ

٤- زرە پاشگرێک هەیە بە دوا هەندێ فیعلەوە لە ڕواڵەتدا خۆی بە پشگر دەنووێنێ وەک
خز - خزی
خش - خشی
جم - جمی
فڕ - فڕی
دڕ - دڕی
ئەم «ی» کۆتایی وشەکان لە چاوگدا بنەڕەتییە: خزین، فڕین، خشین، دڕین، جمین. لەمەوە دەردەکەوێ «ی» لەو فیعلانەدا هی کەسی سێیەمی تاک نییە، خۆ دەزانین لە تێنەپەڕدا کەسی سێیەمی تاک بە ڕاناو دەرناکەوێ.
کە فیعلەکان لە ئایندەدا گەردان بکەین دەبنە: دەخزم، دەفڕم، دەخشم، دەدڕم، دەجمم، لە هیچیاندا ئەو «ی»ە کە بە زرەپاشگرم دانا دەرنەکەوتەوە. لەمەوە دیارە پاشگر نییە، چونکە پاشگر لە هەموو فیعلێکدا دەردەکەوێتەوە.
باسی چۆنیەتی هاتنەوە و نەهاتنەوەی دەنگی پێش نوونی چاوگ زۆری بە بەرەوەیە، لێرەدا چی دیکەی لەسەر ناڕۆم چونکە ئیشمان پێی نییە.

٥- پاشگری «اندان» پاشگرێکی بەهێزە تێنەپەڕ دەکا بە تێپەڕ، وەهاش دەبێ لە دەنگی گیانلەبەر و بێگیان «فیعل» دادەهێنێ.
فیعلێکی کۆتایی بە «ا» هاتبوو تەنها «ندن»ی پێوە دەلکێندرێ بۆ تێپەڕکردن. هەر فیعلێکی کۆتایی بە

«ی» هاتبێت ئەگەر «اندن»ی بە خۆیەوە گرت «ی»ەکەی دەسوێت:

خزین – خزاندن

سووتان – سووتاندن

زێڕە – زێڕاندن

ڕۆیین – ڕوواندن

هەڵستان – هەڵستاندن

گرمە – گرماندن

لەقین – لەقاندن

چوون – چوواندن

بۆڕە – بۆڕاندن

لەو دەنگانەی: زێڕە، گرمە، بۆڕە... دا بزوێنی «ە» – (فەتحەی عەرەبی) کە بە دووایانەوە بوو سوا.

٦– پاشگری «ەوە» دەمەتەقە هەڵدەگرێ لەوەدا ئایا «وە» پاشگرە یاخود «ەوە». لێرەدا پێوەی خەریک نابین، ئەوەندە دەڵێم کە لە کرمانجی سەرووودا بە پێشگر دێت و ئیمکان نییە فەتحەکەی بەرایی دەرکەوێت. هەندێ عەشیرەتی کوردستانی جنوبیش ناوناوە بە پێشگر بەکاری دەهێنن وەک کە دەڵێن: ئاوەکە وەخۆ، دەرگەکەم لێ وەکە...

ئەم پاشگرە گەلێک واتاگۆڕی بە فیعل دەکات. نووسەران لە بارەیانەوە نووسیوە و زۆربەی دەوری کە لە وشەسازیدا دەبینێت ڕوون بۆتەوە بەڵام جارێ ماویەتی پشکنینەوەی تێدا بکرێ بە نموونە باسی ئەوەم نەدیت کە چۆن لە:

کەوتم و هەڵستامەوە،

چووم و هاتمەوە،

بردمەوە و دۆڕاندمەوە،

سەرکەوتم و هاتمەوە خوارێ... دا فیعلی دووەم بە هەڵگێڕانەوە یاخود شکاندنەوەی فیعلی یەکەم حیساب کراوە و بۆتە بەردەوام بوونی پێچەوانەیی ئەو وەک کە دووبارە بووبێتەوە.

بەکارهێنانێکی دیکەی «ەوە» کە نەهاتە بەرچاوم باس کرابێ ئەوەیە کە دەگوترێ: هێندە باران باری ئاو ڕۆییشتەوە. دوای شەش سەعات دەوامە بەفرەکە کەوتەوە. لەمانەدا و لە هی دیکەی وەک ئەوانیشدا ئاخێوەری کورد مەبەستێکی دەرنەزەر کردووە کە بە بێ «ەوە» دەرنابڕدرێ، خوێنەریش وەکو ئاخێوەر با دڵ بگێڕێ بۆ هەست کردن بەو مەبەستە. بە هەمە حاڵ لێرەدا ڕێم نییە لە تاک تاکی ئەو بەکارهێنانە بتۆژمەوە تەنانەت سەرچاوەی ئەوتۆشم لا نییە پشتی پێ ببەستم بەڵام، لە نموونەدا دەڵێم: «بەفرکەوت» مەبەستی دەستنیشانی تێدا نییە مەگەر ئەوەی کە دەشێ لە ڕستەی «بەفرباری»دا بەڵگە نییە بەفرەکە دنیای سپی کردبێ. کە دەڵێی شەوێ بەفر دەستی پێ کرد سبەینێ لای چێشتەنگاو کەوتەوە، لەمەدا زێدە دەرخستنێک هەیە کە لە ڕستەی «بەفرکەوت»دا نییە چونکە ڕەنگە یەکسەر کەوتبێ...

ئەو پاشگرانە تێکڕایان بەوەدا لە پشگری دیکە جودا دەبنەوە کە فیعل وەک خۆی دەمێنێتەوە دەنا پاشگری دیکەش هەن بە فیعلەوە بلکێن بەڵام دەیگۆڕن بە ناو، یان ئاوەڵناو، یان ئاوەڵکار وەک:

کوتان – کوتەک

زانین – زانا

سووتان – سووتوو

بزووتن – بزۆز

بێشتن – بیژنگ

ڕووانین – ڕووانگە

پاشگری «را»ی کاری کارابزر «مبنی للمجهول» دەوری سەرەکەی نابینێ لە ڕۆنانێ وشە چونکە دەبێ پێشتر کاری کارا دیار «مبنی للمعلوم» هەبووبێ ئنجا «را»ی لێ کەوتبێتەوە و دەور ببینێت. بۆ سوود وەرگتن لەو پاشگرانە دوو ڕێگا هەیە:

یەکەمیان ئەوەیە بە دوا فیعلی حازر بەدەستدا بگەڕێین کە پاشگری پێوە بێ. لە نموونەی ئەم ڕێبازە سەیری لاپەڕە ٤٤٦ی گۆڤارەکەی کۆڕ بکە دەبینیت:

ڕەخسکان – تکامل – integration

سازان – تکیف – adaptation

گونجان – توافق – adjustment

دووەمیان ئەوەیە بەهۆی پاشگرەکان فیعلی تازەی نەبەیستراو لە وشەی کوردی و بێگانە دروست بکەین.

گرتنبەری ڕێبازی دووەم بۆ ڕۆنانی وشە و زاراوەی تازە سەرەڕای ئەوە کە کارێکی بە ئەرک و وردە، بەخۆدا ڕاپەرموونی زاراوەساز و ڕۆشنبیرانیشی دەوێ ئەویش بێ زۆرەملێ و پێ لە جەرگی خۆنان نایەتە دی. دەبێ پەند لە زمانی پێشکەوتووتر وەربگیرێ، چۆن بایی پێویست، بایی داکردنیش بێپەروا لە زمانی خۆیان و بێگانەش وشە و زاراوەیان داتاشیوە و بە ڕەهایی مەبەستی پێ دەردەبڕن و بەسەریشیدا زاڵن.

لە وشەی orient کە بە واتای ڕۆژهەڵاتە oriental یان هەڵناوە بۆ خۆرهەڵاتی. ئنجا هاتوون ڕێکوپێک orientalization یان قیت ڕاگرتووە بە قەدەر قەڵای میری سۆران. ئەگەر دەقاودەق بیکەینە کوردی دەبێتە «خۆرهەڵاتییاندنن». ئەم وشەیە لەچاو هی دیکە جووجەڵەی وشان حیساب دەکرێ.

برا عەرەبەکان هاتوون بە ڕەهایی «اکسدة»، «هدرجة»، «بسترة»یان داڕشتووە دەستیان خۆش بێت. «زەینەڵەکۆسە» یان خستە سەر کێشی زمانی خۆیان بوو بە «زین القوس». بەر لە هەزار ساڵ «ڕۆدریک«» یان کردە لرزیق... پاتریارک، بطریق... و... هتد.

ڕۆژاوایی «الخوارزمي»یان کردە لۆگاریتم. ئینگلیز دڵی نایەت وشەی خۆی بۆ زاراوە بەکاربهێنێ لە بێگانە دەخوازێتەوە. بە نموونە noctambulism – لیژنەی زاراوەی کۆڕ «خەوڕۆیی» بۆ دانا – یەک کەرتی

ئینگلیزی ڕەسەنی تێدا نییە.

ئنجا ئێمە ئەگەر تێکڕا هۆش و دڵمان نەکەینەوە بۆ فرەواندنی (بە ئانقەست «فرەوان»م کردە فیعل) زمانەکەمان بە گرتنەبەری ئەو ڕێبازانەی کە زمانی جیهانی پێشکەوتووی پێ دەوڵەمەند بووە ساڵە و ساڵ لەچاو میللەتانی تر دوا دەکەوین. ئەو ساڵە لیژنەی زاراوەی کۆڕ کە خەریکی زاراوەسازی بوو دوودڵی نەکرد لەوەدا کە هەرچی بە پێی دەستووری سەلمێندراوەکانی خۆی و دەستوورەکانی زمانی کوردی ڕەوابێت کۆمەی لێ ناکات. لەو هەزار و ئەوەندە زاراوەیەی پێشنیازی کرد ئەو ژمارەیە لەو جۆرە بوون کە فیعلیان بە «پاشگری اندن» کۆتاییان دێت ناوناوەش بە «ان»:

ڕامان – استغراق

تێڕامان – التأمل الذاتي

سەپاندن – الحكم

وروژاندن – استدعاء

کشانەوە – انسحاب

خەڵەفان – ذهان الشيخوخة

چەپاندن – الكبت

لێگەڕان – استقراء

بەخۆوەگلان – انغماس الذات

تێزانگ – الرحم

گەشانەوە – انبساط

ناساندن – تعريف

هەڵڕژان – الفيض او الصدور

وێچواندن – تمثيل

هەڵوەشان – تفكك

سەلماندن – تصديق

پەلەی ژیان – تنازع البقاء

هەڵکشان – تسامي

گونجان – توافق

سازان – تكيف

کوژانەوە – انطفاء

ڕێبازی قەرساندن – طريقة التقدير

حەپەسان – الجذبة (في الصوفية)

پلەی شیان – درجة احتمال

تێخزان – الحلول

سازاندن – اصلاح

نرخاندن – تقدير

گەیاندن – الدلالة

شڵەژان – شدة الاضطراب

گونجاندن – توفيق

زاناندن – الادراك المعرفي

ئەم نموونانە بە گشتی لەبارن، نە خۆیان لە خۆیاندا بە گشتی شەڕ پێفرۆشتن هەڵدەگرن نە زمانەکەشمان حەز لە لەمپەڕی پێش چەرخی عەرەبانە دەکات. یەکێک ڕەخنەی لە وشەیێک بوو دەبێ بەڵگەی بەهێزی هەبێت و هەتا بۆشی بلوێ وشەی لەبارتر پێشکەش بکات چی بە چاکەی ئەم لیستەیەوە دەیڵێم بۆ هەموو کارێکی ئەوتۆیی دیکەشی دەڵێم. لە لاپەڕە ٤٧٢ زاراوەی «ڕەهەندی فراژووتن» بۆ «سير النمو» course of development لە لاپەڕە ٤٧٤ «سروشتی تاوگیر» بۆ «الطبيعة الانفعالية – nature pas-sional»، «بەهرەگیر» بۆ «المكسب aquiered هاتوون. ئایا ئەو زاراوانە لە چییان کەمە؟ هەرچۆنێک بێ بەولای تواناوە داوا ناکرێ.

بەکارهێنانی ئەو پاشگرانە بۆ داهێنانی وشەی تازە بە پێی سروشتیان دەبێ. پاشگری «ا» ئەلف بۆ داهێنانی فیعلی ڕوودانی سافیلکەیە (سافیلکە بەر هیچ قیاسێک ناکەوێ مەگەر ئەوەی بڵێین دەنگێکی لە سافیلکە گۆڕیوە) کە شێوەگۆڕی تێدا نەبێ، بە نموونە: زەوی ڕاست و بێ کۆسپ پێی دەگوترێ «تەخت»، «تەختایی» ناوی مەعنایە لەو وەرگیراوە. ئنجا ئەگەر زەوییەک بە هێزێکی سروشتی یاخود بە هەوڵی بنیادەم تەخت بووبێ و ویستمان ئەو «ا»ەی لێ بەکاربهێنین دەڵێین: زەوییەکە تەختا، دەتەختێ. ئەگەر زەوییەکە بەسەر بەرزایی گردێکەوە بوو دەشێ بڵێین: زەوییەکە هەڵتەختا. هەڵبەت تا ئێستا شتی ئەوتۆیی لەلایەن کەسەوە لە پشت مێزی نووسینەوە نەکراوە، قسەمان لە دەستوور و لە داخوازی وشە و باری ڕوودانە. کەس ڕەخنەی نییە لە پەیدا بوونی وشەی «قلْقلان» کە بە بیری خاوەن بیراندا نایەت لە کەنگینەوە کەوتۆتە سەر زمانان. بەڵام ئەگەر یەکێک لە جینگڵ خواردن کە بەولای قلْقلانەوەیە فیعل دابڕێژێت و بڵێ: کابرا قلْقلا و جینگلا، خەڵق جینگلای لێ بە داوێوە دەکەن. کێ دەوێرێ لە هەڵپەوە بۆ «هەڵپان» بچێت؟ بەڵام دەبێ خوێندەوار نیگای فرەوان بێ بایی ئەوەی لە شێوازی بەرەوپێش چوونی زمانی میللەتان پەند وەربگرێ بۆ زمانکەی خۆی. دەبێ گوێم بۆ ڕادێرێ کە دەڵێم ناشێ لە زاراوەی «هەڵتەختان»ەوە بۆ ئەوە بچێ کە ئەگەر تەخت بوونێک لە پڕ ڕووی دا و شێوە گۆڕی تێدا بوو، کە هەیە، خێرا «تەختکان»ی بۆ ڕەچاو بکات چونکە لەبەر زەینی مرۆڤدا تەختایی وێنەی بنەڕەتییە بۆ زەوی، زەقایی و دادڕاوی بەسەریدا دێت بۆیە دەبێ «تەختان»ی لێ بەکاربهێنێ بە تەواوی وەک ئەوەی کە ئاوێک شلوێ بێت و بە دەرمانێک یەکسەر ڕوون بێتەوە ناشێ «ڕوونکا»ی بۆ بەکاربێت چونکە شلوێیی لە لاوە بەسەر ئاودا هاتووە دەنا خۆی بە ئەسڵ ڕوونە. ئەگەر ئاوێک لە پڕ شلوێ بوو دەشێ بڵێین: «ئاوەکە شێلووکا».

بە پێی دەستوور چەندێکی فیعل بەو پاشگرەی «ا» ئەلف پەیدا بووبێت دەشێ بە «اندن» تێپەڕ بکرێ. ئەوەی «کا» دەیکا بە فیعل، ئەویش هەڵدەگرێ ببێتە «کاندی».

پێویستە سەرنجی خوێنەر بۆ دیاردەیێکی سەر بە زمان، کە دەکێشێتەوە بۆ فۆنەتیکیش، ڕابکێشم: دەنگی ئاخاوتن هەیە چالاکە، هەیشە تەنبەڵە. دەنگی «ک» لە هەرە چالاکەکانە و لە داڕشتنی جۆرەها

وشه بەشدار دەبێ وەک:

فڕین – فڕکەی دەمار ناوی مەعنایە

کوتان – کۆتەک ناوی ئامێرە

بنج – بنچک ناوی گشتییە

چاو – چاویلکە

خەم – خەمۆک

شەو – شەوەکی

دەنگی «ز» تەنبەڵە هەروەهاش ق، ب، ج، ف... زاراوەساز دەبێ پەنا بۆ دەنگی چالاک بەرێت نەک تەنبەڵ. لێرەدا ڕێم نیە، لێشم داوا ناکرێ بە دوا هەموو ئەو وشانە بکەوم کە ئەگەر ڕێی بەرفرەوانی زاراوەسازی بگرمەبەر دەتوانم بە «اندن» وشەیان لێ ساز دەم. یەک دوو نموونە بۆ ئەم مەبەستە بەسن.

بەرانبەر «الهدرجة» دەشێ «هایدرۆجاندن» بڕوات. لەبری «الاکسدة» «ئۆکسیداندن». ڕاستییەکەی «هدرجة» و «اکسدة» هاوڕەسەن نین. دەبوو لە ئاست «ئۆکسید» دا «هایدرۆ» – «هایدرێت» فیعل وەربگیرێ. ئەوسا وشەی «هایدراندن» پەسەند دەبێ.

بۆ «تشجیر» دەتوانین «درەختاندن»، «لێڕاندن» بڕوێنین. ئەم زاراوەیە بۆ پەیدا کردنی لێرستانی گەورەیە. ئەگەر بۆ ڕووپێوی بچووک بێت وشەی «خێزەڵ» هەیە بکرێتە «خێزەڵاندن». لەوانەیە هەرێمێک لێرە و لەوێ کۆمەڵە داری لێبڕوێت و بە هەمووی بگوترێ «خێزەڵاندن». هەرێمەکەش پێی بگوترێ خێزەڵستان نەک لێرستان.

لەو تاقمە زاراوەیەی کە لە لیستەی زاراوەکانی کۆڕم هەڵبژارد دوو زاراوەی «ناساندن» و «زاناندن» هاتن. «ناساندن» تێپەڕکردنی «ناسین»ـە کە خۆیشی تێپەڕە. ناسین ئاشکرایە چییە. «ناساندن» بە واتای «پێناسین» دێت. دەڵێی: دارام بە براکەم ناساند. واتا وەهام کرد براکەم دارا بناسێت. کە گوتت دارام لە براکەم ناساند دیارە وەهات کردووە دارا براکەت بناسێت.

«زاناندن» – «الادراك المعرفي» ئەو زانینەیە بە هەوڵی تێفکرین و خۆ دەرس دان پەیدا دەبێ نەک زانینی عادەتی کە لە خۆوە دێت.

ئێستا دوای ساڵەهای نووسینی نوێ بابەت و چاو ڕاهاتن لە جۆرەهای زاراوەی سەردەم کاتی ئەوەمان هاتووە بە ڕەهایی لە «دروست» زاراوەی «دروستاندن» بۆ «تبریر»، «تحلیل» – «بەحەڵاڵ زانین» ڕەواببینین. ئێمە «خوێنەر»، «بینەر»، «بیستەر» ... مان ڕەهاند بۆچی «ڕەهاندن» و «دروستاندن» نەڕەهێنین؟

دەمێکە لە نووسیندا ڕوونم کردۆتەوە کە دوو فیعل هەن ڕێژەی «اندن»یان بە گۆڕاوی ماوە. ڕێژەی تێنەپەڕیان لە شارەکان کوێر بۆتەوە بەڵام بەسەر زاری هەندێ عەشرەتی شاخنشین جاری زیندووە. دوو فیعلەکە «چاندن» و «ستاندن»ن. تێنەپەڕیان لەو عەشرەتانەدا وەکو هەر تێنەپەڕێک بێکێشە لە کاردایە، دەڵێن «چنان» و «ستنان». گوێت لێ دەبێ دەگوترێ: ئەو بەریانە تووتنە دوێنێ چنا. چەندی دەکەم عاردی بەر جۆم بۆ ناچنێ.

دەگوترێ: قەرزەکە بە من نەستنا مەگەر بە مەحکەمەبستنێ. تۆڵەی مەڕەکە مەگەر خوا، دەنا بەکەس ناستنێ.

له شارەکان بە ناچاری دەڵێن نەچاندرێ، دەچێندرێ، ستاندرا، دەستێندرێ. «ستاندن» جارێکی دیکەش لێی قرتاوە بۆتە «سەندن» دەبێ نووسەران ئەم دوو فیعلە ڕەسەنە بۆ زمانی ئەدەبی زیندوو بکەنەوە.

«ستاندن» و «چاندن» لە بنەڕەتدا «ستناندن» و «چناندن» بووە بەڵام بە تەواوی ئەو نوونەیان دۆڕاندووە. ڕەنگە لەبەر ناقوڵایی بە دوا یەکدیدا هاتنی دوو نوون یەکیان سوا بێت.

گەردانی «اندن» و هاوڕێکانی «ا»، «کا»، «ڕا» دەستوورییە. لە ئایندەدا ئەلفەکەیان دەبێتە «ێ».

دەسووتێنێ، دەڕژێ، دەپەشۆکێ، دەدیترێ.

«دەسووتێنێ» کە تێپەڕە، ئەو «ێ»ەی دوای «ت»ەکە مەبەستە کە لە ئەلفەوە گۆڕاوە، «ێ»ی دوایی بایەخی نییە، چونکە لە کەسی سێیەمی تاکدا دەردەکەوێت، کە گوتت «دەسووتێنم» ئەو «ێ» یە دەڕوات.

چەند ڕێژەیەکی دیکەی فیعل هەیە وەک ئەمانە گەردانیان دەستوورییە: کێڵان، پێوان، پێکان، کێشان...

بواردن، سپاردن، هەناردن، ژماردن... تەنها «خواردن» ریزپەڕە. ئەم دوو ڕێژەیەش هەر تێپەڕن وەکو سووتاندن.

لەبەر هۆیێکی لێمانەوە دیار نییە تەنها ڕێژەی «بواردن، سپاردن...» بە بەریەوە هەیە «سپاردە، بژاردە، هەناردە، بواردە...»ی لێ وەربگیرێ بە ناوی بەرکار. لێرەشدا «خواردە» ریزپەڕە چونکە ناوی کارایە.

ناشێ بڵێین سووتدە، برژدە... هەروەک ناشێ بڵێین: کێڵدە، هێندە... لە ڕێژەی «اندن» بۆ پەیدا کردنی وشەیێک «سوتاندراو»ی لێ فام بکرێتەوە دەگەڕێینەوە بۆ تێنەپەڕەکەی و دەڵێین: سووتاو، برژاو... لە ڕێژەی کێڵان و وێرانیش دوو فیعلی «کێشان» و «پێوان» ناوی مەعنایان لێ کەوتۆتەوە «کێشانە» و «پێوانە».

ڕێژەی «اندن» و ئەو دوو ڕێژەیەی «وێران» و «سپاردن» گەردانیان:

دەدۆڕێنم – دەبرژێنم

دەکێڵم – دەپێووم

دەژمێرم – دەبوێرم

دەپسێنم – دەتەقێنم

دەوێرم – دەهێنم

دەسپێرم – هەڵدەسپێرم

سەرلەبەر دەستوورییە. خواردن نابێتە دەخوێرم، دەبێتە دەخۆم. ناوی کارای داڕێژراویشی دەبێتە «نانخۆر» نەک «نانخوێر».

وشەی «کێڵگە» لەم ڕێژەیەدا دەریدەخات کە تەنها «کێڵ» بنەڕەتییە. لە وشەکانی وردپێو، بوێر، گۆرانبێژ – بێژام، دەبێژم... یشەوە مەعلووم دەکرێ کەوا بەشی بەراییان بنەڕەتین. بە قیاس لە «کێڵگە» کە ئەلفی «کێڵان»ی ڕۆییشتووە ئنجا لێی داڕێژراوە دەبێ بۆ ڕێژەی «اندن»یش بەرایی ئەڵقەکە بهێڵینەوە

و بڵێین: سووتگە نەک سووتێنگە بە واتای «محرقە». «سووتەک» بۆ «حارق» دەڕوات وەک کە کورد گوتوەتی «چەنگ سووتەکە». بەڵام ناشێ شەقامە ڕێی مێژوویی کوێر بکەینەوە لەو بوارانەدا کە ئاخێوەری کورد بۆ وشەسازی ڕۆییشتوە. گوتراوە:

خەو – ڕەوێنە   لە ڕەواندنەوە

سە – پسێنکە   لە پساندنەوە

بن – بزێوکە   لە بزاوتنەوە

ددان – تەزێن   لە تەزاندنەوە

نموونەی «بزاوتن»م هێنا بە نیازێک بۆ لێکۆڵینەوە و بە یەکدی گرتن:

ڕێژەی بزاوتن، پاڵاوتن، پیتاوتن، پەستاوتن، گواستنەوە، قەڵاشتن و فیعلی دیکەش وەکو ڕێژەکانی سووتاندن، کێڵان، ژماردن دەستوورییە و لە گەرداندا بەیەک ڕچەدا دەڕۆن: دەبزووێم، دەپیتێووم، دەپاڵێووم، دەگوێزمەوە، دەقەڵێشم.

لە قاڵبدا ئەم ڕێژەیە خزمە لەگەڵ سپاردن، ژماردن، فەرقیان ئەوەیە کە دەنگی بەرایی نوونی چاوگ لەم تاقمەدا «ت» و لەوی دیکەدا «د»ە. بە سەرنج دەردەکەوێ هەموو ئەو فیعلانەی دەنگی پێش «د، ت»ی چاوگیان دەنگی «ر» بێت دەنگی «د»ی بۆ خۆی ڕاکێشاوە. سپار، ژمار، پەسار، هەڵاوار، بوار... وا بزانم تەنها لە «گرتن»دا دەنگی «ت» کەوتۆتە دوای «ر» لەمەوە دەردەکەوێ دەنگی «ر» پتر حەز لە «د» دەکات. لە لایەکی دیکەشەوە، ئەگەر لە «بزاوتن، پاڵاوتن، پەستاوتن...» دەنگی «د» هاتبایە دەبوو بە پێی دەستوور هەموو ئەو «د»انە بسوێن، ئەوسا دەبوو «و» ببێتە دەنگی چاوگی کە ئەمەش دژی هەموو دەستووری چاوگی کوردییە، جگە لە ناقولایی دەربڕینی بزاوون، پیتاوون...

ئەگەر گواستنەوە، گوازدنەوە بێت دەبێ سەرلەنوێ بەو لایەنەدا بێینەوە کە دەنگی «ز» بەوەستاوی لەیەک وشەدا نایەتە بەرایی «د». دالی گوازدنەوە کە گۆڕا بە «ت» لە خۆوە «ز»ەکە گۆڕا بە «س» چونکە «س، ت» هەم دەنگی کپن هەم حەز لەیەکدی دەکەن. هەر بۆیەیە لە ئاییندەدا دەڵێین دەخوازمەوە چونکە نە «د» لە بەیندا ما کە «ز» لێی هەڵێ، نە «ت» ما کە «س» داوا بکات. قەڵاشتن بەهۆی ئەوەی کە «ش،ت» کپن و زۆریش حەز لەیەکدی دەکەن ڕێی دەرکەوتنی «د»ی چاوگیان نەداوە. لەمەوە دەردەکەوێ ئەم دوو ڕێژەیە لە بنەچەکدا، یەک شتن بۆیەیە دەشێ بگوترێ: پاڵاوتە، پەستاوتە، قەڵاشە هەمووشی بۆ ناوی بەرکارن وەکو ئەسپاردە، ژماردە...

بە سوود بەخشی دەزانم بڵێم، ئەم ڕێژە دەستوورییانە کە بەشی هەرە زۆری فیعلی کوردی دەگرنەوە، وێڕای فیعلی دیکەی وەکو «دڕین، فڕین، بڕین، خزین...» بە تەواوی ئەو قسەیە ڕەت دەکاتەوە کە دەڵێ فیعلی کوردی گەردانی دەستووری پێوە نییە: گەردانی بەشێکی کەم لە فیعلی کوردی ڕیزپەڕە.

فیعلی «مان» سەرنج ڕاکێشە. ڕواڵەتی چاوگ و ڕابوردووی هی فیعلی سادە و تێنەپەڕە بەڵام کە بە ئاییندە دەدرێ لە جیاتی ئەوەی وەک «زا، دەزێ» ببێتە «ما – دەمێ» دەگوترێ «دەمێنێ» کە هاوقاڵبی «ژاندی، دەژێنێ»ی ناسادەی تێپەڕە. سەیری: دەچێنێ، دەژێنێ، دەمێنێ چەند هاوئاهەنگ و هاوقاڵبن کەچی «مان» هەتا بڵێی لە دوورەکەی دیکە دوورە.

بێگومان «مان» کورت کراوەی «ماندن»ە کە بە دەگمەنێکی دەگمەن لە کوردیدا بە ڕێژەی تێپەڕ و ناسادەدا هاتووە. لە فارسیدا «ماندەن» دەقی کۆنی پاراستووە لە نووسینی ئەدەبیدا.

چاندم – دەچێنم

ماندم – دەمێنم

لە کوردیدا تاکە وشەیێکم بە خەیاڵدا دێت دەقی «ماندن»ی تێدا پاراسترابێ، ئەویش «ماندوو» لە قاڵب و ڕێژەی «کردوو، بردوو، چاندوو...» ماندوو ناوی کارایە. ڕاستییەکەی «ماندوو» – «دەمێنم» مێوانی ڕێژەی «اندن»ن.

لە نووسیناندا هاتووە، پاشگری «ەوە» لەوانەیە بووبێتە بەشێکی بنەڕەتی فیعل کە بێ ئەو واتا نەبەخشێ وەک: لێستنەوە، ڕازانەوە، پاڕانەوە. وەهاش دەبێ فیعلەکە بێ ئەو پاشگرە دەچێتەوە واتا ئەسڵییەکەی وەک: بردنەوە – بردن، خواردنەوە – خواردن، گرتنەوە – گرتن.

ڕەنگە فیعلی «چەمانەوە» یەکێک بێ لەو تاقمە کە لە «چەمان»دا واتاییکی دیکەی نەختێک جودای هەبێ. ڕەنگە بشگوترێ «چەمانەوە» نابێتەوە «چەما» چونکە لە هەموو جێگایەک و شارێک و هەرێمێک «چەما» بەکار نایەت. هەر چۆنێک بێ «چەمانەوە» لێکۆڵینەوەی زمانناسانە و زاراوەسازانە هەڵدەگرێ.

ڕوواڵەتی «چەمانەوە» و واتاشی لەگەڵ «کەوان» – کەمان، کمان بە فارسی – دا ڕێک دێت، هەر دەڵێ لە بنەڕەتدا «کەمانەوە» بوویێت و گۆڕابێ بە چەمانەوە. وەها دەبێ دەنگی «ک» بە دەنگی «چ» دەگۆڕێ وەک کە «چەڵەمە و کەڵەمە» یەک شتن.

چەمانەوە تێنەپەڕە و چەماندنەوەش تێپەڕە. چەمینەوەشی هاتووە بەڵام لە تێپەڕ کردندا هەر دەبێتەوە چەماندنەوە. بە قیاس لە «خشین، خزین، فڕین...» کە لە گەرداندا دەبنە «دەخشم، دەخزم، دەفڕم...» دەبوو چەمینەوەش ببێتە «دەچەمم» کەچی هەر دەگوترێ «دەچەمێمەوە».

هەرچەند من لێگەڕانی هەموو لەهجەکانم نەکردووە ئایا «دەچەمم» – «دەچەمن» هەیە یان نییە بەڵام لە ڕێبازی قیاسەوە بۆ وشەکە دەڕۆم، وەک کە لە فیعلی سووتان و هی دیکەشدا بۆی ڕۆییشتم و دەڵێم کەرتی بنەڕەتی فیعلەکە «چەم» لە بار و جێگەی پێویستدا، دەشێ بە پێشگری واتای «قوس» – «تقوس» بڕوات وەک کە بڵێین: ڕووکاری قەسرەکە هەمووی چەمکارە.

نەقشی قوماشەکە هەمووی چەمبەندە «لە کێش و واتای ئالقەبەند». جۆگاکە چەمکێش بکە نەک ڕاستکێش دەنا ئاوەکە سەر ئەرز نابێ.

ئەگەر «چەم» لە بەشی پێشەوەی «کەمان»ەوە هاتبێ ئەوسا ڕێمان هەیە ئەو «کەم»ە لە «کەمەر ،کەمەند»دا بدۆزینەوە چونکە کەمەر خۆی بازنەیە کەمەندیش لە کەمەر دەبەسترا.

لە ڕێی «واتا کێشەکێوە» – «تداعي المعاني» بۆ وشەیێکی دیکە دەڕۆم پتر سووڕ و دەوردانەوەی تێدایە هەرچەند لە پاشگری «ەوە»مان دەدزێتەوە بۆ مەودای بەرینتر.

وشەی «با» لە بادان و بادانەوەدا، کە دەشبێتە «باهەڵدان» سەرچاوەی ڕوونی لە منەوە دیار نییە. بۆچی «با» ئەو واتایە دەبەخشێ؟ زانیمان «وەر» لە «ڤەریتەن»وە هاتووە، وەهاشمان ڕانواند کە «چەم» لە «کەم»ی کەمانەوە هاتبێ کەچی نازانم «با» لە کوێوە دەرقولاوە. بێگومان لە کۆندا درێژتر بووە لێی قرتاوە. بە پێی ئەوەی کە لە بەرایی «هەڵ»وە دێت خۆی پێشگر نییە جگە لەوە کە بە سەربەخۆییش بەکاردێت وەک کە دەڵێی: بای خواردووە.

بادانەوە بۆ سووڕانەوەی ٩٠ پلەیی و ١٨٠ پلەییش بەکار دێت. یەکێک تا کەمەری لە قوڕ چەقیبێ و

بیەوێ خۆی دەربهێنێ «خۆی با هەڵدەدا». «جەڕبادەر» دەیناسین چییە. ئەگەر جەڕبادەر هەبێ شتان بەرەو دەرەوە بهێنێ دەبێ «باهەڵدەر»ی پێ بگوترێ. پەتێک یاخود وایەرێک لەوانە بێ بانەخوات دەبێ «بانەخۆر»ی پێ بگوترێ.

نەهێشتنی بادراوی و نەمانی بادراوی خاوکرنەوە و خاوبوونەوە دەگوترێ. شتێکی لەوانەبێ با بخوات «باخۆر، باگر»ی بۆ دەست دەدات.

ئەو «با»یە چ پێوەندی بە «با»ی ڕەشەباوە نییە. ئیحتیمالێک لەوەدا دەبینم کە کورت کراوەی «باف» بێت کە جۆرێکە لە هۆنینەوە. جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ، زمانی کوردی لەو «باف»ە، بە پێی زانینی من، تەنها ئەو «با»یەی بە دەستەوە ماوە. کە دەڵێن «زرەباو، زێرباو» لە «زرباف»ی فارسییەوە هاتووە. بچینەوە بۆ پاشگری «ەوە».

«تێهێنانەوە» بە سوودێک دەڵێن زەرەرێکی پڕ کردبێتەوە دەشێ لە جیاتی «سد النقص»، «موازنة الخسارة» بەکار بێت. «تێهاتنەوە» تێنەپەڕیەتی. «تێهات» وەک «داهات».

«بەسەرکردنەوە» دەستەواژەیە بە واتای «تفقد التثبت» بێت نەک ڕووکەشە

«سەراسۆیی» بۆ «تفقد»ی عادەتی دەست دەدات.

«لێپرسینەوە» بە زاراوەی ڕەسمی بۆ «مساءلة» وەک کە بەرپرسیار بۆ «مسؤل» ڕۆییشتووە و وشەیێکی ڕەسەنیشە.

«لێتۆژینەوە» «تحقیق رسمی». ئەگەر «تۆژەر» بۆ «باحث، محقق» بێ «لێتۆژ» بۆ «محقق عدلی، جنائی» دەست دەدات وەک «لێزان» بۆ «خبیر» و «پسپۆڕ» بۆ «متخصص».

«دەنگدانەوە» بۆ echo، «رجع الصدی»، هەروەهاش بۆ «انتشار الخبر» لە بارە.

«ڕەنگدانەوە» بۆ «ظهور الاثر» وەک کە بڵێی: بەرژەوەند لە ڕەفتاری مرۆڤ ڕەنگدەداتەوە.

«ڕەنگهێنانەوە» بۆ «استعادة الازدهار».

«داهاتنەوە» بۆ «رکوع». «داهێنانەوە» بۆ «ترکیع».

«لێبردنەوە» «الغلبة او التغلب علی الخصم».

«پێداهاتنەوە»: «مراجعة».

«داڵدنەوە»: «مواساة». «دڵدەرەوە»: «معزي، مواسي». هەروەها «پرسەکار»: «معزي». «پرسەگیر» – «پرسەدار»: خاوەن تازیە.

سێ وشە هەن ڕێژەیان دەگمەنە: کردەوە، بردەوە، گیرەوە... لە سلێمانی گیرەوە باوە. ڕەنگە گیرەوە و گیرۆدە بە یەک وشە بزاندرێ، کە گۆڕانی بەسەردا هاتبێ، بەڵام هەردووکیان سەربەخۆن و بەکاردەهێنرێن.

بێکەس دەڵێ: فەرامۆشم نەکەی من گیرەوەی تۆم دیسان دەڵێ: گیرۆدەی بەندی ژیانت زوڵمە. وشەکان ناوی بەکارن.

«کردەوە» بۆ «منجزات» زۆر لەبارە. «بردەوە» پێوەندی بە «بردنەوە»ی «ربح»ەوە نییە. دەگوترێ:

کردەوەی ئەوە و بردەوەی شەیتانە. لە گوتەی «خوا لە بۆ خۆی بردەوە»وە هاتووە. «بردەوە» بۆ «مستعاد» دەست دەدات بەڵام بەوە واتایە لە عەینی «بردەوە» فیعل هەڵناستێ.

«گیرەوە» بە واتای گیراو و بەند و بەستە، بۆ «مبلغ مرصود» زاراوەیێکی باشە. وەک کە بڵێی: پارەی

گیرەوە بۆ خێزەڵاندنی هەورەمان دوو ملیۆن دینارە.

بە قیاس لە «کردەوە» کە «منجز» بێ دەتوانین بڵێین: «گوێزەوە» «المال المنقول».

نەگوێزەوە – المال غیر المنقول

دیتەوە – اللقي الاثرية

دۆزەوە – مکتشفات

خوازەوە – مستعار. سووکترە لە خوازرایەوە... هتد

پێویستە قیاس کردن لە «کردەوە» بۆ فیعلی ئەوتۆ بێت بزووتنەوەیان تێدا بێ وەکو کردەوە خۆی. ڕاستییەکەی ئەم مەرجە بۆ قیاس لە «بردەوە» و «گیرەوە»ش هەر پێویستە. جگە لەمە دەبێ فیعلەکە تێپەڕ بێ دەنا بەرکار قبوڵ ناکات. ئنجا ئەگەر وشەی حازر بە دەستمان هەبێ قیاسەکە لزومی نامێنێ من کە «دابەستە»م هەبێ نابێ «بەستەوە»ی بۆ دابنێم.

بە پێی دەستوور ئەگەر فیعلێک سادە و ناسادەی هەبوو ڕێژەی ئەو سێ وشە دەگمەنە بۆ سادەکە دەچێتەوە بە نموونە، داهێنان و داهێنانەوە هەن. ئنجا ئەگەر «داهێنەوە» پەسەند بکرێ بۆ «داهێنان» دەڕوات و دەبێتە «مخترعات». «پووچاندنەوە» بۆ «ابطال» باشترین زاراوەیە. پوولی پۆستە بە تەمغە دەپووچێتەوە. داواکاری لە دادگا بێ لە زانست بێ بە شایەد و بە بەڵگە و بە سەنەد دەپووچێتەوە. بەڵێن بە نەهێنانەدی دەپووچێتەوە. پوولی ئەرزوحاڵ بە ئیمزا دەپووچێتەوە. هەڕوگیفی بێبرشت لە خۆوە دەپووچێتەوە. پووچانەوە تێنەپەڕە، پووچاندنەوە تێپەڕە، بە پێی داخوازی واتا بەکاردێن.

«برژاندنەوە» و «گیرساندنەوە» – ی برین «تعقیم الجرح»ە. دەرمانەکە دەبێ پێی بگوترێ «برژێنەوە، گیرسێنەوە». کەسێکی کارەکە بکات «برژێنەک». یاخود ئەو کەسە «برژێنەوە» بێت و «برژێنەک» دەرمان بێت. «گیرسێنەک»

«شلانەوە» بۆ ڕۆییشتنێکە نازی خۆبادانی تێدا بێ بملاو بەولادا. پێم وایە لە «شل»ەوە هاتووە کە بۆتە «شلەقا»ش. شلۆق لە شلەقانەوە هاتووە. ئەم شلانەوەیە بۆ fluctuation کە «تذبذب، تردد، عدم ثبات»ی تێدایە لە ئاست باری بازاڕ و نرخی شتان، بگرە وەزعی عەسکەری نێوان دوو لەشکرانیش، بە زاراوە دەڕوات. دەمێنێتەوە وەسفێکی ناوی کارای لێ وەربگرین وەک کە شلۆق وەرگیراوە بۆ fluctuat فکرم بە زۆر لادا دەڕوات بەڵام لەسەر دەقی «شلانگ»، کە لە قاڵبی «ڕەش – ڕەشانگ» خۆی هەڵناوە، ڕادەوەستێ. ئەمیان نەبێ «شلۆک» بەرانبەر «شلۆق» لە ئاوێنەی بەراووردا خۆ دەنوێنێ. ئەم نەبێ «شلەک» وەک «ڕووەک». وشەی «شلک» زۆر باوە بەڵام هەتا لە نەمام و لە ساوای دەستێنینەوە پێی دەوێ، جگە لەوەی کە شتێکی خۆی دواتر دەشلێتەوە لە سەرەتاوە شلکە. لە بەکارهێناندا دەڵێین: ئابووری جیهانی دوای جەنگ بۆ ماوەی چەند ساڵ شلایەوە. دارا و دانا لە زۆرانێ نیو سەعات پێکدا شلانەوە. بوورسە بازاڕمان لێ دەشلێنێتەوە. باری کۆمەڵایەتیمان هەمووی شلانگە. هەمووی شلۆکە. هەمووی شلکە.

زاراوەکە بە بەریەوە هەیە خۆی لێک بکێشێتەوە بۆ تەعبیر تا ئەوەی بڵێین: تۆ وەزعت باش بوو، دوایی تێشلایت، تێشلایتەوە. تێوە شلایت «وەک تێوە گلایت».

«بڕانەوە» تێنەپەڕە بۆ «انقراض» هاتووە. تێپەڕکردنی نابێتە «بڕینەوە» دەبێتە «بڕاندنەوە» چونکە «بڕینەوە» بۆ «جز الصوف» هاتووە. لە گەرداندا دەڵێ: مەیان بڕینەوە، نەک مەیان بڕەوە. بڕاندنەوە

گەلێک لە قەلاچۆ پێ کردن لە بارترە. «براندنەوە» و «بنەبڕکردن» یەک شتن بۆ زاراوە.

پاشگرە باس کراوەکان زۆریان بە بەرەوەیە. بێت و بە تەواوی لەسەر تەنها فیعلی «گەڕان» کە لە «گەڕ»ەوە هاتووە بدوێین و هەموو شێوەکانی بە پاشگر و پێشگرەوە باس بکەین و گەڕانەوە و گێڕانەوە و بەگەڕهاتنەوە و بەگەڕهێنانەوە بە گشت لایەکدا بخەین و دەستوورەکانی زاراوەسازی و وشەڕۆنانیان لێ بەکاربهێنین بایی گوتارێکی پێ دەوێت. شتێکی من یا یەکێکی دیکە لەو بوارانەوە بینووسێت لەوە تێپەڕ ناکات کە ڕۆشنە بکاتەوە بۆ سەر جیهانی بەرینی «وشە» کە دەزانین «وشە» تەرجومانی ژین و ژیارە.

ئەو پاشگرانەی بە دوا «فیعل»دا دێن و لە فیعلایەتی دەیەخەن زۆرن، ئەمانە مەشوورەکانیانن، زەحمەتیشە تاکە کەس هەموو پاشگرەکان لە ماوەی کورتدا بدۆزێتەوە:

١– دەنگی فەتحە: بەستە، لێکەوتە، هەڵاتە

٢– ا: دەنگی ئەلف: زانا، بینا، کارا

٣– و: دەنگی واو: خوێندوو، داماو

٤– ک: دڕک، بڕک

٥– ەک: پەستەک، کوتەک، نووسەک

٦– کە: فڕکە، سووڕکە «سەرەسووڕکە»

٧– ۆک: فڕۆک، گەڕۆک

٨– ان: لەرزان، باران

٩– ار: کوشتار، گوتار

١٠– ەر: بینەر، نووسەر

١١– ینگ: بێژینگ، بڕینگ

١٢– گە: ئیستگە، ڕووانگە

١٣– پاشگری تاک تاکی وشە وەک پارزۆنگ، تێزانگ، گوتەنی «واتەنی»، نیشتمان.

١٤– مانە: دیمانە، بە قیاس لەو: «شیمانە بۆ احتمال» «گریمانە» بۆ «فرضية».

١٥– اک: خۆراک، پۆشاک

١٦– دەشێ سێ وشەی «کردەوە»، «بردەوە»، «گیرەوە» لەگەڵ وشەی دیکەی وەکو: سووتەن، ئەنگێوە، زۆنگ (لە زانەوە هاتووە)، کێشانە، پێوانە... و گەلێکی دیکەش کە لێی بگەڕێین دەیدۆزینەوە بخرێنە سەر بەندی سێزدەمین یاخود هەندێکیان بخرێنە سەر بەندی چواردەمین... خولاسە پاشگری ئەوتۆیی ناچنە ژێر خاڵ و بەندی بە ئەژمار، هەر دیتت بەسەر یەکێکی تازەدا کەوتبێت. هەندێکیش لەو بەندانە خۆیان نموونەیان کەمن بەڵام پشتگوێ ناخرێن.

لەو پاشگرانە هەندێکیان بە پێی داخوازی نووسین هاتنە پێشمان، هەندێکیشیان جارێ قسەیان لێوە نەکراوە. لە فیعلی کارانادیار (مبنی للمجهول) ڕێژەی: دیتراو، خوراو، بیستراو، لە بنەڕەتدا بەو «و»ە دروست بووە کە بە دوا فیعلی کارادیاردا دێت وەکو «خوێندوو» و «هەڵستاو» بەڵام لە کارانادیاردا ناوی بەرکاری (اسم مفعول) پێک دەهێنێت، ئەویش هەر ئاوەڵناوە.

پارزۆنگ کە لە «پارزنین»ەوە هاتووە ڕێژەیێکی ڕیزپەڕە دەبوو وەکوو: بێژینگ، برینگ ئەویش پارزینگ بێ. سماق پارزن ئەو پارزۆنگەیە، بێژینگ ئارد دادەبێژێ، بڕینگ مەقەسێکی گەورەیە مەڕی پێدەبڕنەوە، پارزۆنگ «مصفاە»ی تەواوە.

بە سەرنج دەردەکەوێ هەر تاقمە فیعلە لەگەڵ هەندێک لەو پاشگرانە ئاشنایە. تۆژینەوە لەو پاشگرانە بکەین زانیاری نوێیان لێ وەردەگرین، بە نموونە: بێژینگ هاوقاڵب و هاونەوایە لەگەڵ: گوڵینگ، پلینگ، سینگ، ترینگ، خرینگ... وشەی «گوڵ» بۆتە گوڵینگ. پلینگی ولاتی ئێمە پنۆک پنۆک پنۆکە هەر پنۆکە بریتییە لە «پڵ». سینگ لە ژوورەوەیدا دوو سی هەیە. وەها پێ دەچێ هەر وەک لە بڕینگ و بێژینگدا، پاشگر دەوری هەیە. وا دەزانم ئەو وشەی «ینگ»ی لە کۆتاییدا بێت هەمووی پاشگردار و لە بەشی داڕێژراوون. کوڵینگ ئامێرێکە زەوی دەکۆڵێ. خرینگ و زرینگ دەنگێک ڕادەگەیەنن کە نزیک بێ لە دەنگی «خر» و «زر» دەشێ «شینگ و تاقەت» مەبەست بەوەدا ڕابگەیەنێ کە ڕوەکی «شین» لە تاقەتدایە.

وەک دیارە ئەو پاشگرانە هی وەهایان تێدایە لەگەڵ فیعلیش و ناویشدا دەور دەبینن. نموونەی دیکە لەم وشانەی خوارەوەدا نیشانمان دەدەن چۆن بە هەردوو ڕێبازی فیعل و ناویشدا دێن:

نموونەی ناو
جۆگە، ڕاوگە
چاکە، کورتە
ژووروو، ڕۆژوو
قرچۆک، بیژۆک
کورتەک، دەستەک

پاشگر – نموونەی فیعل
گە – ئیستگە، ڕووانگە
ە – لێکەوتە، بەستە
و – نووستوو، خوێندوو
ۆک – لەرزۆک، فڕۆک
ەک – نووسەک، کولەک
اک – ڕووناک، پیتاک
ئەمەندە نموونەیە بە کافی دەزانم، هی دیکەش هەن پێویستمان پێیان نییە.

پاشگرەکان بە پێی دەورێکی دەیبینن و لێیان چاوەڕوان دەکرێ داوای فیعلی ئەوتۆ دەکەن لەگەڵیاندا بگونجێ. فیعل هەیە بە گەلێکیان ڕازییە چ پێشگر چ پاشگر. هەیشە بە حاڵ پاشگر و پێشگر قبووڵ دەکات – پاشگر و پێشگر و ناوگر – تێکڕایان پێویستە زاراوەیەک هەبێ بیانگرێتەوە. باشترین وشە «گیرەک»ە. نووسەک خراپ نییە بەڵام درووپەک هەیە نووسەکەی پێ دەڵێن، وشەکەش لە «گیر»ەوە نەهاتووە. لە نموونەدا دەڵێم فیعلی «کەوت» زۆربەی پێشگر و پاشگری فیعلایەتی بە خۆیەوە دەگرێ

وەکو: هەڵکەوتن، داکەوتن، وەرکەوتن، بەرکەوتن، دەرکەوتن، سەرکەوتن، ژێرکەوتن، لێکەوتن، پێکەوتن، تێکەوتن، کەوتنەوە، کەواندن. کەچی خواردن هەر «لێخواردن»، بە حاڵیش «پێخواردن»ی لێ پەیدا دەبێ. خواردنەوەش خاتری تۆ.

پێویستە زاراوەساز ئەو فیعلانە بناسێتەوە کە پێوانە لێکردن هەڵدەگرن ئەو فیعلانەش هەست پێ بکات وشەی تازە دروست دەکەن... بە پێی بۆچوونی خۆم ئەو مەرجانە دەست نیشان دەکەم کە زاراوە داڕشتنیان بە دروستی پێ دەکرێ، لێرەشدا لە پلەی یەکەم بەکارهێنانی پاشگر مەبەستە:

١- وشەی لەبار بۆ پاشگر هەڵبژێرێت. بە نموونە، لە وشەی «بێژینگ» کە پاشگری «ینگ»ی لەگەڵدایە دەتوانین بە قیاس «ژمارینگ» بۆ «حاسبة» بەکاربهێنین. بژارکوڵمان هەیە بۆ «الة العزق» و هەر دەشمێنێ بەڵام دەتوانین بۆ هەموو ئالەتێکی بژار لە ڕێی قیاسەوە «بژارینگ» دابرێژین. ئەمانە هەمووی ناوی ئامێر و لە فیعلی تێپەڕ وەرگیراون، ناشێ باز دەین بۆ تێنەپەڕ و ناوی ئامێری فرین و ڕۆیشتنی لێ دابرێژین. وشەی «تێزانگ» بە واتای مندالدان کە ناوی جێگایە دەشێ پێوانەی لێ بکرێ بۆ داڕشتنی «هەڵدانگ» بۆ شوێنی شت لێ هەڵدان وەک جێگایێکی ئۆتۆمۆبێلی سەکەتی لێ فڕێ دەدەن. دەشێ بۆ داڕشتنی «نۆشانگ» بڕۆین بە واتای جێگایێکی تەڕەمەنی «مرطبات»ی لێ بخورێتەوە. لە «خواردن»ەوە بۆ جێگەی لێخواردن بڕۆین دوو بوار هەیە: یەکیان، بە پێی دەستووری فۆنەتیکی کوردی لە جیاتی «خوارانگ» بڵێین «خوارنگ» چونکە ئەلفی «خواردن» حەز لە ئەلفی دوەم ناکات. بواری دوەم ئەوەیە بڵێین «خورانگ».

قیاس کردن لە «لەرزان» و «باران» مەرجی هەیە: فیعلێکی بە قیاس لەوان زاراوەی لێ وەربگیرێ دەبێ بزووتنەوی تێدا بێ. «ڕەوان» بۆیە دروست بووە، ئەمما «نووستان، نیشتان...» قیاس بەدەرن.

٢- وشەی ناقۆڵایان لێ دانەڕێژرێ هەرچەند بە پێی دەستووریش ڕەوا بن.

٣- وشەی زیندوو لەو واتایەی زاراوەی بۆ دادەندرێ چەنگ نەکەوێ، بە تایبەتی ئەگەر زاراوەکە هێندەی وشەکە شیرن نەبوو. ئەگەر بە مانای «ژمارینگ» و «بژارینگ»... وشەمان هەبایە پێویست نەبوو لە نوێ دایانڕێژین. «جووت» پێی ناوێ وشەی نوێی بۆ داڕێژرێ بەڵام مەکینەی جووت لەوانەیە بە قیاس «کێڵنگ»ی بۆ بشێ. «حاصود»یش «دروینگ» و «دراسة»ش «کوتینگ» یان لێ بە زیاد ناگیرێ دینگی برنج کوتان مەشوورە.

٤- دەبێ ڕێژەیەکی لە کوردیدا هەر بۆ تێپەڕ یاخود تێنەپەڕ بەکارهاتبێ لە قیاسیشدا چاوەدێری بکرێ. نووسەرم دیتووە «هەڵستەر»ی بەکارهێناوە و تێبینی ئەوەی نەکردووە ئەم پاشگرەی «ەر» هی تێپەڕە و بەس. لە کۆنەوە کەس نەی گوتبوو: بیستەر، نووسەر، بینەر... بەڵام لە لای نووسەرانەوە بەکارهێنران بە قیاس لە «نان‌دەر» و «ئیشکەر».

٥- دەبێ لە سنووری دەسەڵاتی زاراوەسازدا هەموو مەرجەکانی وردی و جوانی لە زاراوەی تازە دروست کراودا ڕەچاو بکرێن. کەسیش لێی داوا ناکرێ بەولای دەسەڵاتەوە بۆ هیچ کارێک بچێت.

پاشگرێکم پاش خست بۆ باس لێوەکردنی و لە لیستەی پاشگرەکاندا نەم نووسی ئەویش پاشگری «شت»ە. هۆی ئەم پاش خستنە لەوەوە هات کە بیستوومە لە کەسانێک دەڵێن پاشگرەکە فارسییە و هەندێ جار لە بری «ش» دەکرێتە «شت» وەک «ڕەووش، کۆشەش، خورش، گوزارش...» کە فارسین دەکرێنە «ڕەووشت، خۆرشت، گوزارشت...» کوشەش دەبێتە کۆشش.

ئەوەی من باوەڕی پێ دەکەم شتێکە لە ناوەڕاستدایە: بەکارهێنانی ئەو «ش»ە لە فارسیدا گەلێک

فرەوانترە لە «شت»ی کوردی، دەبوو ئەگەر کوردی لاسایی فارسی کردبێتەوە وشەی زۆری هەبن کە هی فارسی بێت و خواستبێتیەوە، مەبەسیش لێرەدا پاشگرە نەک لە بنەڕەتدا کوردی ئایا چەند جاران «ش» و «ت»ی بە دوا یەکدی هێناوە. بۆ دەبێ فارس بڵێ «دانش» و کورد بڵێ «زانست»؟ هەر نەبوایە «زانشت»ی گوتبایە. سەیری چۆن کۆشش «ت»ی پێوە نەنووساوە، ئەگەر چاولێکەری بووایە دەبوو کۆششت بووایە. گوزارشت کوردی نییە، بەڵام بڕشت، ڕەووشت، خورشت، خارشت... کوردین سەیر لەوەدایە کە کورد لە «فیعل»دا، ئەم پاشگرەی کەم بەکارهێناوە چونکە دەنگی «ش» شەیدای دەنگی «ت»ە و لەگەڵ هیچ دەنگێکی دیکە هێندە ناگونجێ. لە «بێشتن» هەتا «هێشتن» کوردی حەڤدە فیعلی هەیە، کە من بە بیرم دێنەوە، بەم «شت»ـە کۆتاییان دێت.

زانست، وەک بزانم، تاکە فیعلە ئەم «شت»ەی لێ بوویێتە پاشگر، ئەگەر فیعلی دیکە هەبێ ئێستا نایەتەوە بیرم. ئەم وشەیە ئاڵقەیەکە زمانی کوردی بە زمانە ڕۆژاواییەکان دەگەیەنێتەوە کە لە بەرەی هیندی ئەوروپایین. زانست بەرانبەر gnost دەوەستێ بە واتای «معرفة». عەرەبەکان لە کۆنەوە «گنوست»یان کردە «الغنوصیة». زانست و گنۆست یەک واتان، دەنگی «ز»ی بەرایی زانست بە پێی دەستوورێکی ئەو بەرە زمانانە لەگەڵ «گ» پێک دەگۆڕینەوە وەک کە ئاگر بۆتە «ازر»، تەزرەکە بۆتە «تگرەکە»، مەزن بۆتە ماگن... (ماگنا کارتای ٧٠٠ ساڵ و ئەوەندەی پێش ئێستای بریتانیا ئەو مەزنەیە) زێڕ و زەرد هاوڕیشەن لەگەڵ gold... زانست پێوانەی لێ ناکرێ بە تاقانەیی دەمێنێتەوە.

پاشگری «گە» کە هێمای بۆ «مکان»ە بە بەریەوە هەیە قیاسی لێ بکرێ وەک کە بە «مطار» بڵێین: فڕگە، بە جێگەی نووستن بڵێین: خەوگە.

«خوولگە» و «سووڕگە» لە بارن بۆ شوێنی پێویست «جمگە» ئەو شوێنەیە لە قەدپاڵی گرد و شاخ «جمین»ی لێ بووبێ. «جمگە» کە دەیکەنە «جومگە» بە واتای «مفصل» لە «جمعگە»وە هاتووە هەروەک جەمسەر جەمعسەرە بەڵام بوونەتە کوردی. «مفصل» لە کوردی ڕەسەندا «گرێ»یە وەک: گرێی پەنجەکان، گرێی بڕبڕە...

پاشگری «نۆک» لە «گرینۆک» و «ترسنۆک»دا لەوانەیە بە هی فیعل و بە هی ناوی مەعناش بڕوات. لە میشدا قیاس زەحمەتە. ئایا لە «گریە» و «ترس»وە یاخود لە «گریان» و «ترسان»وە ئەو دوو وشەیە پەیدا بوون؟ ڕەنگە لە باری وەهادا وشەی ئەوتۆ بەر قیاس بخرێ کە ئەویش هەڵبگرێ بەلای ناویش و بەولای فیعلیشدا بشکێتەوە وەک «میز» کە دەبێتە فیعل و دەگوترێ «میست» ئیتر بە یەکێکی لە ژێر خۆی بمیزێ بگوترێ «میزنۆک». دیارە داڕشتنی شکاندنەوەیە.

«جینگەنە» ئەگەر لە «جەنگەوە» بۆ فیعلی «جەنگان» ببڕێتەوە، لەمەشدا پاشگری «ەنە» بەر حیسابی پاشگران دەکەوێ. ئەگەر بسەلێندرێ لە جەنگەوەیە بە ڕاشکاوی وشەی «فیتنە» بە واتای «دایکی فیت»ان دێت وەک کە دەڵێی: فیتی تۆیە. «فیتنەباز» بەدترە لە فیتنە، فیتنەش بەدترە لە «بزۆز، بزێو».

فۆلکلۆر دەڵێ:

مشک مشکی دەرکونێ
دەڵێ ئەگەر فلانم نەدەنێ
دەی کەمە ڕۆژی فیتەنێ

ڕەنگە لێرەدا «فیتەن» هەر فیتنە بێ و کێش و قافیە گۆڕی بێتی ڕەنگیشە لە «فیتەنە»وە بۆ خاتری کێش و قافیە گۆڕابێ. فیتەن لە وەزنی پووشەن، قۆپەن، ڕەقەن، گێژەن... دایە کە هەموویان ناوی جێگەن لەبەر ئەمە بێگومان گۆڕانی تێدا پەیدا بووە. دەبێ بڵێم فیت و فیتنە لەو وشانە نین بەلای فیعلیش و ناویشدا بچنەوە، بەڵام فیتنە هێند لەبارە خۆ دەسەپێنێ بە قیاس لە جینگەنە و بە پشتیوانی فۆلکلۆریش.

وشەی «پەستوور» کە لە «پەستن»وە هاتووە تاکێکە لە تاقمی: ڕەنجوور، مەستوور، دەستوور، گەنجوور، وەخشوور‹٣› (سیفەتی زەردەشت). تەنها پەستوور لە بنچەی فیعلەوە هاتووە. دەگوترێ: هەتا هەیە پەستووری، واتە درێغ مەکەن لە خواردن و نۆشین و خۆش گوزەرانی. دیارە ئەم «ی»ەی نیسبەت وەها ڕادەگەیەنێ پەستوور ئاوەڵناو بێ. لە «دەستوور» بەولاوە کە لە زمانی فارسی و کوردیدا بە قانوون دەڵێن ئەوانی دیکە هەمووی ئاوەڵناوون. لە ناو پارسەکانی هیندستان «دەستوور» لەقەبی پیاوی ڕێزلێگیراوە کە دەبێتە ئاوەڵناو. نایەتە بیرم وشەم دیتبێ جگە لە پەستوور لە فیعلەوە هاتبێ. بە قیاس دەشێ لە «پەرستن» بە واتای «عابد، مترهب» زاراوەی «پەرستوور» ڕۆبندرێت. جێی خۆیەتی بۆ مەکینەی ڕستن «ڕستوو» دابڕێژین بەڵام دەبێ بزانین وشەکە «ڕێستن»ە چونکە لە ئایندەدا دەبێتە «دەڕێسێ». وشەی «ڕیس»یش دەنگی «ی» تێدایە. لەگەڵ ئەمەشدا «ڕستوور» خۆشترە لە «ڕێستوور». دەشێ «ڕێستوور» ببێتە «ڕەستوور» بە پێی ئاڵوگۆڕی دەنگ، ئەوسا ئەمیان پەسەندترە لە «ڕستوور».

سەرنجم بۆ ئەوە دەچێ پاراستن، پەستن، بەستن، گەستن، پەرستن، ڕستن، خستن، خواستن، قۆستنەوە، بیستن، گواستنەوە هەمووی تێپەڕە. لە تێنەپەڕ هەر «نووستن، میستن»م بە بیردا دێت، هیچ کامێکیشیان بە کەڵکی زاراوە بۆ داڕشتن نایەن. کەواتە دەمێنێتەوە فیعلە تێپەڕەکان بۆ زاراوە. مادەم تاقە نموونەی ئەم ڕێژەیە لە فیعل «پەستوور» بێت ڕەنگە وەها باش بێ تەنها لەو فیعلانەی بە «ست» کۆتاییان دێت زاراوە بە پاشگری «وور» ساز بدرێت.

تاقمە وشەی قۆپەن، پووشەن، گێژەن، ڕەقنیش تاکە نموونەی «سووتەن» تێیاندا لە بەشی فیعلە. وشەکان هەموویان ناوی جێگەن. سووتان وەک «پەستن» نییە هاوقاڵبی زۆری هەبێ ناچارمان بکات پێیەوە بەند بین. دەتوانین هەر وشەیێکی لەبار بوو زاراوەی هاوقاڵبی «سووتەن»ی لێ دابڕێژین.

ڕێژەوی ئاو جۆری ڕژانیەتی وەک دەڵێی: ئەم کەتلییە ڕێژەوی خۆشە. دەشێ زاراوەی «ڕێژەن» بۆ «مسقاط المیاه» داڕێژین کە ناوی جێگەیە.

«ڕێژەو» کە لە فیعلی ڕژانەوە هاتووە بە خۆی و پاشگری «ەو»یەوە قیاس هەڵدەگرێ. دەتوانین بە مەکینەیێکی دابێشتن یاخود هێڵەگ و سەرەند بڵێین: بێژەوی ڕێکە.

«گوتەن» کە لە قاڵبی «گوتەنی»دا دەردەکەوێ وشەیێکی حازر بەدەستە، ئەگەر زاراوەی ژیربێژی بۆ «منطق» پەرەی نەستاندبایە حەقی «گوتەن» بوو لەبری «منطق» دانبدرێ چونکە کە دەگوترێ «کورد گوتەنی» بە ڕالێبوونەوە دەگوترێ بەمەشدا جێی ژیرایەتی تێدا بۆتەوە. «منطق»ی عەرەبی ئەوەندە پاڵپشتەی لەگەڵدا نییە بۆ Logic. لە قورئان هاتووە: «وعلمناه منطق الطیر».

وشەی «ڕووالەت» پاشگرێکی پان و پۆڕی بە دوا خۆیدا ڕاکێشاوە «ڕوو»ی ناوی ماددەی کردووە بە ناوی مەعنا. وشەکە بریتییە لە «ڕوو + اڵەت» بە بیریشمدا نایەت ئەم شاگرە لەگەڵ وشەی دیکەدا بەکار هاتبێ، ئەگەر هاتبێتیش ژمارەی ئەو وشانە کەمن. «ساڵەت» لە سلێمانی باوە، بەڵام گرفتی لەوەدایە کە

نەبۆتە ناوی مەعنا، بۆیەیە ناتوانم بڕیار بدەم لەسەر «اڵەت»ی ئەم وشەیەیان ئاخۆ پاشگرە یاخود نا. لە لایەکی دیکەوە بیرم بۆ ئەوە دەڕوات کە سووالّەت لە «سووان»ەوە هاتبێ و بووبێتە ناوی مەعنا بەڵام وەک کە «نفایة» ناوی مەعنایە و بۆ ماددە بەکاردێت ئەویش لە ڕێبازێکی نرخاندن و هەڵسەنگاندنەوە خۆی بە مل ئەو شڕەقاپ و قاپاخانەدا دابێت و لە سووالّەتدا، ئەگەر دەخلی بەسەر سووانەوە هەبێ، پاشگرەکە ناوی مەعنای کردووە بە ناوی ماددە. قیاس ڕێ دەدات «پووالّەت» بە زاراوە دابنێین بۆ ئەو شتانەی پوواونەتەوە. لە ڕێی قیاسێکی نەختێک بەرفرەوانترەوە دەتوانین «خووالّەت» هەموو خوی بەدی مرۆڤ، کە ویسترا غەیری مرۆڤیشی پێ بگرینەوە.

لێرە بە دواوە فەرهەنگۆکێک بۆ ئەو زاراوانەی کە لە پێوانەوەمان وەرگرتن دەنووسمەوە بە پێی سرەی هاتنیان بۆ ناو نووسینەکە کە نەک بە پێی پیتی ئەبجەدییان بەشی دیکەی نووسینەکەش کاتی خۆی فەرهەنگۆکی دەبێت. بۆ یارمەتی دانی خوێنەر، ئەو وشانەی کە ڕوونکردنەوەیان بوێت بە جۆرێک لە جۆران ڕاڤە دەکرێن. ئەوانی دیکەش لە ناو نووسینەکەدا خوێنەر لێیان حاڵی دەبێت. لێرە بە دواو لیستەی زاراوەکان دێت.

ڕووتاریا: پرۆلیتاریا
سەرشار
چاوە
هەن، «ئەن»: لە ئاڤێستادا هەناسەیە
ئافەنت
ترشەزێ: ئۆکسجین
وردبین: مایکرۆسکۆپ
ڕنەک: خرماشە
پارزۆنگ
فرەگۆشە
مشتار
بەستار
دروار
ڕستار
پێکەڵ
تێکەڵ
ئاوێتە
پێبڕ: قاطع
پێسووت
هەڵمژ
پێخست: الة الهدم

داسەپێن: متعنت

وەرگر

فروسماو: مسحور

تێفروسماو

تێفروسم، تێفروسمە

داشۆران: تعرية، انجراف التربة

داخوران: تآكل

داشۆر و داخور: عوامل التعرية والتآكل

کوناش perforated

سەرکەوتە

داکەوتە

نیشتە

تێهەڵکشە

بنتوێژ

زڕتوێژ

زڕتیرێژ

سەروبەر: اجمالي

سەروبنکردن: تغطية الاخبار

بەسەرگرتنەوە

سەرە

بنە

سەربە...

سەرینایی

زەهرەنیا

قورەنیا

ناوەنیا

بنەنیا، ڕۆخەنیا...

ژێراوە

ژێرکراس

ژێرپۆش

ژێرلێو

بنە

بنگە

سەرەچەک

سەرەما

بنەبڕکردن

بنەکێش

بنار و بەرزایی: قاعدة و ارتفاع

بنکۆڵکردن

بنشلکردن

بنسستکردن

بنگرە

چەسپێنە: لحیم

چەسپەک: مادة اللحیم

چەسپێن: لحام

بنقوڵ، بنتورک، بنجاف...

بنپرۆژە

تێوەردان

وەرگێڕ

وەرگەڕاو: مرتد

وەرگرە: سماعة Reciever

وەرپێچە: ضمادات

وەرفڕین

پێوەربوون

تێوەگلان

هەڵمکان

پیرکان

فرەواندن

تەختان

هەڵتەختان

جێنگڵان

هەڵپان

شێلووکان

هایدرۆجاندن

ئۆکسیداندن

هایدراندن

درەختاندن

لێراندن

خێزەڵاندن

دروستاندن

ڕەهاندن

سپاردە

بژاردە

هەناردە، بواردە

سووتکە

سووتەک

پاڵاوتە

پەستاوتە

خورەک: سريع التأكل

سووتۆک

سووتێنوک

مژۆک

دزۆک

خەندم

نەخەندم

بەرئەزموون

نەزموو

نەگەڕ

نەخەس

نەزۆکاندن

خەساندن

ئایەتی: موجب

نایەتی: سالب، منفي

نایاندنی نایاندن: نفي النفي

ئایاو

نایاو

نەیار

نەپەست

نەساز

ڕەواندن: حەڵاڵکردن

ناڕەواندن

ناجۆر: unfit

لاشەڕ: عدو الحرب
بەرهێز
بەرترس
بەرخول
دانەکی: قابل للعطاء
دانانەکی: قابل للوضع
دەروو
بنبەرهەم
بنبەرژەوەند
هەلاواردن
هەڵداشتە
هەڵداشتوو
هەڵبەزۆک
برینکاندن: dehydration
برینکێنە: هایدرۆجینمژ
هەلامسان
هەڵەپاس: ضال الولاء
هەڵبژاردە
هەڵبژێر
هەڵپیتوو
هەڵپیتستان
تێکەڵاندن
پێکەڵ
پێکەڵاندن: equation
هەڵەباش: متهور
هەڵکوتانەسەر
هەڵکوت
هەڵگرتە
پێوەنان
ڕێماشتن
ڕێماشتنی هەڵگرتە
ڕێماشتنی ڕاستۆکی
هەڵەدار: متسرع
دابەش

دابەشێن

دابەشەک

داهێزان

قەڵاشە

چەمکار

چەمبەند

چەمکێش

ڕاستکێش

واتاکێشەکێ

باهەڵدەر، بانەخۆر

باخۆر، باگر

تێهێنانەوە

بەسەرکردنەوە

سەراسۆیی

لێپرسینەوە

لێتوژینەوە

لێتوژ

لێزان

پسپۆڕ

دەنگدانەوە: Echo

ڕەنگدانەوە

ڕەنگهێنانەوە

داهاتنەوە: رکوع

داهێنانەوە

لێبردنەوە

پێداهاتنەوە

دڵدانەوە

دڵدەرەوە

پرسەکار

پرسەگیر

پرسەدار

بردەوە

دەراو: منطلق

دەرکێشە

دەرپەڕێنە

دەرهێنە

دەرخەرە

ڕژێنە، خنکێنە... هتد

هەستەدەر

سەرەدەر

بیستەدەر

دیتەدەر

دەرەئاشتی

دەرەجەنگ

دەرەگرانی

دەرەهەرزانی

دەرەگەرما

دەرەسەرما

دوازدەبەدەر... هتد

وڵاتبەدەر

قەفقاسبەدەرەکان: Trans Caucasian

ئاسمانبەدەرەکان

کاکێشانبەدەرەکان

کاتبەدەر: ازل، ابد

ڕاهێزان

دامرکان

دامردن

دامەزران

داوەرێن

داهێشتە

دابین

داماڵان

داماڵین

قوپاو

زەق

داچەکان

داچۆڕان

دزە، دزەکردن: تسلل

لیک کردن: تسرب الاخبار

دەڵاندن

داهاتنەوە: رکوع

بەسەرڕاگەییشتن

شیکپۆش: بیوت الازیاء

تەڕپۆش

ڕاسان: تصدی

ڕاتەووڵگە

ڕاتەوڵە

ڕاتەوڵێن

کۆڵێتستان

مەلستان

ڕاپێچان

ڕاپێچ

پێچەکان: Zigzag

پێچەبەدەورە: حلقة مفرغة

تێوەرێخ

گیرەوە

گوێزەوە: مال منقول

نەگوێزەوە

دیتەوە

دۆزەوە

خوازەوە

داهێنەوە

پووچاندنەوە: ابطال

برژێنەوە

گیرسێنەوە

شلانگ

شلۆک

پێکداشلانەوە

تێشلان

بڕاندنەوە

فڕگە

خەوگە

خولگه

سوورگه

میزنۆک

فیتنه

پەرستوور

ڕەستوور

ڕێژەن

گوتەن

پووالەت

خووالەت.

پەروێز

‹١› لە مێژە سەقافەتی ئیسلام بەتەنگ سازانی دەنگەکانی وشە و سازانی وشەکان لەگەڵ یەکتردا بووە. زاراوەی «تنافر الحروف» زۆر کۆنە. ئاخێوەر و نووسەری ڕۆژاوا گوێی نەداوەتە ئەم لایەنە دەنا نەدەبوو وشەی وەکو deeaxycarticasterone anesthesia پەیدا ببێت.

‹٢› انتشارات دانشگاه تهران. بخش نخست. لاپەڕە ١٩٨ پورداود.

‹٣› لە کتێبی مزدیسناو ادب پارسی - د. محمد معین هاتووە وشەی «وخشور» لە دوو کەرت پێک هاتووە: «وخشو - بر = وەخشو - بەرە». لە ئاڤێستادا واتای ئەم دوو وشەیە «گوتەوەر» دەبەخشێ. بە دوایی کەوتە سەر قاڵبی: دەستوور، مەستوور...

بەشی دووەم
ناوی داڕێژراو

وشەیێکی لە یەکدی گرتنی ناو و زیادیێکی کە بەتەنها واتا نابەخشێ پێک بێت بە داڕێژراو دادەندرێ. زیادیش کە بێت یا بە پێشەوە یا بە دواوە، ناوناوەش بە ناوکلێشەی وشەوە دەلکێت. پێشگر و پاشگر لەو مەیدانەدا بایەخدارن، ناوگر زێدە دەگمەنە.

پێشگر و پاشگری سەر بە بەرەی ناو کە فیعلی تێدا هاوبەش نییە تاقمێکن هەتا بڵێی لاسەنگ، چونکە پێشگری بەرەی ناو لە چاو پاشگرەکانی نموودیان کەمە. لە بێژە ناسەربەخۆییەکانی کە هاتنە بەر نووسینمان سێ ئامرازی پێوەندی «لە، بە، بێ» دەستەیێکی کەم ئەژماری وشەی فەرهەنگییان پێکهێناوە وەک: لەبەر، لەسەر، بەدین، بە پارە، بێبەش، بێشەرم. ئامرازی «بۆ» وەها بزانم تاکە وشەیێکی ئەوتۆیی چرووکی تروکاندوە ئەویش «بۆناو»ە.

لە پەناوپەسێوی نابەرچاوی ئاخاوتنیشدا نموونەی: هەتاسەر، هەتاهەتایێ دەدۆزیتەوە کەوا بە حاڵ قسەی لەسەر بەند دەبێ چونکە، لەلایەکەوە نازانین «هەتا» بە ئامرازی پێوەندی دابنێین یاخود بە تێبینی وشەی وەکو «هەتا هات ساردی کرد، هەتا ڕۆییشت نەخەوت» سروشتی دوو ڕەگەی بدەینێ. لە لایێکی دیکەشەوە بۆ «هەتا هەتایێ» چ ڕەچاو بکەین. هەتای یەکەم لە شوێنی ئامرازی پێوەندی دانیشتووە، هەتای دوەم دەوری ناو دەبینێ. بە هەمەحاڵ هەرچۆنێکی حیساب بکەین لەبەر کەم بایەخی دەوری لە ڕۆنانی وشە، خەرمانی فەرهەنگۆکمان فەرقێکی ئەوتۆیی ناکات.

وشەی بەرەی: لاسەنگ، لاسار، لاڕێ، لاپاڵ، لامل... نەختێک دڵمان دەدەنەوە بەوەدا کە تێشوو بە دەستەوە دەدەن هەرچەند کەرتی پێشەوەی سڵە لە بەرباربوون بۆ زاراوەی «پێشگر» چونکە لە هەندێ وشەدا – وەک: لاپاڵ کە قەدپاڵ دەگرێتەوە– جارێ تامێکی تیژی «ناو»ی پێوە ماوە. هەروەهاش لاسەنگ، لاڕێ.

چەند وشەیێک هەن وەکو: پارشێو، پارسەنگ، هەر جارە بە رووکارێکی واتاماندا دەدات. لە «پاراو»دا کەرتی «پار» تەواوی و تێری دەگەیەنێ. لە «پارسەنگ»دا هەر دەڵێی «پارچە»ی مەبەستە. لە «پارشێو»دا ئەگەر ڕەمەزانی تێدا بەستە نەبێ نازانین چی مەبەستە. لەو وشانەی وەکو: بەرهەست، دەرپێ، سەرنێڵ، نەپیاو، ناجۆر – دا پێشگرەکان هی فیعلیشن.

وشە هەن لە بەکارهێناندا بەرەو پێشگر بوونەتەوە وەکو «شا، ما» لە وشەی: شاگوڵ، شاکار، ماکەو، مانگا...دا. شەقام گۆڕاوی «شاەگام»ە پێوەی دیارە چەند لە ئەسڵی خۆی دوور کەوتۆتەوە. «مادیان» بۆتە ماین، ئەویش دوورکەوتنەوەی پێوە دیارە.

پێشتر لە وشەی وەک: بەرهەست، دەرپێ، سەرنێڵ، ناشیرن، نەخۆش... تووشی ئەو پێشگرانەی «بەر، دەر، سەر، نا، نە...» بووین کە فیعل و ناو تێیاندا هاوبەشن. تێکڕای پێشگرەکان، بە کۆن و نوێیانەوە ئەم لیستەیە پێک دەهێنن بە تێبینی ئەو ڕاستییە گرنگەی کە هی وەهایان تێدایە نموونەیان کەمن، هی

وەهاشیان هەیە قیاس هەڵناگرن:

لا، پار، شا، ما، بەر، سەر، نا، نەدەر.

سێ ئامرازی پێوەندی «بە»، «لە» و «بێ»ش بخرێنەوە سەر لیستەکە ژمارەیان دەگاتە ١٢ پێشگر.

«لا» و «شا» لە تاقمی قسە لێکراودا بڕشتیان هەیەو دەتوانن وشەی نوێ بە دەستەوە بدەن: کێ بێ ڕازی نەبێ بە زاراوەی «شامەبەست» لە بری «القضیة المرکزیة»؟ لە بیرمە کاتێک لە کۆڕ خەریکی دانانی زاراوە بووین، ئەنجوومەنی کۆڕ بۆ «الجملة الاصلیة» زاراوەی «شاڕستە» و بۆ «الجملة الفرعیة» زاراوەی «پاڕستە»ی پێشنیاز کرد، کوردەواری لە مێژە گوتوەتی: شادەمار، شاپەڕ، شاڕێ، شاگوڵ... لە زاراوەیەکیان بەلای گەپدا چۆتەوە کە بە «شەقشەقانێ»ی گوتوە «شای گەمان». دەشێ زاراوەکە بخرێتەوە سەر ڕێژەی گشتی و بگوترێ «شاگەمە» بۆ یارییەک کە ناوەکەی لێبوەشێتەوە چونکە ئاشکرایە پێشگری «شا» بۆ مەدحە نەک شکاندنەوە.

جگە لە لایەنی مەدح پێویستە «شا» بۆ شتێک بەکاربێت کە هەبێت نەک وەک وشەی «گرنگ» بۆ هەیە و نییە دەست بدات. هەبوونیش دوو شێوەی هەیە، یەکیان ئەو بەرهەستە مادییە کە دەیزانین ئەوی دیکەش هەبوونی «اعتباری» وەک کە لە نەخشەی پرۆژەدا لایەنێک بە «شا...» دابندرێ.

وەها دەبێ پێشگری «شا» لەگەڵ «سەرەکی» یەک دەگرنەوە وەک ئەوەی بڵێین. شاپرۆژە، پرۆژەی سەرەکی. وەهاش دەبێ لەیەکدی دەترازێن. دەڵێین: شاکار، شاگوڵ. بەڵام بۆ هەمان واتا ناڵێین. کاری سەرەکی، گوڵی سەرەکی. سەرەڕای ئەم لایەنە «سەرەکی» بە وشەی فەرهەنگی دەمێنێتەوە چونکە وەک زاراوە دەست نادات. بە کورتی پێشگری «شا» لە بواری خۆیدا بەکەڵکی زاراوەی هەموو بابەتێک دێت بە مەرجێک بابەتەکە مەدح هەڵبگرێ یاخود هەر نەبێ بە جۆرێک لە جۆرەکان جێی دەست نیشان کردنێک وەیا هەڵاوردنێکی تێدا ببێتەوە.

«لا» پێشگرێکە کەلێن دەگرێتەوە: هەر واتاییێک یاخود هەڵوەستێک یاخود وێنەیێکی زەینکرد کنارەگیری تێدا بوو «لا»ی بۆ دەست دەدات. لە لاپەڕە ٤٦٨ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی چوارەم ١٩٧٦ زاراوەی «لاساری» لە بەرانبەر «الجنوح Delinquency» هاتووە، بۆ «جانح»یش «لاسار». وشەی «لاشەڕ» دەست دەدا ببێتە زاراوە بۆ هەردوو لای «ئاشتیخواز» و «شەڕنەویست» بەڵام بۆ دووەمیان لەبارترە. «لاشەڕی» ناوی مەعنایەتی.

وشەی «لادین» بە یەکێک دەگوترێ فەرمانبەرداری دین نەبێ نەک خوانەناس «ملحد» بێت، وشەکەش کوردییە نەک عەرەبی. کە گوترا «لادینی» بە «ی» گوشراو دەبێتە عەرەبی. وشەی «دین»یش کۆنە کوردییە، لە ئاڤێستادا «دەئینە» بووە و گۆڕاوە. «لادین» هێندەی «بێدین» خەست نییە. لەو گۆڤارەی کۆڕ، ل ٤٤٤، بەرانبەر «الحاد» زاراوەی «بێخوایەتی» هاتووە. «ملحد» دەبێتە «بێخوا». ئەمیان لە «خوانەناس» سفتترە بۆ قاڵبی «الحاد» چونکە لە قیاسدا کە دەبینین «کەسنەناس» دەزانێ «کەس» هەن بەڵام گوێیان ناداتێ هەروەها دەشێ خوانەناس بڕوای بە خوا هەبێت بەڵام گوێی نەداتێ.

بە پێی قیاس دەبێ «لافەرمان« و «نافەرمان» بۆ «متمرد» پەسەندتر بێ لە «یاغی» چونکە یاغی بە عادەت لە سنووری دەسەڵاتی ڕەسمی دەردەچێت. یاغی بۆ «عاصی» پتر دەگونجێ. لەوانەیە لافەرمان مووچەخۆری حکومەت بێت بێئەمری بکات.

«لاچەپ» خۆی زاراوەیە بۆ جێگای «منعزل». دوورەپارێز، کنارگیرە بۆ مرۆڤ دەشێن. لاتەریکیش بۆ

مرۆڤ دەگوترێ.

«لاکێش» بە دوو واتا دێت: یەکیان ڕایەخێکە بەرتەسکترە لە «میانە»، «یەکپارچە» و «سەرەنداز» بە تەنیشتییەوە ژوور پڕ دەکاتەوە ئەوی دیکە بە یەکێک دەڵێن جغارەکێش بێت و لەم و لەو جغارە وەربگرێت. بە قیاس لە «لاکێش»ی جغارە دەشێ «لاخۆر» فرەوانتر بکەینەوە بۆ «طفيلي».

وشەی «لاتریزە» هەرچەند بۆ زاراوە قیاس هەڵناگرێ بەڵام هەڵدەگرێ خوێنەر سەرێکی پێدا بگرێ چونکە لەوانەیە فەرامۆش بکرێ. دەگوترێ فلان دەمانچەی بە لاتریزەیدا کردوە. دیارە لاتریزە ئەم شوێنەیە دەمانچەکەی پێوەشۆڕ دەبێتەوە لە لەشی مرۆڤ.

«لا» لەوانەیە بۆ فیعلیش دەبێتە پێشگر وەک: لادان، لابردن، لاکردنەوە. ناوی کاراش دروست دەکات لەگەڵ هەندێ لە فیعل وەک: لادڕ، لاکوت، لاگیرە. بەڵام سەیر لەوەدایە لەگەڵ فیعلەکە نایەت. کەس ناڵێ: لادڕین، لاکوتان، لاگرتن. سەیرێکی دیکەش لەوەدایە کە هەموو جاران ناوی کارا دروست ناکات لەگەڵ ئەو فیعلانەدا کە دەبێتە پێشگریان. لێرە بە پێشەوە کەس نەیگوتوە: لادەر، لابەر، لاکەرەوە. ئەو نموونەیەی «لاکێش» کەوا بە قیاس «لاخۆر»مان لێهەڵێنجا، نە خۆی نە لاخۆر هیچ کامێکیان بەو واتایە فیعلیان لێهەڵناستێ: لاکێشان، لاخواردن نەبیستراوە. لەم تێبینییەوە دەستورێکی مامڵەت کردنمان لەگەڵ پێشگری «لا»دا بۆ ڕوون دەبێتەوە. چەندێکی بمانەوێ ناوی کارا بە بەشداری پێشگری «لا» دروست بکەین دەبێ فیعلی وەهای بۆ هەڵبژێرین کە بە سیفەتی فیعل لەگەڵیدا نەهاتبێ. بەو پێیە کە بڵێین «لابین» بۆ یەکێکی کە لە گۆشەی چاوەوە نەک بەرەوپێشەوە شتان دەبینێ پێڕەوی دەستورمان تێدا کردووە چونکە «لادیتن» و «لابینین» نەبیستراوە. هەر بە پێی هەمان دەستوور، دەبێ ناوی نەخۆشیەکە «لابینی» بێت نەک «لابینین» و «لادیتن».

وەک دیارە «لا» بە زۆری لەگەڵ تێپەڕدا دێت. تەنها نموونەی «لاکەوتن»م بە بیردا دێت لە تێنەپەڕ، ئەویش ناوی کارای لێ دروست نابێت مەگەر لە نۆژەن بۆی ڕۆنێین. ناوی بەرکار (اسم مفعول) کە هەر لە تێپەڕ وەردەگیرێ، ئەویش بە دەگمەن خۆ بە دەستەوە دەدات. نە ئەو فیعلانەی کە «لا»یان پێوەیە و نە لەو ناوەکارایانەی کە لە تێپەڕ هاتوون، لە هیچ یەکێکیان ناوی بەرکار وەرناگیرێ. نەبیستراوە گوترابێ: لابراو، لادراو، لاکرایەوە یاخود گوترابێ: لاکێشراو، لاخوراو، لادڕاو، لادیتراو... مەبەسیش ئەوەیە کەوا بە وشەی فەرهەنگی و بە سیفەتی سەربەخۆ نەک لەناوتوێژی ڕستەدا کەلێنگر بێ. «لاهەڵدڕاو» بیستراوە و بەسەر زارانیشەوەیە: کابرایێکی لاهەڵدڕاو هەڵی دایێ. لەمەشدا «لا» سیفەتی پێشگریی دۆڕاندووە چونکە پێشگری «هەڵ» فیعلەکەی بۆ خۆی دزیەوە، هەر بۆیەیشە لاهەڵدڕاو نابێتە ناوی بەرکاری «لادڕ».

خوێنەر ببورێ لەم تێکەڵ بوونەی ناو و فیعل کە دێم لە ژێر سەرەناوی «ناوی داڕێژراو»دا فیعل تاقی دەکەمەوە: ڕاستییەکەی دابڕینی ناو لە فیعل لەو شوێنانەدا کە بەیەکدی دەگەنەوە کارێکی پەسەند نییە هەر وەک دابڕینی ناوی سادە لە داڕێژراو یان لە لێکدراو لەو شوێنانەدا کە کۆیان دەکەنەوە ئەویش بێسوودە. ئێمە نەهاتووین بەو عینوانانە «ئۆتێلی» پلەی یەکەم و دووەممان کردبێتەوە بە جێگۆڕکێی مێوان زەرەر بکەین.

«لابەلایی» و «تییان» خزمن: هەر دووکیان بۆ «غير مباشر» دەست دەدەن بەڵام دەشێ «لابەلایی» بۆ «هامشی، جانبی» بروێنین، «تییان» یش بۆ «غير مباشر» بمێنێتەوە.

«لامژ» بە بێچووی بزن و مەڕ و ئاژەڵ دەگوترێ کە غەیری دایکی خۆی بمژێت. دەشێ بە زاراوە بڕوات

بۆ هەندێ شت:

بۆ لەغەم و ماسیدڕی ئەوتۆ ئاوێک بمژێت بە ئەسڵ مافی شوێنی ماسیدڕ و لەغەمەکەی پێوە نەبێ. ئەم زاراوەیە بۆ بیری نەوتی ئەوتۆیش دەست دەدات. بۆ پڕۆژەیەک کە وا بێ خۆهەڵدانەوە و خۆنوواندن بتوانێ لە دەرەوەی مەیدانی بەرچاوی خۆی بەرژەوەندی مادی و سوود بۆ خۆی ڕابکێشێ.

ڕێکخراوی سیاسی دەتوانێ دروشمی لامژ هەڵگرێت کە خەڵقی پێ بدزێتەوە لە ڕێکخراوی دیکە.

پێشگری «پار» لێی ڕەچاو ناکرێ خۆی بۆ زاراوەی داڕێژراو بە دەستەوە بدات. تەنها تەمایێک هەبێ بە «پاراو»ەوەیە کە واتای زێدە تێراوی دەبەخشێت. ڕەنگە «تێراو» بۆ «ڕیان، مشبع» لە جێی خۆی بێت بەڵام «پاراو» بەولای ئەو «مشبع»ەوەیە کە تێراوی تێدا مەبەست بێ. لە شوێنی وەهادا زمانی ئینگلیزی پێشگری over دەخاتە بەرایی وشەوە. وەک بڵێی ئەم «پار»ە هێمایێکی بەهێزی تێدا بێ بەرەو دەرەوی سنووری ئاسایی شتان. «پارشێو» ئەم هێمایەی تێدا ئاشکرایە. پاراو بەولای تێراوەوەیە. «پارسەنگ» بریتییە لە سەنگێک لەلاوە بۆ دەستە تەرازووی کێشان دێت. لە فارسیدا بە ساڵی پار دەڵێن «پارساڵ». لە کوردیدا «دوێنێ» و «پار» لێکدی دەترازێن بەڵام «پێرێ» و «پێرار» لە یەکدی نزیک دەبنەوە. وشەی «پاروو» بە ڕوواڵەت واوی وەصفی کارای پێوەیە وەک: سەروو، ژێروو، دەروو. ئەگەر «پاروو»ش لەو پێشگرە هاتبێ سەیر نییە چونکە پاروو نەختێکە دادەبڕێ لە شتێکی زۆر. بگرە دەتوانم تێبینی لەوەدا بکەم کە دەگوترێ «پارەپارە» لەیەکدی جودابوونەوەی کارتەکانی تێڕا دیارە.

من کە ئەم ڕایانە دەردەبڕم لە ئاخاوتنی ئەم ڕۆژگارە و ڕۆژگارانێکی بە نووسین پارێزراوون هەڵیاندێنجم. مەرج نییە هەموو وشەیێکی ئەم سەردەمە خۆی بە زمانی ئاڤێستا و سانسکریتییەوە بەستبێتەوە. بە نموونەی گۆڕانی واتای وشە لە دەمێکەوە بۆ دەمێکی دیکە دەڵێم: وشەی «گا – گاو» لە کۆنی کۆندا بە هەموو گیانلەبەرێکی وەکو مەڕ و ئاژەڵ گوتراوە. دواتر بۆ «مەڕ» تەرخان بوو، تەنانەت «گوسفند»ی فارسی کە «بەرخ»ی کوردییە لە «گهاو‹١› سپنتە» بە واتای گیانلەبەری پیرۆزەوە هاتووە. سەرەنجام وشەکە «گا، گاو» لە قەبەڵ ئەو ئاژەڵە کراوە کە دەیناسین ئنجا ئەگەر وشەی «پار – پارسەنگ، پارشێو»لەگەڵ زمانی ٢٥٠٠–٣٠٠٠ ساڵ لەمەوپێش نەگونجا بەو واتایەی من بۆی دەڕۆم جارێ چ بەڵگە پەیدا نەبوە بۆ ڕاست نەبوونی ڕایەکەم هەروەک چ بەڵگەی کۆنکرێتیش پەیدا نییە بۆ ڕاست بوونی، بەڵام زەینی مرۆڤ بە پەناوپەسێوی ئاخاوتندا دەگێڕێ.

پاشگرەکانی سەربە ناو

لە پێشەوە بۆ زڕەپاشگرێک دەچم کە دەبێ لێی ڕەها بم: زیادییەک بە دوا هەندێک وشەی «ظرف – ئاوەڵکار»دا دێت وەکوو،ماڵەوە، ژوورەوە، دەرەوە، سەرەوە، ژێرەوە، خوارەوە. لە زاری بەشێکی زۆری ناوچەکانی کوردستاندا دەگوترێ: ماڵێ، ژوورێ... هتد، بە دوا ئەواندا: بەهارێ، زستانێ، شەوێ، ڕۆژێ، سبەینێ، چێشتەنگاوێ، عەسرێ، پاییزێ، نیوەشەوێ، ڕۆژاوایێ... تاقمی «... ەوە» و تاقمی «...ێ» وشەیان تێدایە بۆ یەکدی دەست نادەن. ژێرەوە و بنەوە نابنە ژێرێ و بنێ. بەشی هەرەزۆری ئەو وشانەی «...ی»ش بە خۆوە دەگرن «...وە» قبووڵ ناکەن، ناگوترێ «عەسرەوە»، «بەهارەوە». ئەم زیادییە لە هەردوو شێوەیدا حاڵەتی «اعرابی» یە کە لە سیفەتی «ئاوەڵناوییەوە» خۆ بە دەستەوە دەدات. ناگوترێ «بەهارێ سێ مانگە» چونکە لێرەدا بەهار ناوە نەک ئاوڵکار. ناشگوترێ «بزنێ شیری هەیە»، «بەردێ ڕەقە» چونکە

ئاوەڵکار نین. بەڵام پێویستە روونیّ بکەمەوە کە ئەو ئاوەڵکارانەی پێوەندییان بە ژیانی رۆژانەوە زۆر بەهێزە خەریکن خۆ لە «ئاوڵکاری» دەدزنەوە و لە شێوەی ناو دێنە ئاخاوتنەوە. وشەکانی «ژوور»، «ژێر»، «دەر»، «سەر»، «بن» کەوا هەم بە دائیمی دەورەیان لە مرۆڤ داوە و هەم کەمتریش لە «شەو»، «رۆژ»، «بەهار»، «عەسر» ناوی زەقن. ئەو قاڵبە «اعرابی» یە خەریکە لێیان ببیّ بە قاڵبی بنەڕەتی. دەبوو بگوتریّ «رۆژی سەرما ژوور خۆشترە لە دەر»، کەچی بە زۆری دەگوتریّ «ژوورەوە (ژووریّ) خۆشترە لە دەرەوە، (دەریّ)» کەوا بێگومان لە واتادا مەبەست ئەوەیە نووستن، دانیشتن، هەبوون لە «ژوورەوە» (ژووریّ) خۆشترە لە «دەرەوە» (دەریّ). ئەم بارەی «اعرابی» لە ناوچەی دەرەوەی هەرێمی سلێمانی لە ڕستەی وەک: «چوومە هەولێریّ»، «گەییشتمە بەغدایێ» دەردەکەوێتەوە. دەڵێی «ڕەواندز بڵندە». «نۆڕێمە ڕەواندزیّ». فەرقی نێر و مێیەش دەکریّ: «بە فاتمیّ دەڵێم بە ئەحمەدی ناڵێم»، «چوومە دەشتیّ، ناچمە شاری»، «لە سەفینی ڕادەمێنم»، لە «کەرکووکیّ دەنووم». ناوی شاخ ماملەتی نێرینەی لەگەڵدا دەکریّ. ناوی ئاوایی مێینەیە. وشەی شار نێرە. وشەی دەشت مێیە... لە ئاخاوتنی کرمانجی سەروودا نیشانەی مێینە «ا» یە و هی نێرینە «یّ» یە.

لە پاشگرە هەرە گرنگەکانی بەرەی ناو ئەو تاقمەیە کە بۆ دروست کردنی ناوی مەعنا بەکار دێت. پێشتر گوتم پاشگری «ی» کە لە «یە» ماوەتەوە تەنها بۆ گۆڕینی وەسف بە ناوی مەعنا دەست دەدات. چونکە وەسف خۆی لە خۆیدا ماددی نییە. تەنانەت کە دەڵێی «واتای جوان» هیچ ماددییەت بە «جوان»ەوە نەما ئەوە نەبیّ کە بە شێوەی هێزەکی potential بەبەرییەوە ماوە بێتە وەسفی ماددە. دەنگی «ی» ش بە تەنها بە شتی ڕەق و زەق ناوێریّ بیکاتە نامادی.

پاشگرەکانی ناوی مەعنا جگە لە «ی» ئەمانەن:

– ەتی، ایی، ایەتی

پاشگری «ەتی» لە دوو حاڵدا بەکار دێت: یەکیان ئەوەیە وشەکە وەسف بێت و بە «ی» کۆتایی هاتبێت، وەک کە «برسی» و «خەنی» دەبنە «برسییەتی» و «خەنییەتی». لە سلێمانی دەیکەنە «برسێتی» و «خەنێتی» کە لە ڕاستە دەستووری کوردی لاداوە چونکە «ی» ئەوتۆیی کە بزوێنی بە دوادا بێت دەبێتە کورتە بزوێنێک و «ی» ی نابزوێن. چ فەرق نییە لەوەدا بڵێی «ئەمە تەرۆزییە»، «ماسییەکەم دیت»، «من تێرم دارا برسییەتی» لەگەڵ ئەوەدا بڵێی: «برسییەتی کوشندەیە». ئاخێوەرێکی دەڵیّ: «برسێتی» دەشڵیّ: «برسێکان» لە جییاتی «برسییەکان». تۆ بێنە وەسفێک بە دوا وشەکەدا بهێنە و بزانە چۆن دەچێتەوە سەر دەقی ڕەسەنی «برسێکان» – «برسییە هەژارەکان». نەتگوت «برسیّ هەژارەکان». «میسرییە کۆنەکان» نەتگوت «میسریّ کۆنەکان».

ئەم هەڵەیە لە هەموو ئەمینداریيەتیەکانی حوکمی زاتی بە تەختەی گەورە بەسەر دەروازەکانییانەوە تێهەلکراوە: «ئەمینداریێتی فلانە شت».

کەسێکی بە جۆرێک لە جۆرەکان خەریکی زمان بێت پێویستە لەسەری ڕێبازی ڕاست و دروستی دەستوورەکانی بگرێت و گوێ نەداتە زاری ناوچە. «ئەمیندارییەتی» داڕشتنی دەستوورییە، دەشیّ بۆ سووک خوێندنەوە و ئاسان دەربڕین بنووسریّ و بگوتریّ «ئەمینداریەتی».

حاڵەتی دووەم کە «ەتی» تێدا بەکار دێت ئەوەیە کە لە بەرەو کۆتایی وشەدەنگی «ا» ئەلف هەبێ و وشەکەش بەک «ایەتی» بکرێتە ناوی مەعنا. وەک: «جیرانەتی»، «باوکەتی»، «دایکەتی» لە جیاتی: «جیرانایەتی»، «باوکایەتی»...

پاشگری «ایەتی» بە لێ گەڕان و سەرنج ڕاگرتن بۆم دەرکەوت لەگەڵ ئەو وشانەدا بەکار دێت کە پێوەندی نێوان مرۆڤ ڕادەگەیەنن وەک «مەرد – مەردایەتی»، «خزم – خزمایەتی»، «دۆست – دۆستایەتی»، «دوژمن – دوژمنایەتی».

هەر بۆیە دەگوترێ «کوردایەتی»، «مەنگوڕایەتی»، «عەرەبایەتی». وشەیێکی ئەلفیشی تێدا بێ لەم شێوەیە دادەڕێژرێ: «جاف – جافەتی»، «بلّباس – بلّباسەتی» ئەویش بەپێی دەستووری باسکراو.

ئەم ڕێژەیەی سەر بە «ایەتی» لایەنی دیکەشی هەیە، پێویست نابینم لێی بدوێم لە ترسی درێژ خایاندن، تەنها نموونەی «خوشک» دەهێنمەوە بۆ ڕوون کردنەوە. «خوشک» بە پێی دەستوور هەڵدەگرێ ببێتە «خوشکایەتی» بەڵام لە «جیرانەتی» و «باوکەتی» و «دایکەتی» دا هەڵدەگرێ بگوترێ «خوشکەتی».

ئەو وشانەی پاشگری «ایەتی» بە خۆیانەوە دەگرن لەوانەن لە لایەنی ماددیەتەوە دەکەونە نێوان ناوی مادده و ئاوەڵناوەوە. بە نموونە: «باوک»، «برا»، «دۆست»، «دوژمن»... هێندەی «جوان»، «ئازا»، «کورت»... وەسفیان تێدا نییە، هێندەی «بەرد»، «دار»، «هەوا»... ماددیەتی ڕاستەقینەیان تێدا نییە چونکە لەوانەن بە پێنج سانییە بگۆڕێن. نە باوک باوک بێت و نە دوژمنیش دوژمن و نە براش برا (کە براییک لە نێوان برایاندا تەنها مایەوە نابێتە برا). بەهەمە حاڵ ئەو وەسفانەی وەکوو «کورد» و «جاف» یش کە دائیمین بەر هەست و زەوق نین، هەمووی ئیعتیبارییە. جا لێرەدا ڕێ چکۆلەیێک دەکرێتەوە بۆ سەر مەبەستێکی کە لە زاراوەسازیدا ڕەچاو دەکرێ: کە بمانەوێ ناوی مەعنا لە شتی زەق و زۆپ و بەرهەستی وەک قوڕ، بزن، هەوا، برنج – دابڕێژین دەبێ هانا بۆ بەر «ایەتی» ببەین، جونکە ئەو پتر لە «ی» و لە «ایی» – دوای کمێکی دیکە لێی دەدوێم – بە شتی ماددی دەوێرێ. هەرچی ئەم دوانەن مامڵەت لەگەڵ ئاوەڵناو دەکەن و بەس. بەو پێیە دەبێ بڵێین: «بەردایەتی – قوڕایەتی – برنجایەتی – هەوایەتی» بە واتای: «بەردبوون – قوڕبوون – برنجبوون – هەوابوون» – «الحجرية – الطينية – الارزية – الهوائية» نەک «التحجر، التطين، التأرز، التهوی».

پاشگری «ایی» ش دەمێکە بە سەرنج ڕاگرتن بۆم ڕوون بۆتەوە و لەسەریشم نووسیوە، بۆ مەبەستێکی ورد بەکاردێت: دەڵێین درێژی، پانی، دووری، جوانی... بە واتای «مطلق» – الطول، العرض، البعد، الجمال. کە ویستمان نەختێک لەو «مطلق» ـە دەست نیشان بکەین دەڵێین «درێژایی، پانایی، دوورایی...» لە وشەی «جوانی» – «جوانایی» وەرناگیرێ چونکە تا ئێستا نەشیاوە ئەو جۆرە وەسفانە ئالەتیان بۆ دروست بکرێت و کەموزیادی هەر یەکێکیان بخوێنێتەوە. دەڵێ: «درێژایی ژوورەکە شەش گەزە»، «بەرزایی شاخەکە هەزار مەترە»، بە شەو کە تارمایی دەبینیت و بەردی ڕاماڵ دەکەیتێ دەڵێی «بەردێکم گرتە ڕەشایی». دەڵێ: «سپیایی بەفرەکە بە شەویش دیارە». «دوێنێ گەشایی گوڵەکە ئاودارتر بوو»... بەڵام دەبێ بزانین ئەم ڕێژەیە نەهاتووە بۆ ئەوەی ڕێژەی «درێژی – پانی – دووری – گەشی – بەرزی» بکوژێت، بەڵکوو لە شوێنی خۆیدا ئەمیان ڕاگەیەنترە لە هی دیکە.

سەیرێکی لاپەڕە ٤٣٥ و بەرەژێرتر بکە لە گۆڤارە باس کراوەکەی کۆڕ. دەبینیت لەوێدا لیژنە پەسەندی کردووە کەوا لە بەرانبەر پاشگری ism هەمیشە «ایەتی» بەکار بێت. هەروەک ڕۆژاواییەکان کۆمە ناکەن

لەوەی بڵێین marxism, behaviorism کە دەزانین «مارکس» ئادەمییە و «بیهاڤیەر» بە واتای «ڕەوشت» ناوی مەعنایە، عەرەبیش بە ڕەهایی لە ڕێی «مصدر صناعي» یەوە دەڵێ: «الماركسية»، «السلوكية» ئێمەش نابێ دوودڵ بین لەوەدا «ایەی» بە پێی دەستووری قەرارداده بۆ هەردووکیان بەکاربێنین و بڵێین «مارکسایەتی»، «ڕەوشتایەتی».

بەدەم شەرح دانەوە لە لاپەڕە ٤٣٧ دەخوێنیتەوە:

«لیژنە ڕەچاوی ئەوەی کرد کە ئەگەر وشە لە زمانە پێشکەوتووەکاندا کرابێ بە «وەسف» adjective و ئەوجا پاشگری ism بە دوادا هاتبێ وەیا «مصدر صناعي» لێ دروست کرابێ لە کوردیشدا ئەم لایە بە دەستوور بگیرێ. بە نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا form بە واتای «شێوە» دێت کە لە عەرەبیدا «صورة» ـە. وشەی formal کە بووە بە وەسف لە کوردی «شێوەپەروەر» مان بۆ دانا کە بە عەرەبی دەبێتە «صوري». بە دوا ئەمەدا لە ئینگلیزی formalism داڕێژراوە. بەپێی دەستووری بەکار هێنانی «ایەتی» لە کوردیدا وشەکە دەبێتە «شێوەپەروەرایەتی» کە لە عەرەبیدا بەرانبەر «الصورية» دەوەستێ».

بەدوا ئەمەدا دەخوێنیتەوە کە بۆ socialism نەکرا وشە لە society «کۆمەڵ» ـەوە بۆ کوردی دابڕێژرێ، وەها پەسەند کرا کە لە «اشتراك - اشتراكي - اشتراكية» ەوە بۆی بچن و «هاوبەشایەتی» لە بری دابندرێ.

ئەم بۆچوونانەی لیژنە ڕاست و ڕەوانن. پێڕەوی کردنیان ڕێگە هەموار دەکات و لەمپەڕ لادەدات. چەند خۆشە کوردزمان بسەلمێنێ لە «مەزن» ـەوە بۆ «زعامة» بڕوات و «مەزنایەتی» بۆ بڕوێنێ.

«مەزنایەتی» جودایە لە «سەرۆکایەتی». مەلیک فواد سەرۆکی دەوڵەت بوو بەڵام سەعەد زەغلوول مەزنی بزووتنەوەی نیشتیمانی میسر بوو.

لە کوردیدا پاشگری «دار» وەها باوە لێی نابێتەوە. کەرتی «دار» دەبێتە کەرتی ناوی کارای لێکدراو. «دارا» وەکوو «دانا»، «بینا»، «جوبا» وەسفێکی سەر بە فاعیلە. چ لە «داشتن» ـەوە هاتبێت و چ لە «داراب» ەوە کورت کرابێتەوە کوردی نییە. «کارا» و «زانا» کوردین چونکە قڵبەکە پشکی زمانی کوردی تێدایە، وشەکانیش کوردی پەتین. بەڵام «دارا» و وشەی وەک ئەو «جوبا» و «هواپیما»... کوردی نین. ئێمە بەرانبەر «داشتن» بە واتای «تملک» - چونکە نووسینمان نەبووە فەرهەنگی زمانەکەمان بپارێزێ - تەنها «هەبوون» مان ماوە بۆ ئەو واتایە کە بە ڕواڵەت لەگەڵ هەبوون بە واتای «وجود» یەک دەگرنەوە بەڵام لە گەرداندا چونکە یەکیان تێپەڕە ئەوەی دیکە تێنەپەڕە لە یەکدی جودا دەبنەوە. «هەبوون» بە واتای «تملک» و بە واتای «وجود» لە گەرداندا بەم شێوەیەن:

من هەمە - هەیەتم - من هەم.

تۆ هەتە - هەیەتت - تۆ هەیت.

ئەو هەیەتی - ئەو هەیە.

ئێمە هەمانە - هەیەتمان - ئێمە هەین.

ئێوە هەتانە - هەتتان - ئێوە هەن.

ئەوان هەیانە - هەیەتیان - ئەوان هەن.

لە ڕابوردوودا دەڵێی: «هەمبوو» بە واتای «تملک». «هەبووم» بە واتای «وجود»...

بە وردبوونەوە دەردەکەوێ ئەم «هەبوون» ـەی «تملک – داشتن» لە «هەڤبوون» ـەوە کورت کراوەتەوە کە لەگەڵ have ی ئنگلیزی و avore ی فرەنسەیی یەکدی...

‹×›– لە کتێبە چاپ کراوەکەی بەردەستمان، ئالێرەدا، بە هەڵە، لاپەڕەی ژمارە ١٥١ تێچووە و لاپەڕەی ژمارە ٨٦ لە بری لاپەڕەی ١٥١ دووبارە چاپ کراوەتەوە. ئەوا لە لاپەڕەی ژمارە ١٥٢ ەوە بەردەوام دەبین.

... نییە. لە لیستەی خوارەوەدا چەندێکی بە بیرمدا بێتەوە، لەو پاشگرانە، دەیان نووسم. دواتریش پاشگری وشەی تاکوتەرا دێنەوە پێشمان کە هی لیستە بۆ گرتن نین.

–	پاشگر	نموونە
١–	ە	کورتە، جەزگە
٢–	گ	بەرگ، شەنگ
٣–	ی	هەولێری
٤–	م	خەندم، پەنام
٥–	ن	چڵکن، قژن
٦–	گە	جێگە، ڕێگە
٧–	وو	ژووژوو، ڕۆژوو
٨–	ـەم	چوارەم
٩–	ەمین	پێنجەمین
١٠–	یەک	دەیەک
١١–	ین	زێڕین، ئاسنین
١٢–	ینە	گڵینە، بەنگینە
١٣–	چک	قونچک، گڤێچک
١٤–	وور	دەستوور، ڕەنجوور
١٥–	ۆک	بیژۆک، بەرۆک
١٦–	ەک	دەستەک، گشتەک
١٧–	ک	دارک، شینک
١٨–	ان	ناوان، وشکان
١٩–	ار	دیوار، نسار
٢٠–	ۆڵ	پندۆڵ، شرۆڵ
٢١–	ەڵ	گەندەڵ، ئیشکەڵ
٢٢–	ەکە	مۆتەکە، چەنگسووتەکە
٢٣–	ەن	پووشەن، قۆپەن

٢٤- یار بەختیار، جوتیار

٢٥- ەوەر بەختەوەر، بەهرەوەر

٢٦- ەوان دەرگەوان، پاسەوان

٢٧- مەند هۆشمەند، سوودمەند

٢٨- ەوار کوێرەوار، خوێندەوار

٢٩- ەڵان کەندەڵان، زیخەڵان

٣٠- ستان کوردستان، گوڵستان

٣١- دار سەردار، مەڕدار

٣٢- دەستەئەداتی چووک کردنەوە

٣٣- پاشگرەکانی سەربە ڕەنگ، وەک سپی-پات، ڕەش-تاڵە

٣٤- ەوانە دەستەوانە، پێچەوانە

٣٥- ی، ەتی، ایی، ئایەتی ناوی واتا

٣٦- ێنە ڕەشکێنە، قرتێنە

٣٧- وکە ختووکە، خرووکە

٣٨- یلە ئەنگوستیلە، پشیلە

٣٩- ۆڵە گاگۆڵە، ڕیشۆڵە

٤٠- ێنک کرێنک، گلێنکی چاو

٤١- وانکە ملوانکە، بەروانکە

٤٢- او شاڵاو، هاڕاو

٤٣- دان ئاگردان، خوێدان

٤٤- انە ڕۆژانە، جەژنانە

٤٥- ەکی شەوەکی، سێجرتەکی

٤٦- انێ جگانێ، تۆپانێ - جگێنە، تۆپێنە

٤٧- چە خرچە، هەتیمچە

٤٨- گار شەوگار، یادگار

٤٩- جاڕ فریزجاڕ، برنجاڕ

٥٠- زار لالەزار، گوڵزار

٥١- ست زانست، باڕست

٥٢- ئاڵ مەشکاڵ، چۆماڵ

٥٣- ەند خەرەند، گەزەند

٥٤- ەندەر قەلەندەر، تەژەندەر

٥٥- انگ ڕەشانگ، برژانگ

٥٦- ژن کرمژن، شەقژن

٥٧- وک نەرموک، گوڵوک

٥٨- ژە تەنگژە، لاوژە

٥٩- مان نیشتمان، خەرمان

٦٠- اوا عەلیاوا

٦١- وە ڕیشوە، عیشوە

٦٢- پاشگری تاکوتەرای دێنە بەر هەنگاوی تۆژەرەوە وەکوو دیمانە، ژنانە (ژنانە جودایە لە ڕۆژانە)، مارێژۆک، بەندەن...

هەرچەند گومان لەوەدا نییە کە پاشگری دیکە هەن، زۆریشن، لێیان بگەڕێین هەندێکیان دەدۆزینەوە، بەڵام چی لە سەرەوەدا نووسیمن بایی هەموو تێوە ڕامانێک و لێ هەڵێنجانێک و ئەمدیو ئەودیو کردنێکیان بەبەرەوەیە. هەندێ جار مرۆڤ تووشی وشەی وەها دەبێ نازانێ چی تێدا بڵێ.

نموونە: لە هەندێ زاری کوردیدا «کەی» بە واتای خانوو هاتووە. وشەی «کەیی» کە لە هەندێ ناوچە بەکار دێت بە واتای «کەوی» یەکسەر و بێ پێچ «ماڵی» (اهلي) ڕادەگەیەنێ. ئەویش لە «کەوی» ڕاستترە. ئایە وشەی «کەیل» کە خانووی سەرنەگیراوە لە «کەی» + «ل» پێک هاتووە؟ ئەگەر وەها بێ ئەم «ل» دیە هەم پاشگرە، هەم ناتەواویش بە دەستەوە دەدات.

تۆ بڵێی «گزگل»، «میزەڵدان» ئەو «ل» دیە نییە پێیانەوەیە و بە عادەتی خۆی بەرەو نزامییەوەی بردوون؟ لە میزەڵداندا لامەکە بە جیرانەتی «د» قەڵەو بووە وەک کە بە جیرانەتی «ت» ش قەڵەو دەبێ.

وشەی «کاکل» کە ناوی پیاوانە بێگومان بریتییە لە «کاک» + «ل». ئەویش چووک بوونەوەی تێدایە. وادەزانم لەقەبی گورانیبێژی بەناوبانگ «ماملێ» لامی چووکایەتی پێوەیە، بەڵام لە کەلێنێکەوە ئەو بزووێنەی بەدوا خۆیدا هێناوە. کە ئەویش هەر هی چووک کردنەوەیە.

لە بواری زاراوە دەپرسم کە بشێ «کاک» بکرێتە «کاکل» بۆچی «تاک» بە زاراوە نەبێتە «تاکل» بە واتای تاکێکی بچووک. کەوا ڕەنگە زۆر مەکینە هەبێ «تاک» و «تاکل» ی تێدا بێ.

دەنگی «ل» هەروەک لە زۆر پاشگری چووک کردنەوەدا هەیە وەک: «مچیل»، «گچکەل»، «وردیلە»، «وردیلۆکە»، «عەدیلان»، «فسکل»... هەروەهاش لە زۆر وشەدا ئەو واتایەی چووک کردنەوە یاخود کەم کردنەوە ڕادەگەیەنێ وەکوو «کول». «شل»، «شەل»، «پەل»، «کەل»، «سەرقەل»، «بەل»، «فل»، «خێل»، «دیل»، «گێل»، «سل»، «پسولە»، «چزیلک»، «گول»... وشە هەن وەکوو «زل»، «چەلومل» بە لای تەواویدا دەڕۆن بەڵام ژمارەیان کەمن. هیچ ئەداتێکیش نییە یان بە بیرمدا نایەت گەورەیی بنوێنێت و لامی تێدا بێت.

چەند وشەیێکی دیکە هەن سەرنج ڕاکێشن: «کلۆڵ»، «فسۆس»، «بزۆز». ئایە لەواندا «ۆڵ»، «ۆس»، «ۆز» پاشگرن یا ئاکامی تەرکیبێکی دەگمەنی وشە ڕۆنانن؟ دەڵێن: «قوتۆ»، «ترۆ»، «کوڕۆ»، «ژیرۆ»... سەید تەها کوڕەکانی خۆی «پووشۆ»، «داڕۆ» ناو نابوون. مامۆستا عەلی سەیدۆ گۆرانی باشی دەناسی. ئایە ئەم «ۆ» بە پاشگر حیسابە؟ ئەگەر پاشگر نییە، چییە؟

پاشگری «ە» – فەتحەی عەرەبی – خەست کردنەوە دەبەخشێ بەو شێوەیەی زەوقی ئاخێوەری کورد مجێزی لێبووە و گوتوەتی: «زەردە»، «دەستە»، «ڕێژە»، «گەلە»، «بنە»، «تەقە» هەر جارە بۆ مەبەستێک و بەرەو واتایەک. ناوی مەعناشی پێ دروست کردووە: «چاکە»، «خراپە»، «ڕێژە»، «کورتە». یان وشەی پێ

تێک بەستووە، وەک: «بەردەنوێژ»، «سەرەژن»... وەهاش بووە واتای پێ نەگۆڕیوە، وەک: «زلە»، «تیکە»، «پیسە» وەهاش دەبێت تۆپێنەی بە وشە کردووە: «دەستەجلک»، «دەستەدامە»، «دەستەسوار»، «دەستەکچ» (بەر لە ڕەسین)، «دەستەسڕ»... لە ڕووی زاراوەسازییەوە، لە هەر شوێنێک دەرفەت بوو نابێ کۆمە بکرێ لە بەکارهێنانی ئەم پاشگرە بۆ خەست کردنەوەی واتا. دارتاش هاتن پاڵپشتێکیان بۆ دەرگا کرد، ناویان لێ نا «پاڵەوانە». بۆچی ئێمە بە condencer نەڵێین «پتەوە»، «پتەوێنە»؟ بۆچی لە جێی «محرک» نەڵێین «گەڕێنە»؟ «برێک» – «وەستێنە»؟ «گەڕێنە» و «وەستێنە» لە بەرەی فیعلن. بەڵام خۆ نوێژ نییە قیبلەگۆڕی تێدا نەکرێ.

بورغی دەشێ پێی بڵێین «گەوەک» چونکە گەوەدارە. لە وشەی «گەوە» دا بە ئەسڵ بزوێنی «ە» هەیە. یاخود «گەوەک» بۆ هەموو شتێکی وەکوو بورغی بادراو بێت و بورغی «گەوەکە» بێت. لە لاپەڕە ٧٦ کتێبی فیزیای پۆلی دووەمی ناوەندی «بادۆکە» هاتووە بە واتای بورغی. دیارە لە بادانەوە هاتووە. ڕێژەی ناوی کارا یاخود ئالەت لە وشەی لێکدراوی «با» + «دان» ەوە بەم شێوەیە ناڕەوایە و کوردی نییە وەک ئەوەی کە ناوی ئالەت لە «هەڵبڕین» دابڕێژین و بڵێین «هەڵبۆکە».

ئەگەر گوترابایە «بادراوە» دەستووری دەبوو، خۆ بەو شێوە درێشەیەی پێی با دەدرێ دەگوترێ «جەڕبادەر».

وشەی «گەوەگ» بۆ «حلزوني» لەبارە. «پێچەکان» مان بۆ zigzag دانابوو، دەشێ «پێچەک» ی بۆ بڕوات بە مەرجێک مەبەست ڕێگەی زیگزاگ نەبێت. چونکە بۆ ڕێگە «پێچەکان» دەستوورییە لەبەر ئەوەی کە پێوەندی بە جێگە و زەوییەوە هەیە. لە لیستەی پاشگرەکان بۆ نموونەی پاشگری «ینە» دوو وشەی «زێڕینە» و «بەنگینە» هاتوون. «بەنگینە» کە ناوی کۆکە خەست کردنەوەی تێدایە. هەرچی زێڕینەیە سەرەڕای خەستکردنەوەی عادەتی «زێڕایەتی» شتەکەش دەبەخشێ. «گڵین» وەسفی شتێکە لە «گڵ» دروست کرابێ یاخود پێک هاتبێ. «گڵینە» ئەو لوولێنەیە لە گڵ دروست کراوە و لە وەسف تێپەڕاندووە. تەخت و تەختایی بەو ڕووە دەڵێین بێ قۆرت و کۆسپ بێ. «تەختە» بەو دارە دەڵێن ڕووی لووسولێک کرابێ. «شەو» کە بوو بە «شەوە» دەبێتە ئەو بوونەوەرە ئەفسانەییە بە شەو دێتە سەر بێشکەی منداڵی تازەزاو و زەبری لێ دەدات. «دز» کە بوو بە «دزە» بۆ واتای «تسلل» دەڕوات.

کە بەراوردی ئەو تەرزە گۆڕانانە بکەین بە هۆی ئەم پاشگرەوە دەتوانین تێبگەین تا چ ڕادەیێک سوودیان لێ وەردەگیرێ. بە نموونە: «کەنداڵ» لەچاو «کەندەڵان» بچووک و بێ ترس ترە. هەروەها «چۆماڵ» و «چۆمەڵان».

بە قیاس دەتوانین بە یەک تاکە ڕەگی ڕووەک بڵێین ڕیشە. ڕاستییەکەشی هەر وەهایە. سەرلەبەری ڕیشەی یەک ڕووەک «ڕیشاڵ» بێت و بە هی کۆمەڵە ڕووەکێک کە ڕیشاڵیان تێک ئاڵابێ و یەکیان گرتبێ بڵێین: «ڕیشەڵان». ئەم «ڕیشەڵان» ـە زۆر لەبارە بۆ ئەو قەوزە و ڕووەکانەی سەر تێک دەنێن و ڕیشە لە یەکدی دەئاڵێنن، بە تایبەتی لە ئاوی داوەستاو یاخود مەند و دایدەپۆشن تا ئەوەی کەشتیی بچووک تێیان بڕ ناکات.

ئەم پاشگرە لە مەیدانی خێزەڵاندن و کشتوکاڵ و شتی سەر بە ڕۆخ دەریا و دەریاچە و زێ و ڕووبار دەوری دەبێ وەک ئەوەی «زیخەڵان» بۆ ئەو شوێنە بەکار بێت کە لە قەراخ دەریا خەڵق لێی کۆ دەبنەوە بۆ مەلە کردنی هاوینان beach.

«زیخماڵ» بۆ زیخەڵانی بچووکی دەوری رووبار و زێ دەست دەدات. «چۆمەڵان» بە تەواوی ئەو دارستانە چڕوپڕە دەگرێتەوە کە بە دەوری زێی گەورەی وەکوو ئامازۆن وڵات دەتەنێتەوە. «چۆماڵ» بۆ رووپێوی بەرتەسک تر دەست دەدات. «بیشەڵان» کە گەورە کردنی «بیشە» یە هێندەی «چۆماڵ» پان نابێت بەڵام لەو چڕترە. وا پێ دەچێ «بیشە» و bush خزم بن.

«بەست» بە رووباری بێئاو دەڵێن. دەشێ وڵاتێکی بەستی لەیەکدی نزیکی زۆر هەبێت پێی بگوترێ «بەستەڵان». «کوندەڵان» بەو شوێنە دەڵێن کوندی ئاوی لێ دادەنێن. هاوڕێی «کوندەڵان» کە مەشکەی لێ دادەنرێ ناوی «مەشکەڵان» ـە. ئیتر بۆچی «ماستەڵان» و «پەنیرەڵان» مان نەبێت. «گۆشتەڵان» چی عەیبە؟ «کوندەڵان» و «مەشکەڵان» لە جیاتی «ئاوەڵان» و «دۆیەڵان» نەهاتن بەو نیازەی کە «کوندە» و «مەشکە» لە زۆر ئافەنتی دیکە جودا بکەنەوە کە ئاو و دۆیان تێ دەکرێ.

هەرچی ماست و پەنیر و گۆشت و خواردنی ئەوتۆییە یەک شوێنیان هەیە لێی دادەندرێن بە «ماستەڵان» و «پەنیرەڵان» و «گۆشتەڵان» دەناسرێتەوە. فارس بۆ «ثلاجة» وشەی «یخچال» – «یەخچال» ی دانا بە واتای قۆرتی شەختە. لە کوردیدا قۆرتە بەفر و چاڵەبەفر هەرگیز بۆ فریجیدێر ناچێتەوە. «شەختەڵان»، «بەفرەڵان»، «ساردگە» هەرسێکیان لەو «یەخچاڵ» ـە پەسەند ترن.

«ماستەڵان» وشەی دۆدانە و کاسەی ماست و کیسەی ماست و مەنجەڵی ماست ناکوژێت. چونکە لێیان جودایە.

پێویست نییە «شەکرەڵان» و «برنجەڵان» و «نیسکەڵان» ڕۆ بندرێن چونکە ئەمانە دەفری خۆیان هەیە و بە کۆن بوونیش وەکوو ماست و پەنیر خراپ نابن. گۆشت زووبەزوو دەگەنێ.

«گەندەڵ» ڕووەکێکە لە ژوورەوەی یاخود لە ڕەگەکانی عەیبی هێنابێ. تۆ بڵێی «گەندەڵی» بۆ «مرض باطني» دەست نەدات. بەهەمەحاڵ هەر زیندەوەرێکی لە ژوورەوە عەیبی هەبێ «گەندەڵی» بۆ دەست دەدات. «گەندەڵ» هاوڕێی زۆرن. وشەکانی «پووچەڵ»، «گەمژەڵ»، «کەچەڵ»، «تەمبەڵ»... هەموویان بەرەو ناپەسەندین یاخود ناتەواوین. لە ڕێبازی قیاس و بەیەکدی گرتنەوە دەشێ لە بۆ robot وشەی «کۆتەڵ» بە زاراوە بڕوێنین. چونکە لاسا کردنەوەی هەیکەلی مرۆی تێدایە.

«سستەک» بە خاکی فشەڵۆک دەگوترێ. دەتوانین بە قیاس لە «کۆتەڵ» و هاوڕێکانی «سستەڵ» بە زاراوە دابنێین بۆ هەرچی بێهێز بێ وەکوو مەکینە، درەخت، شیناورد، تەخت و مێز...

«وشکەڵ»، «هیشکەڵ» بە لکەداری وشکبوویەوە دەڵێن. بەپێی دەستوور دەتوانین بە هەرێمێکی درەختەکانی وشک بووبن بڵێین «وشکەڵان». وڵاتی بێ ئاو «وشکێن» ی پێ دەگوترێ. ئەگەر رووپێوی تەسک بوو «بیروون» ی بۆ دەست دەدات. ساڵی بێباران «وشکان» ی بۆ بەکار دێت. ساڵی وشکان، وڵاتی وشکێن، زەوی بیروون.

سەرووی کێو و سەرووی لکوپۆپی درەخت «تۆقەڵان» ی پێ دەڵێن. «تۆقەڵان» بۆ «لقاء القمة summit – کۆبوونەوەی تۆقەڵان» لە «لووتەکان» پەسەندترە. وشەی «تۆق» لە زاراوەی وەرزێراندا بە واتای «هێزوپێز» ڕۆییشتووە کە دەڵێن: زەویەکە بێتۆقە، بەتۆقە. هەر لەمەوە «تۆقەڵە، تۆقەڵان» داکەوتووە.

لە ڕێی قیاسەوە دەشێ بە شوێنێکی کە مەکینەی شکست و دروست کراوی مەعدەنی پەککەوتەی لێ فڕێ بدرێ بڵێین: «خوردەڵان». ئەو شوێنەی بۆ «نفایات» بێ «شڕەڵان» ی لێ دەوەشێتەوە. بەو پێیە شتی

ئەوتۆیی لە هەر بابەتێک دەست بکەوێ پاشگری «ەڵان» ی بۆ دەست دەدات.

پاشگری «ستان» بەلای دەستووری زاراوە سازییەوە بۆ هەموو بابەتێک دەڕوات چونکە لە کوردیدا زۆر بە هاراوی لەکار هێندراوە. کورد گوتوەتی: لێڕستان، کوردستان، مێروستان، ئافرەتی زەیستاندار، کافرستان، گوڵستان، قەبرستان... ئنجا بۆچی بە کێڵگەکان نەڵێین: تەماتەستان، پاقلەستان، نیسکستان وەک کە گوتوومانە بێستان؟ دارستان؟ ئەگەر لە کەسابەتی بازاڕدا زاراوەی «گوزەر» نەبوایە وەک کە دەڵێین: گوزەری کەباچیان... نەجاران... عەتاران... بازرگانان – دەشیا بۆ هەموان ئەو «ستان» ە بەکاربێت، هەر کە زمانیش لێیان ڕاهات دەبنە خزم و ئاشنا. قسەی خۆمان بێ، گوڵستان لە نێو دزەییان بۆ ناوی ئافرەت بە «گوستان» ڕۆییشتووە.

ئەگەر هەرێمێک یاخود پرۆژەی سەرلەبەر بۆ گیانلەبەرێک تەرخان کرا ئەو «ستان» ە بە کەڵکی دێت وەک: مەڕستان، چێڵستان، هەنگستان، مەلستان...

پاشگری وشەکانی خەرەند، کەمەند، سەهەند... لە هەندێک وشەکاندا دیارە بە چییەوە گیربووە. «ڕەوەند» لە «ڕۆیین، ڕەو... ەوە هاتووە.

وابزانم «کەمەند» لە کەمەرەوە هاتووە چونکە تێی دەپێچرا. بە پێی ڕاگەیاندنی سەرما لە وشەی «سەهۆڵ» وەها پێ دەچێ لەگەڵ «سەهەند» یەک بگرنەوە چونکە لە کوردەواریدا ئەو کێوەی «سەهەند» وەک زەمهەریری عەرەب دەژمێردرا بۆ سەرما، لە کۆنیشەوە شاخێکی کوردنشین بوو. دەشێ «گەزەند» لە «گەز، گەستن» ەوە هاتبێ. «پەسەند» سەرچاوەی ڕوونی بێتەگەرەی دیار نییە بەڵام ڕێ تێ دەچێ لە «پەس» – بە واتای پەز کە لە دەمی زەردەشتدا پەسوو یەک لە دوو ناوەکانی بووە – هاتبێ لەو ڕووەوە کە پەز هەموو پیت و بەرەکەتە. ئەگەر ئەم بۆچوونە دروست بێ واتای پەسەند لە «بەرەکەتدار» و «بە پیت» ەوە سەری هەڵداوە. لەتەک ئەم بۆچوونەدا وشەی «گاوسپنتە» ی ئاڤێستاییم بەبیردا دێتەوە کە بە واتای «ژیوەری» – «پیرۆز» [مقدس] بە مەڕ گوتراوە.

«مرند» – «مەرەند» ناوی شارێکە. لە کتێبی «فرهنگ ایران باستان» هاتووە کەوا بەپێ ئەوەی «مرند»، «مریوان» ... دەنگی فەتحە هەیە بەسەر یەکەم پیتیانەوە دەبێ وشەی «امرداد» [ئەمەرداد] یش فەتحە بەسەر میمەکەیەوە هەبێ و واتاشی بریتییە لە «بێ مردن» بەڵام ناڵێ ئایە «مر» ی «مریوان» و «مرند»یش هەر بە واتای مەرگە یان شتێکی دیکەیە.

«ڕەهەند» لە «ڕێگە» و «ڕاه» ەوە هاتووە. «سەرەند»، «زەمەند»، «زەبەند» بێ سەروشوونن. بەڵام کە دەڵێی «زۆروزەوەند» ئەم «زەو» ە دەشێ لە «زیو»، «زەوی» یەوە هاتبێ. جونکە هەردووکیان دەلالەتی فەرزانییان هەیە، هەر وەک دەشێ هیچ بنەڕەتێکی ئەوتۆیی نەبێ، وەک «کەلوپەل»، «شڕوشیتاڵ». تەرکیبێکی وشەڕۆنان بێت بەو پاشگرەی «ەند» خۆی ڕازاندبێتەوە.

بەهەمە حاڵ سوود وەرگرتن لە پاشگری «ەند» بەندە بە پەیدا کردنی وشەی ئەوتۆ کە هاوکێشی «خەرەند»، «ڕەوەند» بێت. چونکە هەموو وشەکان هاوکێش و هاوقاڵبن. نابێ خەیاڵ بۆ «سوود» – «سوودەند»، «خۆشەند»، «قەڵافەتەند» بڕوات. هەر وشەیێکی بە زاراوە یاخود بە شێوەی فەرهەنگی لەو ڕێژگەوە هاتنێ پێویستە لە کێش و قاڵبی دەق گرتووی خۆیەوە بێ. بە پێی ئەم تێبینییانە کە دەبنە دەستووری سوود وەرگرتن لەم پاشگرە، دەشێ لە وشەی «گەش» زاراوەی «گەشەند» داڕێژین بۆ ساڵ و باری فەرحنایی و خۆشی و داهات.

خەریکم بوێرم بازێکی فرەوان بە داڕشتنی زاراوە لەو قاڵبەی «ڕەوەند»، «کەمەند» بدەم و بڵێم: «هەژان» ەوە زاراوەی «هەژەند» بۆ کارەساتی گەورەی دنیاهەژێن پێشنیاز بکەم.

کارەسات کە ناوناوە لە جێی «کارثە» catastrophe بەکار دێت ئەگەر خۆی لە «کارثە» ەوە نەهاتبێ دەبێ پێوەندی بە کاری مرۆڤەوە هەبێ و تەنها بۆ ڕووداوێکی دەستکردی مرۆڤ لەکار بێت. هەرچی «هەژەند» ە بۆ دەستکردی مرۆڤ و سروشتیش دەڕوات. ئیتر خۆ و بەختی لای ڕۆشنبیری کورد.

ڕێژەی «سەمەندەر»، «قەلەندەر»، «چەوەندەر»، «تەژەندەر» ... نەختێکی درێژە بە ڕێژەی «ڕەهەند»، «ڕەوەند» داوە. بنەچەکەی «تەژەندەر» ئاشکرایە. «تەژی» لە گوتەی «تێر و تەژی» دا هەر خۆیەتی لەم بەیتەی حاجی قادر بە دیار داوەتەوە کە دەفەرموێ:

شەوکەتی جووتەی سمێڵت

تاکە، مانەندی کەمە

تەرکەشی تیری تەژاو و

شیری دەستی ڕۆستەمە

«تەژاو» دەکاتەوە «تێراو». لەمەوە دیارە «تەژ» + «ەندەر» = «تەژەندەر». واتاکەی چییە کە بە یەکێکی زلەی زەبەللاح دەگوترێ. وشەکانی ئەم ڕێژەیە هەموویان هی ناوی ماددین. «تەژەندەر» و «قەلەندەر» وەسفیشیان تێدایە. جێی خۆشیەتی «ەر» لە کۆتایی وشەکاندا ناوی ماددی دروست کردبێ. چەنکە خۆی ئامێری ناوی کارایە.

ئەگەر بێین وشەی «تەژ» ی نیوەمردوو زیندوو بکەینەوە بە لابردنی «ەر» لە «تەژەندەر» و «تەژەند» بکەینەوە ناوی مەعنا بە مەبەستی تێری و خۆشی و پیت و بەرەکەت، ئیشێکی باش دەکەین. بەوەشدا دوو وشەمان دەبێ «گەشەند» و «تەژەند». یەکەمیان بۆ ئارایشتی ڕواڵەت دووەمیان بۆ ئیرووی ناوڕۆک. چونکە «گەشی» بۆ جوانییە. «تەژ» بۆ تێرییە.

هەر وەک لە زاراوەسازیدا دەشێ «تەژەند» لە «تەژەندەر» ەوە وەر بگیرێ، دەتوانرێ لە «ڕەهەند» یشەوە «ڕەهەندەر» وەربگیرێ. بە کورتی ئەم دوو ڕێژەیە لە خزم دەکەن و بە بەریانەوە هەیە ئاڵوگۆڕیان بە یەکدی بکرێ بە مەرجی ئاگاداربوون لە ئاکامی ئاڵوگۆڕەکە و بە پێی دەستووورە بنجییەکانی زاراوەسازی.

«سەهەند» کە ناوی شاخە نابێ بەربەیار بیکەینە «سەهەندەر» بێ ئەوەی بزانین چ واتایەک دەبەخشێ. هەروەها «قەلەندەر» و «چەوەندەر» ناکرێنە «قەلەند» و «چەوەند» کە نەزانین چ ڕادەگەیەنن. «سەمەندەر» یش بارتەقای ئەوان. زاراوە داڕشتن بەندە بە لوان و شییان و ئیمکان.

کە دیتمان چەند وشەیێک لە کێش و قاڵبێکی نەگۆڕاودا ڕێچکەیان بەست هەقمانە بڵێین ئەمانە وشەی لێکدراو یاخود داڕێژراون. کە کۆتایی وشەکان هاوکێش بوون دیارە پاشگریان پێوەیە. نایەتە باوەڕەوە چەندی وشەی وەکوو: «بیشەلان»، «کەندەلان» یاخود «پڵینگ»، «قورینگ» یاخود «سەهەند»، «ڕەهەند» یاخود «سەمەندەر»، «قەلەندەر» ڕیز ببەستن و هەر بە ڕێکەوتی کوێرانە وەها پاڵیان بە یەکدی دابێت و نە پاشگریان هەبێت هاوقافییە کردبن و نە هیچ دەلالەتیش لەوەدا هەبێت کە واتای بنەڕەتی لە هێندێکیاندا تا ئێستا ئاشکرا بێ.

وەها دەبێ نموونە ئەو جۆرە وشانە ژمارەیان کەمە، وەکوو «شالاو»، «هاڕاو» (لە هاڕاو چوو)، «هاراو» (جێگایەکی هاراوە) – «ناکاو»، «پاراو» پێوەندیان بەو تاقمەوە نییە. ڕەنگە «زاراو» بە ڕێکەوت یان بە قیاس لەوانەوە داڕێژرابێ. من تەنها ئەو سێ دانەیەم بە بیردا دێت. بێگومان هی دیکەش هەن بە لێگەڕان دەدۆزرێنەوە بەڵام بێگومان ژمارەیان کەمن. ناتوانم بڵێم قیاس لەو وشانە مومکین بێت چونکە هەر وشەیە لە واتادا سەربەخۆیە سنووری هاوبەش لە نێوانیاندا دیار نییە.

نموونەکانی «زانست، بارست، وڵست» یش هەر ئەم سێیەیان لێ بەدی دەکەم. «پێرست، مەبەست، ئانقەست، دروست...» پێوەندییان پێیانەوە نییە. وشەی ئەنگوست کە لە کرمانجی سەروودا «گوست» ی پێ دەڵێن هەر دەڵێی پێشگری «ئەن» ی پێوەیە نەک پاشگر، ئەویش وەک ئەو تاقمە وشانەی لە کوردیدا بە «هەن» دەست پێ دەکەن و لە کۆندا «ئەن» بووە و دەلالەتی خۆشی و شیرنی هەیە لە نموونەی: «هەتاو، هەنجیر، هەنگوین، هەنبان، هەندرێشە...» لە کوردیدا نموونە هەیە غەیری ئەنگوست کە «ئەن» ەکەی ماوەتەوە و نەگۆڕاوە وەکوو: «ئەنگوتک» و «ئەنگوست» پاشگری نییە، سەرلەبەری وشەکانیش قیاس هەڵناگرن چونکە هێمایان بۆ ئامانجێک نییە.

پاشگری «ن» لە وشەی وەک: «تووکن، گۆشتن، گوێن، کوڵکن، هۆکن، ورگن...» دا ئاوەڵناو دروست دەکات، بە زۆریش زیادییەک دەخاتە سەر ئەسڵە ناوەکە کە لەوانەیە بەردەوام نەبێ. وەک دیارە ئەم پاشگرە حەز لە وشەی یەک بڕگەیی دەکات و وصفێکی پێکیشی دەهێنێت بە چاو دەدیترێ یاخود هەر نەبێ هەستی پێ دەکرێ. «هۆک» بە ئافرەتی هۆکنەوە دیارە، شەرمیش بە «شەرمنەوە» دیارە بەڵام ترس هەموو دەم پەیدا نییە، تەنها لە باری ترسناکدا دەردەکوێ بۆیە ترسنۆک هاتووە نەک ترسن. لەم تێبینیانەوە دەتوانم بڵێم کە ویسترا پاشگری «ن» بەکار بێت پێویستە ڕەچاوی ئەم خالانە بکرێت:

١– وشە بنەڕەتیەکە یەک بڕگەیی بێت.

٢– زیادییەکی لە ئاوەڵناوەکە پەیدا دەبێ هەمیشەیی نەبێ، واتە لەوانە بێت نەمێنێ. لێرەدا لای زۆری وشەکان ڕەچاوکراوە.

٣– ئەو زیادییە لە نمای خۆڕسک پەیدا بووبێ وەکوو «تووک، چڵک، گۆشت...» نەک لە لاوە بۆ ئاوەڵناوەکە هاتبێ. بە نموونە: «قوڕ، قوڕن» دروست نییە چونکە لەلاوە بۆ شتان دێت. دارێکی کرمێ بووبێ پێی دەڵێن «کرمژن» نەک کرمن چونکە کرمەکە زادەی دارەکە نییە.

دەتوانین لەتەک «گۆشتن»، بڵێین «ئێسکن» بۆ مرۆیەکی ئێسکی ئەستوور بێ نەک لەبەر لەڕی و لاوازی ئێسکی لە بن پێستدا بە دیارەوە بێ. وشەی ئێسک کورت کراوەی ئێسقانە. ئێسقان پتر لە «استخوان» ی فارسییەوە نزیکە. زاری کورد هەیە دەڵێ «ئێستک» کە دەنگی «ت» ی تێدا پارێزراوە. دەگوترێ: ئێسکی سووکە، ناگوترێ ئێسقانی سووکە.

ووشەی «دوژمن» لە دوو ڕیشە «دژ» و «منش» ەوە هاتووە پێوەندی بەو پاشگرەوە نییە.

بە پێی دەستووری سازشتی وشە و زاراوە ڕۆنان دەتوانین بە زەویەکی زیخی کەم تێکەڵ بە خاکی بووبێ بڵێین: «زیخن». بەو پێیە لە وشەی زیخ وشەکانی: «زیخن، زیخماڵ، زیخەلان» پەیدا دەبن. لە تەک زیخندا زەوی هەیە «کەڵەکاوی» ئەو زەویەیە بەردی بە دیارەوەی تێدا بێ. زەوی «ڕوسم» ئەوەیە بردی ژێر خاکی هەبێ، بۆ جووت زۆر ناڕاحەتە کە هەموو جاران گاسنی لێ گیر دەبێ.

لەبەر تیشکی «شەرمن» دا بۆ ئەوە دەچم کە لە جیاتی ئەوەی بڵێین: فلان زۆر بە پرسیارە، زاراوەی

«پرسن» بەکار بهێنین و بلێین: فلان کابرایێکی پرسنە. ئێمە لە وشەی نامادی کە پاشگری «ن» ی پێوە بێ «هۆکن، شەرمن، نەوسن» مان هەیە، هەر نەبێ من ئەمانەم بە بیردا دێن. چ زەرەر دەکەین «پرسن» یان بچێتە پاڵ؟ لە چ دەستوورێکی لاداوە؟ پرسن دەست دەدات بۆ curious بە واتای یەکێکی «حب الاستطلاع» ی هەبێ، «پرسنی» ش بۆ curiouisty بێت.

وشەکانی «ڕووتەن، پووشەن، گێژەن، چرگەن ... » هەر یەکە لە بارێکەوە وەصفی زەوی دەکات، گێژەنیش کە بۆ ئاوە هەر دەچێتەوە بۆ حیسابی زەوی کە ئاو بەشێکیەتی.

«ڕەقەن» دەشبێتە «ڕەقانان». جاران کە لە دوکانەوە بۆ بەری کۆسرەت دەپەڕیتەوە بە شوێنێکدا بەرەو کونەکۆتر دەڕۆییشتیت پێی دەگوترا ڕەقانان. ئەم ڕێژەیە کۆی «ڕەقانان» ە نەک ڕەقان کۆی ڕەق بێت، بەلام ڕەقانان بووبوە ناوی کۆک «اسم العلم» بۆ ئەو شوێنە. بەهەمە حاڵ ئەم ڕێژەیە بۆ زەوی و شتی سەر بە زەوییە.

«قۆپەن» و «قۆپی» خزمن. قۆپەن بەوەندە گیایە دەڵێن لە دەوروپشتی خۆی بڵندتر و چڕتر بووبێ، دواتریش دەبێتە قۆپەنە پووش. قۆپی ئاوێکە لەسەرچاوەوە هەتا دەڕژێتە رووبارێکەوە گژوگیا و قەمیش بێ بە دەورییەوە سەر تێک دەنێن باشترین حەشارگەی بەراز پێک دێنن. پەڕینەوە لە قۆپی زۆر ئەستەمە مەگەر لە شوێنێکی پێی دەڵێن «بارەبەست» و ولاغ و ئاژەڵی لێ ناچەقێ و کەندی ئەم بەر و ئەو بەری ئاوەکەش بەرز نییە.

قۆپی قەرەداغ لە هەموان ناودارترە. «بارەبەست» لە بووارە بەستەوە هاتوو. زاراوە وەرگرتن لەم ڕێژەیە بەندە بە کێش و قاڵب و شتی سەر بە زەوییەوە.

پێشتر «زیخن» مان پێشنیاز کرد دەشێ «زیخەن» زەوییێک بێت لە نێوان زیخماڵ و زیخندا، ئەوساش نە بۆ کشتوکاڵ و نە بۆ قوڕەپەستیش دەست دەدات چونکە زیخی زۆرە. وشەی «لیوە، لم» بەرانبەر وشەی silt دەوەستێ. دەشێ بە «ارض رسوبية» بگوترێ «لیوەن» خاکی عێراق لە بەغدا بەرەژێرەوە لیوەنە. زەویەکی بە ڕۆخی رووباری گەورە و زێ لە لیوە پەیدا بووبێ ڕاستانێکە پێی دەڵێن «ڕەن».

زەوی هەیە ئاوخوازە پێی دەڵێن دەم وشک، زەویش هەیە دەم تەڕ «دم، دەم» یەک شتە. دەشێ لە خوێندنی کشتوکاڵ و لە مەیدانی ئاودان و رووەکدا «ووشکەن، تەڕەن» بەکار بێت. وشکەن ناوناوە لەلایەن وەرزێڕەوە بەکاردێت، لە بری «تەڕەن» یش شێدار دەبیسترێ بەلام لە شێوەی زاراوەدا وشکەن و تەڕەن لەبارترن. لە ئینگلیزیدا زوربەی ئەو وشانەی زەوی کشتوکاڵ ڕادەگەیەنن بە «agr» دەست پێ دەکەن وەک agriculture, agrarain ناوی erth هەر نابەن.

لەم دوو وشە ئینگلیزییەوە بۆ ئەوە دەچم کە پاشگری «ار» لە وشەکانی وەک: دیوار، بنار، هەوار، لێوار... دا کە دەلالەتی سەر بە زەوییەوە هەیە لەگەڵ پێشگری «agr» دا یەک ڕیشە بن هەر وەک وشەی زەوی لەگەڵ «geology - geo» یەک ڕیشەن. بەراوردی «ار، agr» لێکۆڵینەوەی پتری گەرەکە لێرەدا ئەو دەرفەتەم چنگ ناکەوێ، بە تایبەتی کە یەکێکیان پێشگر و ئەوی دیکەش پاشگرە. لە نموونەی پاشگر وشەی «نسار» ی کوردییە کە بریتییە لە «نسێ + ار = نسار» نسێ بە واتای سێبەر، سایە دێت.

لە مابەینی کەکۆن و هەیبەتسوڵتان
نسێی ئێوارە و سایەی سبەینان

به هەمە حاڵ پاشگری «ار» سەر بە زەوی نەختێک مەکرۆیە، جارێکیان لەوەدا کە ڕوواڵەتی لەگەڵ «ار» ی کردار، ڕەفتار، گوتار... یەک چوونە جاری دیکەش بەوەدا کە لەکارهێنانی باریکە ڕێگەیێکی خزوخلیسکی هەیە چونکە حەز لە وشەی یەک بڕگەیی دەکات (بە خۆیەوە دەبنە دوو بڕگە) و دەشێ وشەکە پێوەندی بە زەوییەوە هەبێ.

لە لیستەی پاشگرەکان ئەمانە پێوەندییان بە زەوییەوە هەیە:

ان: خدران، بناوان

گە: ئیستگە، خولگە

ستان: کوردستان

ار: هەوار، بنار

ەن: پووشەن، گێژەن

ەڵان: کەندەڵان، چۆمەڵان

مان: نیشتمان، خەرمان

جاڕ: فریزجاڕ، برنجاڕ

زار: گوڵزار، لالەزار

اوا: تۆبزاوا، عەلیاوا

ڕاستییەکەی: «کۆسار، نساریش» خزمی برنجاڕ و لالەزارن، ڕەنگە پاشگری دیکەش هەبێ سەر بە زەوی کە نایەنەوە یادم. جگە لەوە هەندێ پاشگر ناوناوە وشەی سەر بە زەوی دەگرن وەک «زیخماڵ». لە «ڕەقان، بناوان، ناوان» دا دیسانەوە لایەنی زەوی زۆر ئاشکرایە. هۆی زۆر بوونی پاشگری ئەوتۆیی کە سەر بە زەوی دەچێتەوە بۆ خەریک بوونی زوربەی کوردەواری بە کشتوکاڵ و داهاتی زەویوزار ئەویش لەبەر نەبوونی سەرچاوەی گوزەران لە پیشەسازی و کەسب و کاری شارستانانە.

ئامۆژگاریم ئەوەیە لە دەرفەتی تۆژینەوەی بین درێژتر لە بابەتی زاراوەسازیدا لایەنی جوغرافیە و زەویناسی و کشتوکاڵ پشکی ڕەوای خۆیان وەربگرن لەبەر تیشکی ئەو هەموو پاشگرانەی پێوەندییان بە خاکەوە هەیە. پشکنینەوەی مێژوویی لە حاڵوباری زەوی، بە تایبەتی لە سەردەمی خووریەکانەوە و بەهەند هەڵگرتنی دیراسەی ئاڤێستا و کەلەپوورێکی سەقافی لێی کەوتبێتەوە گەش گەش ڕێبازی کنەکردن لە زمان، بە گشتی و لە زاراوەسازی ئەو پاشگرانە ڕوون دەکاتەوە. من لە بارێکدا نیم بتوانم واز لە هەموو خەریک بوونێک بهێنم بۆ ئەو تۆژینەوەیە، چی لەو ڕووپەڕانەدا دەدیترێ ئەوەندەم لە دەست دێ لە ماوەی سێ مانگدا کە خاوەن خواییشت کردوویە بە سنووری کاتەکی نووسینەکە، گەلێک گەلێک تێبینی و گۆشەنیگاشم لە بیر خۆم بردۆتەوە نەکا درێژتر بخایەنن لەوەی خاوەن خواییشت پەسەندی دەکات. هەرچی وازیشی لێ دەهێنم پەرۆشێکی بۆ دەخۆم.

ئاخێوەری هەر زمانێک بێ ڕەفتاری عەجایب لەگەڵ زمانەکەیدا دەکات. بە نموونەی ڕەفتاری ئاخێوەری کورد لەگەڵ پاشگری «ار» دا: دەگوترێ «لێوی ئاو، ڕۆخی ئاو» گوتراویشە «لێواری ئاوەکە» بەڵام نەگوتراوە «ڕۆخاری ئاوەکە» خۆ ڕۆخ سازاوترە لە لێو کە دەزانین لێو هی گیانلەبەری بەرەوپێش

بوویەوەیە. گوتراوە «بناری شاخ» نەگوتراوە «ژێراری شاخ». کناریش هەر خزمە لەگەڵ ئەم تاقمەدا بەڵام ناتوانم بڵێم «کن» لە وشەدا بەو واتایەیە کە ئێمە تێی گەین و دەڵێین: کن تۆ، کن ئەوان، هەرچەند تا بڵێی گونجاوە لە وشەدا.

بە دەستم بوایە لە جیاتی «لای پێشەوەی فڵانە شوێن» دەم گوت «پێشاری فڵانە شوێن، ئنجا پشتاری فڵانە شوێن، تەنیشتاری... » باران لە بەرزاییمانەوە سەرەژێر دەبێتەوە بەڵام بەرد لە بەرزایی شاخەوە بانگڵۆز دەبێ چونکە ئاسمان بێ جێگەیە، شاخ جێگەیە. گوتراوە: بە لێژاری لاپاڵەکەدا چوومە خوارێ، خوارەوە. تۆ سەیری خەڵق لە سەرەتاوە گوتیان: شکر (شوکر) بۆ خوا. دوواتر لێییان کورت کردەوە و گوتیان: شوکر باشە. ئەمجار وەک عەرەب کە دەڵێ «منصوب علي الظرفية» خەڵقەکە هاتن حاڵەتێکی «اعرابی» یان هەڵنا گوتیان «شکرێ». ئێمەی مەیلەو خوێندەوار دەبێ پەند لەو ڕەفتارە وەربگرین و بە پێی دەستووری ڕەوا ووشەی ڕاگەیەن و کارگوزار داڕێژین و بە دیاری پێشکەشی زمانەکەمانی بکەین. بە نموونە: پاشگری «ژە» لە ووشەی وەکوو «لاووژە، قیرژە، پێلێژە، پۆقژە... » دا جۆرێک چووک کردنەوە، تەسکەبەرایی و خەستکردنەوە دەگەیەنێ. چ ڕوو دەدا ئەگەر بێین وشەی «بنە» کە لە «بنەدار» درەختی گەورە ڕادەگەیەنێ بکەینە «بنەژە» بۆ ئەو ڕووەکانەی نابنە بنەدار وەک بەڵاڵووک و کفر و سووربلەتی و تیروێ. بنەژە ئەگەر پەسەند بکرێ، ناشزانم بۆچی پەسەند نەکرێ، بە تەواوی بەرانبەر «نجم» ی عەرەبی دەوەستێ.دەشێ بڵێین: هۆوگەبەڵە بنە تووێک و چەند بنەژە تووڕک و کفر و قەرەقاچ و سووربلەتی تێدایە.

«بنە» بۆ شاخیش بەکار دێت وەک دەگوترێ: بنەی مام مەحموودە، (بەشێکە لە هەیبەسوڵتان). ناتوانم بڕیار بدەم لەسەر هێندی ئایا «بنە» و «بەن» یەک ڕیشەن و گۆڕاوون یان بە ئەسڵ جوودان. بەن، شاخ، چیا، کێو هەمووی یەک شتە. بەن خۆیەتی دەبێتەوە بەندەن. لە ڕێژەی بەندەن چەند وشەیەک بە بیردا دێن: «کەودەن، گەردەم... » بە دوا ئەواندا مەعدەن.

وشەی «گەردەن» کلیلی واتای ئەم پاشگری «دەن» ە: گەردەن، گەروو یەکێکیان دیوی دەرەوەی ملە ئەوی دیکەش «گەروو» دیوی ناوەوەیەتی. لەمەوە دیارە «دەن» ئاشکرایی دەبەخشێ. خۆ بەندەنیش بەڵگەی ئەم لایەنەیە. لە هەولێر بە ڕیزە خانووی ڕووە و دەرەوەی قەڵاتیان دەگوت: خانوەکانی سەر بەدەنێ. ئەهلی دەشتودەر هەر دەیانگوت «سەر بەندەنێ» تومەز ئەوان ڕاستیان دەکرد چونکە ئەو ڕیزە خانووە بەدیارەوەن، قەڵاتیش بەدەن بە تەئسیری زمانی عەرەبی بەندەنەکە دەگۆڕێ وەک کە گەلێک وشە بە سەیری دەگۆڕێن. بیستوومە لە خەڵقی گوندی دەشتی کۆیێ گوتوەتی: بە تاریکوسەلاتێدا هاتم، مەبەستی تاریکستانە، «تارك الصلاة» ی عەرەبی خۆی لێ بار کردووە.

کەودەن ئەو ئاشکراییەی لێ بەدەر دەداتەوە کە سادەیی و کەم هۆشی بە دەستییەوە دەدەن ناشزانین «کەو» پاشماوی چ وشەیەکە.

مەعدەن، گۆیا «معدن» ی عەرەبی بێ. ڕاستییەکەی لە مێژە ڕەخنەم لەو بۆچوونە هەیە. کە دێن بە تووتنی ناو شاخ و فێنکستانەکانی شاوور و شێتنە دەڵێن «مەعدەن». خەڵقی ناو ئەو شاخ و تەلان و لاتەریکانە لە کوێ دەزانن مەعدەنی عەرەبی بۆ ئەو تووتنە بەکاربهێنن. وەک من بۆی دەچم وشەکە لە «مادەن» دوە هاتووە. «ما» لە واتای «مایە، مادە» دێت وەک کە دەڵێ: بنەما، مەگیرانی. «مەگیرانی = بێزوویی» بریتییە لە «مایەگیرانی» کە مێیینە مایە لە نێرینە دەگرێ. وشەی «بنەما» ئەو «ما» یەی تێدایە

به واتای «مایه» هاتووە. بەو پێیە مادەن ئەو شوێنەیە مایە، مادەی لێ دەردەکەوێ، ئەوەندە هەیە دەنگی ئەلف تێیدا بۆتە «ع» وەک کە لە زۆر وشەدا ئاڵوگۆڕ دەکرێن بە نموونە: «سادە – سەعدە، دابە – دەعبا، مابین – مەعبەین... » کەواتە تووتنی «معدن، مادەن» تووتنێکی بەرچاوی ناودار دەگەیەنێ. وەک دیارە پاشگری «دەن» یش حەز دەکا بە وشەی یەک بڕگەییەوە بلکێ.

پاشگری «ەک» لە وشەی وەک: «گشتەک، بەرزەک، سەرەک» دا دەشێ بچێتە دوای وشەی لەبارەوە و زاراوە دروست بکات. «سەیرەک – علامة تعجب»، «پرسەک – علامه استفهام»، «نایەک – علامة سالبة»، «ئایەک – علامة موجبة». وا دەزانم «ڕووەک» یش دروست کراوی ئەم سەردەمەیە.

ئەگەر لە ڕێی پێوانەوە بۆ «دائره circle» بڕۆین دەبێ واز لە بازنە و مازنە بهێنین و بڵێین: «خولەک، سووڕەک». لەمەدا وشەمان لە فیعل وەرگرت بەڵام زەرەری تێدا ناکەین، پاشگرەکەش بۆ ناو و فیعلیش بەکارهاتووە: «کوتەک» لە کوتانەوە وەرگیراوە، «کوڵەکیش» لە کوڵانەوە.

تووتنێکی کەڵەبابە بووبێت و بە نەزانی تینووی بکەین ڕەق هەڵدێت و ناکەوێتەوە سەر گەشە کردن. بەو تووتنە دەڵێن «کوڕەک» بووە واتە نمای بێ بڕشت بووە. دەشێ بە زاراوە وەربگیرێ بۆ هەر گیاندارێک یاخود پرۆژە و بەرژەوەندێک کە پێزی نەمابێت. دەتوانم بڵێم ئابووریی بەشی زۆری وڵاتانی جیهانی سێیەم کوڕەک بووە... منداڵ هەیە لە ساواییدا دەبنێسێ و زیاد ناکا، کوڕەکی بۆ دەشێ.

پاشگری «ان» لە وشەی: «بناوان، ناوان، وشکان...» دا مامەڵەت لەگەڵ کشتوکاڵ دەکات کە دەچێتەوە بۆ حیسابی سەر بە زەوی، خاک. لە وشەی «ڕەقان» یش ئەو تێبینیەم کرد. ناوی گەلێک دێی کوردنشین کۆتایی بە «ان» دێت وەک: ئاشووران، حاجی ئۆمەران، خدران، قلیاسان... پێشتریش تووشی وشەی بەریان هاتین کە پێوەندی بە ئاوەنیاوە هەیە. ئەم «ان» ە جودایە لە نیشانەی کۆ وەک کە لە ناوی هەندێ ئاوایی پەیدایە. بە نموونە: شیواشان، کەڵەکان، چناران، دووگردکان، لە هەموویاندا «ان» هی کۆیە.

لەو باوەڕەدام کە لە ڕووی زمانەوە فەرق نییە لە نێوان:

تۆبزاوا – تۆبزان

عەلیاوا – عەلیان

حاجی ئۆمەراوا – حاجی ئۆمەران

خدراوا – خدران

ناوی هەر گوندێکی بە «ان» کۆتایی هاتبێت ئەگەر «وا» ی بە خۆیەوە نەگرت بزانە «ان» ەکەی نیشانەی کۆیە بە نموونە دێیەکانی: کەڵەکان، دووگۆمان، شیواشان، هەواوان... نابنە: کەڵەکاوا، شیواشاوا، هەواواوا... ناوی تۆبزاوا ئەگەر «تۆبزان» یش بێ بە بەریەوە هەیە ببێتەوە تۆبزاوا چونکە وشەی تۆبز تێمان دەگەیەنێ کە ئاوەدان بوونەوەکە بە تۆبزی بووە.

زۆر ئاوەدانی ئێرانیش هەیە ئەو «ان» ەیان پێوەیە وەکو:

ئیسفەهان «سپاهان»، هەمەدان، مکران، کرمان... وەک بزانم لە مانیشدا پاشگرەکە واتای ئاوایی پێوەیە، تەنانەت کرمان بە پێی داستانەکانیان کە شانامەی فیردەوسی یەکێکیانە لە پەروەردەبوونی کرمێکەوە ناوی وەرگرتووە(بنواڕە کارنامه اردشیر بابکان، ل ٢٣٠ – ٢٣٢ د. بهرام فرەوشی). وشەی ئیران خۆی بە واتای مەفتەنی ئاریایی دێت. (پەراوێزی لاپەڕە ٣٤ مزدیسناو ادب پارسی. د. محمد

معین. «حتی کلمه ایران خود ازین همین ریشه امده است» ئەو ڕیشەیەش وشەی «اریا» یە).

پاشگری «مان» لە وشەکانی: «نیشتمان، خەرمان، هەورەمان، دیلمان، دارەمان، بانەمان... » واتای ئاوایی یاخود شوێنی تێدابوون دەگەیەنێ. نیشتمان ئاشکرایە. خەرمان بە «خەلەوخەرمان» دا ئاشکرا دەبێ کە «خەلەوخەلەمان» بووە گۆڕانێکی ئێسک سووکی بەسەردا هاتووە بۆتە «خەرمان»: بەو پێیە لە بنەڕەتدا خەلەمان بە واتای «جێگەی خەلە دانان» دێت. «هەورەمان» مەشوورە بە واتای «جێگەی خۆر، ڕۆژ» هاتووە. «دیلمان» بە واتای جێگەی دیل، ئەسیر دێت... ئیتر هەر ناوە بە پێی داخوازی واتای کەرتەکانی. دروومانیش لەبەر تیشکی سروشتی خۆیدا هەر بۆ لای ئەو وشانە دەچێتەوە. وشە هەن وەکوو: «سامان، دەرمان، ئامان – قاپوقاجاغ» سەرچاوەیان لە منەوە ڕوون نییە. «نەرمان لە نەرمەوە» بە «ان» بۆتە ناوی داڕێژراو هەر دەچێتەوە بە واتای سەر بە زەوی. «فەرمان» ئەو «م» ە تێیدا بنەڕەتییە. وشەی فارسی هەن وەک: میهمان، دوودما... تێیان ناگاڵێم هەرچەند پشتیوانی لە بۆچوونەکەم دەکەن. «فرهنگ ایران باستان ئەم وشانە بە درێژی باسکراون».

نموونە بۆ پاشگری «جاڕ، زار» لە وشەکانی «نیرگزجاڕ، برنجاڕ، فریزجاڕ، لالەزار، گوڵزار» وەردەگرین نموونەشیان کەمن. پاشگری «سار» یش دەگمەنە «پاساری» نیسبەتە بۆ «پاسار» کە بەرانبەر «کۆسار» دەوەستێ نالی دەڵێ:

فەرقی کۆساران لە پاساران دەزانی وەک چییە
وەک عەزیزی باز و وەک بێ حورمەتی پاسارییە

بەڵام دەقەکەیان بە فارسی ماوەتەوە. ئەگەر «کێوسار» بووایە دەبوە کوردی، «پێسار» یش هەروەها. «نسار» ڕەفیقی ئەم دوانەیە، پێشتر لێی دووام. «نزار» سێ بەشی پاشگرە بەشێکی بنەڕەتییە. دەبێ لێی قرتا بێ.

وشەی «لاسار» بوو بە ئاوەڵناوو نەختێک حیسابمان لێ تێک دەدات، «خووساو» قسە هەڵدەگرێ: «خووز، خووسار» یەک شتن، هەردوویان شەختە کردوون. لە بەرانبەردا «خوناو» هەیە کە بە واتای «ندی» ی عەرەبی و ئاورنگی کوردی دێت. لە خووساو، خوناو (خووناو) دا کەرتی سەرەکی «خو – خوو» موشتەرەکە ئەدی ئەم نوونەی خووناو لە چییەوە هات؟

خۆ لە کدوولەی تەڕیشدا پێوەندی بە «خوون – دم» دوە نیە. تۆ بڵێی سەرلەبەری «ناو» پاشگر بێت؟ یاخود بۆ خۆشنەوایی ئەم نوونە پەڕیوە بۆ ناو وشەکە وەک کە نوونی یانزە، دوانزە سیانزە، شانزە بۆ خۆش نەوایی هاتووە؟ بڕیارم بۆ نادرێ.

پێشتر گوتم دەشێ «ستان» ببێتە پاشگری هەرێمێکی سەرلەبەر «شێلمستان، پەمۆستان» بێت لێرەدا پێویستە بڵێم کێڵگەیێکی کە وەرزێڕ پێی دەڵێن «زەوی» هەر دەمێنێ. ئەوسا دەڵێین زەوی ژمارە پێنج لە تەماتەستانەکەی پردێ.

دەگوترێ: برنجاڕ (کورت دەبێتەوە بۆ برنجاڕ). «فریزجاڕ، نێرگزجاڕ» کە توتن پەیدا بوو گوترا «توتنجاڕ» لەتەک ئەواندا دەگوترێ: «گوڵزار، لالەزار، نزار، زەویزار».

بە وردبوونەوە دەردەکەوێ لەو وشانەدا ئەوی کۆتایی بە «ج، ز» هاتبێ «جاڕ» ی بۆ بەکار دێت «جگە لە توتن». وابزانم ئەگەر وشە بە «س، ش، ژ» یش کۆتایی بێت هەر «جاڕ» ی پێوە دەلکێ چونکە دیارە

لەبەر زەحمەت بوونی دەربڕینی «زار» بە دوا ئەو دەنگانەدا «جاڕ» یان لێ بەکارهێناون. «جاڕ» خۆی بە زەوییێک دەگوترێ بژار غەلەبەی لێ کردبێ و بڕشتی پێ نەهێشتبێ. زاراوەی «زەوی و زار» یش لەلای خۆیەوە بە تەواوی ئەم بۆچوونەم دەسەلمێنێ و ڕەسەن بوونی «زار» ڕادەگەیەنێ.

پاشگری «جاڕ» جێگیر بووە و ڕەش بوونەوەی بۆ نییە. لە ئاکامدا دەڵێم وەها باشە زاراوەکان بەم جۆرە لەکار بێن.

«کێڵگە» بۆ «حقل» بەڵام هەر هی ڕووەک.

زەوی بۆ «قطعة ارض زراعية» بەر لەوەی ناوی هیچ ڕووەکێکی لێ بێ. «جاڕ» بۆ تەماتەجاڕ، شێنجاڕ، پەمۆجاڕ... هتد بێت.

«ستان» بۆ کێڵگەی هەرێمێک یان پڕۆژەی سەرلەبەر وەکوو «شێلمستان» درەخت بەر «جاڕ» ناکەوێ ناگوترێ: ترێجاڕ، هەنجیرجاڕ...

پاشگری «اوا، اوە» بە پاشگری ئاوایيەک دەست دەدات کە یەکێک یاخود لایەنێک دروستی کردبێت و بە ناوی ئەوەوە ناونرابێت وەک: «تەیراوە – طاهر اوا»،ئۆمەراوا. «دەلەوە – دەوڵەتاوە». وەهاش دەبێت موناسەبەی دروست کردنی بۆی دەبێتە ناو وەک: تۆبزاوا، ماستاوە.

بە پێی داخوازی دەنگسازی ناوێک کە ئەلفی تێدا بوو حەز دەکا «اوە» ی بۆ بەکاربێت نەک «اوا» خۆشە بگوترێ: ماستاوە، تۆبزاوا. بەڵام لێرەشدا هەموو جاران دەستوورەکە پێڕەوی ناکرێ.

پاشگری «اوا، اوە» ئاوەدانی دەگەیەنێ و لە دەقی خۆیدا دەمێنێتەوە. لەوانەیە شوێنێکی لەکلەک یاخود چەقەڵی زۆر بێ پێی بگوترێ لەکلەکەوە، چەقەڵەوە. لە بنەڕەتەدا ئەو ئاوەدانییە گوتراوە کە مرۆ بنیاتی نابێ.

پاشگری «انە» دوو واتای لەیەکدی جودا دەبەخشێت یەکیان لە وشەکانی: ڕۆژانە، مانگانە، جەژنانە، سوورانە... دا نرخ، کرێ ڕادەگەیەنێ و ناوی عادەتین. جاران حکومەت باجی جۆراوجۆری دەستاند وەک: «ڕەزانە، مەڕانە، کەرانە (بارانەشی پێ دەگوترا، باجێک بوو لەبری هەر وڵاغێکی هاتبایە شار و باری پێوە بایە وەردەگیرا)، پووشانە...

لە باوکی خۆمم بیستووە دەیگوت، لە سەردەمی عوسمانلی باجی ڕەزانە وەها قورس بوو بەسەر ڕەزەوانان ناچاری کردن واز لە کەسبەکە بهێنن، تەنها لە ڕێزە شاخی پیرمەم کە درێژدەبێتەوە بۆ باواجی و چنارۆک و هەیبەسوڵتان هەتا سەر بە زێی کۆیەوە دەنێ پێنج هەزار ڕەز وێران بوو.

«سوورانە» سوور بە واتای «شادی، خۆشی» یەوە هاتووە نەک ڕەنگی سوور. حاجی قادر فەرموویەتی:

تەماعی سووری نەبێ کەس لە ژێر چادری شین

ئەم پاشگرە خۆی لە خۆیدا وەها بە پێزە نایەوێ یارمەتی بدرێت. هەر کرێیک و نرخێکی لەو بووارانەوە وەربگیرێن «انە» ی بۆ دەست دەدات. «سنوية» ی ئۆتۆمۆبێل «ساڵانە» کەی دێرینی کوردییە «ئەسنافانە» بۆ هەموو باجێکی لە خاوەن کەسب و هونەر و پیشەیێک وەربگیرێ پڕ بە پێستییەتی. «داهاتانە» بە تەواوی «ضريبة الدخل» دەگرێتەوە. تا ئێستا بە «ضريبة العقار» دەگوترێ «ئەملاکانە». وا بزانم «باج» بەو شتە دەڵێن کە زاراوەی «رسم» ی بۆ ڕۆییشتووە وەک «رسم الدخل، رسم المشاركه» هەرچی «ضريبة» یە ڕەنگە «هەستە» ی بۆ دەست بدات.

«انه» ی دووەم ئاوەڵکار دروست دەکات وەکوو: ژنانە، کوڕانە، پیرانە، کوردانە... بە واتای: وەکوو ژن، وەکوو کوڕ، وەکوو پیر... کە دەڵێی جلکی ژنانە بە ڕووالەت ئاوەڵناوە. بەڵام لە ڕاستیدا وشەی جلک واتای «پۆشاک، لە پۆشینەوە» دەبەخشێت. هەر وەک کە دەڵێی شایی دزەییانە «هەڵپەڕین» ی تێدا دەخوێنرێتەوە. تۆ بێنە ئەو وشانەی «ژنانە، دزەییانە، پیرانە...» بخەرە جێگەی ناوێک کە لە سەرەتای ڕستەدا دێت دەبینی دەست نادەن. هەروەها ناشێ ببن بە «موصوف» ناشبنە وصفی شتێک واتای فیعلی تێدا نەبێ. ناگوترێ ترێی مەردانە، بەردی مندالانە، سەرتاشی خزمانە... دەتوانی بڵێی تاجی شاهانە چونکە لەسەر دەندرێ بالام ناگوترێ کەللەسەری شاهانە...

بە زاراوە «بەردە عازەبانە» ڕۆییشتووە کە جحێلان هێزی خۆیانی پێ تاقی دەکەنەوە. نەگوتراوە «بەردە پیرانە، بەردە مندالانە، بەردە حکومەتانە...» دەڵێی «مندالانە جوولایەوە»، «پیاوانە هاتە پێش». نایەتە بیرەوە زاراوە لە ئاوەڵکاری ئەوتۆیی دروست ببێ.

پاشگری «چک» لە وشەی «فرچک، قونچک، گوێچک، پێچک...» دا هەرچەند لە ڕووالەتدا جۆرێک چووک کردنەوە دەبەخشێ بەلام وابزانم بەلای کەمایەتیدا ناچێتەوە چونکە بە وورد بوونەوە لە واتای ئەو وشانە و هی دیکەش هەست بە ئاشکرایی دەکرێ. «گوێ، پێ» وەکوو بۆرە پیاون سەرنج ڕاناکێشن بەلام پێچکی پاچە و گیپە بە دیارەوەیە هەروەهاش گوێچک دیارترە لە گوێ. قونچک ئەو «چک» ەی پێوە نەبێ نادیترێ. «فرچک پێوەگرتن» پتر مەبەست ڕوون دەکاتەوە. ئەم «فر» ە لە فۆرمی ئێستاکەیدا واتای بەرەو زیادی و نما کردنی هەیە وەک کە لە فراژی، فراژوو بووندا دەردەکەوێ. «فرە» ش هەر ڕێژەیێکی «فراژ؟» لە کۆندا شکڵ و واتای جوداوازی لەگەڵ ئێستاکەیدا هەبووە. لە لاپەڕە ٤١٢ کتێبی «مزدیسنا و ادب پارسی – دەخوێندرێتەوە مەزدەیەسنا...» – دانانی محمد معین – لە شی کردنەوەی «فرایزدی» دەڵێ: فر، فره، فرکیانی، ورج، ورجاوند لە ئاڤێستادا «xvareno, warenah» بووە «خڤەرنە، خڤەرنوو». لە پەهلەوی بۆتە «خڤەررە» لە ئەرمەنی گوتوویانە «پەر». لە ئێرانی کۆن «هڤەرنە» بووە. بە کورتی دەڵێم واتای وشەکە بە ئاڵوگۆڕ بۆتە «فر، خوره، شکوه، جلال» بە پێی لێکدانەوەی زاناکانی ئەورووپا. دیارە لە هڤەرنە و خڤەرنەوە بۆتە «فر». کوردییەکەی لە وشەی «بێفەڕ» دا وەک خۆی ماوەتەوە. دەڵێن: «فەڕت بزر بێ» ... فر، فره، فرەوان یەک ڕیشەن هەرچەند «فرەوان» نەختێک بۆ «هڤەرنە» نزیک بۆتەوە. «فرەوان» خۆی ئاوڵناوە نابێ یەکسەر لە «فرە» وە هاتبێ چونکە «فرە» ش ئاوەڵناوە. پێ دەچێ شێوەی کۆنی پاراستبێ یان لە «فر» ەوە هاتبێ بە واتای ئەو «شکۆهـ» ـەی کە گوتمان. لە «شکۆهـ» یش زۆرییەکەی بە مەبەست گرتووە. وەک «باغەوان» بریتییە لە «باغ + ە + وان» ئەمیش بریتییە لە «فر + ە + وان». کەواتە «فرچک پێوە گرتن» جێی خۆیەتی هێمای هەبێ بۆ ئەو نمایەی لە ساوادا خۆی دەنوێنێ. دیارە نمایەکی لە ساواییدا بێت لە قەدەر ساوا دەبێ. ئەو «چک» ـەش دەری دەخات پاشگری «چک» – «فر» – دەباتەوە بۆ ساوایی چونکە سەرەتای دەرکەوتنی ڕادەگەیەنێ کە دەکاتەوە تەمەنی مندال. «بنچک» ئاشکرایە کە «بن» ێکی شرایەوە دەرکەوتووە بەلام بە بچووکی، بە پێی باوەڕم ئەم «چک» ـە لە «فرچک» و «بنچک» دژ دەوەستێ بەرانبەر «چک» ی «ئاوچک کردن» و وشەکە دەباتەوە ڕیزی ئەو وشانەی پێیان دەڵێین «اضداد» واتە دوو واتای دژ بە یەکدی ڕادەگەیەنن بەلام تاڕادەیێک «ئاوچک کردن» یش دەرکەوتنێکی تێدایە کە وشک بوونیەتی. یەکێک لەو «اضداد» انەی کوردی وشەی «هیچ» ـە کە بلێی فلانە هیچە – فلانە هیچ نییە، لە سەلب و ئیجابدا یەک واتای هەیە.

که دەڵێین «گورچکی دەرپەڕی» دەرکەوتنەکە لە «دەرپەڕین» ـەکە خۆ دەنوێنێ... بەڵام دەشێ «گورج» بنەڕەت بێ ئەوسا «ک» ی تەنهای پێوە دەبێ.

لەو وشە فارسییانەی هێنامەوە «ورج» – «ورجاوند» کە دەخوێندرێنەوە «وەرج» – «وەرجاوەند» بریتین لە «بەرج» – «بەرجەوەند» ی کوردی کە بۆتە «بەرژەوەند». «بەرج» هەرماوە وەک دەڵێین: هەزار دیناریشی تێ بچێ هەر بەرجە، واتە مەسڵەحەتە. «بەرج» ئاوەڵناوە، «بەرژەوەند» بۆتە ناوی مەعنا تومەز «فر، فرە، بەرج، بەژەوەند» هەمووی لە یەک ڕیشەن.

لە ڕووی زاراوەسازییەوە دەشێ «چک» لەو بارانەدا کەوا بێمەبەست شتێک دەرکەوێ بەکار بێت، وەک کە بڵێین «بەرچک» بۆ بەرهەمێکی یا ئاکامێکی چاوەڕوان نەکراو لە کیمیا... لە جەبر... لە کارەبا... دا دەرکەوێ. «هەڵەچک» ئەو هەڵەیەیە لە خۆوە دەردەکەوێ.

لەم لێکدانەوەیەدا دەگەمە ئەو باوەڕە کە ڕووەکی فریز، فریزوو (لە سلێمانی و شوێنی دیکەش پێی دەڵێن چیم) ئەو «فر» ە ی بۆیە پێوەیە چونکە ڕووەکێکە زۆر بە خێرایی دەتەنێتەوە. هەروەها وشەی «بەرۆچک – بەر بەرۆچک» لە وشەی «بەرۆژچک – بەر بەرۆژچک» ەوە هاتووە نەک وەک جاران دەم گوت لە «بەرۆژک» ەوە گۆڕاوە. ئەوسا بیرم لە دەوری پاشگری «چک» نە کردبۆوە کە ئاشکرایی دەبەخشێ.

جوداوازی نێوان ئاشکرایی «چک» و ئاشکرایی «دەن» ئەوەیە هی «دەن» وەنییە تازە پەیدا ببێ، هەرچی ئاشکرایی «چک» ـە پەیدا دەبێ، تەنانەت لە «بەرۆچک» دا دیاربوونەکە بەندە بە ڕۆژەکی زستانەی هەوری نەبێ. نە بە شەو نە لە غەیری زستان نە لە زستاندا سبەینان «بەرۆچک» پەیدایە.

پاشگری «گ» ماندوومان دەکات. سەیری ئەم وشانە بکە:

مەرگ – مەرد

بەرگ – بەرد

ڕەنگ – ڕەند

«مەرگ» خۆی بە واتای مردنە. لە «ئەمەرداد» ئەم ڕاستییەمان باس کرد کە بریتییە لە «بێمەرگ». «داد» یش بە واتای بەخشینە کە ئیتر تێکڕای وشەی «ئەمەرداد» دەبێتە بەخشینی بێبڕانەوە. دیارە دەنگی «گ» بە دوا «مەر» دا تەئکیدی واتای مردنی کردۆتەوە. بابڵێین خەستی کردۆتەوە. بەرانبەر «مەرگ» – «مەرد» واتای هەڵگەڕاوەتەوە لە «مردن» ـەوە بۆ زیندووەتییەکی چالاک. ئایە دەنگی «د» واتاکەی هەڵگێڕایەوە یاخود ڕواڵەتێکی ڕێکەوتە؟ ئەگەر ڕێکەوتبێ ئەدی چ بکەین لەگەڵ «بەرگ» و «بەرد» دا. «بەرگ» لە واتایەکیدا «پەلکی درەخت» دەبەخشێ کە شتێکی زیندووە، کەچی «بەرد» مردووە. «ڕەنگ» ڕوواڵەتە و بێگیانە، «ڕەند» گیانلەبەرێکی چالاکیشە.

«دەنگ»، «زەنگ»: یەکیان ئەوی دیکە شی دەکاتەوە. «زەنگ» بریتییە لە لەرانەوەی دەنگێکی وەک «زەن» بێت. پاشگری «گ» کردی بە ناوی ئالەت. «دەنگ» لەبەر تیشکی «زەنگ» دا هەر دەڵێ ئەویش پاشگری «گ» هات و بە جۆرە دەنگێکەوە نووسا و کردی بە ناو بۆ هەموو دەنگێک. کە دەڵێی: تەقە، ڕەقە، خشپە، ترپە، تەپە، گرمە... هەریەکە دەنگێکی دیاریکراو بەدەستەوە دەدەن. هەرچی «دەنگ» ـە شتێکی لێ دەبیسیت نابردرێتەوە بۆ سەرچاوەیێکی ئاشکرا. «دەنگەدەنگ» نە تەقەیە نە ڕەقە، نە لرمە،

نە تەپە، نە شلّپە، نە گرمە، نە شرقە، نە ترقە. دەنگەکان کە تێکەڵ دەبن لە دوورەوە نەبزێکی وەکوو «دەن، دەن، دەن» پێک دەهێنن.

«ورگ» کە پاشگرەکەی لێ بکەیتەوە دەمێنێتەوە «ور». زۆر بە سەیری «ورە بەردان» کە لەگەڵ «ورگ» یەک ڕیشەن، ئەو بێهێزییە بەدەستەوە دەدات کە لە سەرەتاوە هێزەکە «ورگ» پەیدای کردبوو. «ورە بەردان» بە بەریەوە هەیە «ورگ» یش بەرەڵا بکات. هەرچی «وزە» یە چ هێمای بۆ «ورگ» ناچێتیەوە. جا ئەگەر «ورگ» لە واتادا شوێنی «ورە» بێت جێی خۆیەتی چونکە عەنباری خواردنە، خواردنیش دایکی ورە و هێزە. لەهجە هەیە دەڵێ: «هوورگ». لەو لەهجەیەدا: «ورە» ش «هوورە» یە.

«ورد» پێوەندی بە «ور» ی «ورگ» ـەوە نییە، چونکە لە بنەڕەتدا «خورد» – «هورد» ە. «ورچ» یش لە «هەرس» – «خەرس» دوە هاتووە. هەیشە دەڵێ: «هورچ» – «حورچ».

«چەنگ» و «چەنبۆڵە» تێمان دەگەیەنن کە «گ» بەدوا «چەن» دا هاتووە بەڵام «چەنگ – چەند»، «بەنگ – بەند»، «سەنگ – سەند» بیردۆزییان لێ هەڵ ناستێ، یاخود بابڵێم من شتێکیان لێ هەڵناکرێنم، تا ڕادەیێک دەشێ «سەنگ» دژوەستانێکی هەبێ لەگەڵ «سەند» ە بەفردا چونکە «سەند» سووکە، ئەمما «بەنگ» خەڵق «بەند» دەکات. تۆ بڵێی لێرەدا ئاخێوەری کورد ویستی ڕەفتارێکی دەگمەن لەگەڵ وشەدا بکات؟ یاخود دالی «بەند» بنەڕەتییە؟

«چەنگ» و «چەند» یش بێسەروشوێن دەمێننەوە.

«هەنگ» و «هەنگوین» هێندەی «ماست» و «ماستاو» خزمن بەڵام «هەنگ» خۆی پێویستی هەیە بە شی کردنەوە. لێرە بە پێشەوە گوتوومە لە کوردیدا «هەن» پێشگرێکە بە واتای شیرنایی و تامی خۆش دێت، لە فارسیدا «ئەن» بە دەقی کۆنی ماوەتەوە، لە کوردیشدا وشە هەن وەک «ئەنگوتک» دەنگی هەمزە تێیدا بەردەوامە. لە «هەنگ» دا پاشگری «گ» بەو «هەن» ـەوە نووساوە و ئالەتی شیرنایی کە «هەنگ» ـەکەیە دروست بووە.

«شەن» و «شەنگ» لە یەکدی نزیکن، دەنگی «گ» هێندێکی قۆزی و ڕێکی خستۆتە سەر «شەن».

لەم درێژەیەڕا دیارە پاشگری «گ» هەرجارە بە پێی دەست دانی وشە واتا هەڵ دێنێ: «مەر – مردن» ی خەستتر کردەوە. «هەن» ی شیرنایی کردە «مگس نحل – مێشی هەنگوین» ورەی کرد بە مەخزەنی هێز. ڕێم هەبێ لە «مژ» دوە «مژگ» هەڵدەنێم و دەڵێم: ئەم مەمەیە مژگی خۆشترە لەوی دیکە. دەڵێم: داربەڕوو لە دارمازوو بڕگ لووسترە. دەڵێم: توانگی شێر شان و ملیەتی. ڕێم هەبێ پێوانەیێکی تێهەڵکێش دەکەم و دەڵێم: پێشتر ڕوونم کردەوە کە «هەناسە» بریتییە لە «هەن + اسە» بە واتای هەواخۆر، بە پێی ڕۆشنایی لە ئاڤێستاوە بۆ وشەکە هات. «هەن» کە بە ئەسڵ «ئەن» بووە و بە واتای «نفس – هەوا هەڵمشتن» سێت هەر خۆیەتی لە وشەی «هەناو» دا دەردەکەوێتەوە. «هەن + او» بە واتای «جێگەی هەن» وەک کە دەڵێی «جێگەی هاراو» ئەو «او» ە تێیدا پاشگری سەر بە جێگەیە. ئنجا چ دەبێ بە «غلصم» ی ماسی بڵێین «هەنگ»؟ ئەگەر ترسی تێکەڵبوون لەگەڵ «هەنگ» ی «هەنگوین» ڕێمان لێ ببەستێ دەتوانین بڵێین «هەنگە» بە واتای ئامێری هەناسە.

«زوورگ» بە بەرزاییێک دەڵێن ناگاتە ڕادەی کێو، بەڵام وەکوو کێو لە درێژایی بە کێشەیە، زووریشە نەک نەرم. دەشێ زاراوەی «خۆڵگ» بۆ ئەو گرد و تەپۆڵکە و بانوانە داتاشین کە لە خۆڵ پێک هاتبن. دەڵێی: ئەم گردە خۆڵگە بەڵام ناگوترێ ئەم گردە زوورگە چونکە درێژەی نییە. دەبێ بڵێین «زوورگی» یە.

گۆیژه زووره بەڵام له زوورگ بەرزتره، ئەویش چیایێکی زوورگییه، خۆڵگ نییه.

پاشگری «گ» سنوور بۆ بەکار هێنانی داناندرێ. چ له ناو چ له فیعل، ئەوه نەبێ که ناشێ به ناقۆڵایی لەکار بێت و له دەستووراتی زاراوەی لادابێ. تەنانەت دەشێ به پاشگریشەوه بلکێت. به نموونه: وشەی «ڕەش» دەبێته «ڕەشان» ئەمیشیان دەبێته «ڕەشانگ». ئەمه دەڵێم ئاگایشم لەوه هەیه که بگوترێ به چ مەعلووم سەرلەبەری «انگ» پاشگر نییه؟ پرسیارەکەش بێجێ نییه. بەڵام ساغ کردنەوەی سۆراغێکی بیندرێژی دەوێ چونکه دەبێ ژمارییێکی ئەو پاشگرانه تاقی بکرێنەوه، ئاخۆ به پاشگرەوه دەلکێن یان نا. با ئەم پرسیاره جارێ بمێنێ. هەر ئەوەنده دەڵێم پاشگری «ی» ناوی مەعنا دەچێته دوای ئەو ئاوڵناوانەی پاشگریان پێوەیه وەکوو:

پارەدار – پارەداری

دەرگەوان – دەرگەوانی

خوێندەوار – خوێندەواری

پاشگری «ک» به زاهیر بۆ چووک کردنەوه بێت بەڵام ڕاستییەکەی ئەویه که چووک کردنەوه له پلەی دووەممدا دێت. تۆ که له وشەی «دار» – «دارک» دادەڕێژیت مەبەستت شتێکی تایبەتییه نەک داری بچووک. «دارۆکه» داری بچووکه. «دارک» هەرچەند بچووکتره له «دار» بەڵام «دارۆکه» نییه. «پووشک» یش «پووشۆکه» نییه.

له «دەست» وشەی «دەستک» – بۆته «دەسک» – دادەڕێژین که شتێکه هەر ئەوەنده پێوەندییەی به «دەست» ـەوه هەیه که جێگەی له قولەمی دەستدا دەبێتەوه...

به بۆنەی هاتنی نموونەی «دەستک» دەڵم پاشگرێک هەیه «تک» لەوانەیه ناوناوه لەگەڵ «ک» بگیرسێن و فەرقیان پێ نەکرێ هەروەک تازه له «دەسک – دەستک» تووشیان هاتین.

له وشەکانی: نێرتک، شوورتک، مۆرتک، عەشیرەتی مەنتک، فرتک بەستن... دا پاشگری «تک» هەیه. تێشیاندا هەیه وەک: «نێرک»، «مۆرک»، «شوورک» له هەردوو فۆرمدا یەک واتا دەبەخشن. دەبێ بڵێین دەنگی «ت» تێیاندا قرتاوه یاخود بێلزوم هاتبوه ناوەوه و ڕەوییەوه. له «دەسک» دا چونکه به ئەسڵ وشەکه «دەست» ـه، دیاره قرتانی تێدا بووه.

ئنجا لەمەوه دەبێ بڵێین هەر وشەیێکی کۆتایی به «ت» هاتبێت تەنها پاشگری «ک» بەخۆیەوه دەگرێت. به نموونه: ئەگەر له «خەست» ـەوه «خەستک» مان دارشت دیاره «ک» مان پێوه ناوه. ئەم «خەستک» ـه دەست دەدات بۆ هەموو شلێکی مەیلەو پەیت بووبێتەوه بایی ئەوەی نەڕژێ. له ئاخاوتندا دەگوترێ: ئاوه تەماتەکه ماستۆکی بووه. خەستک تێرتره له ماستۆکی. زاراوەی «هلامي» له کیمیادا دێت. «هلامي» خەستکه.

وشەی «کورک» لەوەوه هاتووه که دەنگی مریشک له کورک بووندا وەک دەنگی «کور» دێنه بەر گوێ. لەمیاندا پاشگری «ک» خاوەنێکی دروست کرد بۆ وشه بنەڕەتییەکه.

بەکارهێنانی پاشگری «ک» دەستووری قەراردادەی بۆ ڕەچاو ناکرێ وەک بۆ «چک، دن، ار...» ڕەچاو کرا چونکه یەخەی هەموو بابەتێک دەگرێ و به هەموو ڕووداواندا واتا گۆڕی دەکات. تۆ سەیری له «شل» وشەی «شلک» پەیدا بوو که ئەویش ئاوەڵناوه بەڵام له ئاوەوه بۆ غەیری ئاو ڕۆیی. ئەمجار «شلکه» وەک

که دەڵێی «دەرگا کە شلکە دەکات لەوانەیە بێ کلیل بکرێتەوە» بوو بە ناوی مەعنا. لێرەدا تووشی وشەیێک هاتین دوو پاشگری بە دواوەیە...

لە زۆر وشەدا، چ بە پاشگری «ک» ەوە بێت و چ هی دیکە، چونکە لەبەر بێ نووسین دەقی کۆنی نەپارێزراوە، نازانین پاشگر بە چییەوە بەند بووە. «ئەنگوتک» یەک لەوانەیە کە نازانین «تک» یاخود «ک» ی پێوە لکاوە چونکە مەعلووم نییە ئەو هێندەی لە ئەسڵە وشەکە ماوەتاوە ئایا «گو» یان «گوت» ە (پێشتر گوتمان «ئەن، هەن» پێشگری شیرنایی و خۆشایین). ئایا پاشگری «تک» ی پێوەیە یاخود. وشەی سادەیە و «ک» تێیدا بنەڕەتییە. (لە تەمووزی ۱۹۸۷ زانیم «گوت» لە هەندێ لەهجەی کوردی واتای «تۆپ» دەبەخشێ).

لە «پشک» دا چونکە خەڵق دەڵێ: پشم بدە، کوا پشی من؟ دیارە «ک» تێیدا پاشگرە. ئایا ئەی خوێنەر وشەی «سەلک» لەوەدا کە دەڵێین «سەلکوبنک، سەلکە پیاز» بە واتای «سەر» دێت چۆناوچۆنی دەنگی «ر» ی گۆڕا بە «ل» ؟ من وەهای بۆ دەچم، بۆچوونەکەشم بە قیاس لە «گوێچک، پێچک» ەوە دێت «سەلک» بە ئەسڵ «سەرچک» بووە. دەبێ گوترابێ: گوێچک و پێچک و سەرچک بەڵام لە «سەرچک» دا هەست بە قورسایی کراوە و وەکوو سەدان وشەی دیکە گۆڕاوە بۆ ئەو بارە. واشبزانم دوای گۆڕانی بۆ «سەلک» ئنجا لەگەڵ «بنک» دا هاتووە نەک لە سەرەتاوە چونکە «سەرک و بنک» قورساییان تێدا نییە. ئەدی بۆچی «سەرک و بنک» رەش بوونەوە هەر مایەوە «سەلک و بنک» ؟ وەها بزانم لە «سەرچک، سەلک» دا ئەو زەقاییەی باسم کرد خۆ رەپێش دەکات وەک هەستیش دەکەین ئەوەی «سەلک» ە لە «سەلک و بنک» دا ئەویان بەرچاوە. دیارە «سەلک» بۆ ئەو منداڵانەیە کە لە چاو «بنک» ەکاندا ئاشکراترن. ئنجا وەکوو پێشینانیش بە دوا ئەم بۆچوونەمدا بڵێم: والله اعلم.

پاشگری «ی» نیسبەت بوواری بەکارهێنانی دیارە و لزومی بە مامۆسایی من نییە بەڵام دەبێ ئەوەندە بڵێم، وشە هەن ئەم «ی» ی نیسبەتیان تێدا بۆتە بەشی بنەڕەتی. لە هەموو بەرچاوتر وشەی «کانی» بە واتای سەرچاوەی ئاوە. کانی بریتییە لە «کان +ی» چونکە ئاوەکەی لە کانەوە دەردەقوڵێت، وەکوو ئاوی حەوز و جۆگە نییە لە دوورەوە بۆی بێت. لەهجە هەیە دەڵێ «کانوو» لەوێشدا «کان» دەنگی «و» ی فاعلییەت یاخود صفەتی فاعیلی بە دووادا هاتووە وەک کە لە «سەروو، ماندوو، رۆیشتوو، ئیروو...» دا دەورەکەی ئاشکرایە. لە «بان» کە هاوکێشی «کان» و وەک ئەو ناوی ماددییە «بانوو» داڕێژراوە بەو پاشگرەی «و». وشەی «دیاری» ش پاشگری «ی» نیسبەتی پێوەیە ئنجا «دییار، دیار» ئاخۆ «دیار» ی عەرەبییە یاخود «دیار» ەکەی کوردییە لەو رووەوە هاتوە کە کابرای خاوەن دیاری لە بزرییەوە دیار دەکەوێتەوە. رەنگە هەر ئەمەیش راست بێ.

لە زمانی کوردیدا ئەگەر «ی» ی نیسبەت چووە دووای ناوی میللەت یاخود عەشیرەت دەلالەتی زمان و عادەت و نەریت و پۆشاک و خۆراک و دەستووراتی کۆمەڵایەتی دەبێت. کەسێکی وەپاڵ میللەت یاخود عەشیرەت یاخود دین بدرێت «ی» نیسبەتی بۆ بەکار نایەت دەڵێی: دارا کوردە، گوڵێ بڵباسە، قریاقۆس گاورە.

بەندی «دین» نەختێک خلیسکاوییە. کوردەواری لە ماوەی ۱۳۰۰ساڵدا کە خۆی مسڵمان بووە هەر جولەکە و دیان «گاوور» ی بە دەوری خۆیەوە دیتووە ئیتر بە خۆی گوتووە مسڵمان و بە ئەوانیشی گوتووە گاوور «دیان» و جوو یاخود جولەکە.

هەر دینێکی بە ناوی پێغەمبەرەکەیەوە هەڵ درابێتەوە «ی» نیسبەتی پێوە لکاندووە هەروەک بە مەزهەبەکانی خۆشیەوە لکاندووە «حەنەفی، شافیعی... » تەنانەت گوتووەتی «محەمەدی» لە بری مسڵمان یاخود عیسایی مووسایی... ئەمیش بە بڕیاری مەنتیقە. چونکە ناشێ بگوترێ فڵانەکەس عیسایە یاخود مووسایە یاخود زەردەشتە. یەک تێبینی بچووک لێرەدا هەڵدەستێ:

دەگوترێ: فڵان یەزیدی یاخود ئێزیدییە دەشێ هەروەهاش بگوترێ. بەڵام نەدەبوو بگوترێ داسنییە چونکە وشەی «داسن» وەکوو ئیسلام ناوی عەقیدەکەیە. بەشی یەکەمی «دا» لە «دیو» ەوە هاتووە کەوا بەر لە هاتنی زەردەشت بە خوا و هێزی چاکە گوتراوە. «زیوس» و کەرتی «جو» لە «جوپیتەر» لەگەڵ «دیو» یەک ڕیشەن هەمووی بە واتای خوا. «جوپیتەر» دەکاتەوە «خوا + باوک: پیتەر، پدەر، father یەک شتن... » کەرتی «سن» لە «داسنی» وەک دێتەوە بەر یادم لە وشەی «یەسنە» بە واتای «پەرستن» ەوە هاتووە...

ئنجا لێرەدا هەر دەڵێی کوردەواری مامڵەتی مەزهەبەکانی لەگەڵ «داسنی» دا کردووە نەک دیان و جوو. بە هەمە حاڵ «بادینان» کە جیرانی داسنییە ئەویش لە «بەدینان – بیە دینان» ەوە هاتووە کە وەختی خۆی بە کۆمەڵەی زەردەشتیان گوتراوە بە واتای «دین چاکان». وشەی «دین» لە ئاڤێستادا «دەئینە» بووە – لاپەڕە ٣ لە فرهنگ ایران باستان ناوبراو – ئەم باسانە بە درێژی لە لایەن زاناکانی ئەوروپاوە شی کراونەتەوە.

بێینە سەر حیسابی حیزبە سیاسییەکان. کوردی لە مەسەلەی حیزبایەتییدا چاولێکەری غەیری خۆی کردووە چونکە لە کۆندا نە سیاسەتی زانیوە نە هیچ مامڵەتی لەگەڵ حیزبایەتیدا بووە هەتا دەستووری نیسبەتی بە پێی دەقی مێژوویی لێ نەکاربهێنێ. وەک کە لە خەڵقی بیست ئەویش گوتی: پارتی، بەعسی، وەتەنی، دیمۆقراتی... هتد ڕاستییەکەی ناوناوە دەبیەین خەڵق دەڵێن: فڵان پارتە لەوەشدا دەچنەوە بۆ لای: فڵان ئیسلامە، دیانە... ئەمە دەڵێن ناشزانن «پارتی» بێ دەست لێ دان لە party ڕۆژاواوە وەرگیراوە و «ی» کەی بنەڕەتییە. خەیاڵیان بۆ ئەوە دەڕوات کە ئەم «ی» ە بە «پارت» ەوە لکاوە ئیتر هی نیسبەت بێت یاخود هی ناوی مەعنا. لەمەوە کە دەڵێن پارتە بەلای خۆیانەوە حیزبەکەی «پارتی» دەدەنەوە بە خاوەنەکەی وەک کە بڵێی فڵان جوانە «جوان» دەدەیتەوە بە فڵان. ڕێشی تێ دەچێ وەها بزانن «ی» لە کۆتایی «پارتی دیمۆکراتی کوردستان» دا هی «اضافە» بێت وەک کە دەڵێی: دەشتی قەراجی مەخموور. ئیتر چۆن دەشت لەو «ی» ە ڕزگار دەبێ «پارت» یش لێی ڕزگار دەبێ.

لە موناسەبەدا دەڵێم، وەهای بۆ دەچم هەروەک «پەلیک» لە کوردیدا وەکوو «نزدیک. تاریک» لە فارسی و کوردیدا پاشگرە ئەسڵیەکەی «یک» ی نیسبەتیان پێوەیە، هەروەها «باریک، خەریک» یش هەمان پاشگریان پێوە ماوە بەڵام تا ئێستا نەگەیشتمە ئەو وشانەی دەقی کۆنیان بنەڕەتی «بار، خەر» بووبێت. ڕابەرم لەم بۆچوونەمدا زەوقی زمانناسی و فۆرمی وشەکان و نموونەی زیندووە.

پاشگری «و» کە پێکهێنەری کارا «فاعل» یاخود وصفی کارایە پاشگرێکی بە بڕشتی فەرهەنگە. لەگەڵ کاردا کارا و لەگەڵ ناودا وصفی کارا پێک دەهێنێ. لە نووسیندا کە بە دوو «و» دەنووسرێت بایەخێکی زمانزانی یان فۆنەتیکی یان زاراوەسازی و وشەڕۆنانی نییە چونکە لە ڕێنووسدا وەها خۆش هات لە نووسەران کە بە دوو پیتی بنووسن، لەمەشدا دژی سروشتی دەنگ ڕۆیشتن چونکە، ئاخاوتن ئاگادار نییە لەوەی نووسەری کورد لە بری کورتە بزوێنێک یەک «و» و لە بری دەنگی تەواوی بزوێنەکە

دوو «و» دادەنێت: دەنگەکە لە «ماندوو، ژووروو، پێشوو، برزوو، بیانوو...» یەک دەنگە وەک لە ماندوودا «م ا ن» یش یەک دەنگن. بە داخەوە بەدیهییەش لە ئاست عاتیفە و چاولێکەری و کوردەغیرەتیدا تەماوی، بەڵکوو، خەفە دەبێ.

پێشتر بەر لە چەند ساڵێک، گوتوومە، نووسیومە کە واوی دوای کاری تێنەپەڕ واوی کارایە: نووستوو، ڕۆیشتوو، هەڵستاو (لزوم بە دوو واو نەما) فڕیو (لزوم بە دو واو نەما)، چوو (دەبوو سێ واو بێت) هەموویان ناوی کارا «اسم فاعل» ن. بەڵام لە فۆرمی ئەوتۆیدا ڕێژەیێکی لە کاری تێپەڕ وەربگیرێ جێی ئیشکالە بە نموونە: کە بڵێین «گورگ خواردوو» وەلای ناوی بەرکار «اسم مفعول» دا دەچێتەوە. کە بڵێین «تەڵاق خواردوو» وەلای ناوی کارادا دەچێتەوە. هەڵبەت دەزانین تەڵاق شت ناخوات بۆیە بوو خۆی خوراو دەرچوو بەڵام ئەم زانینە لە مێشکی من و تۆدا زەنەی کرد. وشەی «خواردوو» دەورێکی تێیدا نەبوو. «گورگ خواردوو» دەشێ هەڵگێڕدرێتەوە وەلای ناوی کارادا کە بێین پڵینگێکی گورگی خواردبێ بە «گورگ خوار دوو» ی ناوبهێنین. جا ئەگەر مەڕێکی گورگ خواردبێتی بە گورگ خواردووی دابنێین وشەکە ناوی بەرکارە. ئەگەر پڵینگێکی گورگی خواردبێت بە گورگ خواردوو دابندرێت وشەکە ناوی کارایە.

کە دەڵێی: خواردوومە، کردووتانە، کردووتە... هەروەها خواردووەتم، کردووەتتان، کردووەتت، بیستووەتمان ئایا وشەکە وەها ڕادەگەیەنێ کە من خواردووی ئەوم و ناوی کارا دەردەچێت؟ یاخود وەها ڕادەگەیەنێ کە شتێک خواراوی منە و ناوی بەرکار دەردەچێت. کە دەڵێی: نانم خواردووە ئایا تۆ خواردووی نانیت یان نان خوراوی تۆیە؟ کێ دەڵێ بە پێی داڕشتنی ڕستەی باری کارایی، بەرکاری وشەکە ناگۆڕێ؟ ڕەنگە لە ڕستەی «من خواردوومە»، خواردوو کارا بێت. لە ڕستەی «نانم خواردووە» دا بەرکار بێت.

دەمەوێ بە خوێنەر بڵێم پرسیارەکە کێشەی بە دواوەیە. ئێمە پێشتر لە بەشی یەکەمی ئەم نووسینەدا تووشی نموونەی ئەوتۆ هاتین کە پاشگری «ە» – دەنگی فەتحەی عەرەبی – جارێکیان لە وشەی «خواردە» دا کارای دروست کرد جارێکیشیان لە «کوشتە» دا بەرکار. زمان دەربوونەی زۆرن چونکە تەرجومانی هۆشی مرۆیە کە هەزارویەک دەرگە و دۆڵابی هەیە. گوتەن «منطق – گوتەن» ی زمان جودایە لە گوتەنی فیزیا و کیمیا بگرە لە گوتەنی ئەرەستۆش چونکە پاش ئەوەی لە تەرجەمەی هۆشەوە دەستوور و یاسای بۆ خۆی داڕشت، سەربەخۆیی پەیدا دەکات وەک کە «هونەر» ڕەگی داکوتا لەوە دەردەچێ بە سادەیی سروشت بداتەوە یاخود بە ڕچەی هۆش و گوتەنی ڕەسمیدا بڕوات.

بە هەمەحاڵ پاشگری «و» چالاک و زیندووە، گرێ و گاڵێکی دروستیشی بکات لەو چالاکییەوە دێت. لە هەندێ وشەدا وەکوو: ئیروو، پشوو، داسوو... نازانین پاشگرەکە بە چییەوە بەندە چونکە بێ ئەو پاشگرە واتا نامێنێ. لە وشەی «داسوو» دا کە «داس» دەمێنێتەوە بە ڕێکەوت واتا هەیە چونکە پێوەندی داس بە داسووەوە نییە. داسوو برژۆڵەی گوڵەگەنم و جۆیە کە قرژ دەوەستێ.

پشوو بنەڕەتەکەی دیار نییە بەڵام دەگوترێ: فلان پەست بوو پیشی خواردەوە. وابزانم مەبەستیش لە پیش خواردنەوەدا هەناسەی قووڵ بەرەوژوورەوە بردنە. ئنجا ئەگەر «پیش» بنەڕەت بێت بە سووان بۆتە پشوو.

دیاردەیێکی سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە لەو وشانەی زەرف یاخود ناوی زەرفن تەنها وشەکانی: سەر،

خوار، ژێر، دەر، پێش، پاش ئەم پاشگرە بە خۆیانەوە دەگرن و لە واتای خۆیاندا وشەی داڕێژراو دروست دەکەن. سەروو، ژێروو، خواروو صیفەتی کاران. دەروو ناوی جێگایە. پێشوو ڕەنگە صیفەت بێت «سابق...» ڕەنگیشە وەکوو پاشوو بە واتای ئەندامی ولاغ بێت. وشەکانی دیکەی وەکوو: بن، بەر، شەو، بەیان، بەهار، هاوین، پاییز، درەنگ... هیچیان ئەم «و» ە بە خۆیانەوە ناگرن. ڕۆژ، بەهار کە دەبنە «ڕۆژوو، بەهاروو» لە واتای خۆیان دەردەچن. درەنگ ئاوەڵناو، لە تەکیا «زوو» ئەم «و» ەی پێوەیە بەڵام بێ «و» چی بە بەرەوە نامێنێ بە بنەڕەت وەربگیرێ. ئەگەر «زود» ی فارسی لێ بە پێوانە بگرین ئەوسا «و» ەکەی دەبێتە بنەڕەتی وەک «خوو». «زوو» لە کوردیدا واتای صیفەتی کارای پێوە دیارە. دەلوو تورکییە بە واتای شێت هاتووە.

«زینوو» بە باوەڕی من لە «زین» ی ولاغەوە بە پاشگری «و» بۆتە ناوی ئەو شوێنەی شاخ کە وەکوو زین کەلێنی نێوان دوو بەرزاییە. زین لە ئاڤێستادا «زەئینە» بووە بە واتای ئەمرازی جەنگ. تەبەرزین ئەو وشەیەی لە واتای ئەسلێدا تێدایە... «زینووی شێخ» ناوی جێگایەکە، لە نزیکی حاجی ئۆمەران.

«گەروو» پێشتر لێکمان دایەوە لە تەک «گەردەن» دا بە لێ داڕنینی «وو» لە وشەکە دەمێنێتەوە «گەر». کەرتی «گەر» بە زاهیر هیچ واتایێک ڕاناگەیەنێ بەڵام وەک من بۆی بچم خزمایەتیی هەیە لەگەڵ «گەڕ» بە واتای سووڕان کە وێنەی دائیرە پێک دەهێنێ. گەروو لە ژوورەوە، گەردن لە دەرەوە هەردووک دائرەین. بە پێی بنەچەکی وشەکە لە ئاڤێستا و هاخامەنشی و پەهلەوی و فارسی ئێستاکەدا دەبێ دەنگێکی «د» ی دۆڕاندبێ و لە کۆندا «گەردوو» بووبێ. «گەرددەن» لە خۆوە دالێکی لێ دەسوێ. بنۆڕە لاپەڕە ٢٠٠ لە فرهنگ ایران باستان و مادەی «گوتوڤەریتە» – ڤەریتە بۆتە گێڕانی کوردی و گردانیدنی فارسی. سەیر بکە تۆش وەکوو من بۆ ئەوە دەچیت کە ئەو «ت» ە لە «ڤەریتە» بۆتە دال لە فارسی. لە کوردیدا وشەی «گەردوونە» ی ملی ئاژەڵ ئەو «د» ەی ماوە. من بە قووڵ بوونەوەی ناچاری بۆ ئەم شیکردنەوەیە دەڕۆم دەنا باسی زاراوەی پێوانە لە فۆرمی ئێستاکەی وشەی کوردی پەکی لەسەر ڕیشەی سێ هەزار ساڵەی وشەکانمان نەکەوتووە. لە زۆر وشەی وەکوو «گەردوونە» دا دەبیەین هەندێ لەهجەی کوردی دالێکی تێ دەترنجێن. وشەی «پینە» لە زاری بەشێکی عەشرەتەکاندا «پنوو» ە ئنجا لە پەناوپەسێوی ناو شاخەکاندا گوێت لێ دەبێ دەڵێن «پندوو». هەتا ساغ نەبێتەوە ئایا لە کۆندا وشەکە دالی هەبووە یان نەی بووە نازانین دالی «پندوو» ڕەسەنە یان دوومەڵی زمانە.

لە کوردەواری، بە تایبەتی لای ئێلەکان، مەیلی بەکارهێنانی پاشگری «و» بۆ دروست کردنی سیفەتی فاعیل یان شتێکی وەکوو سیفەت پێوەندی بە شتی دیکەوە دروست بکات مەیلێکی ئاشکرایە. لە وشەکانی «دڕوو، پزوو، ڕنوو، زەردوو، داسوو، هەموو، ختوو، خزوو، پشوو...» و چەندین وشەی دیکەی ئەوتۆییدا دەوری ئەو «و» ەی کۆتاییان ئاشکرایە.

سەگ کە تەمەنی دەبێتە ساڵێک دەڵێن: سنووی هاتۆتەوە. ئەگەر وشەکە لە «سن» ی عەرەبیشەوە هاتبێ دەوری «و» هەر دیارە کە تەمەن لە پەراوێزی ساڵێکدا دەچەسپێنێ.

مەبەس لەم نموونانە کەوا کەمێکن لە تێکڕای ئەو بارانەی پاشگری «و» یان تێدا بەکار دێت ئەوەیە ڕەچاوی بەرفرەوانیی دەوری پاشگرەکە بکەین تا ئەگەر زاراوەیێک پێشنیاز کرا زەق لە چاوان نەچەقێ.

ڕێمان هەیە لە جیاتی دەستەواژەی «کین لە دڵ، لە هەناو» هەر لە وشەی کین زاراوە دابڕێژین و بڵێین: کینوو لە کێش و ئاهەنگی «تینوو» بەڵام دەبێ بزانین کوردەواری «تینووی» وەکوو نەخۆشی داناوە کە

دەڵێ «تینوومە، تینوومانە» بارتەقای «مەلاریامە»، «سەرێشەمانە». کینوو مامڵەتی ئەوتۆیی قبووڵ ناکات. تینوو، برسی، سەرما، گەرما، تازیە، خۆشی، پەلە... و کۆمەڵێک وشەی دیکە کە هەمەچەشنەن لە واتادا، هێندێک ئاوەڵناوون هێندێک ناوی مەعنان هێندێک ناوی عادەتین، وەکوو نەخۆشی لە ڕستەدا بەکاردێت. دەڵێی: برسیمە، گەرماتە، تازیەیانە، خۆشیمانە، پەلەیەتی... بیستوومە گوتراوە: خۆ پساوەتیت نییە بۆ گێرەکە لێناخوڕیت؟ دەگوترێ: مەڕەکە قڕانیەتی... ئەم بەکارهێنانە هەر لەو وشانەدا ڕەوایە کە کورد بە ڕەوای دیتوە تەنانەت نەیگوتووە دەغڵەکە ژەنگییەتی هەرچەند ژەنگ بۆ دەغڵ وەک مەلاریایە بۆ مرۆ. دەگوترێ: ژەنگی لێ داوە.

ولاغ جەلەکردن ئەوەیە بە ڕیز ڕیشمەی یەکێکیان لە هی پێش خۆی قایم دەکرێت و قەتار دەبەستن و کابرای قەتارچی سواری ولاغی هەرەپێشەوە دەبێت و دڵنیایە لەوەدا هیچیان لە ڕێگە لانادەن. لە ڕێی قیاسەوە دەتوانین بڵێین «جەلوو» بۆ ئەو ولاغەی جەلە کرابێ. ئنجا هەروەک «قطار» ی عەرەبی بە واتای «جەلوو» بۆ train چەسپا دەشێ جەلوو بۆ شەمەندەفەریش بەکاربهێنین: سوواری جەلوو بووم تۆش بە جەلوو سەفەر بکە. کورد کە دەڵێ «قەتاری ولاغان» هەر ئەو «قطر، يقطر» ی عەرەبییە لە قاڵب دراوە. جەلوو وشەیێکی ڕەسەنی پێوانەیە. دێیەکی شێخ بزێنییان هەیە ناوی «جەلە مۆرد» ە نازانم ئایا لەگەڵ ولاغ خزمە یاخود لە بووارێکی دیکەوە هاتووە.

زۆر بە سەیری ئەو زارانەی حەز بە پاشگری «و» دەکەن و دێن هەموو ئەو پاشگرانەی لە بەری سۆران دەیانکەن بە «ی» وەک: پێشی، پاشی، خواردی، کردی، بیژی... ئەو زارانە دەیانکەنەوە بە «و» و دەڵێن: پێشوو، پاشوو، خواردوو، کردوو، بیژوو... هەر خۆیان وشەکانی وەک: کەڕوو، دڕوو، گڕوو، خروو. «ی» بەری سۆران دەکەنە: کەڕوێ، دڕوێ، گڕوێ، خروێ... شێلوو دەکەن شلوێ. بۆچی وەها دەکەن؟ نازانم. «دروون» کە حەقی خۆیەتی ببێتە «دروونە» بۆچی دەیکەنە «دروێنە» ؟ نازانم. بۆچی «دروومان» ناکەنە «دروێمان» ؟ نازانم. ڕەنگە خوێنەر تۆش نەیزانی...

بەفرێکی لە ڕۆژی سامالّدا بای بەهێز لە شاخانەوە هەڵیدەگرێت و دەکەوێتە نزمایییەکانەوە پێی دەڵێن «کەڕەسیسە».

بەفرێکی لە شیددەتی سەرمادا وشک و ورد بباریّ پێی دەڵێن «کەڕەپوو». هەنجیرێکی بەر نەگرێ پێی دەڵێن «کەڕەهەنجیر». «کەڕەشانە» بێ هەنگوینە.

لەم بەکار هێنانە نەزۆک و بێبڕشتەی وشەی «کەڕ» ەوە بۆ ئەوە دەچم کە وشەی «کەڕوو» ش هەر لە «کەڕ» ەوە هاتبێ. چونکە هەرچی «کەڕوو» هەڵێنێ کەڵکی پێوە نامێنێ. زەردەشت خۆی ئەو کەسانەی نەهاتنە سەر ئایینەکەی پێی گوتن «کەڕەپ» بە واتای «کەڕ». تۆ بڵێی چ پێوەندی هەبێ لە نێوان «کەڕەپ» و «کەڕەپوو» دا؟ بە زاهیر دوور نییە بەفرێکی وشکی سووکی بێئاو، لە ڕێی ئاوەڵناوی «کەڕەپوو» ەوە بە لێچواندن برابێتەوە بۆ «کەڕەپ» ی حەق نەسەلماندوو.

دەزانم وشەی «کەڕەپ» خۆی ئاوەڵناوە بەڵام لە کوردیدا ئاوەڵناو هەیە بە پاشگری «و» کراوەتەوە ئاوەڵناوێکی تازە وەک: «خوار – خواروو»، «زیندە – زیندوو».

لە ڕێی قیاسەوە بۆمان هەیە ئەو ماددانەی شیرنایيان تێدایە پێیان بڵێین: «شەکروو»، «قەندوو». ئەو ماددانەی شیرنایی دروست دەکەن پێیان بڵێین: «شەکرێن»، «قەندێن». هەروەها بە هەمان قیاس دەڵێین: «ترشوو – ترشێن»، «سوێروو – سوێرێن».

نابێ کۆمە بکەین لەوەدا کە «سۆیروو» بە ڕێکەوت لەگەڵ دەعبای «سوێروو» دا بە ڕواڵەت یەک دەگرنەوە دەنا دەبێ «نانکەر» و هەموو داڕشتنێکی ئەوتۆییش ڕەش بکەینەوە.

«تاڵ – تاڵوو» ش بە ڕوەکێک دەڵێن پەلک پانی نەرمی لەبەر زاری ئاژەڵ خۆش. بەڵام کە دەستوورەکەمان سەلماند ئەوسا «تاڵوو – تاڵێن» بە زاراوە دەڕۆن.

وشەی «زەردوو» پشتگیری لەو پێشنیازەم دەکات چونکە ڕەنگی زەرد بەو پاشگرەوە خۆی بەسەر نەخۆشی «زەرتک – زەردوو» دا بڕی. بە تێبینی ئەوەی کە لە «زەردوو» دا ئاوەڵناو گۆڕا بە ناوی واتا دەبێ «سووروو – ڕەشوو – سەوزوو» ش لە هەمان بواردا بە زاراوە بڕۆن.

ئاوەڵناوی «کوێر» کە وشەیێکی لێ دابڕێژرێ نەخۆشی بگەیەنێ دەبێتە «کوێروو» کە زاراوەیێکی زیندووە لە نێوان وەرزێراندا. «کوێروو» پێشی دەڵێن «کوێرک». «کوێروو» هەموو گوڵەگەنمەکە دادەگرێ بەڵام لەو بارانەدا کە هەمووی شتەکە ڕەش نابێ دەڵێن: «لاڕەشە». ئنجا بێ دوودڵی «ڕەشوو» لەتەک «لاڕەشەدا» ئەو نەخۆشی یاخود ئەو حاڵەتەیە کە ڕەشایی هەمەگیر بێ. هەرمێی «لاسۆرە – لاسوورە» ش هەمان دەروازەمان لێ دەکاتەوە بۆ بەکار هێنانی «سووروو».

وشەی «حەفتوو» لەتەک «حەفتە – چلە» دا بیرگیریمان پێ دەکات. هۆی جودابوونەوەی فۆرمی «حەفتوو» لەوەوە نەهاتووە کە دەست نیشان کردنی دەچێتەوە بۆ جودابوونی موناسەبەکەی لە موناسەبەی حەفتە و چلە، چونکە «چلە» خۆی وەک «حەفتوو» بۆ تەمەنی منداڵیش دەچێتەوە. بەو پێیە دەبوو بگوترێ: «چلەی هاوین و زستان»، «حەفتوو، چلووی منداڵ». حەفتوو ئاهەنگێکی ژێکەڵەی خۆشکەڵەی «گۆزەبانە» ی بۆ بەرپا دەکرێت. دەبێتە هۆی هەڵاواردنی «حەفتوو» ی منداڵ لە «حەفتە» و لە «چلە» ش.

هەر لەم سەبەبەوە ناوەکەی «حەفتوو» پتر بۆ ڕۆژی «حەفتەم» دەچێتەوە لەوەی وەکوو ڕۆژانی «حەفتە» و «چلە» هەموو ڕۆژێکی پشکی تەواوی لە ناوەکە هەبێ. هەموو ڕۆژێکی چلەی زەییستاندار و منداڵەکەی بەرتەقای ڕۆژەکانی دیکەیەتی. هەروەهاش «یەکشەمۆ» و «پێنجشەمۆ» و «هەینی» نوێژی جومعەی لێ دەرچێ لە نرخدا پێکەڵێیکن.

لە بەروارد کردندا وا دەردەکەوێ پاشگری «و» لە پاشگری «ە» بە پێزتر بێ بۆیە «حەفتوو» ی بۆ خۆی دابڕی.

بایەخدان بە دیاردە وەها لە خەڵق دەکات بایەخ بە ناوەکەشی بدەن وەک کە هاتن «حەفتەوانە» – یان بۆ حەفت ئەستێرەکەی ئاسمان دانا لە بری «حەفتە» گۆتیشیان «حەفتەوانە حەفتی شەریف، هەر حەفتەکەی قطبی شەریف».

لەمەوە دەڵێم ئەگەر موناسەبەیەک بایەخی بە ڕۆژی بیستەم یاخود چلەم، شەستەم... دا دەبێ: «بیستوو، چلوو، شەستوو» ی بۆ بەکار بێ نەک، بیستە، چلە، شەستە. ئاگاداریش بین لەوەی کە داڕشتنی وشە لەو ڕێژگەوە بۆ ژمارەی ئەوتۆ کۆتایی بە ڤاوول هاتبێ زۆر ناقۆڵاو ناحەز دەردەچێ: دوو، سێ، نۆ، دە، یازدە... نۆزدە، سی، پەنجا، حەفتا، هەشتا لە موناسەبەدا ڕێژگەی دیکەی پێ ڕەوایە وەک کە کوردیش لە «نۆمینەی حاجییان» هەروەهای کردووە. شەش ڕۆژەی مەعلوومی نەکردە «شەشە». لەبەر حورمەتەکەی هات گوتی: شەشەڵان، یان شەشەکان. ئنجا ئەگەر موناسەبەی سەرەوخێر داوای لێ کردین دەبێ بڵێین: «دووەمینە، سێیەمینە، دەیەمینە... نۆزدەمینە، پەنجامینە... هتد». نەک نۆزدەیەمینە،

شازدەیەمینە، هەشتایەمینە.

وشەی «گۆزەبانە» کورت کرایەوەی «گوێ زوبانە، زمانە» یە بە بۆنەی ئەوەی کە بەدی دەکرێ منداڵەکە گوێ و زمانی دروستن. دەست خاوێنی لێم داوا دەکا بڵێم نەجیبەی خوشکە گەورەم ئەم وشەیەی ڕوون کردەوە.

چیایێک هەیە لە ناوچەی، وابزانم، شارباژێڕ ناوی «کەتوو» ە. ئەگەر لە «کەت» ەوە هاتبێ دەلالەتی بچووکی و ناتەواوی دەبەخشێ. زۆر بە سەیری «کەت» کە ناتەواوە بە پاشگری «ە» دەبێتە «کەتە» بە واتای مرۆی زڕتەبۆزی قەوی هەیکەل. تۆ بڵێی وشەکە لەوانە بێ پێی دەگوترێ «اضداد» یان دەوری «ە» بە بەریەوە هەیە شت هەڵگێڕێتەوە؟ یان ڕێکەوت دوو وشەکەی لەیەکتری نزیک کردۆتەوە یان قرتان و سووان یەکیانی بەرەو ئەوی دیکە بردووە؟ بڕیارم بۆ نادرێ.

دوو وشەی کوێستانی یەکیان «ڕنوو» ئەوی دیکەیان «باپزوو» دوو حاڵەتی لەیەکدی جودای کەڵەکەکردنی بەفر نیشان دەدەن: ڕنوو ئەو بەفرەیە لە بارینی ئاساییدا بە زیادەوە دەکەوێتە سەر یەکدی. کڕی بەفر ڕەش بوونەوە دێت ئەو شوێنە بەفری دەمێنێ. ڕنووی وەهاش هەیە کۆن و نوێی تێکەڵ دەبنەوە. «باپزوو» ئەو بەفرەیە بای بەردەوام لە جێگەیێکی دەپەستێ تا ئەوەی وەها دەبێ دۆڵێک پڕ لە بەفر دەبێ. ڕنوو لەبەر سادەیی پەیدا بوونی، وشەی سادەی داخوازی کرد. باپزوو بە بەشداریی «با» وشەی لێکدراوی ویست. لە هەردوو وشەدا هەست بە دەوری پاشگری «و» دەکرێ بەتایبەتی لە «باپزوو» دا کە دەبوو بزانین «پزوو» کەرتی چ فیعلێکە وەک کە دەزانین لە «بابردوو» دا کەرتی بردوو لە بردنەوەیە: ڕەنگە وشەکە لەبەر زۆر کۆن بوونی گۆڕانێکی بەرچاوی بەسەردا هاتبێ تا ئەوەی دەشێ «باپەستوو» بووبێت. یاخود «باپێزوو» بووبێت بە واتای «پێزوەرگرتن لە با»، بەڵام لە هیچیان دڵنیا نیم.

ئاوەڵناوێک لە «ناز» ەوە هاتبێ «نازک، ناسک و نازدار» ە. کە بمانەوێ یەکێک هەڵدەینەوە بە ئاوەڵناوێکی «نازکردن» ببەخشێت هیچ وشەمان نییە. بە قیاس دەشێ «نازوو» بەکاربهێنین لەو واتایەدا. کە بڵێین: فلان بە نازوفیزە یاخود ناز دەکات. مەهارەتی زمانزانی تێدا نییە کە بڵێین: فلان نازووە، ڕستەییێکی تێروتەسەلمان بەکارهێناوە وەک ئەوەی کە بڵێین: فلان خوازۆکە لە چاو: فلان شتان دەخوازێتەوە، پاراوتر و شیرنتر دوواوین.

پاشگرەکانی: «چی، مەند، وەر، وار، وان» ئاوەڵناو دروست دەکەن بە وصفی مرۆڤ، ناوناوەش هی گیانلەبەران:

ئوتووچی، مەتبەخچی، چایەچی، حەمامچی...

هۆشمەند، خێرەومەند، گلەمەند، حەسرەتەومەند...

بەختەوەر، گەشتەوەر، بیرەوەر، زیندەوەر...

خوێندەوار، کەڕەوار، کوێرەوار، ئاستەوار...

دارەوان، مەلەوان، دەرگەوان، سەگەوان...

پاشگری «چی، وان» لەگەڵ ناوی مادەدا دێن. «مەند، وەر» بە ناوی واتاوە دەلکێن. «زیندەوەر جێی گرفتە». پاشگری «وار» بە زۆری لەگەڵ ئاوەڵناودا دێت. وشەی ئاستەوار دەمەتەقە هەڵدەگرێ. وشەکە بە واتای شوێنەواری کۆنینە دێت، بۆیە دەگوترێ: ئاستەواری بڕایەوە. ئنجا دەشێ «ئاستەوار و شوێنەوار» بەلای «ئاست هەوار، شوێن هەوار» دا بشکێنەوە، بەڵام بدرێنەوە بە تاقمی خوێندەوار و

کەڕەوار پتر لەگەڵ چەژی زمانناسیدا دەسازێ و باشتریش لەگەڵ ئاستەوار بڕانەوە ڕێک دێت. چونکە ئەوەی دەبڕێتەوە کەسانی خاوەن «ئاست و شوێن» ن. کە دەگوترێ: شوێنەواری کوێر بۆوە. یاخود وەجاغ کوێرە مەبەست لە نەمانی میراتگر و وەچە و نەوەیە. کوردەواری بە عمومی نازانێ وەجاغ ئاگردانە.

بە قیاس لە خوێندەوار دەشێ «بینەوار، بیستەوار، چێژەوار...» بە زاراوە بڕۆن بە واتای نیگافراوان. زانای دەلالەتی دەنگوباس، سۆسە کردوو بە نهێنی شتان لە ڕووداوی بچووکدا. «سۆسەوار» یش بۆی دەلوێ.

«بەرج» مان زانی چییە. دەشێ بە زاراوە «بەرجەوار» لە جێگەی بەرژەوەندبین وەربگیرێ. ئەمیان بە قیاس لە «کەڕەوار، کوێرەوار» کەوا وەکوو «بەرج» ئاوەڵناوون ڕۆدەندرێ. «بەرجەوەر» واتە خاوەند مەسڵەحەت.

بە باوەڕی من قاڵبی «خوێندەوار، کوێرەوار» لە چاو قاڵبی «بەختەوەر، گەشتەوەر» زێدە فراوانییێک ڕادەگەیەنێ. بە نموونە: لە «سۆسە» کردن زاراوەی «سۆسەوار» و «سۆسەوەر» وەربگرین. سۆسەوار بەو واتایە دێت کە لە سەرەوە بۆی چووین. هەرچی «سۆسەوەر» دەبێ بە کەسێک بگوترێ قابیلیەتی سۆسەکردنی هەبێ بێ ئەوەی وەکوو سۆسەوار هێمای سۆسەکراوەکان بەرەو ئاکامی دوورتر تێبگات. کوێرەوار بە کابرایێک دەگوترێ هەستی تێگەیشتنی شتانی زۆر بێهێز بێ تا ئەوەی بە نەخوێندوو گوترا کوێرەوار. «کوێرەوەری» بە ڕەنجی هەژارێک دەگوترێ حەسانەوە و تێر بوونی تێدا نەبێ. کوێرەوار لە شیکردنەوەدا واتای «وەکوو کوێر» ی پێوە دەدیترێ. کوێرەوەری «ڕێ بەرەو خۆشی دەرنەکردن» ڕادەگەیەنێ.

لە قیاسدا «بینەوار» بە واتای نیگافراوان وەربگیرێ دەبێ «دیدەوار» بۆ کەسێک بێ وردییاتی دیتراوەکان بە ڕوونی ببینێ. «دیتەوار» لەگەڵ «بینەوار» دا یەک واتان.

دیسانەوە لە قیاسدا «بینەوەر» لە تەک «بینەوار» دەبێ بەو زیندەوەرە بگوترێ کە هێزی دیتنی هەبێ یاخود بە ئالەتێک بگوترێ کە وەکوو دووربین بۆ «پێ دیتن» دروست کرابێت و سەقەت نەبووبێ، وەک کە بڵێین: ئەم چاویلکەیەم لە مێژە کڕیوە هەر بینەوەریشە. لەم بۆچوونەڕا دەبێ بڵێین: هەرچی بینینی پێوە نەما «کوێر» ی پێ دەگوترێ: ئەم دووربینە کوێرە.

بینەوار – نیگافراوان

بینەوەر – خاوەن هێزی دیتن

دیدەوار – ڕوون بین (نەک گەش بین)

دیتەوار – بینەوار

دیدەوەر – خاوەن چاو

دیتەوەر – بینەوەر

دەزانین زیندەوەر بریتیە لە «خاوەن زیندووەتی» بەڵام بە زاراوەی ئاخاوتن بۆ بەشێک لە زیندووان تەرخان کراوە. کە بسەلمێنین قاڵبی «ەوار» لە چاو قاڵبی «ەوەر» زێدە فراوانی تێدا بێ جێی خۆیەتی «زیندەوار» بەولای «زیندەوەر» ەوە بەرەو زیندووتییەوە بڕوات. چ مانیع نابینم لەوەدا «زیندەوار» بۆ زیندوویێکی هەمیشە، نەمر بەکاربێت. «نەمر» لە نایەتی نایەتی «سلب السلب، نفي النفي» ەوە «خلود»

دەبەخشێ، زیندەوار یەکسەر و بە ئایەتی «نەمری» ڕادەگەیەنێ. بە لای ڕای منەوە زیندەوار بۆ «هەمیشەزیندوو» بێ. «نەمر» بۆ «immortal – لا یموت» بێ. ئەگەر واتای وشەی زیندووەتی لە زمانە پێشکەوتووەکاندا ڕیشەیێک هەبایە پێشگری omni پێوەلکابایە وەک کە دەڵێن omni potent، ئەویان بۆ زاراوەی زیندەوار دەچۆوە. لەو قیاسەوە زاراوەی «بوونەوەر» کە بۆ «موجود» هەڵنرا ڕێمان هەیە «بوونەوار» داڕێژین بۆ ئەو بوونەوەرانەی کۆتاییان نایەت. زیندەوار بۆ زیندووی هەمیشە. بوونەوار بۆ بوونەوەری بێ بڕانەوە:

زیندەوەر – زیندەوار

بوونەوەر – بوونەوار

به ناشکوری نەبێ لە زیندەواران هەر خدری زیندەمان هەیە. خوا ئەو وصفەی بۆ ناسازێ چونکە بەولای «اعتباري» ئەوتۆوەیە.

لە بواری زمانزانییەوە وشەی «زیندوو» سازشتی پتر هەیە بۆ خوا هەتا زیندەوار چونکە سادەترە. کە گوتت «هەر زیندوو» بە تەواوی و بێشەریک بۆ خوا دەچێتەوە چونکە لە واتای «واجب الحیاة» نزیکە. زیندوو، زیندە، زیندەوەر، زیندەوار لە چارچێوەی «ممکن الحیاة» دا خوار و ژووریان هەیە.

دیسانەوە لە ڕێی پێوانەوە کە «خوێندەوار» بۆ «متعلم» بێ دەبێ «خوێندەوەر، خوێنەوەر» بۆ کەسێک بێ خەت و سەودای هەبێ، واتە «امي» نەبێ، خوێنەر زاراوەیێکی نوێیە بە واتای «قاریء» – کەسێک کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار... دەخوێنێتەوە – هاتووە. خوێنەر لەوانەیە خوێندەوار بێت و لەوانەیشە خوێنەوەر بێت.

وشەی ئاستەوار دەست دەدا لە واتای arckeologist «ئاستەوارناس» یاخود بە کورتی «ئاستەناس» ی لێ دابڕێژرێ. بە واتای «الاماکن الاثریة» دەشێ «ئاستەجێ – جێگە» بڕوات.

بەر لە دە ساڵێک لە نووسینێکمدا بۆ ئەوە چووبووم کە وا ڕەنگە «ئاسەوار» هەمان «اثار، ئاسار» ی عەرەبی بێت شێوەگۆڕی تێدا کرابێت. مامۆستا حەسەن قزلجی لە گوتارێکیدا کە گۆڤاری کۆڕ بە سەرپەرشتی کردنی خۆم بۆی بلاوکردەوە ڕایگەیاند کە لەوەدا سەهووم کردووە ئاستەوار کوردی ڕەسەنە بە واتای شوێنەواری کۆن هاتووە. ئەوسا ڕاتسییەکەم لێ وون بوو، بەو گوتارەی مامۆستا قزلجی لێم ڕوون بۆوە.

«گەشتەوەر» بۆ «سیاح» لەبارە. «گەشتەوار» دەبێ بە کەسێک بگوترێ وەکوو سەندباد هەموو عومری لە گەشت و گەڕان ڕابوواردبێ.

لەگەڵ «بەختەوەر» دا «بەختیار» جێی بەختەواری گرتووە.

لە تاقمی «ەوار» کوردەواری، لە تاقمی «ەوەر» «کوێرەوەری» لە قاڵبی ناوی واتادا بەکار هاتوون. کوردەواری هەرچەند قاڵبەکەی هی ناوی واتایە بەڵام هەر بۆ کورد دەچێتەوە نەک کوردایەتی.

عەرەبیش کە دەڵێ «العروبة» مەبەستی هەموو عەرەبە. دەبیەین دەگوترێ humanity کە ناوی مەعنایە، ئەویش بە مەبەستی هەموو «human، مرۆ، ئادەمی» دێت.

کوێرەوەری بازی بەسەر کوێرەوەردا داوە. ئێمە دەتوانین، هەقیشمانە، ئەو بنەڕەتە هەڵنێینەوە و بڵێین: کوێرەوەر بە واتای ئەو کەسەی کە «کوێرەوەری» ی بۆ بەکاردێت. فلانەکەس بەدبەختێکی

کوێرەوەرە... بەو حەسقێلییەت کوێرەوەرم مەکە... چوار ساڵی ڕەبەق کوێرەوەر بوون.

کۆڵەوار بە یەکێک دەڵێن لە سروشتدا بێ دەسەڵات و بێ بڕشت بێت و هیچ کارێک بە تەواوی نەباتەسەر. «کۆڵ» خۆی کەسێکە پەنجەکانی دەستی بە سووتان یاخود نەخۆشی و باداری لە کار کەوتبن. بەو پێیە «کۆڵ» عەیبی ماددی پێوە دیارە، کۆڵەوار عەیبی «اعتباری» ڕادەگەیەنێ. کەڕەوار و کوێرەواریش وەک کۆڵەوار عەیب لە گوێ و چاوی کەڕ و کوێر بۆیان بۆتە عەیبی اعتباری. ئاستەوار و خوێندەوار لە ناوی واتاوە بوونەتە ئاوەڵناو، شوێنەوار لە ناوی ماددییەوە هاتووە.

لە زیندەوەرەوە بۆ زیندەوار چووین. لە ڕێی پێچەوانەوە، بەرەو «مەرگەوەر» ەوە دەچین بە واتای -mor tal کە «قابل للموت» دەگەیەنێ.

وشەی mortal بۆ کوشندەش هاتووە بەڵام زمانی کوردی وەها بە ڕەهایی یەک ڕێگا لە تاکە وشەوە بۆ سەر دوو واتای دژ بەیەکتر دەرناکات. لەبەر ئەمە مەرگەوەر هەر بۆ «قابل للموت» دەست دەدات وەک کە بەهرەوەر بە واتای خاوەن بەهرە دێت و نابرێتەوە بۆ بەهرە بەخش.

قاڵبی حەمامچی و دەرگەوان لە مەبەستدا خزمی یەکترن بەڵام بە زۆری لە پاشگری «چی» دا خاوەنایەتی دەردەکەوێ. لە حەمامچییەتیدا زەرەر و قازانج بۆ حەمامچی دەچێتەوە هەرچی دەگەوان و سەگەوان و بەرخەوانە کرێ گرتەیە، بەشداری زەرەر و قازانج نییە. مەلەوان و دارەوان و شاخەوان خاوەن مەهارەتن. ئوتوچی و چایچی و مەتبەخچی خاوەن کەسابەتن. باری وەهاش هەیە هەردوو قاڵب بۆ یەک شت بەکار دێن وەک کە دەڵێن: قەیاغەوان و قەیاغچی. بەڵام بە پێی ڕاستە دەستوور دەبوو قەیاغچی بۆ حیسابی خۆی قەیاغ بگێڕێ هەرچەند لە حکوومەتیش قەیاغەکەی بە کرێ گرتبێ، قەیاغەوانیش خۆی بە مووچە قەیاغ بگێڕێ. مەتبەخچیی لە دەستوور ترازاوە چونکە لە زەرەر و قازانجدا نییە دەبوو بگوترێ مەتبەخەوان بەڵام چونکە چێشت لێنانەکەی بە ملەوەیە نەک تەنها چاوەدێری کردنی مەتبەخ، لایەنی کەسایەتی خاوەنایەتی غەلەبەی لە ناوەکەی کرد.

ڕەزەوان دەشێ خۆی خاوەن ڕەز بێ هەروەک مومکینە بە کرێ گیرابێ هەرچی باغەوانە خزمەتی باغ دەکات بە کرێ. خاوەن باغ پێی ناگوترێ باغەوان.ئەگەر لەتەک مەلەواندا گوتمان «مەلەچی» دەبێ مەبەستمان یەکێک بێ ئاگاداری حەوزی مەلە تێدا کردن بێ، ڕەنگە بۆ خۆی مەلەوان نەبێ.

لە داڕشتنی وشە و زاراوە بە هۆی ئەم دوو پاشگرەوە دەبێ جگە لە ڕەچاوکردنی مەرجەکانی زاراوەسازی ئەم لایەنەش ڕەچاو بکرێ کە «چی» پتر لە «وان» خاوەنایەتی دەبەخشێ. دەبوو لەجیاتی «نۆبەتچی» بگوترێ «نۆبەتەوان» چونکە فەرقی نییە لەگەڵ پاسەوان. نۆبەتچی جۆرێکە لە پاسەوان. ئنجا ئەگەر لە «نۆرە» زاراوەمان داڕشت دەبێ بڵێین: «نۆرەوان» وەک کە بڵێین: پزیشکی نۆرەوان. ئەجزاخانەی نۆرەوان.

کوردی ڕەسەن لە جیاتی نۆبەتچی دەیگوت: «نۆبەدار» وەک کە دەیگوت «قەننەدار» بۆ کەسێکی سەرپەرشتی دەکرد لە تووتن و قەننەی سەرۆکەکەی. بە خاوەن چایخانەیان دەگوت چایچی. کەسێکی سەووبەری سەماوەر و قۆریە و چایە لێنانی کردبایە لە دیوەخانان پێیان دەگوت «چاپەز».

بە قیاس لە شارەوان دەبێ سەرۆکی «وحدەی اداری» پێی بگوترێ «کارەوان» چونکە هەموو کارێک دەگرێتەوە: قایمقام و پارێزگار کارەوانن... دەبێ بە «کناس» بگوترێ «گەسکەوان».

بە قیاس لە کاروانچی سایقی تەکسی «گەڕۆکچی» یە. شۆفێر «لێخوڕ، ئاژێر، ئاژووەر» ی بۆ دەست

دەدات.

نۆرەی کوردی بەرانبەر «نوبة» ی عەرەبییە بەڵام زیاتر «دور» بەکار دەهێنن. هەمان «دور» بۆ ڕۆڵیش لە کاردایە: دور فلان في التأريخ. ئێمە «نۆرە» مان لە نیوەی ڕێگا بەجێ هێشت کە هەر لە بری «نوبە» مان دانا کە چی هاتین «سەبارەت» مان وەها بەکارهێنا نە پێوەندی بە کوردییەوە ماوە نە لەگەڵ هیچ ڕاستە بەکارهێنانێکی وشەی عەرەبی جووت ڕۆیشتووە چونکە «سەبارەت» لە واتای «سەبەب، سۆنگە» دێت نەک نیسبەت. لە فۆلکلۆر هەیە: «سەبارەت بە تۆ من لێرە بەندم» واتە: لەبەرتۆ، سەبەب بە تۆ... خۆ هەر نەبێ «نۆرە» لەگەڵ «دور» ی عەرەبی بەو واتای «نوبە» هاتووە، بەڕاستیش هاتووە ئیتر بۆچی ئەوان بڵێن: الدور علیک، هو دورک، جا بشڵێن: دورک فی المسألە واضح و دور خالد فی الیرموک لا ینکر. کەچی لە خۆمانمان حەرام کرد بڵێین: نۆرەی پاشای کۆرە لە سیاسەتی سەدەی نۆزدەمین دیارە؟

سەیرە ئەمما سەیر، بێین بە ڕاناوو و فرمان و سەبارەت و بادۆکە... ڕازی بین و لە «نۆرەی پاشاو شێخ و مەلا و قازی» هەڵگەڕێینەوە... نووسەران دەبێ «نۆرە» بە واتای ڕۆڵ لەکاربهێنن وەک وشەیێک هاوبەش لە واتای «نوبە و دور» بڵێن: دارا نۆرەیێکی باشی دیت لە ئاگربڕیەکە. نۆرەی دایک لە پەروەردەی منداڵ هەرە کاریگەرە.

وشەی «بێ لایەن» بۆ «غیر متحیز» ڕۆییشتووە. بۆ «متحیز» دەبێ بڵێین «لایەنچی». لە کوردیدا «وساطة» «ناوبژی» بۆ دەگوترێ، کە ویستمان «وسیط» دابنێین پێی ناوێ بڵێین «ناوبژیکەر» تەنها «ناوبژ» بەسە بە لادانی «ی» ناوی مەعنا وەک کە «جوانی» ئەو «ی» ەی لادرا دەبێتە «جوان» و پێی ناوێ بڵێین «جوانیدار، خاوەن جوانی».

لە بری «مأمور المخزن» ئەنبارچی پەسەندترە لە ئەنبارەوان. عەنبار بە خۆڕایی کەوتۆتە سەر زاران تا ئەوەی لەگەڵ «حمال» تێکەڵ بووە بە هەردووکان دەڵێن عەمباڵ. لە خوێندنەوەدا بە پێی داخوازی فۆنەتێک دەگوترێ ئەمبار وەک کە دەگوترێ: عەمبەر، کەمبۆسک... بەڵام دەبێ بنووسرێن: ئەنبار، عەنبەر، بەرانبەر، کەنبۆسک، چەنبۆڵە، چەنبەر...

ئاشچی بۆ کەسێکی چێشت لێ بنێ کوردییەکی ڕەسەنە. کە دگوترێ «لە ناشتا» بە واتای «لە خورێنی» «لە نا ئاشتا» وە هاتووە چونکە «ئاش» لە وشەکەدا واتای «خواردن» دەگەیەنێ (ل. ۲۲۳ فرهنگ ایران باستان). «چێشتخانە» لۆقنتەیە لزوم نییە بکرێتە «ئاشخانە» ئەگەر «چێشتچی» لەسەر زمان قورس نەبوایە بە خزمایەتی «چێشتخانە» ئەو گونجاوتر دەبوو لە «ئاشچی».

«خەبیری غابات» – «لێڕەوان» ـی بۆ دەست دەدات، وەک «شاخەوان» کە شارەزایی لە شاخ ڕادەگەیەنێ. ڕێمان نییە بە ڕەهایی زاراوەی وەکوو «لێڕەوان» بۆ پسپۆڕی هەر شتێک دابنێین. بە نموونە ئەگەر «دەغڵەوان» مان بۆ «خەبیری دەغڵ» دانا گورج «تووتنەوان» لێمان هەڵ دەوەشێنێتەوە. دەبێ بڵێین «تووتن ناس»، «دەغڵ ناس»، «دار ناس» («درەخت ناس»). ئالێرەدا «دارەوان» بۆ کەسێکە لە چوونە سەردار شارەزایی بێ نەک لە درەخت بزانێ. دەبێ بە پارێز بۆ زاراوە بڕۆین.

بە قیاس لە «دۆڵچی»، «دەهۆڵچی» دەگوترێ «عودچی»، «کەمانەچی»، «گیتارچی»، «پیانۆچی» ... وەستایەکی دروستیان بکات یاخود چاکیان بکاتەوە پێی دەگوترێ «عودساز»، «کەمانەساز» ...

«زورنائەنگێو» و «نەیژەن» دەقیان گرتووە. ئەمانیش بە وەستاکانیان دەگوترێ «زورناساز»، «نەیساز»، «بلوێرساز». ئەوەی بۆریەش لێدەدا «بۆریەزەن» ی بۆ گوتراوە. لە تەمسیلەکانی درید لحام کە نهاد قلعی بە «حسنی البورزان» ناو دەهات ئەم «بۆریەزەنە» یە.

تاقمی «هۆشمەند» دەوڵەمەندە. ئاوەڵناو لە ناوی واتا دروست دەکەن. نابێ لە پەنا «دەوڵەمەند» دا بڵێین «پارەمەند». دەشێ بگوترێ: «پەرۆشمەند» وەک کە گوترا «هۆشمەند». «سۆزمەند» یش بواری هەیە. هەرچی «سۆزناک» ـە بە شتێک دەگوترێ سۆزبەخش بێ نەک سۆزدار. «دڵسۆز» بۆ «مخلص» جێی خۆی گرتووە، «سۆزمەند» لەوانەیە غەریبیی کەسوکار و وڵاتی بکات.

بە زۆری ئەو پاشگرە هەستێکی دەروونی پێوەیە لەبەر ئەمە: ئارەزوومەند، هێوامەند، ئاواتمەند، نیازمەند، سەودامەند، حەزوومەند... هەموویان ڕاست و دەستوورین. «ئاوتەخواز» و «هێوادار» هەر یەکە لە بوارێکەوە هاتووە کوێر نابنەوە. «حەزوومەند» وەک «حەسرەتەومەند» و «خێرەومەند» قاڵبێکی دەگمەنە.

«سیامەند» چ سەرەدەری لێ ناکرێ. لە کۆنی کۆندا «سیامک» گوتراوە، ئیتر دەشێ کورد گوتەنی، بە گوێی مامۆستا، خرابێتە سەر قاڵبی ئەو وشانە. بەڵام باریکە ڕێگەیەک شک دەبەم بەرەو سازشتێک دەربکات. لە ئاڤێستادا «سای say» بە واتای حەسانەوە هاتووە. لە زۆر ئێلەکاندا دەڵێن «سامەوە – دەسێمەوە» نزیکترە لە سەرچاوەی کۆنینە. دەشێ «سیامەند» پێوەندییەکی بەو ڕیشەیەوە هەبێ بە واتای «ئارەزوومەندی سای» ... دوور نابینم کە دەگوترێ لە «سایەی تۆ» بە ئەسڵ لەو «سای» ـەی ئاڤێستاوە هاتبێ تەنانەت «نسێ» ش بە لێکدانەوەی ورد بۆ ئەو سەرچاوەیە بچێتەوە.

هەر لەو لاپەڕەیەدا (٢٨٠ فەرهنگ...) دەخوێنیتەوە کە شاری «نسا» لە پێشگری «نی» – بە واتای پێشگری «دا» (وەک لە «داسەکنان» و «داهاتن») وئەو «سای» ـەی ئاڤێستاییە کە بە هەردووکیان واتای «داحەسانەوە – داسانەوە» ڕادەگەیەنن.

بەو پێیە «نسێ» و «نسا» یەک ڕیشەن، دیارە کە وشەکە بۆ واتای سێبەر بردراوەتەوە لەوەوەیە کە لە سەفەری هاویناندا یاخود لە غەیری سەفەریشدا خەڵق لە «سێبەر – سایە – نسێ» دا دەسێتەوە.

واتای پێشگری «نی» من بە نیازی تێگەیاندن بە «دا» ی کوردی لێک دەدەمەوە. لەو لاپەڕەیەدا دەڵێ: «بمعنی فردود و زیرپاین» هاتووە، «نسا» ش «نشتگاە – فرودگاە –ابادی» لێک دەداتەوە.

ئەوەی من دەڵێم «داسانەوە» دەقاودەقی وشەی «نسا – نی سای» ـە. زۆر بە سەیری ئەم «دا» یە لەگەڵ «نی» ی ئاڤێستادا بە باریکە ڕێگەیێکی پێچەڵپێچ دەگەنەوە یەکدی. لەهجە هەیە دەڵێ: «بەردی دەزل – پیاوی دەقۆز» لەهجەش هەیە ئەو «دە» یە دەگۆڕێت و دەڵێت «بەردی نەزل – پیاوی نەقۆز». هەر دەڵێی پێشگری «دا» بەم ڕێگەیەدا هاتووە: «نێ – نا – دە –دا». ڕەنگە ئامانجیشم نەپێکا بێ.

ئەو پێنج پاشگرەی «چی – مەند – وەر – وار – وان» بە تێکڕایی هێز و پێزیان بەبڕشتە. کە بمانەوێ دەتوانین بۆ ماوەیەکی گەلێک بیندرێژتر بەدوویان بکەوین و سەدان و هەزاران وشەیان لەگەڵدا تاقی بکەینەوە و فەرهەنگۆکی زاراوەی نوێیان لێ پێک بهێنین. بەڵام ئێمە نەهاتووین تاقی کردنەوەی هەموو فەرهەنگی زمان بە ئەستۆوە بگرین، بەڵکوو دەمانەوێ ڕێچکۆڵەی دەستوورەکانی زاراوەسازی یاخود مەرجەکانی ئەو کارە هەڵسەندگێنین چی لەو رووپەڕانەی دوواییشدا خەریکی ئەو پێنج پاشگرە بوو، بەشی مەبەست دەکات.

دەبێ بە خوێنەر بڵێم هەڵێنجانی دەستووری زاراوە لە دەستوورەکانی زمان و تانوپۆی شیرازەی ناوەڕۆکی وەکوو دۆزینەوەی دەستووری حساب وئاسمان و ئاتۆم نییە کە هێندەی سفرەی ڕێکخراوی داوەتان ڕێک و بێ گرفت بێ. زمان زیندووە، بە پێی زیندوەتی بزۆزە. بە پێی بزۆزی فرە ڕێبازە. بە پێی فرە ڕێبازی فرە ڕێسایە. گەلێک جارانیش پشت لە هەموو یاساکانی خۆی دەکات. ئەو زاراوەیەی کە خۆوتالع پەسەندیش بێت لە دوڕ و شەوچرا دروست ناکرێ. ئەوپەڕی جوانییەکەی لەوە تێپەڕ ناکات بە قەدەر وشەی «کەستەک» و «پێپلکە» و «بەڵمەبرنج» ئاشنا بێتە بەر گوێیان.

کەس بەتەما نەبێ لە خوێندنەوەی زاراوەی نوێ ترنگەی عود ببیسێت یان ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینە ببینێت. خوێنەر دڵنیابێ لەوەدا کە ئەگەر زووتر «هەژەند» و «گەشەند» ی بەکار بهێنابایە دواتر بە زاراوە «تەژەندەر» ی پێشکەش کرابایە چاوی لێی هەڵ....

.... ‹ئالێرەدا لاپەڕەی ٢١٣ ی کتێبە چاپ کراوەکە گلاوە – ئەوا لە ٢١٤ ەوە بەردەوام دەبینەوە›.....

دەلالەتی بەرد و سووری ماهی و شوێنی سەختی هەیە. لەوانەیە «بەن» یان «کەژ» یان «کێو» هەبێ هەمووی زورگ و نەرمان بێت بەڵام شاخ وەها نییە. ئەو هێندە فەرقە لە نێوان «شاخ» و وشەکانی دیکە بەسە بۆ هەڵاوردنی بە نیازی داڕشتنی «شاخەوان».

ئێستا کە بگوترێ «کەژەوان» واتای چاودێر، پاسەوان، سەرپەرشت و بەرپرسی باری کەژ ڕادەگەیەنێ، نەک شارەزای «تسلق الجبال». کە گوترا «مەلەوان» و نەگوترا «ئاوەوان» بۆیە بوو کە «ئاوەوان» بۆ چاودێری لوولە ئاوی ناو شار یان جۆگەی کێڵگە دەست دەدات. «جۆوان» ی برنج بەرپرسی کەرخ و پاراوی مەرەزەیە کە ئاوەکە بە هەموو برنجاڕدا بڵاو بکاتەوە. بەرپرسی پەیدا کردنی ئاو نییە. ئەگەر جیرانێک ئاوی مەرەزەکەی بڕی، «جۆوان» یەخەی ناگرێ. لە باری وەهادا دەشێ یەکێک «ئاوچی» بێ، پاراستنی ئاوەکەی بە کرێ پێ سپێردرابێ.

وردە فەرقی ئەوتۆیی هەر وەک لێرە بەپێشەوە یارمەتی کورد و غەیری کوردی داوە بۆ دەربڕینی مەبەست دەبێ یارمەتی من و تۆش بدات بۆ داڕشتنی وشەی نوێ.

پێشینان هاتن بۆ ڕاگەیاندنی «درێژە» ی حاڵەتێک وشەی بنەڕەتییان دووبارە کردەوە و گوتیان چەنەچەن، تەقەتەق، غەڵبەغەڵب، قیژەقیژ، تەپەتەپ، خۆرەخۆر... کە دەنگەکە لە یەک نەوایی دەرچوو و باریان لە وشەسازییەکە گۆڕی و گوتیان: هەراوهوریا، زرموهوڕ، شڵپوشیپان، مڵچوهوڕ... لە بەری سۆران هەندێ گەمە کە یەک کەرەستەی تێدا بەکار بێت داڕشتنێکی تایبەتییان بۆ بەکار هێناوە، وەک: ڕگڕگانی، ساپساپانی، شەقشەقانێ، گەنمگەنمانێ. کە کەرەستەکە لە یەکێکی تێپەڕاند ڕێژەی دەگۆڕن و دەڵێن: جگانێ، مووشانێ، کەلایانێ، تۆپانێ، چاوشێرکانێ.

«کەلایانێ» چونکە لەگەڵ گوێز و جگ و موشیش ڕۆیشتووە ناوەکەی بەسەردا بڕا با هەر «کەلا» بە تەنهاش بەکار بێت. هەیشە دەڵێ، یاخود دەیگوت، «کەلا – کەلایانێ». دەیانگوت: «بازبازانێ» کە هەر بازدان مەبەست بایە. کە ژماری تێدا ڕەچاو دەکرا دەگوترا «سێباز»، «یەکباز»، «سینگەوباز».

«کڵاوکڵاوانێ» لە دەستووری لادابوو چونکە شتێک وەک ئەنگوستیلە و ئەستێ لە ژێر کڵاوەکاندا

دەشارایەوە. لە ڕۆژهەڵاتی کۆیە پێی دەگوترا «کارەمستێنە». لە دیوی کوردستانی ئێران دەیانگوت «جۆرەبانێ» چونکە هەر گۆرەوی چەلی بۆ بەکار دەهات. «جورب» ی عەرەبی لە «گۆرەوەی» یەوە هاتووە.

تۆ بڵێ ئەگەر یەکێکی وەکوو من ڕەچاوی ئەو دەستوورانەی کرد لە ڕۆنانی زاراوەدا کەس پێی ڕازی بێ؟ خوێنەر چ دەڵێ لەوەدا بۆ «ملاکمة» زاراوەی «کوڵەمستانێ» پێشنیاز بکەم؟ ئەگەر بە «فوتبۆڵ» بڵێم «تۆپەپێیانێ» پێڕەوی «کارەمستانێ» م کردووە، ئاخۆ لێمی دەسەلمێنن؟ بۆ «باسکت بۆڵ» – «تۆپەسەبەتانێ – تۆپەسەبەتێ – تۆپەتۆڕانێ» وەردەگیرێ؟ ئەدی «الکرة الطائرة» چۆنە لەگەڵ «تۆپە دەستانێ» یاخود «هەڵمەقۆیانێ» کە لە «هەڵمەقۆ» وە بە پێی فرەوانتری یارییەکە لێی زیاد کراوە؟ لە باسی «ملانێ» کە بۆ «مصارعة» پڕ بە پێستە ئەگەر بۆ «بینبڕکێ» یاخود «کێبڕکێ – پێشبڕکێ» لە مەلەدا بڵێین «مەلەوانێ» – نەک «مەلەوانی» – یاخود «مەلانێ» – بە لێقرتانی بزوێنی کۆتایی مەلە – چ دەگوترێ؟ مەلە یارییە بەڵا «مەلانێ» بینبڕکێ و پێشبڕکێی تێدایە و دەبێتە «مسابقة». کورد هات «شەترەنج» ی خستە ژێر دەستووری یاری و پێی گوت «سەرترنجانێ». «سێڕسکانێ» و «نۆڕسکانێ» لە هەمان دەستوورەوە هاتوون. دامە بە هاراوی وەک خۆی مایەوە بەڵام هەیە دەڵێ دامانێ.

«شەترەنج» بە ئەسڵ «شەش ڕەنگ» بووە چونکە بە مەلیکەوە شەش ڕەنگ بەردی تێدایە. «بیدق» یش «پیادە» یە گۆڕاوە بە پێی دەستووراتی زمانی عەرەبی، وەک کە «کەند – کەندک» گۆڕا بە «خندق».

ڕەنگەکان، سوور، سپی، زەرد...هەر یەکە پاشگرێک بە دوا خۆیدا دەهێنێ و دەگوترێ: «سپیپات، سوورکاڵ، ڕەشتاڵە». قاڵبی دیکەمان هەیە بەڵام بە مەبەستی ڕەنگ نییە، وەک دەگوترێ: «زەرتک (زەردوو)، زەردێنە، سۆرک (سورێژە)، سپێنە، ڕەشکێنە، شیناک، سەوزە، کەسکە...» ئەم قاڵبانە بە دەقی خۆیان دەمێننەوە و ڕێ دەرناکەن بۆ مەڵبەندی زاراوەسازی مەگەر بە تێکهەڵکێش لەگەڵ وشەی دیکەدا.

وشەی «ڕەنگ» خۆی چەند وشەی دیکەی لێ کەوتۆتەوە وەک: «ڕەنگی، ڕەنگین، ڕەنگاڵ، ڕەنگاوی، ڕەنگاوڕەنگ... » بۆ تەلەفزیۆنی «ملون» نازانم چ زاراوەیێک داندراوە یان نا. «ڕەنگاڵ» و «ڕەنگین» هەردووکیان بە واتای «ملون» دێن. ئەگەر خەت و شێریان لە نێواندا بکرێ زەرەرێکی نییە. من درهەمم بۆ هاویشت «ڕەنگین» دەرچوو.

لە مەکتەبی سەرەتایی بووین دەمانخوێندەوە: پەڕی تاووس ژەنگارە. بە قیاس دەکرێ «ڕەنگار» دابڕشترێ بەڵام ڕەنگینەکە چ عەیبی نییە.

قوماش هەبوو پێیان دەگوت «صدر الحمام» ڕەنگ گۆڕی دەکرد. مەشوورە کە بزنمشکیش ڕەنگ دەگۆڕێ. بەپێی دەستووری ئاسانکردنی دەشێ وشەکان ببنە: ڕەنگۆڕ، ڕەنگۆڕی لەجیاتی ڕەنگگۆڕ... گۆڕی.

وشەی ڕەنگدانەوە هەیە بە واتای ڕێکخستن و جوان کردن بە تایبەتی بۆ ئاخاوتن. گەلێک کەس دەڵێ: قسەکە مەڕینگێنەوە لە جیاتی مەڕەنگێنەوە. ڕاستییەکەی ڕەنگاندن و ڕەنگاندنەوە بۆ «تلوین» بە گشی دروستن، هێندە هەیە ڕەنگاندنەوە فرەڕەنگتر دەردەچێ. دەشێ ڕەنگاندنەوە بە زاراوە بۆ «زخرفة» بڕوات.

«قیرژە» بە جێگەیێک دەڵێن قیری لێ هەبێت. «ڕەنگژە» بۆ جێگەیێک دەست دەدات شتان ڕەنگ بکاتەوە، بە عەرەبی «مصبغة» ی پێ دەڵێن. «صباغ» لە کوردی «ڕەنگێن» ی بۆ دەست دەدات لە قاڵبی

«بزوێن» کە شت دەبزوێنێ ڕەنگێنیش شت دەڕەنگێنێ. مەبەست لە صباغ بۆیەچی نییە.

سەرژمار کردنی پاشگرەکانی چووک کردنەوە نەختێک باڵ قووڵی پێ دەوێ. چووک کردنەوە جۆری وەهای هەیە بە «ۆ» دەبێ وەک: قوتۆ، کوڕۆ، ... هەیە بە «ک» دەبێ وەک: بنک، ... بە «چە» دەبێ: ناوچە، ناڵچە، بە «یل» دەبێ وەک: خڕیل، مچیل، گوجیل... بە «یلە»: گوجیلە، پشیلە، کورتیلە... بە «ۆک»: ئاودەلۆک، دهۆک... بە «ۆکە»: مەڕۆک و بزنۆکە، شارۆکە... بە «ۆچکە»: ئاگرۆچکە، شارۆچکە... بە «یلکە»: ئاشیلکە، خانیلکە، ئاویلکە... بە «ولکە»: داسوولکە، ماسوولکە،... بە «ۆڵکە»: گردۆڵکە، تەپۆڵکە، خڕۆکە... بە «ەلە» کاکەلە و بابەلە، دایەلە... بە «ەکە»: سەوزەکە، کورتەکە شیرن سێوە، تەزرەکە... بە «ەڵە»: گردەڵە، کورتەڵە... بە «کەڵانە»: خڕکەڵانە، ژیکەڵانە... پاشگری دیکەش هەن لزوم ناکا هەموویان دەردەست بێن، تەنانەت هەندێ پاشگر کە بە نیازی غەیری چووکردنەوە هاتوون دیسانەوە چووک کردنەوەیان تێدایە وەک: قرچۆک، بنچک...

ئەگەر بە چاوی مامڵەتی زاراوەسازی سەیری پاشگرەکانی چووک کردنەوە بکەین دەبێ لە پێشەوە هەموویان بنووسین. جا سەرنجیان لێ بگرین تا بزانین هەر پاشگرە لەگەڵ چ بابەتێکدا هاتووە بۆ ئەوەی لە کاتی پێویستدا پاشگری لەبار بۆ وشە هەڵبژێرین، ئەگەر نا بەکارهێنانەکە دەبێتە کاری سەرپێی و دووبەختی. بە نموونە:هەرگیز ناگوترێ و نەگوتراوە «دەرگەچە، شێرەکە، خەنجەرەڵانە، نیسکۆڵکە... » لە تووتنەوانێکم پرسی بۆچی ئەو هەموو شیناووردەی بە دەم تووتنەوە چاندووە، پێی گوتمەوە: چی ئەوتۆ نین: دوو قلە ماشیلکەیە، لاتێک ترۆزیلکەیە و، سێ چوار خەتە تەماتیلکە و نەختێکیش شووتیلکەیە بۆ منداڵەکان... سەیری چۆن هەموو شینایییەکانی بە یەک پاشگر چووک کردەوە. لە باری ئێستاکەمدا ئەو گردوکۆیەم بۆ ناکرێ، بە ناچاری لە پاشگرەکان دەگەڕێم بۆ دەرفەتی دیکە... خوێنەریش لە لای خۆیەوە دەتوانێ بیرگێرییان تێدا بکات، هەر نەبێ هێندێکیان لێ ساغ دەکاتەوە.

پاشگری «ۆڵ» لە وشەی وەک: «پندۆڵ، پیتۆڵ، شڕۆڵ، کلۆڵ یان کولۆڵ... » لە بنەڕەتدا سیفەتێکی زگماک لە مرۆدا نیشان دەدات. «پندۆڵ»، بێگومان لە «پەند» ەوە هاتووە، کلۆڵ، کولۆڵیش بەگەڵ ئەو تاقمە کەوت کە پێشتر باسمان کرد و چەند دانەیەکمان لێ دۆزییەوە ئەویش «فسۆس، بزۆز...» بوو. ئەو سیفەتەی پاشگری «ۆڵ» پەسەند و ناپەسەندیش دەیگرێتەوە، بە پێی ڕوواڵەت سەهۆڵ و فشۆڵ بەر ئەم تاقمە دەکەون، سەهۆڵ پێوەندی بە مرۆڤەوە نییە، لەوانەیە ڕێکەوت و وێنەی قاڵب لەم ڕێژەیەی ڕاگرتبێ، لە وشەکانەوە دیارە ئەم پاشگرە ئاوەڵناو دروست دەکات، بە دوا ناوی ڕاناو ناوی ماددەشدا دێت تەنانەت لە «شڕۆڵ» دا بە دوا ئاوەڵناودا هاتووە.

وشەی «کاکۆڵ» کە بەو پرچە دەڵێن نێرینە بەسەر پاشەملدا بەری دەداتەوە بە زاهیر لە «کاک» ەوە هاتووە و پاشگری «ۆڵ» ی پێوەیە. واتە هەمووی وشەکە بنەڕەتی نییە. وەها پێ دەچێ «کاک» بە نیازی ئەوەی پرچی پاشەملی پیاو لە کەزی ئافرەت جودا بێتەوە بەکارهێنراوە، هەر چونکە بە زۆریش مێردمنداڵە کاکۆڵی دەبێ وشەی کاک بژاردە کراوە، لەوانە بوو ئەگەر لە ئەسڵدا پیاوی کامڵ کاکۆڵی بەردابایەوە پێیان گوتبایە «مامۆڵ». وشەی کاکۆڵ هەرچەند بۆ ئەو مووە باس کراوە داندراوە بەڵام هەم لە واتای کاک و هەم لە داڕشتنەکەیدا تامی ئاوەڵناوی پێوەیە. کە بڵێین «مووی کاکۆڵ» مەیلێکمان وەلای واتای وەکوو «مووی ڕەش» دەڕوات نەک «مووی پیاو».

نابێ ئەم ڕێژەیە لەگەڵ وشەی وەکوو: «بنکۆڵ، سمکۆڵ» تێکەڵ بێت کە لە کۆڵینەوە هاتووە. وشەی

«گرۆڵ» یش کە بەکارهێنانی دانیشتووانی دەوروبەری سلێمانییە جێی تۆژینەوەیە چونکە لەبەری سۆران دەڵێن «گلوەڕ» و نازانین کامیان ڕەسەنن گرۆڵیش ناوە نەک ئاوەڵناو کە دەزانین پاشگرەکە لە بنەڕەتدا بۆ وەسفە. لە بەری وڵاتی کۆیێ بەستەی شایی هەیە لە وەسفی کراسی یاردا کە باسی مەسرەفەکەی دەکات، دەڵێ: بە پێنسەدی دیش گلوەڕیان بڕی. پێنسەد کورتەی پێنجسەدە.

کە بێین لە وشەی «سەخت» سەختۆڵ دابڕێژین بەسەر شەقامە ڕێی زاراوەسازیدا ڕۆیشتووین: ئاوەڵناوی «سەخت» بە پاشگری «وڵ» زێدە واتاییکی پێ دەدرێ و دەبێتە «سەختۆڵ» کە هەر ئاوەڵناوە. واتاکەی لە دەست زاراوەساز یاخود زوربەی زمانزان و خوێندەواری کورددایە ئایا بۆ چی و کوێ ببردرێتەوە. بەلای منەوە بۆ «متعنت، مستبد برأیە» ئاو لێڵ ناکات. سەرسەخت لە جێی خۆیدا دەمێنێتەوە بە واتای سەرڕەق.

دەشێ سەختۆڵ کە دەست لە ڕەئی خۆی گیر دەکات، بۆ کاری عادەتی ڕۆژانە نەرم و نیان بێ. «نەرمۆڵ و نەرمۆڵە» کۆنن. دەشێ بگوترێ: فلان لە باوەڕدا سەختۆڵە، لە کردەوەدا نەرمۆڵە، بە واتای «مرن». لەگەڵ «خەست» دا گوتراوە «خەست و خۆڵ» ئەگەر بگوترابایە «خەستۆڵ» چ عەیبێک نەدەهاتە سەر وشەکە. دەگوترێ هێندەی لێدا شل و کفتی کرد. وەها ماندوو بوو کفت بوو.

«شل»، «کفت» هەردوویان دەست دەدەن ئەو پاشگرەیان بە دوادا بێت و ببنە: «شلۆڵ» کەسێکە هەمیشە خاووخلیسک بێ. «کفتۆڵ» کەسێکە هەموو دەم دەڵێی بە تێلایان لێدراوە و هێزی پێ نەماوە. «قیتۆڵ، زیتۆڵ» پێچەوانەی شلۆڵ و کفتۆڵن ئەوانیش بە زگماگی. وا بزانم وشەی «ڕەشۆڵ» لەگەڵ گۆرانی بێژی مەردی کوردپەروەردا سەری نایەوە. سەد هەزار ڕەحمەت لە گۆڕە پاکەکەی.

پێشتر «سیستەڵ» مان بە زاراوە پێشنیاز کرد. «سستۆڵ» یش بۆ مرۆڤ لەبارە. «سستەک» بۆ خاکە.

بە نەختێک چاوپۆشی دەتوانین «گەرمۆڵ» بۆ ئافرەتێک بە زاراوە دابنێین کە کێشی زایەندی بەهێز بێ و دڵی نێرینە بۆ خۆی ڕاکێشێ. ئەم گەرمۆڵە جودایە لە «هۆکن» کە ئافرەتێکە مەیلی نێری زۆر بەهێزە.

«سندۆڵ»: قۆرتێکی ڕێک، لە شاخ یان بەرد هەڵدەکۆڵرێ و برنج و دانەوێڵەی تێدا دەکوترێ. بەسەر زێی بچووکەوە لە نیو سەعاتە ڕێگە دوور لە قەڵادزە دێی «سندۆلان» هەیە ناوەکەی بریتییە لە کۆی «سندۆڵ» وەیا هی نیسبەتە.

نازانین کەرتی «سند» لە چییەوە هاتووە، ئەگەر واتاشی هەبێ نایزانین. بە زاهیر لە چیرۆکێکی فۆلکلۆریدا کە دەڵێ مێرووله و کەڵەباب چوونە لای کوندەبۆ بۆ شەرع بانگیان کرد: کوندی لەسەر سندی، دەبێ «سند» بەرزایی بێت ئێتر چەندی هەبێ دەبێ بایی ئەوە بکات کوندی شەرع پرس بە سەریەوە هەڵبنیشێ. ڕەنگە سند ئەو بەردە بێ کە دەکرێتە دەسکە جۆنی و لە سندۆڵدا دانەوێڵە و برنجی پێ دەکوتن، کە قووتیش بکرێتەوە بە کورسی دەست دەدا بۆ کوندەبۆ لەسەری هەڵنیشێت وەکوو دادپرس بەسەر کورسیەوە. جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ ئەوسا وشەکە قاڵبێکی تازە وەردەگرێت و دەبێتە کورتکراوی «سندۆڵ» واتە «قۆرتی سند» و پێوەندی بە پاشگری «ۆڵ» ەوە نامێنێ. بە داخەوە نەبوونی نووسینی کوردی شوێنەواری گەلێک وشەی کوێر کردۆتەوە، گەلێک وشەش هەر بە جارێ مردن.

وشەی کەرت دەتوانێ یارمەتیمان بدات بۆ گرتنی کەلێنێک: هەندێ شت هەیە لە دروست کراو لە شتی سروشتی بریتییە لە چەند کەرتی بەیەکەوە نووساو. دەڵێین: فلانە شت بڕبڕە، کەرتکەرتە، تەعبیرەکەش

تەواو نییە چونکە بەیەکەوە نووسانی کەرتەکان نیشان نادات، ناچاری نەبێ دڵ پێی دابین نابێ. ئەگەر ڕازی بین بە «کەرتۆڵ» ئەو کەلێنەی پێ دەگرین. پێشتر بۆ perforated پێشنیازی «کوناش» م کرد کە وشەیێکی زیندووە، لێرەدا کەرتۆڵ وشەیەکە ڕوحی بەبەر دێت.

ئەو هێلکەدانەی پێی دەڵێن تەبەقی هێلکە کەرتۆڵە. بڕبڕەی پشت وەکوو ناوەکەی کەرتۆڵە. زنجیری «دبابە» کەرتۆڵە. لە لەشی گیانلەبەری ئێسکدار شتێک هەیە لە ئێسک نەرمترە دەکروژرێ و کرۆژەی ناو لێ دەنێن، بە زۆری پێی دەگوترێ کرتکرتە. دەشێ ئەمیان «کرتۆڵ» ی بۆ بڕوات.

ئەم چەند وشەیەی دوایی لە سیفەتی مرۆی لادا وەک کە کاکۆڵیش لێی لادابوو منیش پێڕەوی ئەو سازشتەم کرد کە کۆنینە کردوویانە. وشەکان بەهەمە حاڵ ئاوەڵناون.

پاشگری «ەوانە» وەک لە «دەستەوانە، چەپەوانە، قەرەوانە» دا دیارە ئۆگرگرتن و ئاشنایی شتێک، کەسێک بە جێگەیەوەکە دەردەخات. فەرق زۆرە لە نێوان ئاشنایی کلیل و قفڵ لەگەڵ ئاشنایی نێوان دمەوانە و زارکی شووشەیێک، چونکە کلیل لە داڕشتنیدا هێمای ئاشنای وەلای شتێکەوە پەیدا نییە، هەرچی دەمەوانەیەوە لە ڕێی پاشگرەکەوە ئەو ئاشناییە دەبەخشێ. تۆپەوانە دەمەوانەیێکی گەورەیە. ئاخێوەری کورد هات ڕێی بە خۆی دا جارێکیان لە «دم – دەم» ەوە ناوەکە ڕۆبنێ جارێکیشیان لە تۆپەکەوە کە دەچێتە ناو دەمەوە وشەکە ڕۆبنێ.

ئێمەش ئەگەر دەرفەتمان یاخود برمان پێی شکا دەبێ ڕەفتاری ئەوتۆیی بکەین بە پێی داخوازی مۆسیقا و «تفعیل» ی وشە. دەستەوانە هەم دەستکێش و هەم پەنجەوانەشی پێ دەڵێن. لەتەک دەستکێشدا پاژنەکێشمان هەیە کە لە میاندا کێشەکە بۆ پاژنەیە، لەویاندا کێشەکە بۆ دەستکێشەکەیە پتر لەوەی بۆ دەست بێت. پاژنەکێش پاژنە دەکێشێ، دەستکێش لە لایەن دەستەوە دەکێشرێ. پاژەنکێش ناوی کارایە، دەستکێش ناوی بەرکارە. دەبینین پاژنە بۆ خۆی لێی ناوەشێتەوە شت بکێشێ، خۆی دەکێشرێ. دەست، ئامێری چالاکییە جێی خۆیەتی خۆی کارا بێت و دەستکرد و دەستکەنە و دەستکێش و دەستخۆر هەموویان بەکار بن. لە دەستبڕدا دەستەکە بەرکارە چونکە خۆی بڕدراوە: دەستڕاست، دەستخاوێن، دەستدرێژ... هەموویان وەصفن و فیعلیان تێدا نییە بۆ لایەنی کارا و بەرکار بچنەوە. مەبەستم لەم درێژەیە ئەوەیە بزانین زاراوەساز وەکوو خاوەن زمانەکە ڕێبازگۆڕی بکات بۆ سەر ئامانج بە مەرجێک ڕێبازەکەی دۆزیبێتەوە.

«لووتەوانە» لە جێی خەزێمە خۆی بە لووتەوە نا (بەڵام فەری بزر بێ بۆ خۆی و ئێسک قورسییەکەی... یەک فیلمی هیندی سەیر ناکەم لووتەوانە بە لووتی ئافرەتەکانیەوە بێت).

لەتەک لووتەوانەدا بیر بۆ گوارە دەڕوات کە لە «گوشوارە» وە هاتووە. بە قیاس دەشێ گوێچکەوانە بۆ گوارە دابڕێژرێ بەڵام چ سوود لەوەدایە وشە بە وشە بکوژین. ئێمە کارمان بەو «سماعة» ی پزیشکی هەیە کە دەنگی پێ دەبیسترێ. گوێچکەوانە، گوێیەوانە خراپ نییە بەڵام نەختێک مەودا لە زاراوەکە کورت دەکاتەوە چونکە مەرج نیە هەموو جاران ئامێری دەنگبیستن بە گوێوە بخرێ: ئەو ئامێرەی دەنگ دەداتەوە لە ناو ڕادیۆ یاخود تەلەفیزیۆن گوێچکەوانەی بۆ ناشێ. وەها ڕەوا دەبینم «بیستەوانە» بۆ «سماعة» بێت. ئنجا ئەگەر بگوترێ ڕەنگە ئامێرێک هەبێ یاخود پەیدا بێ لەگەڵ ژمارەی بیستدا پێوەندی هەبێت و ئەم بیستەوانەیەی تێ بئالقێ دەڵێم بۆ ئەمیان «بیستەوان» ڕاسترە. بە هەمە حاڵ دەتوانین بە نیازی سووک دەربڕین بڵێین «بیسەوانە» لە جیاتی بیستەوانە.

کورد بۆ عەینەک چاویلکەی بەکارهێنا و ڕێبازێکی ڕەمەکی شیرنی تێدا گرتەبەر وەک کە هات بۆ ئەو ڕەشکەو پێشکەی، لە گەرمای هاویندا بەسەر خاکی بەر هەتاوەوە دێنە بەرچاوی «دراویلکە» ی بەکارهێنا. لە بواری زاراوەسازییەوە بە قیاس لە دەستەوانە و بیسەوانە دەبێ بڵێین «دیدەوانە». پێشتر «دووربین و وردبینمان بۆ تەلەسکۆپ و مایکرۆسکۆپ» هەڵبژارد عەینەک مابۆوە بۆ ئەم شوێنە کە لە بەشی ناودا زاراوەی بۆ ڕەچاو دەکرێ.

وشەی «دیدەوان، چاوەڕوان» ئامێری تێدا نییە، هەرچەند بابای چاوەڕوان بەهێزترین دووربینیش بە چاوەوە بگرێت، مەبەست ئەوەیە لە داڕشتنەکە ئامێر پەیدا نییە. مامڵەتێکی ڕێبوارانەم لەگەڵ ژیکەڵەدا هەیە:

وشەی «ژیکەڵە» لە «ژی – بە واتای ژیان» ەوە هاتووە ژیکەڵە و ژیکەڵانە بە مەبەستی خۆژییەتی لە ڕێی چالاکی و خۆخۆشەویست کردنەوە سەریان هەڵداوە. «ژیوەر» یش لە سەرچاوەی «ژی» یەوە بۆ «گیانلەبەران» داڕشتراوە. زمانزان هەن، یەکێک لەوان هەژاری سابلاغی، دەڵێن «پزیشک» ی دکتۆر لە «فزیشیەن» ەوە نەهاتووە بەڵکو لە «بژیشک» یەوە هاتووە کە پێشگری «ب» ی فاعیلییەت «وەک لە: بژێو، بکوژدا» و «ژی» ی ژیان و پاشگری «شک» پێکیان هێناوە بە واتای ژیانبەخش، ژیانپارێز. ئەم پێشەکیانەم بە دەوری ژیکەڵەوە گێڕا بۆ دەربڕینی گۆشەنیگاییکی تایبەتی: «ژیکەڵە» لەتەک «مردەڵە» دا کە یەکەمیان لە ژیان و دووەمیان لە مردنەوە هاتووە دەردەکەوێ کە پاشگری «ەڵە» ی بە دوادا هاتووە، خۆی قاڵبی «ژیک» ی هەبووە. وەها دەزانم ئەو «ک» ە هەمان پاشگری نیسبەتی «یک» ی کۆنە کە پێشتر باسم کرد و گوتم زمانزانان دوو وشەی «نزدیک، تاریک» یان بە دەقی کۆنیان دەستنیشان کردووە، منیش خۆم «پەلیک» م بە نموونەی سێیەم پێشکەش کرد گوتیشم دڵم بۆ ئەوە دەچێ «باریک، خەریک» یش ڕێژەی نیسبەت بن بە پاشگری «یک» بەڵام نازانم «بار، خەر» لە چییەوە ماونەتەوە. وا لێرەشدا بەسەر ژیکەڵە، ژیکەڵانەدا دەکەووم و هەمان پاشگری نیسبەتی تێدا دەبینم هێندە هەیە چونکە «ژی» «ی» لە کۆتایدا هەیە «یک» هەمووی دەرناکەوێتەوە، هەر «ک» بە زیادەوە دێت بۆ وشەکە چونکە بزوێن بە بزووێنەوە نالکێ وەک کە دەڵێی «ترۆزی ئاویژە، ماسی دەریا» «ی» ئیزافە و وصف تێدەچن هەرچەند نووسەران لە نووسیندا زیندوویان دەکەنەوە بێ ئەوەی لە دەمدا دەنگ بدەنەوە ئەویش بە نیازی تێگەیاندن. ژیکەڵە ئەگەر بەو پاشگرەی «یک» ی نیسبەت نەبوایە نەدەبوە ئاوەڵناو. مردەڵەش لە پێشەوە «مردە» ی لێ دروست بووە بۆتە ئاوەڵناو ئنجا «ەڵە» ی پێوە لکاوە. «ەڵە» یەکسەر بە فیعلەوە نالکێ هەرچی پاشگری «ە» یە بە فیعلەوە دەنووسێ وەک:«کردە، بردە، خواردە، کوشتە...».

پەحا، تۆژینەوە لە زمان چ شەڕێک بە مرۆ دەفرۆشێ! پاشگری «انگ» لە چەند وشەیەکدا وەکوو: «برژانگ، ڕەشانگ، قەرانگ...» دا هەر جارە وشە بەرەو رووکارێک دەبات. برژانگ بە پێی ئەوەی «برژۆڵە» شی پێ دەگوترێ دیارە کەرتی «برژ» ی بنەڕەتییە. وەها پێ دەچێ لەگەڵ «بژ» کە مووی سەر ملی وڵاغە یەک ریشە بن و لە برژانگدا ناوگرێک هاتووە بۆی و جودای کردۆتەوە. بە عادەت ناوگر یان هەر گیرەکێک بێ زیادییێک بەسەر ئەسڵی وشەوە دەنێت. لە برژانگدا قەوارەی موو کەم بۆتەوە بەڵام نرخ و بایەخی بە دەوری چاوەوە زیادی کردووە. نازانین «برژ» بە تەنها چ ڕادەگەیەنێ.

بە زۆرەملێ ناتوانین لەگەڵ «پەرژ، پەرژین» دا یەکیان بکەینەوە بە نامەی ئەوەی برژانگ پەرژینی چاوە. ئەو ڕۆژەی بنچەکی «برژ» یش دەدۆزینەوە هەر دەمێنێ بزانین پاشگری «انگ» بۆچی زێدە لە

هەزاران وشە بەو چەند وشەیە گیرساوە.
لە ڕەشانگدا «انگ» ناوی جێگەی دروست کرد. قەرانگ ئامێرە. ڕەفتارەکەی بێ سەروبەرە. ڕەشانگ شوێنێکە لە سەرەتاوە سووتنی پێ گوتراوە کە تازە سووتاوە وەکوو قەترانی ڕەشە. دوای ماوەیێک ڕەنگەکەی زڕ دەبێ پێی دەڵێن ڕەشانگ. ڕەشان بە تەنها بۆ بزن و تاقمەکەی بەکاردێت، «سپیان» یش بۆ مەڕ و تاقمەکەی. قەڕانگ داردەستێکی یەک دوو مەترییە سەرێکی چوکڵەی هەیە لکەداری بەرزی پێ نزم دەکەنەوە بۆ میوەچنین یان هەڵپیتاوتن... یان... لە بیتوێن دێیێک هەیە ناوی وەرانگەیە، ڕاستییەکەی دوو دێن: وەرانگەی سەروو، وەرانگەی خواروو.
بە زاهیر وەرانگە خزمی ڕەشانگ و قەرانگ بێت بەڵام وەک لە هەڵکۆڵینەکانی گردی شمشارەی نزیک دەربەندی سەنگەسەر دەردەکەوێ فەرماندەیێکی جیرانی شمشارە بەر لە ٣٧٠٠ ساڵ ناوی «نەویرام شەروور» بووە وابزانم (وەرانگە سەروو) بە ئەسڵ لەو ناوەوە ماوەتەوە وەک کە شمشارە خۆی ئەوسا شووشەرا بووە. دێیێک هەیە ناوی بەردانگەیە ئەویش خزمی قەرانگ و برژانگە. هەر دەڵێی ڕێژەی برژانگ کە بۆ ناوی ئاوایی بەکار هات بزوێنی فەتحەی پێوە دەلکێندرێ.
وشەکانی «بانگ، جانگ، مانگ...» تەنها مانگەکەیان لە کۆنەوە مەعلوومە چ بووە ئەوانی دیکە سەرەدەری لە بنچەکەیان ناکەم ناچێتە عەقڵیشەوە بە ڕێکەوت ئەو «انگ» ە دوور و درێژە بە دوا تاکە دەنگدا هات و چەندین وشەی دروست کرد، وەک دیاریشە پاشگرەکە خۆ لە فیعل نادات ڕوانگە بریتییە لە «ڕوانین + گە» بۆتە ڕووانگە وەک کە «فڕین + گە» دەبێتە فڕگە. بەو پێیە پاشگرەکەی ڕووانگە «گە» یە نەک «انگە».
وشەی «لەرز» ناوی چاووگە دوواتر فیعلی لێ وەرگیراوە بوو بە «لەرزین». لە «ترس و لەرز، لەرزوتا» دا ئەم لایەنە ئاشکرایە. ترسیش وەکوو لەرزە دەشێ هەردوو وشە بخرێتە قالبی ڕەشانگ و برژانگ و بگوترێ: «ترسانگ، لەرزانگ» بۆ دەم و کات و ساڵی وەکوو ئەو ساڵانەی هەرای لوبنانی تێدا بەردەوامە. دەشێ بگوترێ: لەرزانگی ڕۆژەکەی بۆمباردمانی دێیەکەمان لە بیر ناکەم. ئەو ساڵەی کلۆی پێکوڕە بە بەر دەغڵی وڵاتەوە نیشت چ ترسانگێک بوو. ترسانگ و لەرزانگی شەڕی یەکەم لەتەک شەڕی دووەمدا هەر خۆ نانوێنێ... کە ترس و لەرز بۆ جێگە بوو دەبێ ترسانگە و لەرزانگە بە کار بێت. کە ترسانگەی دۆڵی شەیدانت تێپەڕاند پشتی لێ بکەوە. لەرزانگەی پیاوتۆقێن لێڕستانەکەی شاخی بەمۆیە.
بە باوەڕی من حەقی خۆمانە لە جێی «ثلاجة glacier» دا بڵێین: «بەفرانگە». هەرچی هەرەسە لەگەڵ avalanch دا هاوواتایە. ئەگەر ساڵێکی بەفری زۆر بێ دەشێ بڵێین «بەفرانگ» و بە دڵخوازی خۆمان وەکوو ڕەشانگ کە شوێنێکی ڕەش دەگەیەنێ بەفرانگیش بە ئاوەڵناو دابنێین و بڵێین: پار ساڵێکی بەفرانگ بوو. «ساڵی سەخت» لەوانەیە زۆر سار دبێ بەڵام بەفر و بارانی کەم بێ. وشەی «سەخت» بە بەریەوە هەیە «سەختانگ» ی لێ وەربگیرێ بۆ سەردەمی سەخت و ناخۆش کە ترس و لەرزی کوشتن و برینی تێدا نەبێ وەک کە تیجارەتی دەرەوە بوەستێ یاخود باران کەم بێ یاخود نەخۆشی ئاژەڵ و درەخت زۆر بێ... ئێمە «گەشەند، تەژەند» مان پێشنیاز کرد. «سەختانگ» پێچەوانەی ئەوانە. سەخت ناچێتە قالبی ڕەوەند و سەهەند وەک کە «گەش، تەژ، هەژ» چوون: سەختەند هاوقالبیان نییە. گەش، تەژ، هەژ، وەکوو ڕەش لێیان دێ ببنە «گەشانگ، تەژانگ، هەژانگ» بەڵام کارمان بەو قالبەیانەوە نەماوە.
سەخت خۆی ئاوەڵناوە و دەشێ بگوترێ شوێنی سەخت. ڕێژەی «سەختانگە» بۆ سەخت دەست

نادات. وەک دەبینی «بەفر، ترس لەرز» هیچیان ئاوەڵناو نین. سەخت وەکوو ڕەش ئاوەڵناوە. وەک کە ڕەشانگ هات سەختانگ هات. ڕەشانگە نەهاتووە سەختانگەش نایەت.

گوتم برژانگ، برژۆڵە دەسەلمێنن کە «برژ» بنەڕەتی وشەکە بێت. ڕاستییەکەی ئەگەر زەین بدەینە وشەی «بژانگ» کە لە بەشێکی بەرینی کوردستاندا بەکار دێت لەتەک «بژ» ی ولاغدا هەر دەڵێی پاشگری «انگ» نەک ناوگری «ر» لەیەکدی جوداکردوونەتەوە. بە هەمەحاڵ مەسەلەکە دەمێنێتەوە بۆ یەکالاکردنی.

پاشگری «ێنە» لە وشەکانی: «زەردێنە، سپیێنە، ڕەشکێنە، وەردێنە، شلکێنە... » دا واتای هەمەبابەت دەبەخشێ: سێ وشەی بەرایی ڕەنگی جێگا یاخود ئەندام یاخود شتێک نیشان دەدەن. وەردێنە نەخۆشی چاوە. شلکێنە بۆتە شلک ئنجا بۆتە جۆرە نانێک. قرتێنە ئامێرە. تەنها یەک سیفەت کۆیان دەکاتەوە کە هیچ کامێکیان لە بۆ تاکە یەک مەبەست بەو لاوە ناڕۆن. قرتێنە دەبێ قرتەی لەگەڵدا بێت، بقرتێت. وەردێنە تەراخۆمایە ئەوانی دیکە ڕەنگی شوێنی دیاری کراون.

لە پەڵپینە نازانین «پەڵپ» چییە، خۆ ناشێ لە پەڵپ پێ گرتنەوە هاتبێ. بەرهەڵبێنە لەوەدا کە «هەڵ» چۆتە بەرایی بەشی بنەڕەتی وشەکەوە و ناشزانین واتای چییە، لێمان ڕوون نابێ ئایا ئەو کەرتە فیعلە یاخود فیعل نییە. کە بڵێین لە قاڵبی «هەڵهێنە» یە دەبێ وەکوو «هێنان» ئەویش لە «بێنان» دوە هاتبێ کە دەزانین فیعلی ئەوتۆمان نییە. ئەگەر بڵێین لە قاڵبی «هەڵستێنە» یە دەبێ ئەویش وەکوو «ستاندن» لە «باندن» دوە هاتووە کە دەزانین ئەو فیعلەشمان نییە. ئەم ستاندنە جودایە لەو ستاندنەی بە واتای غضب، اخذ بالقوە. هەڵستان و هەڵستاندن کە لە ئینگلیزی stand و لە فارسیدا استادنە باسێکی سەربەخۆی هەیە لێرەدا جێی نابێتەوە.

دروونە لە قاڵبی دروێنەدا خۆی لەو وشانە نزیک دەکاتەوە لەگەڵ بەرهەڵبێنە دەبنە دوو فیعلی ئەم قاڵبە. لە لایەن فیعلەوە قرتێنەش لە گوماندایە، ئایا لە قرتاندن یاخود لە دەنگی «قرت» دوە هاتووە. لە قاڵبی وشەکانرا دیارە دەنگی «ک» لە ڕەشکێنەدا بۆ هاوقاڵب کردنیەتی دەنا دەبوو سپیکێنە و زەردکێنەش هاتبان. هەر ئەم بەڵگەیە بەسە بۆ ئەوەی بزانین قاڵبی یارییەکان وەک: «جگێنە، تۆپێنە، مووشێنە، سەرمەقولاتێنە» جودان لەو وشانەی سەرەوە چونکە لە یارییەکاندا هاوقاڵب بوون مەرج نییە جگە لەوەی کە لە هەموویاندا یەک مەبەستی بەرچاو کە ناونانی یارییە، ئاشکرایە. لە پژدەر بە یاری «دوگلەمەڕێ – کە بە ئەسڵ گورگلەمەڕێ» بووە دەڵێن: دایە مەم دۆڕەکێنە. لە لاپەڕە ٤٥٧ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی چوارەم ١٩٧٦ وشەی «سەلمێنە» بۆ «مسلمات» پێشنیاز کراوە لەلایەن لیژنەی زاراوە. ئەگەر قاڵبی سەلمێنە کە سەر بە پاشگری «اندن» دوەیە بە هاوڕێ دابنێین لەگەڵ ڕەشکێنە و قرتێنە، مەیدان لەبەر زاراوەساز پان دەبێتەوە بە کەیفی خۆی تەراتێنەی تێدا بکات تەنها سنورێک بە دەوری مەیدانەکەوەیە ئەویش قاڵب سەلماندوویەتی کە دەبێ لە کێشی «قرتێنە» زاراوە بەهۆی پاشگری «ێنە» وە ساز بدرێت. بەڵام سەلماندنی داڕشتنی زاراوە لەو فیعلانەی «اندن» یان پێوەیە وەها دەکات پاشگرەکە لە «ێنە» بشۆرێت چونکە فیعلەکانی «اندن» لە خۆیانەوە بە گەردان ئەو «ێنە، ێن» پەیدا دەکەن.

کەواتە دەبێ دان بەوەدا بهێنین کە تەنها ئەو فیعلانەی لە بنەڕەتدا «ناوی چاووگ» یان هەیە وەک: «ترس، لەرز، سووڕ، خول» پاشگری «ێنە» یان پێ ڕەوا دەدیترێ بە مەرجی ڕەچاوکردنی قاڵبەکە. ترس و لەرز بۆ قاڵبەکە دەست دەدەن. سووڕ، خول دەست نادەن.

ترش لە بارە، ئەگەر «ترشێنە» بۆ شتێک دەست بدات پێوەندی بە ترش، ترشان، ترشاندنەوە هەبێ

زاراوەییێکی ڕێکوپێک دەردەچێت. ئێمە بۆ ئۆکسجین «ترشەزێ» مان پەسەند کرد، دەشێ ئەم «ترشێنە» یە بەکار بێت بۆ هەر مادەیەکی «ترش» ی تێدا بێت و بەوەوە واتە بە ترشەکەوە بناسرێتەوە. ترخێنە کاری خراپ ناکاتە سەر ترشێنە، بە پێچەوانەوە پشتگیری دەکات لێی چونکە بەڵگەی چالاکی قاڵبەکە نیشان دەدات.

زمان هەتا لەسەر دەستوور بڕوات و وشەی هاوقاڵبی هەبن پتر لێی دیار دەدا کە ڕەگی بە سەقافەتێکەوە بەستراوەتەوە. وشەی ڕیزپەڕ و نافەرمان بۆ یاسا خەفەکەری زمانە. کەم بوونی یاسا لە زماندا وەها دەکات هەر وشەیە وەها سەربەخۆ بێ بە تایبەتی ئەزبەر بکرێ. تۆ سەیری چەند خۆشە کە کۆمەڵە فیعلێکی سەرلەبەر لە قاڵبی پێوان یاخود سپاردن یاخود پالاوتن یاخود فیعلەکانی ڕوودان و پاشگری «اندن» ... بە زانینی دەستوورەکەیان هەموویان گەردان بکرێن و لە ڕابوردووەوە بۆ داهاتوو بێگرفت بابدەنەوە.

ئنجا ئەگەر وشەی تازە داهێنراویش بدرێتەوە بە قاڵبی سەلمێنراو لە زماندا لە ڕووناکاییدا زاوزێ دەکات. هەتا لە زوویشەوە زمان بکەوێتە سەر ڕێبازی یاسا و دەستوور کەمتر بە دەست زارەجوداکانی و لکە لێکترازاوەکانیەوە دۆش دادەمێنێ. زمانی پێشکەوتوو کە لە دەمێکەوە پێوانەی تێدا کراوە لە پێشەوە میللەتەکەی بەوەدا حەساندۆتەوە کە هەموویان لە شێوەی نووسراوی دەگەن، ئنجا شارەزای هەر یەکێک لە لکە بێ ئەژمارەکانی زانستدا کە چاوی بە دروستکراوێک کەوت و ناوەکەی بە هێما یان سەر لەبەر خوێندەوە دەزانێ لە چی دروست کراوە، بۆچی دروست کراوە هەر دەڵێی پۆلیسە نیشانەکانی سەر ڕێوبان دەخوێنێتەوە.

لە لای خۆمەوە کە هەوڵێکی بچووک بۆ خزمەتی زمانی کوردی دەدەم دەمەوێ هەر زاراوەیێکی ڕەپێشی بیەخەم دەوروبەری خۆی و ئەو قاڵبەی دەقی پێوە دەگرێ ڕوون بکەمەوە دەنا پێشنیازەکەم وەکوو کاری خەتوشێر دێتە بەرچاوان. ئەوەی نووسینەکەشم دەخوێنێتەوە سوودێک وەرناگرێ کە موومکینە لە نووسینی ڕوون وەربگیرێ. هەڵبەت من ناڵێم چی بە پێشنیازی دادەنێم لێم بسەلمێندرێ: داوا دەکەم هەڵەم ڕاست بکرێتەوە و چەندێکی بشێ وشەی لەبارتر بدۆزرێتەوە و ڕێبازی هەموارتر و دەستووری شاکارتر بگیرێتە بەر بەڵام مامڵەتەکە لەگەڵ نووسینەکەمدا لە بەرخاتر و سوودی زمانی کوردی دۆستانە و ڕێنموو بێت. دەستوورەکان کوێر نەکرێنەوە. لە سەرنجەکانم کورتبینی و تەسک پێوی نەکرێ. ئامۆژگارییێکی کردبێتم بە هەند هەڵبگیرێ، خۆ من داناشەکەی ناخەمە هەنبانی خۆمەوە. وا لەگەڵ پاشگری «ێنە» دا تێک ئالاوین، خوێنەریش تەماشاچییە: یاخوا چاویلکەکانی شەش لەسەر شەش بن.

تۆ سەیری وشەی ترخێنە: پاشگرەکەی لێ دابڕیت «نرخ» دەمێنێتەوە، مانای چی؟ پاشگرێکی زەق و زۆپ بە هیچەوە نالکێ. ئەگەر ڕەفتاری وەها لە زماندا جایەز بێ ئێمەش وەکوو بەردەستەکەی کابرای «نحوی» کە لێی پرسی: هل سقعت العتاریف؟ گوتی مولانا حبظلم... ئێمەش بە ئارەزۆ ناو لە سیسمۆگراف دەنێین هافەلکۆت... پەڵپینە چییە؟ هەڵپینە چییە؟ماڵی زەرد و سپی و ڕەش و شل و قرت و درو... ێنە ئاوابێ دەنا کەس ناتوانێ پشت بە ترخێنە ببەستێ یاخود خۆی بە وەردێنە تەیار بکات. هەر نەیسە!!

شتێکی لەم پاشگرەدا جێی دڵنیایی بێ ئەمەیە لە وشەکانی زەردێنە، سپیێنە، ڕەشکێنە و شلکێنەوە دەزانین بە ڕەهایی بە دوا ئاوەڵناودا هاتووە، بەڵام ئەم ڕاستییە ڕێ لە بەشەکانی دیکەی ئاخاوتن کە

بەبەریانەوە هەبێ بۆ زاراوەسازی و وشەڕۆنان بەکاربێن کوێر ناکاتەوە. وەک بە سەرنج ڕاگرتن بۆم دەردەکەوێ چوار مەرج هەیە لە زاراوەییێکی بەهۆی «ێنە» وە دابڕێژرێ:

مەرجی یەکەم، ڕەچاوکردنی قالبەکە: ناشێ لە کێشی سپییێنە پەڵپینە دەرچێ.

مەرجی دووەم، فیعلی بەرەی «اندن» ئەگەر لە بنەڕەتدا ناوی چاووگی نەبوو لەگەڵ پاشگری «ێنە» دا ناگونجێ چونکە «اندن» خۆی لە ئایندەدا دەبێتەوە «ێن».

سێیەم، ئەوەیە کە «ێنە» ئاوەڵناو دروست ناکات هەرچەند وشەکە لە ئەسڵدا ئاوەڵناو بێت وەکوو سپی، زەرد، شل...

چوارەم، ناوێکی دروستی بکات بۆ تاکە یەک شت دەچێتەوە نەک وەکوو خۆراک و پۆشاک و چەک و میوە چەندین شت بگرێتەوە.

ئەم چوار مەرجانە تایبەتی «ێنە» ن. مەرجی هەمەکیش کە لێرە بە پێشەوە پێیاندا تێپەڕین هەمیشە ڕەچاو دەکرێن. لەوە بەولاوە چ کۆسپێک نابینم لە پێش بەکارهێنانی «ێنە» دا بە نموونە: «هۆندنەوە» «کەزیلەیی» و «گورزەوهۆن» ی هەیە کە داوەکانی پترن لە کەزیلەیی. بە ڕەهایی دەتوانرێ «گورزێنە» بۆ یەک لەوان هۆندراوانە بێت، با بڵێین جۆرێک لەو وایەرانەی بۆ کارەبا یاخود گەڕۆک بەکاردێن گورزێنەی پێ بگوترێ. «چەرمێنە» بە ئامێرێکی دەستنیشان کراو بگوترێ کە لە چەرم دروست کرابێ. «چەرمین» هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە چەرمن. چەرمێنە خۆی چەرمینە. دەشێ بە سیلفی گەڕۆک بگوترێ «ئاگرێنە». بە «سکان» ەکەی بگوترێ «سوورکێنە» چونکە سوور خۆی ناوی چاووگە. «گەڕکێنە» پتر بۆ مەکینەکەی دەست دەدات.

مەبەس لە قاڵب و کێشە ئەوەیە وشەیێکی لەو پاشگرەوە بکەوێتەوە سێ بڕگەیی بێت. سوورکێنە و گەڕکێنە ئەو «ک» ەیان تێ ترنجا هەتا ئەوانیش وەکوو دوو وشەی «ڕەشکێنە، شلکێنە» کێشیان تێروتەسەڵ بێ دەنا ڕەشێنە، شلێنە، سوورێنە، گەڕێنە هەموویان سێ بڕگەیین بەڵام هاوقاڵب نابن لەگەڵ ترخێنە، پەڵپێنە، قرتێنە... دا ئەگەر سوورکێنە و گەڕکێنە پەسەند نەکرێن، دەشێ «گەڕێن، سووڕێن» لە ڕێژەی «سووڕاندن، گەڕاندن» ەوە وەربگرین. بە چاو لێپۆشین.

وشەی «جڵەو» یش بۆ «سکان» دەست دەدات. زۆر جاران گوێم لێ بووە لە وتووێژدا گوتراوە: جڵەوی سەییارەکە بە دەست خۆمەوەیە. جڵەوەکەی لە دەست خۆتدایە ئاگات لە جڵەوی بێ...

پاشگری «ینە» لەگەڵ «ین» لەوەدا یەک واتان کە هەردووکیان دەلالەتی ئەو ماددەیان تێدایە کە شتی لێ دروست کراوە، «زێڕین» هەر شتێکی لە زێڕ دروست کرابێ. جوداوازییان لەوەدایە کە «ینە» یەک شت دەگرێتەوە. «ین» بۆ جینسی ئەو شتانەیە کە لە یەک مادده دروست دەکرێن. هەڵبەت کە دەڵێین «زێڕین» بە «مجاز» بۆ غەیری ماددەش دەڕوات وەک کە بڵێین: وشە زێڕینەکانت بە زیاد بێ. هەروەهاش کە دەڵێین «پەلکەزێڕینە» بە مەجاز بۆ «قوس قزح» ڕۆییشت. کە بڵێین «کورسی زێڕین» ناو و ئاوەڵناون بێ ئەوەی تاکە کورسی دەست نیشان بکەی کە بڵێین «کورسییە زێڕینە» دەبێ مەبەستمان کورسییێکی ناسراو بێ.

«مسین» هەرچی لە مس دروست کرابێ دەگرێتەوە. «مسینە» (بۆتە مەسینە) بەو حەوجۆشە دەڵێن لە مس دروست کراوە. «ئاوریشمین» ئاوەڵناوێکی عادەتییە وەکوو «زیوین» بەڵام نە «ئاوریشمینە» و نە «زیوینە» مان نین. لە «پەشم» – «پەشمینە» ناوی سەرپۆشە. کورد هاتووە گوتوەتی: «سێیەمینەی

حەدیس» و «سێیەمین» ی پێ هەڵاوردووە بۆ ئەو بابەخەی بە ژمارەی سێ دراوە. پێشتریش تووشی «نۆمینە» ی حاجییان هاتین. لە «نۆمینە» دا نەگوترا «نۆیەمینە» وەک کە گوترا «سێیەمینە». هەرچی «نۆمینە» یە یەک ڕۆژە لە هەموو ساڵدا، «سێیەمینە» و «حەفتەمینە» ... هەموو شتێک دەگرنەوە سێ یاخود حەفت بێ و گەشبینی تێدا بکرێ وەیا پیرۆز بێ. بیستووشمە هەندێ کەس گوتوویانە «سێمینە» بەڵام جاران بە دەگمەن نەبێ نەدەبیسترا.

«بەنگینە» ناوی مرۆیە. لە «بەنگ» ەوە بۆتە ئاوەڵناوی «بەنگین» لەویشەوە بۆ «بەنگینە» ی حیکایەتان. «ڕەنگین» مان پێشکەش کرد بۆ «مُلوّن». «ڕەنگینە» دەست دەدات بۆ هەر تاکەیێکی لەوانەی لایەنی «ڕەنگینی» یان پێوە دیارە. بەلای منەوە لە هەموان ڕەواتر بەم زاراوەیە «قزحیە» ی چاوە. لێرەدا غەلەبەی ڕەنگ وەهای کرد مامڵەتی شتی ماددیی لەگەڵدا بکەین دەنا «ڕەنگ» خۆی ناماددییە.

«خەڵووز» و «ڕەژوو» یەک واتان. دەشێ «ڕەژوینە» بۆ هەر ئامێرێکی کارەبایی و غەیری کارەبایی بێت کە لە مەکینەدا ڕەژووی تێ دەکرێت و بەو هۆیەوە کار دەکات. ئەم جۆرە بەکارهێنانە لە عەرەبیدا «تغلیب» ی پێ دەڵێن دەنا ئامێرەکە خۆی خەڵووز نییە.

لە سلێمانی ژوور هەیە «گەنجینە» ی پێ دەڵێن. ئەویش هەر بە «تەغلیب» ناوەکەی وەرگرتووە دەنا ئەوی تێیدایە «گەنج» نییە، ژوورەکەش «گەنج» نییە. بە قیاس لە «گەنجینە» دەشێ بەو شوێنەی ئۆتۆمۆبیل کە ڕۆنی گریزی تێ دەکەن بگوترێ «ڕۆنینە». لەتەک ئەودا «ئاوینە» بۆ شوێنی ئاو تێ کردن دەست دەدات. «ڕواندن» و «ئاودان» یش لێرەدا لەبیر ناکرێن.

پاشگری «دان» بۆ دەفری هەر شتێک بێت دەست دەدات، وەک ئاگردان، شەکردان، گوڵدان ناوناوە لەبەر هەبوونی دەنگی ئەلف لە وشەدا گوتراوە: «ناندێن» و «کادێن» کەچی گوتراویشە «چادان». «ئاگردان» ئەلفی یەکەمی لە دووەمی دوورە.

بەدوادا گەڕان بۆ دۆزینەوەی جۆری لەکارهێنانی ئەم پاشگرە بێلزومە چونکە بە قیاس لەو وشە بەرچاوانەی وەکوو خۆێدان، شەکردان، بەفردان، گوڵدان، ئاگردان، هێلکەدان، سیکەدان... هەر شتێکی لێوەشاوە لە دەفر بکرێ بۆ هەڵگرتن و پاراستنی، بەو پاشگرە دەلکێنرێت و وشەی نوێ دروست دەکات. ئەوەندە هەیە کە پێشتر شتێک دەفری خۆی ناوبراوبوو لزوم نییە لەبەر خاتری پاشگرەکە هەڵوەشێتەوە. خەڵق ئاردی لە جەواڵ دەکرد و دەگوترا جەواڵی ئارد، لزوم نییە «ئارددان» قوت بێتەوە. «هێلکەدان» و «سیکەدان» پێشیان دەگوترێ «هێلکەدانە» و «سیکەدانە». دیارە بە بۆنەی ئەوەی کە ئەندامی ڕوح لەبەرن دروشمێکیان بۆ زیاد کراوە.

پاشگری «ەمەنی» وەک لە وشەکانی: خواردەمەنی، سووتەمەنی، شیرەمەنی... دا دەردەکەوێ شتێک دروست دەکات کە بۆ «استهلاک» دەست بدات. ڕاستییەکەی بەو دواییە ناچاری وەهای لە نووسەران کرد پەرە بدەن بە لەکار هێنانی دەنا لە کۆنەوە چەند وشەیێک هەبوون بەو پاشگرەوە ناسرابوون زوربەشیان خۆراک بوون، یەک لەوان «سەمەنی» کە نازانین بێ لە «ەمەنی» چی دەمێنێتەوە واتای هەبێ. پەرە پێدانەکە هەنگاوێکی دۆستانە بوو لەگەڵ زمانی کوردی خۆشامەدیشی لێ کرا. لەگەڵ ئەمەشدا سنوور بەزاندن تا ئەوەی بگەینە «کۆترەمەنی» و «گەراجەمەنی» کارێکی ناڕەوا و بێلزوم و بێسوودیشە. ناڕەواییەکە لە خۆوە دیارە. بێلزومییەکە لەوەوە دێت کە پاشگری دیکە یاخود قاڵبی دیکە دوایان نەبڕاوەتەوە. هێندەمان پاشگر هەن بەشی هەموو جۆرە داڕشتنێک دەکەن. بێسوودییەکەش لە زمان

شێوانەوە دێت.

نازانم بۆچی وشەیەکیان دانەڕشت لەو «ەمەنی» یە بۆ ئامرازی نووسین لە قەڵەم و کاغەز و مەرەکەب و لاستیک و نازانم چی. «خەتەمەنی» بێ، «نامانەی» بێ، «نووسەمەنی» بێ... «یەمەنی» یەکیان پێوە نابایە بە پێڵاوەوە دەچوونە بەهەشت.

«خواردەمەنی» هەر خواردن دەگرێتەوە. «ساردەمەنی» ش هەر ئەو ساردایيانەی تێدا مەبەستە کە لە کڵۆی گەرمادا بۆ فێنک بوونەوە لەکار دێن. «نۆشەمەنی» بەرانبەر «خواردەمەنی» دا بۆ هەموو «مەشرووب» ێک دەست دەدات، سارد بێ یان گەرم. دۆندرمە بە «ساردەمەنی» دەکەوێ بەڵام «نۆشەمەنی» نایگرێتەوە.

کە «سووتەمەنی» هەبێ بۆچی «درووەمەنی» مان نەبێ بۆ هەموو ئەسبابی درووماں؟ «تەقەمەنی» بازوکاش دەگرێتەوە، «درووەمەنی» مەکینەی سینجەر بگرێتەوە. بواری بەکارهێنانی ئەو پاشگرە زۆر ڕوونە پێی ناوێ لەسەری بڕۆم.

پاشگرەکانی ئەم نموونانەی ژێرەوە سەیر بکرێن:
مۆتەکە، چەنگسووتەکە، سەوزەکە، تەزرەکە – ەکە
ختووکە، خرووکە (خروێلکە)، هەنووکە – ووکە
ئەنگوستیلە، پشیلە، کرمیلە، مامیلە – یلە
کرێنک، گلێنک – ێنک
ملوانکە، بەروانکە – وانکە
شەوگار، ڕۆژگار، سازگار – گار
کرمژن، شەقژن، ڕەپژن – ژن
نرمووک، گوڵووک – ووک
ڕیشوە، عیشوە – وە
پاشگری تاکوتەرای وەک لە دەستەندا، دەستەندوو – دا دەدیترێ.

هێندێک لەو پاشگرانە بە ئاشکرایی تێکەڵ بە قاڵبەکانی چووک کردنەوە دەبن. وەکوو لە وشەکانی: سەوزەکە، کرمیلە، ختووکە، نەرمووک کە هەر یەکەیان نوێنەری پاشگرێکن. ملوانکە خزمی چووک کرایەوەیە. هێندێکیان نموونەیان کەمن وەکوو تاقمی کرێنک، ملوانکە، ڕیشوە. کۆمەڵەی «شەقژن» ... وشەی «کرمژن» ی لێ دەرچێ ئەوانی دیکە: شەقژن، ڕەپژن، شرقژن بە زۆری هەرە زۆر دەلالەتی جۆری دەنگ دەبەخشن.

وشەی «گرمژن» هەیە بەڵام دەبێتە «گرمژنە» و بۆ خۆی بەلایەکدا دەڕوا بێ سەروشوون. دەگوترێ «زیرەواڵەی لێ هەڵستاند» و «زیرە» تێکەڵ بە «زەرد» دەبێ لە «زەردەواڵە» دا ئەویش بە ڕواڵەتی، چونکە ئەمیان «زەرد» و «ئاڵ» ە. لە وشەی «دیمانە» ئەم «مانە» پاشگرە و زۆر بە دەگمەن لەکار دێت. کاتی خۆی لە کۆڕ «شیمانە»، «گریمانە» بۆ «احتمال» و «افتراض» بە قیاس لە دیمانە وەرگیران. دەبینم ناوناوە بەکاریش دێن. «تازیمانە» دەبیسترێ لەو ڕێژەیەیە. ناو هەیە «قەلپووت» – بە تەواوی بەرانبەر

«هەلفوت» ی میسری دەوەستێ – چەندی پاشگرە؟ خۆت بڵێ.

بە لێگەڕان و گوێ هەڵخستن مرۆ تووشی پاشگری دیکەی نابەرچاو و دەگمەن دەبێ، لەگەڵ ئەمانەی سەرەوە تێکڕایان تۆژینەوەیێکی سەربەخۆی لەسەرەخۆیان دەوێت و بە نیازی زاراوە دانان سەرنج لێ گرتنی بە زیادەوە گەرەکە چونکە دەربوونەیان ڕوون نییە. تۆ خوا «مەحچەچە» ی هەولێر چی لەگەڵدا دەگوترێ؟

لە کۆیێ دەگوترێ «فلانە کەس زۆر ئامۆژناکە» بە واتای خاون سەبر و خۆگیرییە. «ئامۆژناک» کوردییەکی پەتییە. بەبیریشمدا نایەت لەم قاڵبە وشەی کوردی دیکەی ڕەسەنمان هەبێ چونکە پاشگرەکە دەمێکە لە کوردی تەکاوەتەوە تەنانەت سهمناک (سامناک)، سۆزناک، «ترسناک لە کوردیدا دەکرێتە بەسام، بەسۆز، بەترس.

لە وشەی ترسەوە «مەترسی» م بیردەکەوێتەوە کە پێشگرێکی پەنام و پاشگری «ی» ی ناوی مەعنای پێوەیە. بەبیرمدا نایەت ئەم پێشگرە بە وشەی دیکەوە لکا بێ.

تاقمی شەوگار، ڕۆژگار، کردگار... زرینگەدار و دڵکێشە. وشەی ئامۆژگاری کە هەر بەو «ی» ەی ناوی مەعناوە لەکار دێت لێمان داوا دەکات «ئامۆژگار» ی لێ زیندوو بکەینەوە. «ئامۆژناک» کەسێکی بوو خۆی دڵدەرەوەی خۆی بوو. «ئامۆژگار» کەسێکە پەندی ئامۆژناکی و خۆگیری بە خەڵق دەڵێ. دەبێ بوێرین بڵێین «هەر تۆ ئامۆژگارم بوویت». وەک ئەم وشەیە «بیرەوەری» ش دەبێ «بیرەوەر» بە واتای «بە بیر هێنەوە» بکەوێتە گەڕ. «بیرەوەر» بە واتای «مفکرە» یە. وەک ئەو دەفتەرانەی بایی ساڵێک ڕووپەڕەیان ڕۆژ و جەژن و کۆ... و... و... یان تێدایە. «بیرەوەر» کوردیترە لە «یاداشت».

قاڵبی «کردگار» هەڵدەگرێ پێوانەی لەگەڵدا بەکار بێت. بۆچی «مردگار» عەزرائیل نەبێ؟ «شێوەکار» – کە لە میسر بۆتە شویکار – بە واتای جوان و ڕێک دێت. «شێوەگار» بۆ کەسێک دەبێ خەڵق جوان بکات. بۆچی نەبێتە زاراوە؟ «سالون التجمیل» لەسەری بنووسرێ «سالۆنی شێوەگاری» چ عەیبێکی نییە. ئەم «گار» ە بە بەریەوە هەیە وشەیەکی لەباری بۆ بدۆزرێتەوە و «معجزة» ی پێک بێت. من ئێستا وشەی ئەوتۆم بەبیردا نایەت.

«خوازگار» کە لە فارسیدا دەڵێن «خواستگار – خواستار» کەسێکە خاوەن داخوازیی شتێک بێ. چ قەیدی هەیە خاوەن «عريضة» «خوازگار» ی پێ بگوترێ. داخوازیی ناو «عريضة» ش «خواز» بێ. «عريضة» خۆی «خوازنامە» بێ. «خوازپرس» کەسێکە لە «خوازنامە» دەپشکنێتەوە. مەرج نییە هەموو جاران «دادپرس» (قاضي) – جاران دەیان گوت حاکم – بەسەر «خوازنامە» ڕابگات.

«خوازگار» کابرای خاوەن «خواز» ە. کەسێکی لە دادگا بەرانبەر «دادپرس» لەسەر مافی خۆی دەکاتەوە «دادخواز» ە. ئیتر لەوانەیە خوازگار خۆی بێت یاخود یەکێکی دیکە بێ یاسا ڕێی پێ دابێ بترنجێتە ناو کێشەی دادپرسی (مرافعة – محاكمة).

«مُدعي» پێی دەڵێن «داواکار». بۆ «مُدعي عليه» بە قیاس لە دەستگیر، خواگیر، مەلاگیر «خواگیر بە و مەلاگیر مەبە»، لغاوگیر کە هەموویان بەرکارن دەبێ پێی بڵێین «داواگیر».

کەسێکی وەک پارێزەر (محامي) داوا بگرێ پێی دەڵێن «داواگر».

«خوازگار» هەموو جاران کاری بە دادگە نابێ، زۆربەی «خوازنامەکان» بۆ غەیری دادگە دەڕۆن. لە کۆنی کۆندا «دادستان» بۆ دادگە (محكمة) بەکار هاتووە.

دەبوو زووتر بڵێم کە «پەروەردگار» و «مردگار» مان لەیەکتردا خوێندەوە، دەبوو بڵێم «زیندگار» بە واتای «باعث الحیاة – خالق الحیاة – گیان بەبەرهێن» پڕ بە پێستییەتی.

«خوێندکار» بۆ قوتابی پلەی خوێندنی باڵا ڕۆیشتووە. «خوێندگار» کەسێکە ئەوان خوێندکارانە لێی فێر دەبن، لای دەخوێنن.

«دیندار» کابراییێکی دیندۆستە. «دینزان» شارەزای دینە. «دینگار» کەسێکە دەیەوێ خەڵق بهێنێتە سەر دینێک کە خۆی ڕای لێیە – «مبشر». «مبشر» بە تەواوی «دینگار» ە. بەڵام یەکێکی وەکوو «مەسیح» کە موژدەی ڕزگاریی کاتبەدەری بە خەڵق ڕادەگەیەنێ دەبێتە «موژدەگار». «کاتبەدەری» – ئەبەدی.

لە سیاسەتدا چەپڕۆ هەیە. کەسێکی خاوەن فەلسەفەی چەپ بێ پێی ناگوترێ چەپڕۆ چونکە بە باڵای کورتە، دەبێ «چەپگار» ی پێ بڵێین. مارکس، ئەنگلز، لینین، ماو هەموویان چەپگارن.

کەسێکی حەز بە جەنگ بکات جەنگخوازە. ئەو زلەزلانەی شەڕ هەڵدەگیرسێن «جەنگگار – جەنگار» ن. ڕەنگە جەنگار خۆی یەکسەر شەڕهەڵایسێن نەبێ بەڵام ماکی شەڕەکە لای ئەوە. جەنگیز و جەنگیزە لە کوردیدا «جەنگاوەر» ە کە وشەکە فارسییە. (ئا لێرەدا تووشی پاشگری «یز، یزە بووین»).

«پەرستگار» بۆ «عابد، ناسک» دەڕوات.

خولگەی «گار» وەک فەلاح دەڵێن، حەولی بە مەودایە درەنگ تۆ دەداتەوە، تەنها بە ناوی واتاوەش دەلکێ. لە زیندگاردا ئەو دالە وەک لە زیندەوەردا هی واتایە نەک ماددە. بەو مەرجە باسکراوانە و بە مەرجی کە پێشبڕکێی بێلزوم لەگەڵ پاشگری دیکەدا نەکات و جێیان پێ لەق بکات هەر وشەیێکی لەبار هەبێ جێی خۆیەتی پێوەی بلکێ و زاراوەی تازە دابهێنێ. لە پەروەردگار و کردگاردا دیارە لە فیعلی سەرنەرمیش لاری نییە. قاڵبەکە بە زۆری پێوەندی لە نێوان دوو لایەندا پەیدا دەکات. لە ڕۆژگار و شەوگاردا درێژەی بە کاتیان داوە تا ئەوەی کە باباییێکی کەسەردار دەڵێ: شەوگار کردی و من کردم، تاکە شەوەکە وەها درێژ دەکاتەوە بارتەقای ڕۆژگار بێ بە ڕێنموونی دەڵێم: خواردگار، نووستگار جایەز نین چونکە پێوەندییان بە هیچەوە نابەستێ وەک لە «پەروەردگار، کردگار، دینگار، مۆژدەگار، خوێندگار...» دا ئەو پێوەندییە ئاشکرایە.

پاشگرەکانی سەر بە ئەژمار وەکو: «دەیەک، سێیەم، چوارەمین» لە باری ئێستاکەی زمان و سەقافەتمان چ دەورێکیان لێ ڕەچاو ناکرێ بۆ لایەنی زاراوەسازی. وشەی وەکوو: یەکانە، سێمینەی حەدیس، حەفتوو، حەفتەوانە... چشتی دەق گرتوون و نەزۆکن، نە خۆیان نە ژمارەکان بە تێکڕایی زاراوە نانێنەوە. بۆ ثانیة و ثالثة... second, third ی کات، دووەم و سێیەم حازر بە دەستن بەڵام بە ڕاستی لە هەموو زمانەکاندا وشەی ناقۆڵاو بێجێن. کە «دەقیقە، وردیلە» شەستییەکی سەعات بێ بۆچی شەستییەکی وردیلە دووەم بێ؟ دووەمی چی و سێیەمی چی؟ دەقیقە و minute یەک واتان ثانیة و second یش هەروەها: بە دەستم بووایە ثانیەم دەکردە نۆنباشی داشم دەنا بە سەدیەکی دەقیقە، ئنجا ڕۆژانی شەمۆش دەم کردە نیو دەقیقە... چ ناوەکانیان بێت و چ نرخەکانیان بێت هەمووی هەر بە ئارەزۆ دەست نیشان کراون پێوەندییان بە ڕاستییەکی جیهانییەوە نییە وەک کە شوبات بە ٢٨ ڕۆژ داندرا هەر بە ڕێکەوت بووە، حەز دەکەی بیکە ٣٢ ڕۆژ لە مانگێکی دیکەی بۆ داشکێنە. بە هەمەحاڵ لە ئێمە بە دەسەڵاتتر کەتنەکەیان کردووە، ئیعترازیش بێ سوودە.

لیستەی زاراوەی پێشنیاز کراو:

شامەبەست

شارستە، پارستە

شاگەمە

شاپرۆژە

لاشەڕ، لاشەڕی

لادین، لادینی

لافەرمان، نافەرمان

لاچەپ، لاتەریک

لاخۆر – طفیلی

لابین، لابینی

لابەلایی، تییان

لامژ، دروشمی لامژ

بەردایەتی، قوڕایەتی

تاک، تاکل

پتەوە، پتەوێنە

مەزن، مەزنایەتی

هەڤبوون

ئەژماری قەرزەوەر

ئەژماری قەرزدار

کەی، کەیل

وشکەڵان

تۆقەڵان summit

خوردەڵان

شرەڵان

تەماتەستان، پاقلەستان...

مەرستان، هەنگستان...

گەشەند

هەژەند

تەژەند

ڕەهەند، ڕەهەندە

ئێسکن

گەرێنە

وەستێنە

گەوەک

گەوەکە «بورغی»

پێچەک

دزە «تسلل»

ڕیشە، ڕیشاڵ، ڕیشەڵان

زیخەڵان beach

چۆمەڵان «غابات سلڤاس»

بیشە bush

بەستەڵان

توانگ

هەنگ، هەنگە «غلصم»

مەستەڵان، گۆشتەڵان، پەنیرەڵان

شەختەڵان، بەفرەڵان، ساردگە

گەندەڵی «مرض باطنی»

کۆتەڵ robot

سستەڵ

تەنیشتار

بەراز

لێژار

بنەژە «نجم»

گەردەن، بەندەن

زیخن

پرسن curious

زیخەن

لیوەن

وشکەن، تەڕەن

پێشار

پشتار

بەرچک

هەڵەچک

بەرۆچک، بەرۆژچک

مژگ

برگ

خولگ

ڕەش، ڕەشان، ڕەشانگ

خەستک

کینوو

جەلوو

کەڕەپ، کەڕەپوو

شەکروو، قەندوو

شەکرێن، قەندێن

ترشوو، ترشێن

سوێروو، سوێرێن

تاڵوو، تاڵێن

خوێنەوەر، خوێندەوەر

مادەن

سەیرەک، پرسەک

نایەک، ئایەک

خولەک، سووڕەک

کوڕەک

خەلەمان (خەرمان)

کێڵگە، زەوی، تەماتەجاڕ، شێلمستان

ئەسنافانە

داهاتانە (ضريبة الدخل)

ئەملاکانە

بەردە عازەبانە

فرچک

بەرج، بەرجەوەند، بەرژەوەند

سووروو، ڕەشوو، سەوزوو

بیستوو، چلوو، شەستوو – حەفتوو

دووەمینە، سێیەمینە، نۆزدەمینە، پەنجامین

پەنجامینە...

ڕنوو، باپزوو (باپەستوو، باپێزوو)

نازوو

ئاستەوار

بیستەوار، چێژەوار

سۆسەوار، چێژەوار

بەرجەوار، بەرجەوەر (بەرژەوەند)

ئاستەوارناس، ئاستەناس

ئاستەجێ، ئاستەجێگە

گەشتەوار

کوێرەوەر

مەلەچی

نۆبەتەوان

نۆرەوان

نۆرەدار

نۆبەدار

کارەوان

گەڕۆکچی، ئاژێر

نۆرە (دور)

بێلایەن، لایەنچی

ناوبژ

ئەنبارچی

ئاشچی

لێرەوان

خوازگار

خواز

داواگیر (مدعي عليه)

دادپرسی، (مرافعة، محاكمة)

سۆسەوەر

بینەوار

بینەوەر

دیدەوار

دیدەوەر

دیتەوار

دیتەوەر زیندەوار

بوونەوار

مەرگەوەر

عوودچی، کەمانەچی، پیانۆچی

عوودساز، کەمانەساز

پەرۆشمەند

سۆزمەند

نییازمەند، سەودامەند، حەزوومەند...

کۆڵەمستانێ

تۆپەپێیانێ

تۆپەسەبەتانێ، ... سەبەتێ، ... تۆڕانێ

هەڵمەقوبانێ، تۆپەدەستانێ

ملانێ

مەلەوانێ، مەلانێ

ڕەنگاندن «تلوین»

ڕەنگاندنەوە «زخرفە»

ڕەنگین «ملون»

ڕەنگۆڕ، ڕەنگۆڕی

داواگر

نەرمۆڵ «مرن»

خەستۆڵ

شلۆڵ

کفتۆڵ

قیتۆڵ

زیتۆڵ

سستۆڵ

گەرمۆڵ

کەرتۆڵ

بیستەوانە، بیسەوانە

بیستەوان

دیدەوانە

ترسانگ

لەرزانگ

ترسانگە، لەرزانگە

بەفرانگە

بەفرانگ

سەختانگ

ترشێنە

گورزێنە

چەرمێنە

ئاگرێنە

سووڕکێنە

ڕەنگژە
ڕەنگێن
سەختۆڵ
خوازنامە
خوازپرس
دادخواز
داواکار (مدعي)
گەڕکێنە
سوورێن، گەڕێن
جلەو (سکان، سوورکێن)
ڕەنگینە
ڕەژوینە
ڕۆنینە، ڕۆندان
ئاوینە، ئاودان
نۆشەمەنی
دروەمەنی
ئامۆژگار
بیرەوەر
مردگار
شێوەگار
زیندگار
خوێندگار
دینگار
موژدەگار
چەپگار
جەنگگار، جەنگار
پەرستگار

بەشی سێیەم
وشەی لێکدراو

بەشی یەکەم و دووەمی ئەم نووسینە لە زاراوەی وشەی داڕێژراو دوا کە بریتییە لە تاکە وشەیەکی واتادار و ئەو زیادییەی بە تەنها واتا نابەخشێت چ پێشگر بێت و چ ناوگر و چ پاشگر. ئەم نموونانەی خوارەوە لە وشەی داڕێژراو مەبەست ڕوون دەکەنەوە:

وشەی سادە	لەگەڵ پێشگر
پارە	بێپارە
هات	هەڵهات

وشەی سادە	لەگەڵ پاشگر
بەرد	بەردەڵان
سووتا	سووتاندی

وشەی سادە	لەگەڵ ناوگر
گنج	گرنج
پشکووت	پشکاوتی

وشەی سادە	لەگەڵ دوو پێشگر
بوو	پێوەربوو

وشەی سادە	لەگەڵ دوو پاشگر
پارە	پارەدار – پارەداری
برژا	برژاندمانەوە

پێویست نییە لیستەی نموونان درێژ بکەینەوە، هەروا بە ڕێوە دەڵێم نموونەی پێشگر و ناوگر.
«ڕاپسکاوتن – لە ڕاپسکووتنەوە: وڵاغەکە خۆی ڕاپسکاوت».
نموونەی پێشگر و پاشگر «هەڵدانەوە، تێهەڵچوونەوە – ئەمیان پێشگری هەیە» هتد...
چەندێکی زیادیی بێ واتای سەربەخۆ بە وشەوە بلکێت، چ بەکارەوە چ بە ناوەوە، داڕێژراوی لێ پێک دێت.
لەم بەشەی سێیەمی لێکۆڵینەوەکەدا وشەی لێکدراو قسەی لێوە دەکرێت کە پتر لە وشەیەکی واتادار

بەشدار دەبێ لە پێک هێنانی، ئیتر چەندێکی زیادیی بێ و تاشی پێوە بلکێت هەر لێکدراو دەمێنێتەوە.

لێرەدا تێوەرێخێکی خێرا و کورت پێویستە بایی ئەوە بکات زاراوەی دارێژراو لەبەرچاوی خوێنەر رەوا بێت ئەویش لەو رووەوە کە نووسین و بیروڕای ئەوتۆ کەوتۆتە کتێب و گوتارانەوە کە زمانی کوردی یەکجارەکی لەو زمانانە دادەنێت پێیان دەگوترێ «الصاقی» چونکە هەموو زیادیەکی لەلاوە بە وشەوە بلکێت هەر ئەوەیە کە لە سەرەتا یاخود لە کۆتایی وشە بنەڕەتیەکە بەند دەبێت کە ئیتر هەر دەبێتەوە پێوە نووسان و ناگاتە رادەی «اشتقاق».

بێگومان زمانی کوردی و غەیری کوردیش لەچاو عەرەبی لایەنی دارشتن «اشتقاق» یان کزە تا ئەگەر ناوگر لەبەیندا هەڵستێ (کە دەزانین لە کوردیی ناوگر هەیە) بەحاڵ هێزوپێزێکی بەرەو دارشتن بە کوردییەوە دەمێنێت. ئەمە راستییەکەی سەرەتای و بەرهەستە زەحمەت لێی بەسەهوو بچین بەڵام حیکایەتەکە لەوەندەدا ناوەستێ.

بێ ئەوەی «ناوگر» بکەم بە داروەکازی خۆ بەسەرەوە گرتن رێ بە خۆم دەدەم بڵێم لە کوردیدا دیاردەی ئەوتۆ هەیە زاراوەی لێکدراو لە دارێژراو جودا بکاتەوە. لە نموونەی گەردانکاری «گەڕان – دوران» دەهێنمەوە هەروەک «دار» لە تێپەرکردندا دەبێتە «دور» هەروەها «گەڕا» ش لە تێپەڕدا دەبێتە «گێڕای». ئەم گۆڕانە هەر گۆڕانی دەنگ نییە بەڵکو لە بابەتی ئەو گوشینەیە کە «دور» ەی کرد بە تێپەڕ.

«ژمران» تێنەپەڕە بە واتای نزیک لە «تعدد». لە بەرانبەر «عد» دەبێتە «ژماردن». ئەم ئەلفە بە ناوگر دانانێم چونکە وەکوو «پشکووتن – پشکاوتن» نییە قاڵبی وشەکەی نەگۆڕی بێ: ئەگەر لەجیاتی ژماردن بووبایە «ژماران» ئەوسا ناوگری رووت دەبوو چونکە دەقی وشەکەی نەگۆڕیوە ئەوە نەبێ کە ئەلفەکە ترنجاوەتە کلێشەی کارەکە وەک ناوگر.

لە زۆر رووەوە سەیری زمانی کوردی بکرێت دروشمی «اشتقاق» ی پێوە دیار دەبێت بێ ئەوە لە «الصاقی» بشۆرێ. بەهەمە حاڵ مەبەست لێرەدا رەوا بوونی زاراوەی «دارێژراو» ە لە بەرانبەر لێکدراودا.

کە بێین یەکسەر رووبەڕووی دارێژراو ببین دەبێ لە پێشگر و پاشگرەوە بۆ کێشەکە بچین. لێرەشدا هەوەڵ جار بابەتی کار هەڵدەسەنگێنین چونکە ئەویان بزۆزتر و چالاکترە لە بابەتی ناو کە داوەستاوە و بێ جووڵەیە.

ئەو بێژانەی لە دەرەوەی دەقی «کار» بە پێشەوەی کارەوە دەنووسین و واتا گۆڕی پێ دەکەن بە سێ جۆری سەرەکی دابەش دەبن:

١– نیشانەی ئایندە و فەرمان و نەهی و نەفیە وەک: دەکات، بکە، مەکەن، نەڕۆیین، ناکەن. «مە» بۆ «نهی صریح». «نە» بۆ «نهی ناصریح».

ئەم نیشانانە پتر لە پێشگر و لە وشەیەکەی دیکەی بە بەرایی کارەوە بلکێت لەگەڵ دەقی کارەکە جۆش خواردوو دەبن تا ئەوەی دەتوانین مامڵەتی مۆرفیمی بنجیی وشەیان لەگەڵدا بکەین. هەرچەند لە دیاردەی جۆش خواردندا نیشانەی نەفی هێندەی سێ نیشانەکەی دیکە چەسپاو نییە، ئەمەش راستییەکە سەلیقە هەستی پێ دەکات و لێرەدا مەودای درێژە پێدان نییە، دیسانەوە کە بەراورد بکرێ لەگەڵ نیشانەی «مضارعة» ی عەرەبی دەبینین نیشانەی «دە» لە کاری «دەڕۆم، دەخۆن، دەبینیت...» دا سەرەڕای بە دەستەوە دانی زەمانی ئایندە لایەنی «ئایەتی – اجابیة» ی روودانیش رادەگەیەنێ چونکە «نا» ی نەفی

لەگەڵیدا کۆ نابێتەوە، ئەگەر «دە» هەر نیشانەبایە بۆ داهاتوو بە ڕاشکاوی دەمانگوت «نادەڕۆم، دەناڕۆم». هەر چونکە ئەو «نە» یەی کە بە واتای neither, nor دێت لایەنی «ئایەتی – ایجابیة» ی کار بۆ خۆی دەدزێتەوە و نەفی دەکات بێ ئەوەی دەلالەتی کاتی تێدا بێت دەخلی بەسەر نیشانەی «دە» وە نابێت و دەیهێڵێتەوە بۆ ڕاگەیاندنی کات و دەگوترێ: نە دەکات و نە دەخوات. لە ڕابوردووی بەردەوامیشدا دەگوترێ: نە دەنووست نە ڕادەکشا. لەگەڵ «ب» ی ئەمر وەیا «التزام» یشدا ئەو «نە» یە کۆ دەبێتەوە و دەگوترێ: نە بکەی نە بخۆی تەماشای سای گەردەنی بکەی «فۆلکلۆر». هەر خۆشیەتی لەگەڵ ناو و ڕاناودا دێت و دەگوترێ: نە من نە تۆ هیچمان پێ دەکرێ. نیشانەی «مضارعە» ی عەرەبی هەر چونکە دەلالەتی کات ڕادەگەیەنێت و دەخلی بەسەر «ایجابیە» دوە نییە لەگەڵ نەفی و نەهی و جازم و ناصبیش دێت وەک: لایعلم، مایعلم، لن یعلم، لم یعلم. «دە» ی کوردی هەروەک لەگەڵ نەفیدا نەهات، لەبەر عەینی سەبەب، لەگەڵ نەهی و فەرمان و التزامیش نایەت.

ئەم نیشانانەن لە کاری: دەکات، مەکە، نەکەن، بکەن، ناکەن کەوا بێگومان گەلێک پتر لە پێشگر بە کارەکەوە لکاوە ئەوەیان لێ وەشایەوە کەوا بەشێک لەوانەی بە دەستووراتی ڕێنووسەوە خەریک بوون پێشنیاز بکەن کە ئەگەر ڕاناو کەوتە نێوان نیشانەکان و کارەوە هەمو بەیەکەوە بلکێندرێن وەک: بمگرە، نەتگرتم...

هەروەها کە پێشگریش کەوتە بەرایانەوە سەرلەبەریان بەیەکەوە بنووسرێن وەک: هەڵنەگرێ، هەڵناگرم، هەڵبگرە... بەڵام کە ڕاناو کەوتە دوای پێشگرەوە دەبێ جوادا بکرێنەوە و بنووسرێ: هەڵم گرت، هەڵت گرتم، هەڵیان دەگرن... ئەم مامڵەت جودایە لەوەوەیە کە پێوەندی نیشانەکان بە کارەوە قیاس ناکرێ لە پێوەندی پێشگر پێیەوە. هەر ئەم تێبینییەی هێزی پێوەندی وەهای کرد کە پێشگر بە کارەوە بلکێت و وشەی سەربەخۆ پێیەوە نەلکێ. دەنووسین: هەڵگرتن، لێکۆڵینەوە...بەڵام دەنووسین: دەستسرپینەوە، دابەشکردن.

لەمەوە دەردەکەوێ بە دوا نیشانەدا پێشگر بە دووەمی دێت و بە دوا ئەودا وشەی واتادار بە سێیەمی دێت. کە دەڵێین: نەمگرت، هەڵمنەگرت، سەرمهەڵنەگرت دەبینین هەر جارە ڕاناوەکە ڕادەگوێزێ بۆ ئەو زیادییەی یان ئەو بەشەی کەمتر پێوەندی بە کارەکەوە هەیە. سەرێکیش لە بەرەی ناو خوار بکەینەوە، لەویشدا ناوگر بە دەنگ ناهێنین. بەراورد کردنی ناوی لێکدراوی وەک: سەرئاسنە، بەردەنوێژ، پەپووسلێمانکە لەگەڵ پارەدار، پیاوەتی، کورتە، دەستک...بکەین! چەند جوادیە دوو ناوی زەق و زۆپ بە دوا یەکدیدا بێن لە چاو ناوێک و یەک کورتە بزوێن؟ کە «داربەڕوو» لێکدراو بێت چۆن دەشێ «دارک» یش بە لێکدراو بناسرێت؟ لەگەڵ چیدا «دار» لێکی داوە تا بۆتە «دارک» ؟ دارەکە بسڕەوە چی دەمێنێ؟ «جوان» و «جوانکیلە» چەند لێک ترازاون هەتا بێن بە لێکدراو؟ وشەی «سەر» لەگەڵ «سەرە، سەروو» فەرقی چەندە هەتا پێیان بڵێین لێکدراو وەک کە بە «سەرمازەڵە، سەرئاسنە» دەڵێین لێکدراو؟ سەرە، سەروو، سەرین سەرینایی پلە لە دوا پلەی ناوی داڕێژراون کە ئەگە مومکین بێ هێندەی دیکەش پلەیان بە دوادا بێت لێکدراو پەیدا نابێ. ڕاستییەکەی ڕاناوی «انا اکتب» چەند جودایە لە «کتبت» بزوێنی ناوی واتای کۆتایی «جوانی» ش ئەوەندە جودایە لە «بەخت» ی وشەی «جوانبەخت» مەبەسیش جودایی دەوری بێژەکانە.

قسە زۆرە، لەوانەیە بەدوای بکەوین بۆ ماوەیەکی درێژ لە بابەتی تۆژینەوەمان دەدزێتەوە. کە پێویست

بوو بۆی دەگەڕێینەوە. بابچینەوە بۆ ئەسڵی مەبەس کە وشەی لێکدراوە.

ئەم بەشەی نووسینیش دەشێ وەکوو هەموو بابەتێکی دیکە، بە تێکڕایی و سەرلەبەر بدرێتە بەر لێکۆڵینەوەوە بەڵام دەستووراتی خوێندن و خوێندنەوەی ڕێکخراو داخوازی جۆرە هەڵاواردن و کەرت کردن و هەڵبرینەوەیەک دەکات کە هەندێکی یارمەتی تێگەیشتن دەدات هەندێکیشی لە شێوەی «طقوس» بۆتە کاری عادەت پێوەگرتن. من ڕێبازێک دەگرمە بەر، کە بە پێی ڕەچاوکردنی جووتە سوودی:

١- ڕێکوپێکی

٢- ڕوونکردنەوە

ڕێبازەکە ڕەنگە ناوناوە لە ناوەڕاست و ناوناوەش لە قەراغی کێڵگەی تۆژینەوە بڕوات، حەزیش دەکات با لەو شوێنەوە بڕوات کە بۆی لار دەبێتەوە.

من کە پێم نەکرێ نیازی خۆم لە قاڵبی سەلمێندراو دارێژم نایەم لە ترسی ڕەخنە نیازەکەم بکوژم. دەربڕینی بیروڕا بە تێکەڵپێکەڵیش بێت سوودێکی هەیبێ ڕایدەگەیەنێت، خۆ ئەگەر بێسوود بوو ڕێکی و ئاڕایشت بەهانای نایەن.

لە سەرەتاوە ئاشکرایە وشەی واتادار یا لە بەشی بەرەی ناوە یا لە بەرەی کار. ئامراز و نیشانە و ئامێر لە خۆوە واتای تەواو نابەخشن. ناوناوەیەک توشی وشەی وەکو: پێدا، پێهەڵا، پێڕا، لەوڕا دەبین کە لە زۆرینادا دەقیان بە واتای تەواوەوە بەستووە بەڵام بە هەندیان هەڵناگرین چونکە واتایەکی هەیانە لە لاوە پێیان بەخشراوە نەک زاوزێی هەناوی خۆیانە، بە زۆریش لە بنەڕەتدا وشەی واتاداریان لەگەڵدا بووە لێیان سواوە. کە دەڵێی «پێوە بوو» مەبەستتە بڵێی بە تەڵەوە یان بە داوەوە بوو.... پێداوپێهەڵاش بە جۆگایەدا و بە جۆگایە هەڵا، یاخود بە شاخدا و بە شاخ هەڵا بوە...

کە وشەی واتادار بریتی بێ لە بەرەی کار و ناو، تێوە ڕامانێکی خێرا وشەی لێکدراو بە سێ جۆر دابەش دەکات کە ناشێ پتر لەو سێ جۆرە پەیدا ببێ: لێکدراوی کاروبار، لێکدراوی ناو و ناو، لێکدراوی کار و ناو.

بە ڕووالەت چ بەرهەڵستێکی هۆشەکی و گوتەنی «منطقی» نایەتە پێش دابەش کردنەکە بەڵام بێگومان مرۆڤ پتر لە «ناو» ڕادەپەڕموێت نەک لە کار کە بە هاوڕێیی یەکێکی وەکوو خۆی وشە پەیدا بکات چونکە کەڵەکەکردنی دوو یاخود سێ کار بەو جۆرەی وشەی لێکدراو پەیدا بکات بە ئاسانی و ڕاشکاوی بووز ناخوات. تا ڕادەیەک «چاووگ» کە وەکوو «کار» ڕوودانی تێدایە لێی ڕەچاو دەکرێت بێ واوی عەتف دوو سێ دانەی بە دوا یەکتردا قەتار بێن ئەویش بەهۆی لێکچوونی لەگەڵ ناودا کە لە هەردوویان «کات» پەیدا نییە. ناوناوەیەک کە دەگوترێ: هاتوچۆ، بگرەبەردە، بێنەوبەرە، سەرەڕای ئەوەی کە بەشێکیان واوی عەتف دوو کاری تێدا کۆکردوونەتەوە ژمارەشیان زۆر کەمە بۆ پێوانە لێکردن یاخود زەحمەتە پێوانەیان لێ بکرێ. لەبەر ئەمە لزوم نابینم کار و کار، چاوگ و چاوگ بە سەرەباس دابنێم، خۆ ئەگەر، خواوراستان، شیا پێوانەیان لێ بکرێت بایی توانا دەیکەین.

لەبەرەی کار ڕێژەیەکی کە بەکەڵکی تۆژینەوەی پێوانە بێت ئەوەیە کە ناوی کارا و ناوی بەرکاری لێکدراوی پێ پەیدا دەبێت وەک:

شیرمژ «ناوی کارا»

سەرشکێن «ناوی بەرکار»

لە بەشەکانی پێشتردا گوتوومە لەم ڕێژەیەدا کەرتی دووەمی کە لە قەد (یاخود ڕەگ) ی کار وەردەگیرێ بە تەنها واتای تەواو نابەخشێت، ناوناوەیک نەبێ کە بە ڕێکەوت لەگەڵ وشەیەکی واتادار یەک دەگرێتەوە وەک کە لە نموونەی یەکەمی سەرەوەدا «مژ» واتای هەیە. بەڵام بەهۆی گرنگی دەوری کەرتەکە، زمانناسان مامڵەتی وشەی واتاداری لەگەڵدا دەکەن، یاخود با بڵێین بە واتاداری لە قەڵەم دەدەن لەمەشدا بەهەڵە نەچوون چونکە ئەو کەرتە یەکسەر لە وشەیەکی واتادار دەکەوێتەوە و شێوەی ئەوی پێوە دەمێنێتەوە. ڕاستییەکی تا ئێستا نەمدیت تۆژینەوە لە چۆنیەتی داڕشتنی ئەم بەشەی کار کرابێت و ڕێبازی لێکدانەوە گەیشتبێتە ئەو ئەنجامە کە تێمان بگەیەنێ چۆناوچۆنی ناوی کارای لێکدراو لە کارێکی تازە داکەوتوو ڕۆبنێین: لەلای خۆمەوە سەرنجم گرتووە ماوەشم بڕیوە لە دەستووراتی وەرگرتنی ئەو بەشەی کار کە ناوی کارا (یان بەرکار) دروست دەکات، ئەوەشم دۆزیوەتەوە کە هەموو کارە دەستوورییەکانی ڕێژەی ڕوودان و «اندن» و کارەکانی ڕێژەی «سپاردن، پاڵاوتن، کێلان، خزین» ڕێبازی ڕوونیان هەیە بۆ ڕۆنان یاخود وەرگرتنی کەرتی کارا و بەرکار لێیان. زوربەی کارە ڕیزپەڕەکانیشم دەستنیشان کردووە کە بەر دەستوور ناکەون بەڵام دەرفەت نەبووە چی پێی گەیشتووم قاڵی بکەمەوە و بیدەمە بەر یاسای دەق بەستوو. هەرچۆنێک بێت ئەم فەرمانە جارێ جێبەجێ نەکراوە.

لە نموونەی مانەوەی شێوەی کارە بنەڕەتیەکە بەو بەشەی کارا و بەرکارەوە «خواردن» دەهێنمەوە کە دەبێتە «نان خۆر» – ناوی کارایە –، مەلاخۆرە – ناوی بەرکارە. دیارە ئەم «خۆر» ە لە خواردنەوە هاتووە، کە دەشڵێی «خۆرا» بۆ زۆرخۆر و «خۆراک» بەو واتا ئاشکرایەوە لە هەمواندا کەرتی «خۆر» بەرچاوە.

ئەم ڕاستییە بەوە هەڵناوەشێتەوە کە کەرتی هەندێک لە کارەکان پتر لە کەرتی هەندێکی کە دروشمی بنەڕەتەکەیانیان پێوە دیارە وەک کە دەگوترێ «بانگوش» پێوەندیی «گوش» بە کاری «گوشین» ەوە ئاشکراترە لە پێوەندیی «نانکەر» بە «کردن» ەوە.

لێرەشدا کە دەڵێی «دەسکرد» و ناوی بەرکاری لێ هەڵدەنێین هەموو قەدی کارەکەت لەو لێکدانەوەدا پاراستووە. بە کورتی دەڵێم، چۆنیەتی پێکهاتنی ناوی کارا و بەرکاری لێکدراو لە گرنگی کەرتی کارەکە دانالەنگێنێت.

لەم چاوخشاندنەی خێرا بە جۆر و چۆنیەتیی هەڵنانی وشەی لێکدراودا بۆ ئەوە چووین کە دەوری کار بە شێوەیەکی بنەڕەتی لەگەڵ وشەی بەرەی ناودا دەردەکەوێت. لەمەوە دەگەم بە ئەنجامی دابەش بوونی لێکۆڵینەوەی «زاراوەی لێکدراو» بۆ دوو سەرەباس:

١- زاراوەی لێکدراوی کار و ناو

٢- زاراوەی لێکدراوی ناو و ناو.

زیادیەکی بچێتە پاڵ تەرکیبی وشەی هەر کامێک لەو دوو جۆرە زاراوەیە هەر ئەوەندەی لێ دەکەوێتەوە کە زاراوەکە تێر ڕەنگتر دەکات، لزومیش نابینم بۆ ئەو زاراوە تێرڕەنگانە «ئاوێتە» بەکاربهێنم و بیکەم بە بەشی سێیەم لە تەک دوو بەشەکەی سەرەوەدا چونکە هیچ جودایی بنەڕەتی لە نێوان زاراوەکاندا پەیدا نابێ بەڵام چ «دەستکەوت» بێت و چ «دەستکەوتوو» بێت بێ گرفت «لێکدراو» ی بۆ دەڕوات و هەستیش بە کەمایەتی لە زاراوەکە ناکرێ تا بڵێین لە ئاست دەستکەوتەکەدا کورت دەهێنێ.

وشەی «بن بەردە قیلە» کە ناوی ڕوەکێکە بە دەست «لێکدراو» ەوە زەرەر ناکات. لە پێشەوە دەوری لێکدراوی کار و ناو هەڵدێین.

وشەی لێکدراوی کار و ناو

کە دەڵێم «کار و ناو» دەشیا بە پێی شوێنی هەر کەرتەیان لە وشەکەدا «ناو» پێش بیەخەم چونکە لە بەرایی دێت وەک: بەرتیلخۆر، سەربڕ، گوڵچن، ماسیدڕ، بەڵام «کار» لەو لێکدانەدا دەورێکی زێدە گرنگی هەیە بەهۆی بزۆزی و چالاکی و کاریگەریەکی تێیدایە، هەرچی ناوە خۆی لە خۆیدا مەند و وەستاوە ناتوانێ وشەیەکی دیکە بگێڕێت و ببزێوێت. سەیری «ئاودێر، بلوێرژەن، مەودابڕ» بکە، لە هەمواندا کەرتی «کار» تاو بۆ کەرتی «ناو» دەبات. لەو وشە لێکدراوانەشدا کە ناوی بەرکارن وەک: مەلاخۆرە، دزنەبەرە، دیسانەوە کەرتی کارەکە تاوی کارای ناو وشەکە «مەلا، دز» بۆ ئەو شتە دەبات کە بەرکارە.

بۆ ئەوەی خوێنەر لێم حاڵی بێت دەبێ بڵێم:

کار بە واتای فعل

کارا بە واتای فاعل

ناوی کارا بە واتای اسم الفاعل

ناوی بەرکار بە واتای اسم مفعول

بەرکار بە واتای مفعول

بەشێک لە خوێنەران ڕاهاتووی زاراوەکانی ڕێزمانی عەرەبین، بەشێکیشیان لە جیاتی کار وشەی «فرمان» بەکار دەهێن کە چ پێوەندیەکی بە واتای کار و فعلەوە نیە. هەندێک لە جێی کارا «بکەر» دەڵێن...

پێویستە لێرەدا ئەوەش بڵێم کە لە بەرەی «ناو و ناو» یشدا ئەو کەرتەی وصفی تێدا بێ کاریگەرترە لە هەڵنانی وشە لێکدراوەکە. بە نموونە لە «دارتوو» جۆرێک جودا بوونەوە هەیە لەلایەن جۆش خواردنەوە لە چاو «داری توو» دا کە اضافەیەکی ساردوسڕە و لێکدراو نییە بەڵام «دارتوو» ش لە چاو «بنەتوو» و «دارەبەن» دا کە زێدە وصفێکیان تێدایە قاڵبێکی داوەستاوی هەیە.

«بنەتوو» و «دارەبەن» یش لە چاو «ڕەشە توو» کە وصفی ڕاستینەی تێدایە کەمتر جۆش خواردوو بوون، هەرچی وصفی «ڕەش» ە جودا ناکرێتەوە لە «توو».

کە بگەڕێینەوە بۆ فەرهەنگۆکی کۆتایی بەشی یەکەم و دوەمی ئەم نووسینە ئەم وشە لێکدراوانەی کار و ناو دێنە بەرچاو: سەرکەوتە، ژێرپۆش، بنکۆڵ، بنگرە، تێکەڵاندن، پێکەڵاندن، بەسەرڕەگەیشتن، ڕاگەیشتن، شیکپۆش، تەرپۆش، پێکداشلانەوە، لاخۆر، لابین، لامژ، دادپرس، دادخواز، خوازپرس، داواگیر، داواگر.

بێگومان وشەی دیکەش هەن وەک ئەمانە لە ناوتوێژی نووسینەکەدا.

هاتنی ئەم وشانە لەو شوێنانەدا نەختێک لە ڕاستەشەقامی ڕێکخستن و پۆلپۆل کردنی بابەتی لاداوە چونکە لەو دوو بەشەدا لێکۆڵینەوە لە وشەی داڕێژراو دەکرا نەک لێکدراو بەڵام هەر لەو نووسینانەدا ناوناوە ڕامگەیاندوە کە مەرجی هەرە سەرەکی لە نووسیندا بە دەستەوە دانی مەبەستە، خۆ خەریکی نوێژ کردن نین کە نابێ سجود پێش رکوع بکەوێتەوە. بە نموونە دەڵێم، کە هاتین لە دەوری «لا»

پشکنینەوە بکەین چ قەیدی هەیە بە تەنیشت «لابەلایی» دا سەرێکیش لە «لاخۆر، لامژ» خوار بکەیەنەوە. بە هەمەحاڵ ئەمە قەناعەتمە، پێشی ڕازیم.

وشەی لێکدراوی «کار و ناو» وەک لە نووسینی کۆنترمدا دەرم بڕیوە، دوو جۆری هەیە: گرنگەکەیان ئەوەیە وەکوو لە وشەکانی «لامژ، گۆشتخۆر، بنکۆڵ، تەرپۆش» دا دەردەکەوێت صیفەتی هەمیشەیی دروست دەکات. جۆری دوەم ئەوەیە وەک: «خواگرتوو، نانخواردوو، گوڵچنیو، گەنمپێواو...» ڕاگەیەنی صفەتی کاتەکی نابەردەوامە. کە دەڵێی «کابرای تەڵاق خواردوو» مەبەستت پیاوێکی لە ڕێکەوتدا تەڵاقی بەسەر زاردا هاتوە نەک تەڵاق خواردنی بە پارە لێی بووبێتە پیشە و پێی بگوترێ «تەڵاقخۆر». هەڵبەت دەشێ تەڵاقخۆر هەر خۆی لە ڕێکەوتی شەرعیدا تەڵاقخواردوو بێت.

بە سەرنج ڕاگرتن دەردەکەوێت، ڕێژەی صفەتی بەردەوام پتر لەگەڵ کاری تێپەڕ دەگونجێت. زۆر کاری تێنەپەڕ هەن ئەم ڕێژەیەیان لێ هەڵناستێ وەک کاری «نووستن» کە هەر «نووستو» ی لێ وەردەگیرێت. خەوتنیش وەک نووستن هەر «خەوتوو» ی هەیە. لە «خۆشخەو، بێخەو» دا ئەم «خەو» ە ناوی چاوگە نەک ڕەگ وەیا قەدی کارە هەر بۆیەیشە ئامرازی «بێ» چۆتە بەرایی خەوەوە لە وشەی «بێخەو» دا.

لە کاری «بڕان» هەر «بڕاو – دوابڕاو» هەیە کە تێنەپەڕە بەڵام لە «بڕین» کە تێپەڕە «دەستبڕ، قۆڵبڕ، چیمبڕ... » هەیە. لە بەرانبەر «بڕاو» یش ڕێژەی «بڕیو» ی هەیە وەک کە دەڵێ: جۆگاکەی شەقام بڕیویان پڕ کردەوە. ئەم «شەقام بڕیو» ە جودایە لەوەی بگوترێ: هەموو جۆگەیەکی شەقامبڕ پڕ دەکرێتەوە، چونکە لێرەدا وصفێکی گشتی و بەردەوام بەبەر قسەکە دەکەوێت.

لە: کەوتن، هەڵستان، ڕۆیشتندا وشەکانی «دەسکەوت، بەرهەڵست، خۆشڕۆ» بەم ڕێژەیەی صفەتی بەردەوام هاتوون بەڵام دەکەوت و بەرهەڵست لە صفەت شۆراون. کاری تێپەڕیش هەموو جاران لەم ڕێژەیە صفەت پەیدا ناکات، ڕاستتریش ئەوەیە بڵێم ئەوەی پەیدای دەکات هەموو دەوری صفەتی نادرێتێ. کە دەڵێی: دەسخۆر ناوی خواردنت لێ دروست کردوە نەک صفەت بەڵام نانخۆر، زۆرخۆر صفەتن. وشەی سەردڕیش صفەت نییە. سەردڕ بەو هێندە پارچە چنراوە دەڵێن کە جۆڵا لە بری حەقدەستی خۆی گلی دەداتەوە. ئاشکرایە کە وشەی وەکوو دەسخۆر و شەوڕۆ لەو ڕووەوە واتای وصفیان دۆڕاندوە کە لە ناوی گشتی دابڕاون بۆ شتێکی دەستنیشان کراو دەنا ئەگەر هەرچی بە دەست خورابایە دەستخۆر مابایەوە و هەرچی بە پارچە دابڕایە بە سەردڕ ڕۆیشتبایە هەر دوو وشە دەبوونە صفەت.

لە لایەن زاراوەسازییەوە هەروەک لە لایەن «فقه اللغه» هیشەوە دەبێ بزانین کە بەردەوامی و نابەردەوامی هەریەک لەو دوو ڕێژەیە بە تەواوی گونجاوە لەگەڵ ئەو سەرچاوەیەی ڕێژەکەی لێ وەردەگیرێ: هەرچی صفەتی نابەردەوامە کار لە ڕابردووی وەردەگیرێ. ڕابوردووش بەسەر چوە و بڕاوەتەوە. بێنە نوونی چاوگ لابدە کاری ڕابوردووی لێ دروست دەبێت. لە جیاتی ڕاناو واوێکی بزوێنی پێوە بلکێنە دەبێتە ڕێژەی کارا و دەلالەتی ڕابووردووی هەیە:

دیتن – دیتوو

هاتن – هاتوو

کردن – کردوو... هتد

هەرچی ڕێژەی بەردەوامە لە پەیکەری «چاووگ» بە گەردانی کاتەکانی کارەوە، واتە لەسەرجەمی ئەو گرووپە وشەیەی کە بەرەی تاکە کار پێکدەهێنن، وەردەگیرێت ئیتر بە پێی داخوازی دەستووراتی ئەوتۆ کە جاریٚ تۆژینەوەی تێدا نەکراوە بەڵام بە زۆری مەیلی ئەو ڕێژەیە بەلای ئایندە و فەرمان «امر» دا دەچێتەوە، کاریش هەیە گەردانی ڕیزپەڕە وەیا ڕێگۆڕی دەکات وەک کە «فەرموون» لە ئایندە و ئەمردا دەبێتە «دەفەرموێ، بفەرموو» دەگوترێ «حوکم فەرما» کە بە نیسبەت کوردییەوە دەچێتەوە بۆ ناوی چاوگ کە «فەرمان» ە ئەگەر وەها نەبێ بڵێین پێڕەویی دەستووری غەیری کوردی کراوە کە لە ڕابوردوودا «فرمود» و لە ئایندە و ئەمردا «میفرماید، بفرما» دەردەچێت. مەبەستی بنجیش لەم وردەکارییە ئەوەیە بزانرێ بۆچی ڕێژەی بەردەوام لەگەڵ بەردەوامی دەگونجێت، نەک بزانرێ لە چییەوە سەر هەڵدەدات، کە ئەمیش ئامانجێکی کەم بایەخ نییە بەڵام لێرەدا ماوە کورتە بۆ خەریک بوونی.

بە نیسبەت زاراوەسازەوە هەردوو شێوەی بەردەوام و کاتەکی سەرچاوەی کەڵک لێ وەرگرتنن، ئەویش بە پێی داخوازیی مەبەست لە زاراوەکە. ئایا صفەتێکی بەردەوامی تێدا بە مەبەست دەگیرێت یان کاتەکی. لە نموونەدا دەڵێم، لەوانەیە ئامرازێک هەر لە دەمی ڕەشەبادا بەگەڕ بێت ئیتر پێی بگوترێ «باگێڕاو» نەک «باگێڕ» تەنانەت قوماش هەبوو ناوی «بابردوو» بوو.

بە قیاس لە پاژنەکێش دەتوانین ئەم «کێش» ە بۆ هەموو ئامێرێک بەکاربهێنین کە وەکوو پاژنەکێش شت بخاتە جێی لە بار: ئاسنێکی فیتەران لە تێخستنەوەی تایەی گەڕۆک بەکار دەهێنن «تایەکێش» ی بۆ دەست دەدات، ئەگەر ئامێرێک هەبێ گەلێک شتان بخاتەوە جێی خۆیانەوە، بە کەمێک چاوپۆشی، «هەمەکێش» ی لێ دەوەشێتەوە.

بەکارهێنانی «کێش» لە ڕێی قیاسی پاژنەکێشەوە کەوا ڕەنگە بۆ جۆرەها ئامێر کەڵکی لێ وەربگیرێت، ڕێ کوێر ناکاتەوە لەوەی بە پێی لوان لە بواری دیکەش بەکار بێت وەک کە کورد لە کۆنەوە کردوویەتی. دیتت لە بەشێکی پێشووتری ئەم نووسینە «چەمکێش» م پێشنیاز کرد بۆ جۆگەیەک کە لە شێوەی کەوانە ڕابکێشرێت: جۆگاکە چەمکێش بکە نەک ڕاسکێش.

دەگوترێت دیمەنی ئەم شاخە چەند دڵکێشە، سەرنجکێشە. خولاسە جۆرەها بەکارهێنان لەم «کێشە» هەیە. خەڵق لێرە بە پێشەوە بۆ «ساطور» هاتوون «قیمەکێش» یان ڕۆ ناوە خۆ ئەگەر لە ڕاستە شەقامی پێوانەوە بۆی چووبانایە دەبوو بڵێن «قیمەکەر». بەلای منەوە ڕێ هەیە، ئامێرێکی شتان وەکوو هەرشتە هەڵبڕێتەوە پێی بگوترێ «هەرشتەکێش» کارگەی «معجنات» واتە «هەویرەمەنی» ئەم هەرشتەکێشەی پێویستە. دەشێ لە کارگەی پیشەسازی گەورە ئامێر هەبێ ئاسن و مەعدەنی دیکە وەک هەرشتە هەڵبڕێتەوە لەویشدا دەشێ هەرشتەکێش وەیاخود «فتیل کێش» بڕوات وەک کە بڵێی: ئەم مەکینە فتیلکێشە زۆر بە بڕشتە سەیری ئەم دوو دێڕە بکەیت گونجانی زاراوەکەت لێ ڕوون دەبێت:

ساطۆری قیمەکێش گۆشت دەکا بە قیمە.

مەکینەی فتیلکێش مەعدەن دەکا بە فتیل.

لە وشەکانی: خواگیر، مەلاگیر، لغاوگیر جۆرێک گرتنی مەعنەوی هەیە ڕێ دەدات قیاسی لێ هەڵبستێ و وشەی «چاوگیر» ڕۆنێین بۆ کەسێکی کە لە ڕێی چاو تێبڕینی مغناتیسیەوە حەپەسابێت. چاوگیر بە تەواوی لە جێی mesmerized دێت. لە فەرهەنگی «المورد» ئەمە دەخوێنیتەوە:

سحری، فاتن، ساحر mesmeric.

السحريه. التنويم المغماطيسی mesmerism

ينمسمر، ينوم مغنطيسيا mesmerize

چونکە پێوانەی چاوگیر لە مەلاگیر، خواگیر کرا دەبێ ئەمیش هەر بۆ بەرکار بێت وەک کە بڵێی: کابرا وەهای نۆڕیمێ چاوگیر بووم.

دەشێ «چاوگیری» بۆ حاڵەتی چاوگیرکران بەکار بێت لە بەرانبەر mesmerism دیارە کە مەبەست حاڵەتی ئەو کەسە بێت کە خۆی «چاوگیرکەر» ەو خەڵق خەوێنە، وشەی «چاوگرە» دەڕوات.

خۆراواییەکان وشەی mesmer یان لە ناوی زانای ئەڵمانی وەرگرت کە چاوی هێزێکی وەهای تێدا بوو خەڵقی پێ دەخەوێندرا با ئێمەش لە خودی «چاو» بە ڕێبازی دەستووری زاراوەسازی کوردیدا «چاوگیر، چاوگیری، چاوگرە، چاوگرەیی» دابهێنین. بەڵام هەر لە ڕێبازی دەستووراتی وشە ڕۆنانەوە دەشێ بۆ: فاتن، ساحر، سحری زاراوەی «چاوگر» بەکار بێت چونکە لەم ڕێژەیەدا وشەکە دەبێتە ناوی کارا وەک کە «بنگرە» ناوی کارایە، ئەوەندە هەیە کە چاوگر لزومی بە بزوێنی کۆتایی بنگرە نیە چونکە لێرەدا کە دەڵێین چاوگر ناوی گشتیمان مەبەستە نەک وەکوو بنگرە کە تەنها ئەو وردە بەفرەمان مەبەست بێت کە بەر لە بەفری کلۆکلۆ زەوی دەتنێت. کاتێکی ویستمان بڵێین کەسێکی مەعلووم چاوگر بوو، خەڵقی چاوگیر دەکرد ئەوسا کابراکە «چاوگرە» ی پێ دەگوترێ. هەرچی چاوگر بێت بۆ هەموو جۆرە «فاتن، ساحر» دەست دەدات.

بەکارهێنانی بزوێنی «ە – فەتحەی عەرەبی» لە کۆتایی وشە بە نیازی دابڕینی ناوێک لە ناوی گشتی شتێکی باوە وەک کە دەڵێین «سەوزە» هاتووین ئەو بەشە شیناییەکان لە تێکڕای گیا دابڕی کە بەکەڵکی خواردن دێت و دەچێندرێت. یان کە دەڵێین «چلە» چل ڕۆژی ناوەڕاستی هاوین و زستان لە کژەکانیان دادەبڕین لە «وڵاتی دڵگیر» دا ناوی کارای لێکدراو پێک دێنێت کە دەشڵێین:

«عاشقی دڵگیر»

وڵاتی دڵگیر ئەو وڵاتەیە دڵدەگرێت، دڵگرە

عاشقی دڵگیر ئەو عاشقەیە دڵی گیراوە، دڵگیراوە.

لەمەوە تا ڕادەیەک ڕوون دەبێتەوە کە وشە هەن لە یەک تەرکیبدا جارێک بەرکارن و جارێک کاران بە مەرجێک وصف کراوەکە بگۆڕێت ئیتر هەر جارە لە ڕستەدا چی لێ بوەشێتەوە لە کارا و بەرکار ئەو صفەتە وەردەگرێ. کە گوتمان «وڵات دڵگیرە» وەک بەدیهیە دیارە کە وڵات غەمناک نابێ (مەگەر بە مەجاز).

کە گوتمان «ئەحمەد لە قسەی یارکەی دڵگیر بوو» دیارە غەمگین بووە. کە گوتمان «مەڕی گورگخواردوو» دیارە مەڕەکە بەرکارە. کە گوتمان «گورگی مەڕخواردوو» گورگەکە کارایە.

نابێ لێرەدا خەیاڵ بۆ ئەوە بچێت کە وشەی ئەوتۆیی لەو تاقمەن کە بەعەرەبی «اضداد» یان پێ دەڵێن و بێ ئەوەی بخرێتە ڕستە دوو واتای دژ بەیەکدی دەبەخشن وەک وشەی «جۆن» کە بۆ «بيض» و «اسود» یش دەڕوات. لە دڵگیردا ئەم گیرە هەر یەک واتای هەیە هەرچەند جارێکیان بۆ کارا و جارێکیان بۆ بەرکار دەچێتەوە. لە ئینگلیزی کە دەڵێی mortal بە کوشندە و بەرمەرگ «قابل للموت» دێت. لە لاپەڕە

۱۹۳ی ژماره ۱۱۲، رۆشنبیری نویّ بۆ ئەم «mortal» ە زاراوەی «مەرگەوەر» م پێشنیاز کردووە ئەویش بە قیاس لە زیندەوەر. mortal لە اضداد نیە چونکە کوشندە «مەرگبەخش» و مەرگەوەر هەردووکیان مەرگیان پێوەیە. ئەگەر بۆ زیندەوەر و مەرگەوەر رۆیشتبایە دەبوو بە «ضد».

لەم سەرنجەوە دەمەویّ بە خوێنەر رابگەیەنم کە پێویستە لە رۆنانی زاراوەدا، کاتێک ویستمان زاراوەی وەکوو «دڵگیر» بۆ کارا و بەرکار رۆبنێین ئەو زاراوەیە هەڵگریّ جارێکیان وەکوو «وڵاتی دڵگیر» کارا بێت و جارێکیشیان وەکوو «عاشقی دڵگیر» بەرکار بێت. زاراوەی «چاوگیر» کە بەرکارە ناشیّ بۆ لای کارا بچێتەوە: ئەوەی کە خەڵق چاوگیر دەکات هەر چاوگرەی بۆ دەست دەدات.

کە بگەرێیتەوە بۆ لیستەی زاراوەکان دەبینیت زاراوەی «داواگیر» ە لە بری «مدعي علیة» و قاڵبی بەرکاری پیّ دراوە وەکوو خواگیر، چاوگیر. بۆ مدعی لە هەمان ستوندا داواکار هاتووە، بۆ «محامي» لە دەعوادا «داواگر» پێشنیاز کراوە. ئەم وشانەش بە هەمان رێبازی پێوانە چاوگیر رۆنراون.

دەزانین «دەستەبەرە» چییە و چۆن هەڵدەگیرێت. ئنجا ئەگەر بەسەر رەورەوە بوو دەشیّ لە جیاتی عەرەبانە پێی بگوترێت «چەرخەبەرە».

هەرچەند چەرخەبەرەش بە دەست پاڵی پێوە دەندرێت بەڵام قورساییەکەی بەسەر زەویەوە دەبێت نەک بەسەر دەستانەوە. رەنگە مەکینە چەرخەبەرە راکێشیّ.

بەر لە ۲۷۰۰ ساڵ مەزنە پیاوێکی مادەکان کە باپیرە گەورەی کوردە ناوی ispabara ئیسپە بارە بوو کە بریتییە لە ئەسپەبەرە وەکوو «دەستەبەرە» دواتر بووە بە «ئەسڤار» لە پەهلەوی و پاشان گۆڕاوە بە سوار. بێگومان بەر لەو ساڵە بە سەدان ساڵ ئەم رێژەیە باوبووە. بەو پێیە ئەم لێکدراوی کار و ناو رەگی بۆ مێژوویەکی زێدە کۆنی زمانی کوردی دەچێتەوە – بنوارە لاپەرە ۲۲۲، فرهنگ ایران باستان، پورداود.

بیر کە دەستی مرۆ گەیشتە ئاوەکەی پێی دەڵێن دەست هەڵێنج. ئنجا ئەگەر بیرێک یا هەر ئاوێک دەست هەڵێنج نەبوو دەشیّ «پەت هەڵێنج» ی پیّ بگوترێت. پەت لەم زاراوەیەدا ئەو درێژاییە رادەگەیەنیّ کە بەولای درێژایی دەستی مرۆیە. گوریس هەڵێنج و زنجیر هەڵێنج دروستن. بەڵام قورسن لەسەر زمان. ئاوی پەت هەڵێنج دەشیّ دەولکەی بۆ بەکار بێت وەیا بە مەکینە هەڵبکێشرێت.

زاراوەی ئەوتۆیی، کە دەشیّ لە رستەدا بیّ زاراوە واتای وەربگیرێت، لە کەڵک ناکەوێت چونکە ماوە و ئەرک کورت دەکاتەوە. دەبینیت لە خەریتەدا بەسەر هەندێک رووباری نەناسراوەوە نووسراوە perenial بە واتای ئەوە کە ئاوەکەی چوار کژەیە و وشک ناکات، خۆ خەریتە سازەکانیش دەیانتوانی زاراوەکە بەلاوە بنێن و رستەی لە جێگەدا بەکار بهێنن. بە کوردی «چوارکژە، هەمیشەرۆ» رەوان بۆ ئەو واتایە دەست دەدەن. کوێراو ئاوێکە لە هاوین یاخود لە پایز وشک دەبێت، دوای پەڵەی تەواو دەژێتەوە. بۆیەیە ئاوەکەی رانیە کە لە ئاشگێڕ پترە پێی دەڵێن کوێرەکانی. نیوەی دوەمی بەیتێکم لە بیر ماوە کە کاتی خۆی مەرحووم رشید صدقی قایمقامی رانیە بوو لە موناسەبەی ژیانەوەی ئەو ئاوە داینابوو: چاوی شەرمی هەڵبری وا کوێرەکانی زایەرە.

وشەی «دڵخواز» پێوانەی لیّ دەکرێت بەوەدا کە بڵێین «هۆشخواز» بۆ شتێکی یا ئەنجامێکی هۆش بیخوازێت نەک دڵ و ئارەزۆ. دیارە وشەکە ناوی بەرکارە و لە واتای کارادا ناڕوات هەروەک دڵخوازیش ناڕوات. کەسێکی مافی دڵخواز کردنی پیّ بدرێت پێی دەڵێن «سەرپشک». ناوناوە بە هەڵە دەگوترێ: خۆت دڵخواز بە.

وشەی «ناوبژی» لە هەموو ڕوویەکەوە، چ فەرهەنگی چ زاراوەیی چ صەرفی، لێکۆڵینەوەی دەوێت. ناوبژی بە واتای «حەکەم بوون» هاتووە دیارە «ناوبژ» خۆی حەکەمە. لە تەرکیبەکەوە دیارە کەرتی «بژ» پاشماوەی کارە و وشەی «ناوبژ» ی بە ناوی کارا هەڵناوە. ئاخۆ ئەم «بژ» ە لە چییەوە هاتووە؟

وەک بۆی دەچم بژ بنەمای «بژار» ە وەک کە «گوت» بنەمای گوتارە یاخود «کرد» بنەمای کردارە. بژار ناوی واتایە و بۆتە ناوی چاوگ کە کورد هات و کاری «بژاردن» ی لێ دروست کرد. بژار بە ڕێبازی «توسع» دا بەو گیایانە گوترا کە لە کێڵگەدا زەرەربەخشن و هەڵدەکێشرێن. لەمەوە دەتوانم بڵێم «ناوبژ، ناوبژی» هەمان «ناوبژێر، ناوبژێری» یە کە ئەگەر لە «بژاردن» ەوە بۆ «حەکەم» چووباین ڕۆمان دەنان. کەواتە «ناوبژ» کەسێکە لە نێواندا لایەنە بەدەکانی کێشەیەک بژار دەکات، بە نیازی بژاردەکردنی ئەو لایەنانەی پەسەندن بۆ نزیک خستنەوە.

بە قیاس لە «ناوبژ» دەشێ بەو لیژنانەی لە بەرەوانی و ناوبژیدا فەرعین بگوترێ «لیژنەی لابژ» وەک کە بڵێین: لە کێشەی سنووری چین و ڕووسیادا چوار لیژنە خەریکی لابژی کردنن یان خەریکی لابژین.

ئەگەر مەودای پێوانە تەسک نەکەینەوە دەتوانین بۆ ئەو دووربین و ڕادارانەی ڕاستییە زێدە دوورەکانی ئاسمان و بۆشایی لێک دەدەنەوە و لێک دەکەنەوە زاراوەی «دووربژ» بروێنین. دووربین هەیە دووربژە هەیشە دووربژ نییە. ڕێ هەیە ئەم وشەیەی دووربژ ببێتە فەرهەنگی بۆ کەسێک بەکار بێت لە دوورەوە حەکەمایەتی بکات. هەر لەم بوارەوە دەتوانین بۆ «دراسە بالمراسلە» زاراوەی «دوورخوێنی» ڕۆبنێین. دوورخوێن لە «خوێندن» ەوە وەرگیراوە نەک لە «خوێندنەوە» وە: کەسێک لە دوورەوە نووسراو بخوێنێتەوە «دوورخوێنەوە» ی بۆ دەست دەدات.

کەسێکی گەچ و ئاو تێکەڵ بکات بۆ بەر دەسی وەستای بەننا «گەچگرەوە» ی پێ دەڵێن. لێرەدا گرتنەوە واتای «سرشتن» ی فارس و «جبل» ی عەرەبی دەبەخشێت. ئێمە «سرشت» کە دەنگی «ر» تێیدا کورتەبزوێنێکی هەرە کزی «کسرە» ی پێوەیە دەگۆڕین بە «سرووشت». سروشت بە واتای «طبیعة» و «جبلة» بە واتای «طبیعة» هەردوویان لە واتای گرتنەوە هاتوون. دەڵێن «جبلە اسمنت». کوردەکەش هەر دەڵێ: جەبلە چەمەنتۆیەک بگرەوە. «جبلە» دەقاودەق دەبێتە «گیرەوە» چونکە «مجبولە» ی تێدا مەبەستە.

دەڵێین: ئیشەکە بە هەمووی دوو یاخۆ سێ گیرەوەی چەمەنتۆ و گەچی پێ دەوێت. دەگوترێ قوڕی گیرایەوە، بەڵام «گیرەوەیەک قوڕ» عەیارەیەک ڕادەگەیەنێت. بە نموونە: گیرەوەی عەرەبانەیی، دوو عەرەبانەیی، دوازدەباری.

وشەکانی «سەرکوت، بەرکوت، پێشێل» ناوی بەرکارن. «سەرشکێن، چاوشکێن» بە کارایی و بەرکاری هاتوون. هەتا ئێستا بۆ کەس نەلواوە سەرجوملەی ئەو کارە لێکدراوانە بە پانایی زمانی کوردیدا بەسەربکاتەوە و بزانێت چەندیان کاران و چەندیان بەرکارن، ئنجا چەندیان صفەتی بەردەوام و چەندیان نابەردەوام ڕادەگەیەنن لە چ ئاسۆیەکیشەوە دیار نییە تۆژینەوەی ئەوتۆیی دەست پێ بکرێت. لەبەر ئەمە بە کەس ناکرێ جارێ دەستووری گشتی بۆ پێوانە کردن لەو کارە لێکدراوانە هەڵێنجێت، هەر ئەوەندە لە توانادایە کە پێوانە لە کاری لێکدراوی ڕاگەیێن بۆ ڕۆنانی زاراوەی بایەخدار بکرێت، ئەویش لە پەراوێزی نرخاندنێکی زمانناسانەی ئەو وشانەدا. لەو سەرکوت، بەرکوت، پێشێل، سەرشکێن، چاوشکێنی سەرەوەدا سەرنجم بۆ پێشێل دەڕوات کە لە پێوانەیەکی بازهاوێژەوە بۆ وشەی «ناوشێل» برۆم لە بری «خباطة». لە ڕووی ڕێزمانەوە «تێکهەڵشێل» ڕاستترە بەڵام بە پێی دەستووراتی زاراوەسازی کە ئاسانی

و کورتی مەرجی پەسەندایەتیی زاراوەن «ناوشێل» لەبارترە، ڕاستییەکەشی، خباطە لە ناوەوەی مەکینەکەوە کەرستەی چەمەنتۆ گرتنەوە دەشێلێت. دەتوانین بە کوردییەکی ڕەوان بڵێین: ئەم ناوشێلە لە نیو سەعاتدا دوو گیرەوەی چەمەنتۆی شێلا یاخود خۆشی کرد لە جیاتی: ئەم خباطەیە دوو جەبلەی خۆش کرد. ناوشێل لە ڕووییەکەوە ئاشنای مەکینەی خباطەیە بەر لەوەی بە زاراوە دابندرێت چونکە لە کۆنی کۆنەوە بە شێلان قوڕی سواغ خۆش دەکرا. دەگوترا: قوڕەکەم شێلا هەتا خۆشم کرد.

چاوشکێن کردن واتایەکی بەهێزی ترساندنی تێدایە. ئەمە لە لایێکەوە. لە لایەکی دیکەشەوە کە دەڵێین «هەست و نەست» وەها دادەنێین کە «نەست» بۆ هەستی دەروون، نەفس، «شعور باطن» دەڕوات. بەو پێیە «نەست شکێن کردن» دەبێتە کار کردنی سەلبی لە «عقل باطن» subconscieous «هوشی ون». ئەم زاراوەیە لەلایەن داڕشتنەوە یاخود لێکدانەوە چ عەیبی نییە بەڵام کۆبوونەوەی دوو دەنگی «س» و «ش» لە نزیک یەکدی قورسایی دەخاتە گۆ کردنیان. ئەمە دەڵێم هەر لەبیریشمە کە کورد «دەستشکێن» ی بەکار هێناوە و گوێی نەداوەتە ئەو قورساییە. ئەگەر وشەیەکی دیکە هەبێ قورسایی پەیدا نەکات ئەویان لەبارتر دەبێت دەنا ئەمیان حازربەدەست دەمێنێتەوە.

بە قیاس لە «» دە..یت کوژ کە بەرکارە ڕێ هەیە «نەستکوژ» بۆ حاڵەتێکی پەژارەتر لە «نەستشکێن» بەکار بێت.

بە قیاس لە «دڵمردوو» دەشێ «نەستمردوو» پەسەند بکرێت. ئەم ڕستانەی خوارەوە پتر چۆنیەتیی وشەکان ڕوون دەکەنەوە:

زۆردار بەردەستەکانی خۆی نەستشکێن دەکات.

نەستکوژی گەورە دوژمنە.

دیل نەستکوژ دەکرێ.

منداڵەکە بە ترساندن نەستمردوو بوو.

لە کۆنەوەش گوتراوە: فلانەکەس بە منداڵی فلانەکەسی جوچکەترسێن کردووە.

لە نموونەی دووەمی سەرەوەدا «نەستکوژ» جارێکیان کارا و جارێکیان بەرکار بوو. بەڕاستی ئەم داڕشتنە، یان ئەم لێکدانە، بەپێی دەستووری زمان بۆ هەردوو جۆر دەست دەدات. بەڵام لە کۆنەوە ئاخێوەری کورد هەندێ کاری لەم ڕێگەیەدا وەها هێناوە کە هەر بۆ بەرکار بێت دەنا دەبوو هەموویان دووڕەگە بن.

لە «نەستکوژ» دا هەستم کرد کە زاراوەکە بە هۆی هێزی کوشتن بۆ کارایی خۆشجلەوترە. بۆیە بوو وەهام بەکار هێنا دووڕەگە دەرچێت.

لە لاپەڕە ٤٧٤ ی بەرگی چواری «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٦» «چەپاندن» لەلایەن لیژنەی زاراوەوە کە خۆم دەمڕاستی بووم، بە واتای «کبت» پێشنیاز کراوە. بە دوای ئەودا «بەهرەگیر» بۆ «المكتسب» هاتوە کە ئەمیان لێکدانێکی بەرکارە.

لە «چەپاندن» ـەوە «هەستچەپێن»، «نەستچەپێن»، «گیانچەپێن»، «حەزچەپین» ... هتد بە ڕەهایی وەردەگیرێن. لە بەرانبەر «بەهرەگیر» کە بەرکارە، «بەهرەگر» بە واتای «مكتسب» – بكسر السين – دێت.

له لاپەڕە ٤٦٦ ی هەمان گۆڤاردا ئەم زاراوە لێکدراوانەی هەن:

لایەنگیری - انحیاز

گۆشەگیری - انعزال اجتماعی

بەخۆوەگلان - امغماس فی الذات

تاوگیری - انفعال

زاراوەی ڕێکوپێکن، ڕەنگە هی باشتر چەنگ نەکەون. دەشێ ناوی کارایان لێ وەربگیرێت و ئەم وشانە لێک بدرێن:

لایەنگیر - منحاز

گۆشەگیر - منعزل

بەخۆوەگلاو - منغمس فی الذات

تاوگیر - منفعل

لەتەک «بەخۆوەگلاو» وشەی «خۆپەسەند» دێت کە هێندەی «بەخۆوەگلاو» لە خۆویستی ڕۆ نەچووە. «خۆپەسەند» بە تەواوی «معجب بنفسە» دەگەیەنێت، کە بەسەر زارانەوە لە کوردیدا «ڕالەخۆ» ڕۆیشتووە.

له لاپەڕە ٤٦٥ ی هەمان گۆڤار هاتووە:

دەروونبینی - الاستبصار insight

پاشبینی - الاستبصار الخلفی hindsight

دەروونبین - دەبێتە کەسێک کە دەتوانێ دەروونی خەڵق بخوێنێتەوە.

پاشبین - دەبێتە کەسێک توانای «پاشبینی» ی هەبێت.

بە پێوانە لەم زاراوانە دەتوانین «ونبین» بۆ کەسێک بە زاراوە دابنێین کە شتی بە چاو نەدیتراو ببینێت. لێرە بەپێشەوە «گەشبین» و «ڕەشبین» بۆ «متفائل» و «متشائم» ڕۆیشتوە.

له نووسیناندا، بەتایبەتی هی خۆم، زۆر جار وشەی «ڕوپێو» لە جێی «مساحة» بەکار هاتوە. ئەم «ڕوپێو» ە بۆ «مساحة سطحیة» دەست دەدات. هەرچی «مساحة حجمیة» یە «ناوپێو» ی بۆ دەڕوات.

دەمێکە «کارگێڕ» بە واتای «مدیر» ڕۆیشتوە. «کارساز» یش زۆر کۆنە. «کارامە» ش هەروەها. لەو ناوەدا بە پێوانە دەتوانین لە جێی «المخرج» director وشەی «کاربین» ڕۆنێین. «اخراج» ی عەرەبی زۆر کۆنە، مەبەسیش لێی ئەو «دەرهێنان» ـە نییە کە فیلمسازەکانی کورد تێیدەگەن. مەلایەک چەندین کات بە هەوڵ و لێگەڕان و بەدوادا گەڕان حەدیسێکی ساغ دەکردەوە، دەگوترا «اخرجه فلان». تەنانەت کە مەبەس تەواو کردن و تێدا قاڵبوونەوە لە زانستێک بوایە دەگوترا «فلان تخرج فی الشئ الفلانی» نەک «تخرج من...». «کاربین» لە «کارناس» پتر بەلای direction دا دەچێتەوە چونکە چالاکی تێدایە وەک کە دەگوترێ «فلانە کەس پێداویستی ئەم ئیشە دەبینێت». نەک «دەناسێت».

دەزانێت و دەناسێت لەوانەیە هەر بە فکر و چاو بێت. نەک بە کردەوە. «دەرهێنان» - بۆ «اخراج» -

دەبێ بە تەواوی لە واتای «دەرکردن» تەکا بێتەوە. کە بێیت و ڕێوی لە کون تەنگەتاو بکەیت بە دووکەڵ، ئەگەر لەلای خۆتەوە بێتە دەرێ دەڵێی: ڕێوییەکەم بە قانگ دان دەرهێنا. ڕێوییەکە ... دەرهات. ئەگەر لە کونێکی دیکەوە دەرباز بێت، دەڵێی: دەرم کرد، دەرچوو.

دەرکردن، دەرپەڕاندن لەچاو دەرهێنان پشتەوگاز دەبێتەوە. هەرچی «اخراج» ی عەرەبییە بۆ دەرهێنان و دەرکردن و دەرپەڕاندن ڕۆیشتوە بەڵام لە بابەتی سەقافیدا «اخراج» پشووی درێژە. ئەم وردەکارییەش لە «دەرهێنان» ی فیلمی کوردی بە خەیاڵی فیلمسازەکاندا نەهاتووە، لەگەڵ ڕێزم بۆیان. لەوانە بوو خەیاڵیان لە «اخراج» بۆ «دەرکردن» جووبایە.

بەهەمە حاڵ «کاربین» لە بەرانبەر «مخرج» گەلێک لەبارترە تا «دەرهێنەر». چ لاریم نییە لەوەی بگوترێ «کاربینی ئەم فیلمە کێیە؟»، «کام کاربین ئەم فیلمەی دەرهێناوە؟» وەک کە دەگوترێ «چ مەیتەرێک ئەم ئەسپەی پەروەردە کردووە؟».

«دنە» بە واتای «حفز» و «دنددەر» – «حافز» ڕۆیشتوە. هەرنەبێ لە لاپەڕە ٤٧٠ لە هەمان گۆڤاری باسکراودا هاتووە. لە پێچەوانەدا «دنەکوت» بە قیاس لە «سەرکوت» یاخود «دنەکوژ» بە قیاس لە زۆر وشەی دیکەی وەک خۆی هەردوویان دەست دەدە.

دەشێ بگوترێ: قسەی دوێنێت دنەدەر بوو. قسەی ئەمڕۆکەت دنەکوتە، دنەکوژە.

«سەرشکێنی» ی هەموو دنەیەک لە مرۆدا دەکوتێ، دەکوژێ. بەڵام دیارە «دنەکوشتن» وێرانکەرترە لە «دنەکوتان». هەرچی «دەنەکوتان» ـە نزیکە لە «تثبیط». «دنەکوشتن» حەزیش دەکوژێت.

لە زاراوە بەپێزەکانی پێشنیاز کرابوو لەلایەن لیژنەی زاراوەی کۆڕەوە، زاراوەی «واتاکێشەکیەتی» بوو لە بەرانبەر «تداعي المعاني» associationsim. پێونانی «ەتی» بە کۆتایی زاراوەکەوە لەو ڕووەوە بوو کە ism ی ڕۆژاوا داوای دەکات.

من لێرەدا قیاس لە «واتاکێشەکێ» دەکەم کە نایبەستمەوە بە فەلسەفە و ژیبێژی. «گوتەن» پەسەندترە لە «ژیبێژی». وەک دەشزانین سەرچاوەی زاراوەکە «گوریسکێشەکێ» بووە. هەر وەک واتایەک – واتایەکی دیکە ڕادەکێشێت و شیرازەهۆنی واتا دروست دەبێت، هەموو هەستێکی مرۆڤیش لەوانەیە یەکدی بکێشن وەک «گومانکێشەکێ» کە گومان غەلەبەی لە هۆش کرد یەکیان ئەوی دیکە ڕادەکێشێت. ئاواکێشەکێ، هێواکێشەکێ، ترسکێشەکێ، تەماکێشەکێ، خەیاڵکێشەکێ، فریوکێشەکێ، درۆکێشەکێ... مەرجی بنجی لە بەکار هێنانی ئەم وشانە ئەوەیە کە «کێشە» ی تێدابێ نەک هەستەکە یان ئارەزووەکە لە سەرەتاوە فرەوان بووبێت. بە نموونە ئەگەر کابرایەک بە تەبیات زڕەدرۆ بکات، درۆکێشەکێی بۆ دەست نادات. لەوانەیە بابایەکی ڕاستگۆ تووشی درۆیەکی ناچاریی بێت، ئیتر بەدەست خۆی نەمێنێت، بەربێتە درۆکێشەکێ بۆ پینە کردنی درۆ بنەڕەتییەکەی.

پەلەکوتکە لە ڕوییێکەوە بۆرە خزمایەتیی هەیە لەگەڵ ئەو «کێشە» یە. هەر لەو بوارەوە «دڵەکوتکە» و «کلکەکوتکە» هاتوون. دەتوانین «قسەکوتکە، «گوتەکوتکە» لە حاڵێکدا بەکار بهێنین کە یەکێک بە قسەیەک یاخود کردەوەیەکەوە تەنگەتاوی خەجاڵەتی بووبێت. ئیتر قسەی شەش و حەفت دەرپەڕێنێت. بە نموونە دەڵێین: کابرا درۆی لێ سپی ببۆوە، کەوتبوە قسەکوتکە. ئەم «قسەکوتکە»، «گوتەکوتکە» یە جودایە لە قسە کوتانەوە کەوا ڕەنگە تەنگەتاویی تێدا نەبێت و هەر پێدا هاتنەوەی هەمان قسە بێت.

لە وشەی «تەنگەکێشی» زینی وڵاغەبەرزەوە بۆ هەندێ زاراوە دەڕۆم.

له جیاتی قایش، قایشپانکه و قایشی کوولەزو و هەموو ئەو ئامێرانەی ئیشی ئەوتۆیی دەکەن «چەرخکێش»، «چەرخگێڕ» ڕەوایە. چونکە هەموویان لە ئاکامی گەڕانی چەرخێکەوە دەکەونە ئیش. جاران یەکێک لە جیاتی کارەبا پەتی پانکەی ڕادەکێشا پێی دەگوترا پانکەکێش.

مەکینەیەکی لە بەرازیی گردەوە ئاوی ژێریەوە هەڵکێشێت «ئاوکێش» بێت. مەکینە هەیە ئاو دەکێشێت بێ ئەوەی سەری بیەخێت «ئاومژ» ی بۆ باشە. ئاوکێش کورتکرایەوەی ئاوهەڵکێشە.

بیر گێڕانێکی خێرا ئەم وشانە لە لێکدانی «دەست» و کار دەدۆزێتەوە:

دەستاڕ (دەستهاڕ)، دەستبازی، دەستبڕ، دەستبەند، دەستپەڕ، دەستخۆر، دەستکاری، دەستکرد، دەسکوژ، دەستکەوت، دەسکەنە، دەزگرە، دەستگیر، دەسماڵ، دەستنووس، دەستەبەرە، دەستەسڕ، دەسکەنە، دەستچێن، دەستەوەکەری، دەسترێژ. ئەمانە ٢١ وشەی لێکدراون هی دیکەش هەن بدۆزرێنەوە. «دەستەمۆ» شێواوە لە «دەستئەزموو» هاتوە. فارسیەکەی «دست ازمو» ە.

لەو وشە لێکدراوانەی کار و سەر کە خێرا بە بیردا بێن ئەمانەم دۆزیەوە:

سەراورد (سەرهاورد)، سەربڕ، سەربەست، سەرپەڕ، سەرپۆش، سەرپێچ، سەرتاش، سەردڕ، سەررۆ، سەرژمێر، سەرشکێن، سەرکردە، سەرکوت، سەرکەوتوو، سەرکێڵ، سەرناس، سەرهەڵقەنە... ئەمانە حەڤدە وشەن.

لە وشەی کار و پێ ئەم لێکدراوانە و هی دیکەش بە لێگەڕان دەردەکەون:

پێبڕە (بۆتە پێمەڕە)، پێپەست، پێدزیلکە، پێڕەوکە، پێشێل، پێکوتە، پێماڵ، پێگیری، پێکێشان. ئەمانە نۆ وشەن.

پێلێهەڵبرین، پێلێنان، پێلێگرتنەوە، پێداگرتن... و وشەی دیکەی ئەوتۆیش هەن لە شێوەی چاوگی دەستەواژەیی کە لە ڕستەدا بە پێی تەرکیبیان هەڵدەوەشێنەوە جارێ ئەو لێکدراوەیان لێ پەیدا نەبووە: کەس نەهات بڵێ یان بنووسێ: پێلێهەڵبڕ، پێلێنەر، پێداگر...

لە باری دیکەوە دەبینین «کێشان» ئەمانەی لێ دەکەونەوە:

پانیکێش، دەستکێش، سەرکێش (ئەمە لە لیستەی سەرەوەدا نییە)، مروکێش، بەرکێش، قوڕکێش، سندووقکێش، زبڵکێش (بۆ حەمامی جاران زبڵی کۆدەکردەوە بە وڵاغ دەیکێشایەوە)، لاکێش، دڵکێش، گڵکێش، دارکێش، گوریسکێشەکێ، هەڵکێشوداکێش، دووکەڵکێش. ئەمانە پازدە وشەن...

ئنجا ئەگەر هەموو زمانی کوردی لەم ڕوانگەوە بەسەر بکەینەوە و وشەکانی سەرژمێر بکەین فەرهەنگێکی بە پێزمان لێی وەچنگ دەکەوێت، چەندێکی بڵێی بە پێوانە وشەی تازە بابەت، داڕێژراو و لێکدراویان لێ وەردەگرین بەڵام ئەمە کارێکی بیندرێژە و خۆ تەرخان کردنی دەوێت تا بە ئەنجام دەگات. لێرەدا پێوەنیشتنی ئەم فەرمانە بە من ناکرێت. من هەرئەوەندە دەتوانم لە جغزی تواناد‌ا دەربوونە بۆ ناو باسەکە بکەمەوە بایی ئەوەی یارمەتی تێداگەڕان و پێدا نۆڕینی ئەو کێڵگانە بکات کە بەرهەمی زمانی لێهەڵبگیرێتەوە. لە نموونەدا دەڵێم:

«تەیاربوون و تەیارکردن و تەیاری» واتاکەی بە دەوری «کفایة، اکتفاء» دا دەگەڕێت. «خۆتەیارکردن، اکتفاء ذاتی» یە. «خۆتەیارکاری» بریتییە لە خۆتەیارکردن. یەکێک وەیا دەوڵەتێک خۆی تەیارکردبێت دەبێ صفەتێکی کارای نابەردەوامی بۆ بەکار بێت نەک بەردەوام. ئەڵمانیا دەوڵەتێکی خۆتەیارکردە.

لێرەدا چونکە گەیشتن بە تەیاری وەک گەیشتن بە قۆناغ یەک جارەکییە نەک هەردەم لە نوێ پێی بگات، ناشێ بڵێیت: ئەڵمانیا خۆ تەیارکەرە چونکە ئەم ڕستەیە وەها دەگەیەنێت کە ئەڵمانیا بەردەوامە لە هەوڵی خۆتەیارکردن وەک ئەوەی یەکێک بەردەوام بێت لە گەیشتن بە قۆناغ کەچی دوای گەیشتن بە قۆناغ ئەو صفەتەی پێوە نامێنێت هەتا ڕوو لە قۆناغێکی دیکە دەکات. بە نموونە دەڵێین: دارا بابایەکی بە قۆناغ گەیشتووە. دەشێ دەوڵەتیش هەژار بێت و تەیاری پێوە نەمێنێت، ئەوسا دەبێتە دەوڵەتێکی لە تەیاری کەوتوو. ئەگەر میللەتێک توانی دوژمنی لە خاکی خۆی دەربکات دەبێتە: دوژمن دەرکردوو، ئەمما ئەگەر دوژمن لە دوا دوژمن خاکی بگرن و دەریان بکات ئەوسا دەبێتە دوژمن دەرکەر. کابرایەک یەک خەزنەی دۆزیبێتەوە پێی دەڵێن خەزنەدۆزەوە یاخود کورت دەکرێتەوە بۆ خەزنەدۆز. پێویستە بڵێم «دۆز» لە دۆزینەوەدا خزمایەتیی نییە لەگەڵ «دۆز» ی پینەدۆز: هەرچی یەکەمیانە لە بنەڕەتدا «دۆز» ە چونکە ڕابوردوەکەی «دۆزیەوەیەو» یە و چاوگی «دۆزینەوە» یە. لە پینەدۆزدا ڕابوردوو «دوخت» ە بە واتای «دووری». لە ئایندەدا دەبێتە «می دوزد» وەک کە «سوخت، ریخت، پخت...» دەبنە «می سوزد، می ریزد، می پزد...» پینەدۆز لە کوردی ڕەسەندا دەبێتە پینەدروو وەک ئیمەتیدروو، کاڵەکدروو، جلدروو نۆ لەو هۆزی لە فۆلکلۆر هاتوە: نۆ لەو هۆزی نۆ لەو هۆزی نۆ لە هۆزی برایمە قۆزی نۆ لە تاوێ خۆی دەدۆزی.

ئەم «دەدۆزی» هی دۆزینەوەیە لێرەشدا مەبەس لێی خۆتۆرینە.

لە نووسینی کۆنترمدا ‹... لا ٢٧٩ دێڕی کۆتایی ناخوێندرێتەوە...›.

برینپێچ بۆ «مضمد» ڕۆیشتوە. «برینکار» بۆ «جراح surgeon» لە بارە. لە جێی «عملیە جراحیە sur-gical openation» تەنها «برینکاری» بەسە چونکە وشەی «کار» جێی «عملیە» ی گرتۆتەوە.

«دەستچێن» پێوانە هەڵدەگرێت بە تایبەتی کە وا خەریکە مەکینە جێگەی دەست بگرێتەوە. دەشێ بە مەکینەی ئەوتۆ دەغڵ و دانەوێڵە بچێنێت بگوترێ:

دەغڵچێن دەغڵپژێن

دانەچێن دانەپژێن

لەوە بەولاوە: مەکینەی شەتڵچێن، نەمامچێن، سەوزەچێن، گیاچێن...

مەکینە هەیە لۆکە دەچێنێت «لۆکەچن» بۆی دەڕوات. لەوانەیە میوەچن، بیستانچن پەیدا بن. گوڵچن بۆتە ناوی کۆک «گوڵچن».

دەگوترێ: ئاورێژ، دەسترێژ، ڕەنگرێژ. ئاوەڕێژ بە عەرەبی «مسیل» وەک کە بڵێی: ئاورێژی بانی ئێمە دەچێتە کۆڵان. «ڕەنگرێژکردن» زۆر نزیکە لە «تدشین». وشەیەکی دیکە هەیە «ناوکرێژ»: ئەو شوێنەی پشتی وڵاغ کە دەکەوێتە بەرانبەر ناوکی ناوکرێژی پێ دەڵێن، مەشوورە کە ناوکرێژ بریندار بوو زەحمەت چاک ببێتەوە. دیارە مەبەست لە ناوکرێژ ئەوەیە کە ئەگەر ئاو لەو شوێنەوە بتکێت بەسەر ناوکدا دەڕژێت. دەتوانین «لارێژ» بەو واتایە وەربگرین کە ئابووری یان هێز یان چالاکی ڕوو لە شوێنی پێویست نەکات و بەلادا فیڕۆ بڕوات. زۆر جاران ئاوەڕۆگەی باران ڕوو لە پلووسک ناکات و لارێژدەبێت. دەڵێن: لە نەشارەزایی بەڕێوەبەرانەوە پارەی بودجەمان لارێژ ڕۆیی، لارێژ بوو.

سەرەژێری، کەلەرێژی بۆ ئاوێکە لە دەفەریدا جێی نابێتەوە لێی دەڕژێت. دەتوانین بە بودجەیەکی لە

پێویست زیاد پڕ بێت بڵێین: بودجەکە کەلەڕێژە. وەزارەت هێندەی کتێب بۆ قوتابخانەکان هەنارد کەلەڕێژی کردن.

ئەم «ڕێژ» ە ڕاستییەکی لێ وەردەگیرێت کە ڕابوردووی کارەکە و چاوگی «ڕێشتن» ـە نەک «ڕشتن».

ڕێشتن، بێشتن، چێشتن، نیشتن (ناشتن) خزمن لەگەردانداﻧ.

ڕشان دەبێتە ڕشاندی – دەڕشێنێ.

ڕژان دەبێتە ڕژاندی – دەڕژێنێ.

ڕێشتن دەبێتە ڕێشتی – دەڕێژێ.

«ڕشتن» بە واتای کل لە چاو کردن هاتووە هەرچەندە لە ئایندەدا دەبێتەوە دەڕێژێ. هەروەک «ڕێشتن» دەکەنە «ڕشتن»، «ڕۆیشتن» یش دەکەنە «ڕۆشتن» کە بەکار هێنانێکی ناوچەیی بازاڕییە. شاعیری سلێمانی دەڵێ:

لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتوە

تۆراوە دڵی من

نەیگوت «ڕۆشتوە». «گەیشتن» یش دەکەن بە «گەشت». کەچی نالی دەڵێ:

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت

نەیگوت «نەگەشتووت». حاجی قادر دەڵێ:

کە پیر بووم تێگەیشتم

دەستی گرتم

تۆ بڵێی ئەم نموونانە بەس بن؟ وا دەزانم کوردە غیرەتی لەوە بەهێزترە بە مەنتیق چاری بکرێت مەگەر خۆی لە خۆیەوە بڕەوێتەوە، دەنا بەردەوام دەبێ.

پێشتر «دەروونبین» م بۆ کەسێک پێشنیاز کرد کە دەروونی خەڵق بخوێنێتەوە. «ناوبین» کەسێکە ناوەوەی شتی ماددی و ناماددی ببینێت، وەیا تێی بگات. «ناوبین» دەوەستێتە بەرنابەر «ڕواڵەتبین».

دەستشکێن، شەرمشکێن، سەرشکێن، قرشەشکێن مەشوورن. «شەرمشکێن» ئەو پارە وەیا دیارییەیە زاوا بە بووکی هەوەڵ شەوی دەدا تاکوو شەرمی بشکێت. نەزانان کردوویانە بە «سەرمەشقانە» کە لە «شەرمشکانە» وە هاتووە.

جاران خەرمان «قرشەشکێن» دەکرا. هەم بۆ ئەوەی لە سووتان بەدوور بێت و هەم بە نیازی ئامادە کردنی بۆ کوتان. بە جەنجەڕ یان بە گێڕە ئەو قرشەیە کە شکاوە دەکوترێ، دەبێتە وردە، بریتییە لە کا و دانی تێکەڵ. وردە بە تارمە هەڵدەبسترێ و شەنەبا دەکرێت و دانەکە بە جێ دەمێنێت و کایەکە با دووری دەکات و دان لە کایەکە جودا دەکاتەوە. ئەم مەکینەیە «دراسة» ی پێ دەڵێن. لە دەرراسەدا هەر کوتانەکە بە بنەمای زاراوەکە داندراوە. لە زمانی ئەورووپاییەکاندا combine کە بە واتای تێکبەستن و تێکهەڵکێش و لێکدان دێت بەو مەکینەیە دەگوترێ. ئەویش چونکە کاری چەند مەکینەی لە یەکدی جودا دەکات.

چەندی بیرم دەگێڕم هەر وشەی «شەنەکوت» م بۆ دێت بە واتای کوتان، شەنە کردن و دروێنەم بۆ

ناترنجێنێته ناو وشەکەوە. مەکینەی «شەنەکوت» یش کە بە زاراوە وەربگیرێت نەختێکی چاو پۆشی لەگەڵدا دەبێت چونکە پێش و پاشێک لە ڕیز کردنی وشەکاندا هەیە، وەک کە «زانکۆ» دا هەیە و چاوی لێ بۆشراوە. پاش و پێشەکەی.... دروستە چونکە کەرتی «کوت» کە لە کوتانەوە هاتووە لە جێی ڕەوای خۆیدایە. هەرچی «زان» لە «زانکۆ» دا جێ گۆڕکێی پێ کراوە، پشت لە دەستوورە.

لە زۆر ئاوایی کوردەواری شوێنێکی ڕاستایی پانوبەرین دیاری دەکرێ بۆ ئەوەی هەموو خەرمانەکانی لێ کۆ بکرێتەوە. ئەو شوێنە و دەستوورەکەی کە خەرمانەکانی پێ ڕێک دەخرێت، «گەلەخەرمان» ی پێ دەڵێن. هەر ئەو گەلەیە کە لە «گەلەکۆیی» دا دەرکەوتووە. «کۆیی» ش ئەو «کۆ» یەیە لە «زانکۆ» دا دەرکەوتووە. هەر بۆیەش وەها دەگوترێ چونکە هەموو جۆرە کەسان دەگرێتەوە. «گەلە..یک» کۆ دەبێتەوە. یاخود چەندین کۆمەڵ وەکوو خەرمان دەبنە گەل. دەبوو بەپێی دەستووری زمان بگوترێ «گەلەکۆلێج» لە جیاتی «زانکۆ» هەرچەند ئەویش بەش بە حاڵی خۆی ناقۆڵایە.

لە کۆنەوەش گوتراوە «گەلەگورگ». «گەلەکۆیی» هیچ خزمایەتی لەگەڵ «کۆیە» نییە. ڕێژەکە هی ناوی واتایە. وەک کە دەڵێن «سەربەخۆیی» مەبەست «استقلال» ـە. لەوێشدا «تجمع الاشتات» ـە.

ئەم «گەل» ـە دەشێ بە مەعلانی بۆ «مجمع» بڕوات، وەک کە بڵێین: «گەلەچنکاری» بە واتای «مجمع الانسجة»، «مجمع معامل النسیج». وەک دیراە وشەی «گەل» ـە مەیلی بەلای تاقمی ناودایە نەک کار. بۆیە دەبێ لە لێکدراوی ناو و ناو کەڵکی لێ وەربگیرێت.

جاران کە هێشتا لە ماڵان حەمام پەیدا نەبووبوو، کەسێکی بیویستبا لە قولینچکی ژوورێک «سەرشۆرک» ی دروست دەکرد. لە پێویستدا خوشووشتن و غوسڵ دەرکردنی تێدا دەکرا. «سەرشۆر» کەسێکە خەڵق بشوات. بە قیاس دەتوانین بەو جێگایەی جلکی لێ بشۆرێت بڵێین «جلشۆرک». ئەوەی قاپوقاچاغیشی تێدا دەشۆرێت «قاپشۆرک» بێت. «غسالة» پێی بگوترێ «جلشۆر» و «قاپشۆر».

ڕابەرایەتی زمانی دایکزا لەم تەرزە قاڵبانە دەردەکەوێت. ئەگەر لێرە بە پێشەوە «سەرشۆرک» نەگوترابایە دەبوو ئێستا کە مامۆستای زمانناس بە پێوانەی دەستووراتی وشە ڕۆنان بەو شوێنە بڵێت «سەرشۆرگە». ئەویش ئەگەر بیوێرابایە لێرەدا ««شۆر» بەکار نهێنێت لە جیاتی «شووش»، «شووشت» کە دەبێتە «شووگە» یاخود «شووشتگە». وەک: فڕگە، ئێستگە، خولگە، بڕگە. دەبێ لەبیریش نەکەین قاڵبی «شۆرک» لەگەڵ کەرتی ناودا دێت بە تەنها. ناشێ بڵێین «شۆرکم هەیە لە ژوورەکەم». ئەمە لە لایەکەوە.

لەلایەکی دیکەشەوە، کە بچینەوە بۆ وشەی «ناوبرێشک» کە گۆڕاوی «نانبرێژک» ـە و لەگەڵ «سەرشۆرک» یەک قاڵبن دەبینین «نانبرێژک» ناوی ئامێرە نەک ناوی جێگە. لەمەوە وەها دەردەکەوێت کە ئەم قاڵبە لە بنەڕەتدا ناوی ئامێر دروست دەکات، کە «سەرشۆرک» یشی لێ دروست کراوە مامڵەتی ناوی ئامێری لەگەڵدا کراوە وەک بڵێی بچووک بوونی ئەو شوێنە و کەمبایەخیی بەکار هێنانی وەهای کردوە بە ئامێر بژمێردرێت. دەبینی لە «لانک» یشدا کە بە واتای بێشکەیە و بۆتە ناوی ئامێر «لان» بچووک کراوەتەوە بەو پاشگرەی «ک». «لان» گەورەترە لە «لانک» وەک کە دەگوترێ لانی شێر و لانی بەراز. «هێک لانە» <...> بۆتە «هێ لانە – هێلانە» بە واتای شوێنی «هێک – هێلکە». هێک لەگەڵ egg خزمە، هێلکەش لەگەڵ yolk خزمە کە زەردێنەی هێلکەیە. وەک بڵێی yonder یش خزمی «وندەر» ە کە دەگوترێ «لە وێندەرێ فلانم ناسی». وێندەر و yonder بۆ شوێنی دوورن. وەها دەبینم «هەندەران» یش هەر لەو بوارەوە سەری هەڵداوە.

له «نانبرێژک» که بۆته «نانبرێشک» سێ خاڵی بەرچاو تێ دەخوێندرێتەوە:

یەکیان ئەوەیە که «نان» له بەر قورسی بۆته «ناو» چونکه «و» و «ب» هەردووکیان دەنگی لێوین، بەتەنیشت یەکەوە سووک دەردێن.

دووەمیان ئەویە دەنگی «ژ» له «برێژک» دا بە خزمایەتی دەنگی «ک» بۆته «ش» چونکه هەردوویان دەنگی کپن. بە عادەت لە جیرانەتیدا کپ دەبێتە ئاوازەدار، بەڵام لێرەدا نەهاتوون کافەکە بکەن بە گاف چونکه بە زۆری و هاراوی کافی چووک کردنەوە لە کۆتایی وشەدا وەکوو خۆی دەهێڵدرێتەوە. بە نموونە لە کاری «بڕین – دڕین» دەڵێن «بڕک – دڕک» وەکوو بڕکەدار و توودڕک. دەڵێین چلک، پەلک، مەمک، بنک... لە هەموواندا کافەکە بە لای چووک کردنەوەدا دەچێتەوە و هەر وەکوو خۆیشی دەمێنێتەوە. هەرچەند بە دوا ئاوازەداریشدا هاتووە.

وشەی «ناز» کە بە پاشگری «ک» دەبێتە «نازک» بە زۆری دەکرێتە «ناسک» لەبەر خاتری ئەو کافە. لە هەندێ هەرێمدا دەڵێن «نازگ» و کافەکە دەگۆڕێت بە ئاوازەداری «گ». نازک، ناسک، نازگ هەر سێیان دەستوورین. تێخوێندنەوەی ئەم تەرزە یاسایانەی دەنگسازی پێوەندی هەیە بە زاراوەسازی و وشەڕۆنانەوە. دەبێ بزانین لە «مژگ» دا ئەم گافە پاشگرە و «مژ» بنەڕەتییە.

لە «بەرگ» دا گافەکە شەرحی پێویستە. لە «دەرگە» دا «گە» ئامرازی جێگەیە. لە «دەرک» دا کافەکە هی چووک کردنەوەیە.

بەرگ، مژگ، خولگ، مەرگ، ورگ (هورگ)، دەنگ، زەنگ... بە باوەڕی من هەموویان لە ڕێژگەیەکی وشەڕۆنانەوە بەربوونەتەوە.

«بەر» لە گوتەی وەکوو: لەبەر کردن، بەبەرمەوە ناچێت – ـەوە بە دیار دەکەوێت کە پێوەندیی بە لەشەوە هەیە. دەشگوترێ «بەروپشت» هەر بۆ لەش دەچێتەوە. کەواتە «گ» لە «بەرگ» دا قوماشی کردووە بە پۆشاک بە دەوری لەشەوە.

«مژگ» کە بەراورد بکرێت لەگەڵ «مژگە» تێمان دەگەیەنێ کە واتایەکی دروست کردووە، نە «مشتن» ـە بە تەنها نە «مژگە» یە بە تەنها. «مژگی ئەم مەمەیە خۆشە» بەو واتایە دێ کە مشتن لە مژگەی مەمەکە خۆشە.

«خولگ» خولانەوەیە لە جێگەیەکی دیاریکراودا نەک بە بەرەڵڵایی. «مەرگ» بە ئەسڵی لە «مەر» ەوە هاتووە بە واتای مردن. لە نووسینی دیکەمدا «ئەمەرتات» م شی کردۆتەوە بۆ خوێنەری کورد کە بریتییە لە «ئە» ی نەفی و «مەر» بە واتای مردن و «تات» ی ئەداتێ ناوی واتا کە تێکڕایان دەبێتە «بێمردنایەتی – خلود». هەرچی «مەرگ» ـە مردن بە مل زیندووییێکدا دەبڕێت. «مەرگی پیاو» خەستتر لە «مردنی پیاو» لەلایەن تێخزانی واتاکەیانەوە بۆ ناو کڵێشەی مرۆ.

«ورگ» (هورگ) م لە نووسینی پێشووتردا شی کردۆتەوە، هەروەهاش دەنگ. «زەنگ» و «دەنگ» لە «زەن» و «دەن» ـەوە کەوتوونەتەوە کە گافەکە هاتووە چی لەو دوو وشەوە دەبیسترێت کردوەتی بە ناوێکی واتادار.

وشەی «وەزگ» کە لە ڕستەی «لە تاوان وەزگی دا» دەردەکەوێت، مردن دەگەیەنێت. بەڵام مردنێکی بە سفتوسۆ. ئائەم وشەیە دژوارە و ڕێ پێ بردنی ئەستەمە. لەوانەیە بە ئەسڵ لە «ڤەز» ی ئاڤێستاوە هاتبێ کە بە واتای «فڕین» ـە. «ڤەزە» لە ئاڤێستادا بە مەل گوتراوە کە دەکاتەوە فڕندە. «ڤەزە» خۆیەتی بۆتە

«باز – باشووکە» (لاپەڕە ٣١٤ فرهنگ ایران باستان).

ئەگەر «وەزگ» بریتیبێ لە «ڤەزگ» دیارە ئەو شتە دەگەیەنێ لە مرۆدا کە کاتێکی وەزگ دەدات وەک مەل، لە لەشی دەردەچێت و دەفڕێت. دەوری «گ» لە «وەزگ» دا ئەوە دەبێت کە فڕینەکە بە مردنەکەوە دەبەستێتەوە. لەمەوە «وەزگی دا» دەبێتە «فڕگی دا». ئەم بۆچوونە بەهێزترە لەوەی دیکە کە هەر ئێستا دەینووسم. لەوانەیە «وەزگ» لە «وزە + گ» ـەوە گۆڕابێت. بە واتای ئەو شتەی وزەی پێوەیە، ئیتر «وەزگی دا» دەبێتە «وزەگی دا» بە واتای «ئەو شتەی دا» کە وزەی پێوە بوو. کە دەکاتەوە گیان، زیندوەتی. لە «وەزگ دان» دا بەکار هێنانی «دان» بیرمان بۆ لای تەعبیرێکی دیکەدا دەباتەوە ئەویش بە واتای ڕووەو مەرگ بوونەوەیە و کاری «دان» ی لەگەڵدا دێت.

دەڵێین فلان ئاوزینگیان دەدات. «ئاوزینگی» یاخود «ئاوزینگیان» لە «ئاوی زیندەگی» یاخود «ئاوی زیندەگانی» یەوە هاتووە. «ئاوزینگی» کە سوار پێیەکانی دەخاتە ناو لە «هاوگۆزینگ» یاخود «هاوزین» ـەوە هاتووە. ئەگەر لە شتێکی دیکەوە هاتبێت من نەمبیستووە.

لە بارەی «ورگ – هورگ» ـەوە شتێکم هەیە بیخەمە سەر قسەکانی لێرە بەپێشەوە کە لە نووسینی دیکەمدا گوتوومن. وشەی «خورشید» بە واتای ڕۆژ، خۆر، هۆر لە ئاڤێستادا «هڤەر خشەئیتە» بووە، بە واتای تیشکدەری توند و بەهێز (ل ٥٨ فرهنگ ایران باستان – پورداود). «هڤەر» بە ئاسانی بۆ «ورە – هورە» دەگۆڕێت. سەیر نییە «هڤرگ» و «هورگ» و «ورگ» یەک شت بن.

وشەی دیکە زۆرن پاشگری «گ» یان پێوەیە وەک، چرگ، ڕەنگ، سەنگ، مێرگ… سەرچاوەی ڕوونیان لە منەوە دیار نییە. «زەرگ» لە «زرق – مزراق» ـەوە هاتووە، کوردی نییە. وشەی «بەرگ» لە فارسی دەنووسن «برگ» بە واتای گەڵا دەێت کە زۆر شوێنی کوردستان دەڵێن «پەلک». فارس دەڵێ «برگ و بار» بە واتای پەلک و بەر «ثمر»،

خوێنەر لێم وەڕس نەبێ کە درێژە بەم لێکۆڵینەوەی نیوە کوڵاو دەدەم: زاراوەی بێ بنج نابێتە پێوانە. دوور نابینم لەبەری سۆران کە بە «سک – بطن» دەڵێن «زگ» وەها بزانن «وەزگ» بریتی بێ «وە بە واتای بەی پێوەندی» و لە «زگ» ئیتر بۆ ئەوە بچن مەبەست «بەزگدان» بێت و لێڵی واتای مردنی لێهەڵێنجن. کە خەڵق «چەڵەمەشکێنە» بکەنە «تەرەومشکانێ» تەرەش بە تەڵە بزانن و مشکی پێ بگرن لەو گەپەدا دەبێ لەگەڵ «وەزگ» چۆن بن! نووسەری کوردم دیتوە لەبارەی زمانەوە نوسیوەتی و پێی داگرتوە لەسەر نەبوونی وشەی «چیم» لە کوردیدا بە واتای «فریز» «ثیل» هەڵبەت نەشی بیستبوو کە پێمەڕەیەکی فریزجاڕی پێ بکێڵن پێی دەگوترێ «چیمبڕ». نەی زانیبوو لە «ڕایەخ» دا ئەو «یە» یە چیە تومەز لە لەهجەی ناوچەی ئەودا هەر خستن هەبووە، یەخستن لەوێ بەکار نایەت عەیب نییە لەوەدا مرۆ شتێک نەزانێ بەڵام لە خوێندەوار بە دوور دەزاندرێ دوای ئاگادار کردنەوە سوور بێ لەسەر هەڵە…

بگەڕێمەوە بۆ نانبرێژک. خاڵی سێیەم ئەوەیە کە ئەم «ی» ە لە شێوەی ناوگرا هاتووە نەک گەردانی: وشەی برژ، برژان، برژاند، برژاندی، برژاندن – برژاندن، دەبرژێنێ… دەنگی «ی» تێیدا نەهاتووە لە نێوان «ڕژ» وەک کە کەوتۆتە نێوانیانەوە لە وشەی نانبرێشکدا.

ئەگەر نانبرژێنک بوایە نە دەبووە ناوگر چونکە ئەوسا «ی» ەکە بریتی دەبوو لە دەنگی ئەلف کە لە چاوگ و ڕابوردودا کەوتۆتە کۆتایی «برژ» ەوە و سەرەتای پاشگری «اندن» ە: برژاندی – دەبرژێنێ. وەک بزانم «برێشکە» ش ئەم ناوگری تێدایە. سەیری چۆن دەنگی «ک» نانبرێشکی کرد بە ناوی ئامێر.

بریشکێش بە پاشگری «ە» بوە بریشکەی ناوی بەرکار. لە تیۆەڕامانی ئەوتۆوە نەبێت کەس لە خەزانەی غەیبەوە نازانێت کافێک بە کۆتایی کارەوە بنێت بۆ ناوی ئامێر ئنجا بزوێنێکیش بە کافەوە بنێت بۆ ناوی بەرکار. بە نیازی خۆ تاقی کردنەوە دێم دەڵێم: بە ڕێبازی نانبرێشکدا دەڕۆم بۆ کاری سپاردن. «پوول سپێرک» ی لێ هەڵدێنجم بە قاسەی پارە. «سپێرکە» ش وەک بەرکار «اسم مفعول» وەردەگرم بە «وديعة». سپاردە، ئەسپاردە هاتووە لە ڕێژگەی بژاردە، لە سپێرکەوە نزیکە بەلام دەشێ سپێرکە بۆ «قاصر» ی لای «وصي» بە صفەت بڕوات یاخود قاصرێکی بە بڕیاری دادگە درابێتە «وصي» خۆی سپێرکە بێت.

سپاردن بکرێتە سپێرک، سپێرکە هیچ ناوگری بۆ نەهاتوە، ئەلفی سپاردنە بۆتە یێ. دەبێ لە ڕێژەی «اندن» ەوە بۆ تاقی کردنەوە بڕۆین چونکە برژاندن پاشگری «اندن» ی پێوەیە. دەبێ ئاگامان لەوە بێت کە دنگی پێش «ک» لە وشەی وەک برێشک دەیهێنینەوە لەوانە بێ بە وەستاوی گۆ بکرێت نەک ناچاری «کسره مختلفه» مان بکات. دەنگی «ش» لە بەرایی «ک» هەڵدەگرێت بە تەواوی بوەستێندرێت کەچی دەنگی «ت، د» ناوەستێندرێن. بە نموونە: کرتاندن دەبێتە «کرێتک» ...

ترساندن، قرساندن دەبنە: «ترێسک، قرێسک» کە هەرگیز ناچنە دڵەوە. کەس نالێ «پایوترێسک» لە جیاتی پیاوترسێن وەیا بلێ «زیان قرێسک» لە جیاتی زیان قرسێن... وشەی پرێسکە کە بیگێڕینەوە بۆ ئەو بنەڕەتەی بە قیاس لە برێشکە پێی دەگەین دەبێتە «پرساندن». ستێرک دەبێتە «ستڕاندن». هیچ کامێک لەمانە پێیانەوە دیار نییە لە کاری ئەوتۆیی کەوتبێتەوە. هەرچی «ستێرک» ە چ وشەی ناویشی وەک بەرکار لە بەرایی نییە ببێتە خزمی نانبرێشک. ئەگەر ستێرکە بایە بە ڕواڵەت وەکوو برێشکە حەوجەی ناوی بەرایی نەدەبوو.

وەها پێ دەچێ پێوانە لەم نانبرێشکە و لە برێشکە دەگمەنە. ڕەنگە هەر «سپێرک – سپێرکە، ژمێرک – ژمێرکە» ی لێ بە چنگ بکەوێت ئەویش لە قاڵبێکی جودا لە «برژاندن» هاتووە. ئەگەر ئەم پێوانەیە بە عەیارە وەربگیرێت دەبێ «کاتژمێر» ببێتە «کاتژمێرک» بۆ «سەعات watch». کاتژمێر بۆ ناوی مرۆ دەچێتەوە نەک ناوی ئالەت. بە هەمە حاڵ هەرچی نووسەرێک «کاتژمێر، کاتژمێرک» لە واتای «ساعة hour» بەکاربهێنێت خەتایەکی گەورە دەکات چونکە «کاتژمێر» هەر ئالەت ڕادەگەیەنێت، داڕشتنەکەی ئەوە نییە «کات» بە دەستەوە بدات. سەعاتی عەرەبی «ساعة» لە بنەڕەتدا و لە داڕشتنیشدا بۆ ئالەت نەگوتراوە، لە ڕێی تەغلیبەوە بە ئالەتەکە دەگوترێ. کە بڵێیت: دوو کاتژمێر نووستم وەک ئەوەیە بڵێیت: دوو ئالەتی کات ژماردن نووستم. بە داخەوە زۆر بە ئێسک قورسی ئەم کاتژمێرە خۆی کرد بڤە سەعات و بە «الة قياس الوقت» واتە watch و hour. ئێمە دەبێ شوکرانە ژمێر بین کە کەس نەهات ساڵنامەی دیوارانی بە ساڵ دابنێ ئیتر بڵێ: دوو ساڵنامە لە دەرەوەی وڵات بووم.

«ژمێرک» بۆ «عداد» لە بارە. بە قیاس وشەی «بژێرک، بژێرکە» وەردەگیرێن. وشەی بژێرک بۆ هەر ئامێرێکی بژاری پێ بکرێت، ڕەنگە دەست بدات. بژارکۆڵی تەقلیدی دەمێنێتەوە بۆ ناوکێڵ کردن و بیخ کێش کردنی گیای شیناورد. هەرچی بژێرکە لەوانەیە برنج و گەنم و دانەوێڵەش بژار بکات لە زیخ و گلێنە و داڕووجان و هەرچی دیکەی هەبێت. بژێرکە بۆ ئەو شتانەی لە بژارکراوەکە دەگیرێن دەست دەدات. هەوەڵ جار خەیاڵی بژارکۆڵ نەیدەهێشت دەست بۆ بژێرک ببەم هەتا بە ڕوونی بۆم ئاشکرا بوو کە هەریەکەیان بۆ جۆرێک لە جۆرانی بژار کردن دەست دەدەن. لە ئاست وشەی «گوێ گرتن» هەڵوەستێک پێویستە:

کورد کە گوتی «گوێ گرتن» مەبەستی نەختێک جودا بوو لە «گوێ ڕاگرتن». «گوێ بگرە» فەرقی هەیە لەگەڵ «گوێ ڕابگرە». گوێڕاگرتن لە چاو گوێ گرتن سەرپێیی ترە دەڵێی:

گوێ ڕابگەرە ئاخۆ دەنگی کاروانەکە دەبیسیت.

گوێ بگرە لە قسەکانم، باشیان تێبگە.

هەست گرتن و هەست ڕاگرتنیش لە قیاسدا دەبێ وەها دەربچن. لەمەوە دەشێ ئامراز هەبێ بۆ هەڵگرتنەوەی دەنگوبەنگی ڕادیۆ وەیا هی ئەملا وئەملا پێی بگوترێ «هەست گر» وەک «گوێ گر». مەرجی ئەم هەست گرە ئەوەیە بە شتێک بگوترێت بنگەی هەمیشەیی هەبێت. ئەگەر ئامرازێک بۆ ماوەی کورت لەو مەبەستەدا بەکاربێت و دواتر ڕابگوێزرێت «هەست ڕاگرە» ی بۆ دەڕوات.

نابێ بیر بۆ وێنەگرتن و وێنە ڕاگرتن بڕوات چونکە لەمیاندا وێنە خۆی دەگیرێت، لە گوێ گرتن و هەست ڕاگرتن گوێ و هەست دەنگوبەنگ دەگرن. هەست خۆی دەوری کامێرا دەبینێت نەک دەوری وێنە.

لە سەر سوڕکێ بە واتای «دوار» دەتوانین زاراوەی: «هەست سوڕکێ، دڵ سوڕکێ، حەزە سوڕکێ» وەربگرین. بە دوا ئەواند «سۆسە سوڕکێ».

سەرسوڕکێ پێویست بە هۆشە سوڕکێ ناهێڵێت چونکە یەک شتن. هەرچی هەستە جودایە لە هۆش. دڵ سوڕکێ لە چاو دڵ گێران شێوانی تێدایە. حەزیش بەهێزترە لە دڵ بۆ چوون بایی ئەوەی «شهیة، شهوة، رغبة» جوادا بێ لە «میل». هۆشە سوڕکێ و حەزە سوڕکێ ئەو بزوێنەیان تێدا بەکار هات بۆ لابردنی قورسایی نێوان «ش، س» و «ز، س». سۆسە کردن هەست کردنێکی پەنام و تەماوییە. سۆسە وەک «هاجس» وایە لە چاو «حس».

لە زۆرزانەوە تا کەمنەزان و هیچنەزان سەرلەبەری ئادەمزاد دەگرێتەوە کە بڵێین «هەمووزان» بە واتای «عالم بکل شيء omniscient» دێت کە دەکاتە کردگار، خوا.

ئەو صفەتانەی بە پێشگری omni دەست پێ دەکەن و هەموویان بۆ پەروەردگار دەچنەوە ئەمانەن:

omnificent كلي الابداع

omnipotent كلي القدره، قادر على كل شيء

omniprewent حاضر فى كل مكان

بۆ «كلي القدره» «هەمووتوان» گرێی تێدا نییە. بۆ «كلي الابداع» لە «جوان کاری» پەوە بۆی بچین بە لێکورتکردنەوە و بە بڕیاری خاوەن ڕایان «هەمووکار» عەیبی نابێ. ئەم تەرزە ڕەفتارە زۆر جاران کراوە، بە نموونە لە بەریتانیا کە بڵێیت continent مەبەست ئەوروپایە بێ ئەوەی ناوی بهێنن، کۆنتینێنتالیش بێ گرفت نیسبەتە بۆ ئەوروپا.

ئۆمنی پرێزینت دەمێنێتەوە جارێ بۆی ناچم.

لە تاقمی omni وشەی دیکە هەن بۆ غەیری خالق یەکیان omnivorous بە واتای گیاندارێکی گۆشتخۆر و گیاخۆر بێت. بۆ ئەمیان هەموو خۆر، گشتخۆر بە خراپ نازانم. omnifarous هەیە بە واتای «متنوع الاشكال». بۆ ئەمیان لە «هەموو» لادەدەین و دەڵێین «فرەوێنە، فرەشێوە».

لە زمانە ڕۆژاواییەکاندا کەوانەی وشەسازی یەکجار لەبەریەک کێشراوەتەوە: لەم وشانەدا omni چووە سەر صفەت کەچی دەچێتە سەر «بەس» بە واتای «پاس» و دەڵێن omnibus کە ئەگەر لە ڕێبازی وشەکانی پێشوەوە بۆی بچین دەبێ بڵێین هەمووپاس، مەبەسیش «پاسی هەموو» ە. لە عەرەبی «حافلە» یان بۆ

ڕۆناوە کە دەکاتە «پڕ، قەڵەبەڵغ». لە کوردی «پاس» ڕۆیشتوەو لەقیش ناکرێ بۆ وشەیەکی دیکە لە پێویستمان پێی نییە.

وشەی پرکێشی لە خۆوە بۆ «assault» ی ئینگلیزی ساز دراوە ئەویش بە واتای «هەوڵی دەستدەرێژی لێ کردن». لە ئینگلیزیدا بۆ واتای دیکەی نزیک لەم و دووریش لەم هاتووە بەڵام ئەمیان بنەڕەتییە.

وشەکانی: پەرگیر، لاگیر، کناگیر ڕێ دەردەکەن بۆ سەر وشەی «ناوەندگیر» بە واتای کەسێکی یاخود دەستە و تاقمێکی نەچەپ نەڕاست کە بە گوتەی بازاڕی «مامناوەنجی» دەردەچێت، وەک کە بڵێیت: فلانە پارتی ناوەنگیرە.

لە لیستەی زاراوەکاندا «ڕاپێچەکدان» م شەرح داوە کە وەک «استنفار» واتا دەبەخشێت. وشەیەکی دیکە هەیە پتر لەگەڵ ئەو واتایە دەگونجێت ئەویش «ڕەشبگیر» ە. وشەی mobilization کە بۆ «تعبئة عامة» بە کار دێت لە مادەی «بزووتن» و بزواندنەوە هاتوە پتر بەلای «دەنگدان» دوە دەڕوات ئەو ناڕێکیەشی تێسا نییە کە لە ڕەشبگیردا هەیە.

جاڕدان و جاڕڕاهێشتن بە واتای «منادات عامة، اعلان عام» دێت. «لاگیر» نزیکە لە لایەنگیر ڤبەلام خۆی نییە، بە نموونە «لاگیرە» خشڵێکە ئافرەت بە لاجانگیدا دەکات. سەیر نییە بە «مماس» بڵێین «لاگیر».

لە تاقمی وشەکانی «کار و پێ» وشەی «پێکێش» کردن بە واتای «جر رجل» بەرەو باوەش پێداگرتن «احتواء» دەبێتەوە: کە ئیمکان نەبوو لە ڕێی بەگژدا چوونەوە کێشەیەک چار بکرێت سیاسەتی «احتواء» ی لەگەڵدا دەکرێت وەک بابایەکی سەر ڕەق پێکێش بکرێت بێ هەرا و مەزاد. پێکێش لەو وشانەیە بە پێی جێگە جارێکیان کارا بێت و جارێکیشیان بەرکار:

دارا پێکێش کرا هەتا هاتە ڕادەیێ.

دارا لە سیاسەتدا پێکێشێکی بێڕەزایە.

لەتەک پێدزیلکەدا وشەی «خۆ دزینەوە» بۆ «تملص» پێکەڵپێکە. بە جیرانەتیی واتاییش بۆ «تهرب» دەست دەدات. پێ دزیلکە خۆی هەڵدانە بۆ «تهرب، تملص» یان سەرەتایەتی. دەڵێین: دارا پێ دزیلکەیەتی بۆ خۆ دزینەوە لە کارەکە. «خۆگنخاندن» بۆ «تلکوء» دەڕوات. خۆبواردن نزیک دەبێتەوە لە «اعفاء الذات» بەلام هەویش نییە. خۆناس کردنیش خزمی خۆبواردنە.

لە فەرهەنگی «المورد» دەوری ٢٠٠ وشە هاتووە بە self دەست پێ دەکات. دەوری هەشتیەکێکیم لێ هەڵاواردن، وا لە ژێرەوە دەیاننووسمەوە لەگەڵ زاراوەی هاوواتایان لە کوردیدا، ئەویش بە پێی بۆچوونی خۆم:

self-abandonment –خۆنەویستی

self-abnegation – انکار الذات – خۆیاندن

self-denail

self-abasement – ذاتی الفعل، الی – خۆکار

self-abuse – اذلال الذات – خۆشکاندن

self-accusation – انتقاص من الذات – خۆداشکاندن

self-acting – اتهام الذات – خۆدانەگومان

self-action

self-adjusting – الفعل الذاتی – خۆکاری

self-approbation – ذاتی الانضباط – خۆڕێکخەر

self-assertion – الاستغراق فی الذات – بەخۆوەگلان

self-born – تأکید الذات – خۆچەسپاندن

self-conceit – ناشیء فی الباطن الذات – دەروونداً؟؟؟

self-conscious – عجب، غرور – باغڵ بوون

self-consistent – واع ذاته – بەخۆزان

متاوق الاجزاء، منسجم مع ذاته – بەخۆگونجاو

ضبط النفس – خۆگری

self-contradictory – مناقض نفسه – خۆهەڵوەشێن

self-controlasion – خداع النفس – خۆفریواندن

self-ceceit

self-reformation – اصلاح الذات – خۆ دروستاندن

self-realization – تحقیق الذات – خۆ بەدیهێنان

self-closing – ذاتی الانغلاق – خۆداخەر

self-rising – ذاتی الاختمار، ذاتی قابل للاختمار – خۆگوور (وەکوو خۆڕسک)

لە کوردیدا وشەی دیکە هەن بە «خۆ» دەست پێ دەکەن وەکوو خۆژی، خۆکوژ، خۆهەڵکێش، خۆڕەپێش کردن... لیستەی سەرەوەش دەشێ درێژتر بکێشێتەوە. لە نموونەکاندا وشەی وەها هەیە پتر لە واتادارێکی تێدایە کە لەگەڵ کاردا هاتوون وەک خۆدانە گومان، خۆ بەدیهێنان. وشەش هەن جگە لە ناو و کار ئامرازی پێوەندییان تێدایە وەکوو: بەخۆوەگلان، بەخۆزان... وشەی «بەخۆدا شکانەوە» کە وردورد دارەبەش بکرێت وەها دەردەچێت: «بە – خۆ –دا –شکان – ـەوە».

زمانە زیندووە پێشکەوتووەکان ئەو تەرزە کەرتە پێشگرەیان لە زۆر بابەت هەیە. هەر یەکە کۆمەڵێک وشەی تازە بە دوا خۆیاندا دەهێنن وەکوو homo بە واتای «هاوچوو» و بنەڕەتەکەشی لەگەڵ «هەم – هاو» یەک شتە. لە نموونەدا homogamy بە واتای «هاوڕەسەن» دێت. homonym «هاوناو» ...

پێشگری poly بە واتای «فرە» یە. ئەمەیان هەشتاویەک وشەی بە دوا خۆیدا هێناوە. لە نموونەدا:

polyandrous – فرەمێرد – ژنێکی لە مێردێکی پتر هەبێت.

polychrome – فرەڕەنگ

polycotyledon – فرەگرێ – گیای فرەگرێ. ئەم «فرەگرێ» یە – فرەقەف، فرەلک، فرەڕەگ بۆ بەر زەین ڕادەکێشێت.

polydactylous – فرەقامک – فرەپەنجە. بە زۆری ئەوانەی قامکیان زیادن پێیان دەڵێن «شەشە» چونکە

شەش قامکیان هەیە. ڕەنگە پتریشیان هەبێت. هەر شەشەیان پێ بگوترێت.
polyamy – «فرەژنە». – پیاوێکی لە ژنێکی پتر مارە کردبێ.

پێشگری ‹... ...› بە واتای «تاک» دێت وەک ‹... ...› «تاکمێردە». ژنێکی یەک مێردی هەبێت. ...... – تاکەمەزن. بە عەرەبی عاهل.

ئەم نموونانەی بە دوا پێشگرەکاندا هاتن کاریان تێدا نەبوو، مەبەست بەدەستەوەدانی دەوری پێشگر بوو لە زمانە پێشکەوتووەکاندا. بەتایبەتی لە داهێنانی وشەی سەر بە زانستەکان. لەگەڵ پێشگری hydro حەفتا وشەی سەربە زانستەکان لە «المورد» دا هاتوون، هەموو «ئاو» یاخود «هایدرۆجین» ڕادەگەیەنن.

ڕاستییەکەی چارەسەر کردنی گرفتی وەها گەورە لە وشە و زاراوەسازیدا تا ئەوەی لە قاڵبێکی خۆشبێژدا بە کوردی وشە دادەنێین کە hydrochloric جودا دەکاتەوە لە ...... دە جاران سەرسوڕکێمان تووش دەبێت. «المورد» یش بە ناچاری لە واتادا هەر وشەکانی بە پیتی عەرەبی نووسیوەتەوە. زەفەر بردن بە فەرمانی وەها گەورە و ورد و فرە بابەت لە وزەی کاری سەرپێیدا نیی. پاش زانینی زانستەکان خۆ تەرخان کردنی ساڵەو ساڵی دەوێ.

لەو وشانەی بە self «خۆ» دەستیان پێ دەکرد یەکێکیان کە بە واتای «تلقیح ذاتی» دێت لە گرنگەکان بوو بەڵام قاڵبێکی بۆی دادەنێم پێویستی بە لەسەر کردنەوە هەیە. ئەویش بە شەرح نەبێ ناکرێت.

لە فەرهەنگی «المورد» دوو وشەم هاتنە بەر چاو بەو واتایە. یەکێکیان self-fertilization ئەوی دیکەش self-pollination. لە کوردیدا دەڵێین «گرتن» بۆ حامیلە بوون. لە بێژوو کردندا بەری سۆران «مەگیرانی» (مایەگیرانی) بەکار دەهێنێت کە ئەویش دەچێتەوە بۆ بنیچەی گرتن. مەبەستیش ئەوەیە کە مێیە مایەی نێرینەی گرتووە. دیارە «مایە» ش «مادده» یە.

دەتوانین بۆ حامیلە بوون «مایەگیربوون» بەکار بهێنین. دەڵێین ئەم ئافرەتە پێوەی دیارە «مایەگیر» ە، واتە «حامیلە» یە. «مایەگیربوون» دەکاتەوە «مایە گرتن» – «الحبل». کە بمانەوێ تێپەڕی ڕیشەی کاری «گیر» بۆ «تەلقیح» بەکار بهێنین دوو ڕێگەمان لەپێشە. یەکێکیان «مایە گیر کردن» ئەوی دیکەیان بە یارمەتی دان مومکینە «گیراندن» بێت.

وشەی «گیر» سەربە خۆ بەکار دێت وەک کە بگوترێ «هەرمێیەکە گیرە گەروو دەگرێ» لێرەدا «گیر» بە «قابض» دێت. ئنجا وەک کە زووتر پێشنیازمان کرد لە دروست کە وەکوو «گیر» ئاوەڵناوە «دروستاندن» دابڕێژین.

لێرەشدا بە قیاس ڕێمان دەبێ «گیر» بە هۆی «اندن» ـەوە «گیراندن» دابڕێژین و بڵێین «باخەوانەکە خورماکانی گیراند – مایەگیری کردن». «تەلقیح ذاتی» لەم دوو ڕێگەوە دەشێ «خۆمایەگیر کردن» بێت و دەشێ «خۆ گیراندن» بێت.

دەبێ بڵێم «مایە گرتن» و «مایەگیر کردن» نابێتە «ئاوسان» و «حەمل بەدیار کەوتن». خۆ کە بێین «مایە گیر کردن» ی ڕووەک لێک بدەینەوە «ئاوسی» لە خۆوە ڕەش دەبێتەوە.

وشەی fertilization بۆ «تسمید» یش دەڕوات. لە کوردیدا کێڵگەیەکی بڕشتی نەبێ دەگوترێ «بێتۆقە». یەکێک هەموو زەوییەکەی داچانادبێت دەڵێ «لە تۆقم کرد». «بێتۆق» لەگەڵ «بێهێز» یەک شتە. ڕەنگە «تۆقەڵە» ش هەر لەو «تۆق» ـەوە کەوتبێتەوە. بەڵام من وشەم بۆ هەلناستێ لە «تۆق» کە بۆ «تسمید – تقویە» لەبار بێت کە بڵێم «زەویەکەم بە تۆق کرد» لە ڕووی وشە ڕۆنانەوە فەرقی نییە لەگەڵ «دیوارەکەم

بە قۆنتەرات دا». خۆ ناشکرێ بڵێم «زەویم تۆقاند» ...

لە بەشێکی پێشووتری ئەم نووسینەدا وشەی «تەژ – تەژەندەر – تەژاو» هاتووە بە شەرحەوە. وەهای بۆ دەچم کە «تەژ» لەبار بێت بی «تسمید – تقویه». لە میسر کە دەڵێین «تقاوی» مەبەست جەمعی وشەی «تقویه» یە. کە لە کشتوکاڵ بۆ ساز کردنی زەوی و بەهێز کردنی بەکار دێت. ئەگەر «تەژاندن» بۆ تەقویە و بۆ هەرچی زەوی پێ بە تۆق دەبێت لەکار بێت وا دەزانم لە باری نووسیندا سوودمان بە زەویەکانمان گەیاندووە.

نەختێک پەروایزی «تەژ» لەو «تەژاندن» ـەدا لێک کێشراوەتەوە بەڵام سەیرێک لەوەدا نییە چونکە «تەژەندەر» یش بایی خۆی ئەو مامڵەتەی کردووە کە هاتووە جارێکیان «تەژ» ی کردووە بە ئاوەڵناوێکی دەگمەن. جارێکیشیان لە واتای «تێری» ی هەڵکشاندووە بۆ ئەو نما کردنەی دوای تێری پەیدا دەبێ. کە دەەشڵێین «تێر و تەژی» هەر دووبارە کردنەوەی واتای «تێر» بە مەبەست ڕاناگرن. گەشانەوەشی لەگەڵ دایە. ڕەنگە بابایەک تێر بێت بەڵام تێر و تەژی نەبێت.

دەگەڕێمەوە بۆ وشەی «تاکەمەزن» کە بە «عاهل» ـم لە قەڵەم دابوو. وەڵاتێکی تاکەمەزنی بەسەرەوە بێت دەبێ پێی بگوترێ تاکەمەزنە. لە ڕێژەی تاکژنە، تاکمێردە، فرەژنە. کەسێک لایەنگیری تاکەمەزن بێت پێی دەگوترێت «تاکەمەزنی» کە ئەمە نیسبەتە. ئەگەر ویستمان ناوی مەعنا لە «تاکەمەزن» وەرگرین دەڵێین «تاکەمەزنایەتی». نیسبەت بۆ «تاکمەزنە» دەبێتە تاک «مەزنەیی» وەک کە «» بێتواتە – دەرگەڵە» دەبنە «بێتواتەیی – دەرگەڵەیی».

ناوی مەعنا لە «تاکەمەزن – تاکمەزنە» هەر بە پێی دەستووراتی ئاسایی دەبێتە «تاکمەزنەتی». ئەم ڕیزە وشەی خوارەوە. مەبەست ڕوون دەکاتەوە:

تاکەمەزن – عاهل

تاکەمەزنی – ملکی

تاکەمەزنایەتی – عاهلیه، ملکیه

تاکمەزنە – نظام او بلد ملکی

تاکمەزنەیی – منسوب الی نظام ملکی

تاکمەزنەتی – کون النظام ملکیا او عاهلیا

بەکار هێنانی ئەم وشانە، ئەگەر چانسیان هەبێت و بەکار بێن، نابێ لە ڕێی چاو لێکەری لە زمانێکی دیکەوە بێت چونکە بواریان بەرەو واتاکانیان جودا بۆتەوە لە بواری وشە بێگانەکان. کە دەڵێین mon-archist دەشێ لە monarch و لە monarchy یەوە هاتبێت. کەچی لە کوردیدا «تاکەمەزنی» و «تاکمەزنەیی» هەیە. بەڵام لەلایەکی دیکەوە monarchal و monarchial هەیە، کە دیارە لە مۆنارک و مۆنارکی – یەوە هاتوون.

ئەمانە نیسبەت و وەسفن بەڵام جودان لە مونارکیست. هەرچی مونارکیستە سەر بە باوەڕی سیاسییە. بۆ کابرایەک حەز لە ڕێژیمی شایەتی بکات مۆنارکاڵ دەچێتەوە بۆ شتێک پێوەندی بە تاکەمەزنەوە، واتا بە مۆنارکەوە هەبێت وەک کە بڵێی پۆشاکی تاکەمەزنانە.

وشەی «تاکەمەزنانە» ڕێژەی ئاوەڵکارە هەر بۆ ئەو بارانە دەست دەدات کە لە ڕستەدا واتای «کار، فعل» هەبێت. لە پۆشاکدا «پۆشین» هەیە وەک لە خۆراکدا خواردن هەیە. جلک پۆشینی لێ دەفامرێتەوە بۆیەیە دەگوترێ: جلکی ژنانە، بەڵام ناگوترێ بەرد و دار و هەنجیری پیاوانە یاخود شێتانە. لە فەرهەنگی «المورد» نەیتوانیوە بایی هەموو ڕێژەکان وشەی عەرەبی بدۆزێتەوە، ناچار بوە بە شەرح واتایان لێبداتەوە، لەوێشدا سەرکەوتوو نییە. لە ئاست مۆنارکال، مۆنارکیال، مۆنارکیکل، مۆنارکیست وشەی «ملکی» هێناوەتەوە تەنها بۆ مۆنارکیست شتێکی بەسەرەوە ناوە کە دەڵێ: مناصر للملكية أو مؤمن بمبادئها.

من وەها پەسەند دەکەم بۆ «مۆنارکال» لە کوردیدا «تاکەمەزنەکی» بەکاربێت مادەم ئاوەڵکاری تاکەمەزنانە جێی نەبێت وەک: کورسیی تاکەمەزنەکی «الكرسي الملكي». تاکەمەزنەکی بۆ تاکمەزنە...

تا ئەو ڕۆژەی دەگەین بە پلەی ئەو وردبینی و وردخوێنییەی ڕۆژاواییەکان لە وشەسازیدا دەیکەن ماوەبڕینی ساڵەهای بەرەوپێش چوونمان دەوێت، بەرەوپێش چوونیش هەر لەسەر ڕووی کاغەز کەڵکی نابێت، دەبێ ئامانج لە وشەکان وەها خەست بووبێتەوە کە ئەگەر monarchal لە جێی مۆنارکیست بەکاربهێنین زەق بنووێنێت.

دوای مونارکیست و مونارکال ئنجا royalist و royal دێن. ڕۆیالیزم و ڕۆیالیتی و کۆمەڵێک وشەی دیکەش دەمێنن مامڵەتیان لەگەڵدا بکرێت. بێگومان زمانەکەمان لە ٦٠–٧٠ ساڵی ڕابوردوودا هەنگاوی بەرینی هەڵێناوە تا گەیشتینە پلەی تەعبیر لە خۆدانەوە بە جۆرێک بابایەکی بەر لە پەنجا ساڵ نە بیری لێ دەکردەوە نە پێشی دەکرا خۆی تێدا خەریک بکات، ئنجا زمانەکەش بە کەرستەی کوردی خۆی ئەوەندە تەژی کردووە بتوانێ بابەتی لێوە دوان بێ گرفت دەرببڕێت.

شاعیرەکانمان تێیاندا هەیە هەڵبەستی زەنگین دەهۆننەوە بە وشە و ڕستەی وەها قەشەنگ بەلای دەسکە گوڵدا دەچنەوە. دیارە زیهن ئاوس بوون بە هەر بابەتێکەوە بێت مەلۆتکە لە دوا مەلۆتکەی ئەو بابەتە دەزێت. تا ئێستا بابەتە ئەدەبی و هونەریەکان خۆیان بەسەر قەڵەمی نووسەری کورددا زاڵ کردوە، هەر دەبوو وەهاش بێت. کاتێک ڕێکاری ژیان و خەریک بوون لە خۆوە هەڵکشا بۆ ئاشنا بوون لەگەڵ زانست و ئابووری و ڕامیاری و نەفەس و سروشتبەدەر تا ئەوەی خوێنەری ئاسایی ببێتە کڕیاریان هەڵبەت نووسەریش یەخەیان دەگرێت و قاڵبیان بۆ هەڵدەنێت و وشەیان بۆ پەیدا دەکات. خەریک بوونی یەکێکی وەکو منیش کە بە تەکلیفی بنگەیەکی ڕۆشنبیریی کوردی کنە لە تەرکیبی زمانەکەمان دەکات، ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەنگاوانەی ماوەیان بڕیوە لە سەقافەت و خوێندەواریی کوردی دەنا بەربەیار لەسەر ساجی عەلییەوە گەشەند و هەژەند و کاتبەدەر و هاوڕەسین و خۆدانەگومان و سەدان وشەی دیکە وەکوو ئیلهامی دەروێشایەتی بەسەر بلیمەتیی مامۆستا کاک مەسعوود محەمەددا هەڵنەدەڕژا. هی من بێت یان هی یەکێکی لە من پێگەیشتووتر بێت، وشەی لەبار و نالەباریش پۆقژەی نەمامی ٦٠–٧٠ ساڵەیی خوێندەواریی تازەمانە، بەم قسەیەشدا دەوری خۆم و غەیری خۆشم ناپووچێنمەوە چونکە هەروەک گیا بێ زەوی ناڕوێت هەروەها بێ تۆی گیاش شینایی پەیدا نابێت، سەقافەتیش دەیەوێت هەم سەقافەت هەبێت و هەم مرۆی لێهاتووش هەبێت پێوەی خەریک بێت. بە هەمەحاڵ ئەم فەلسەفەیە لە پەنا وشەسازی و زاراوەسازییەوە خۆی تێکرد، پێوەندیی زیندەڵی بە بابەتی نووسینەکەوە نییە. «زیندەڵ – عضوي».

پێشتر ئیسپەبارەی میدیاییم ناو هێنا کە ئەسپەبەرەیە و دواتر بوە بە سوار. ئەگەر پێشمان نەکرێ بزانین لە ئەسپەبەرەی مێژوویی مەبەست ئەوە بووە ئەسپ مرۆ ببات یاخود مرۆ ئەسپ ببات کە ئەگەر یەکەمیان بێت نای کارا دەردەچێت دەنا دەبێتە ناوی بەرکار، ئێستا لە تەک دەستەبەرە و چەرخەبەرەدا ئەسپەبەرەش بە ناوی بەرکار دەڕوات. تۆ بڵێی ڕێ نەبێ بە زاراوە وشەی «ئاوەبەرە» بۆ هەموو شتێک بێت کە لە ئاودا بۆ ڕاگوێستن و سواری بەکار بێت؟ لە ئاڤێستادا apa navaya هاتووە: واتە ئاوێکی «ناڤە» بروێنێت. دیارە «ئەپە» ئاوەکەی کوردی ئێستاکەیە وشەی «ناڤە» بە واتاکەی ئاڤێستا لە کوردیدا نەماوە چونکە دەستمان لە دەریایان بڕاماینەوە لەگەڵ کەڵەک. ناڤە خۆیەتی لە ڕۆژاوا بە «navy – هێزی دەریا» و navigation و ڕێژەی دیکەش دەردەکەوێتەوە. لە فارسیدا «ناو» پاشماوەی «ناڤە»ی ئاڤێستایە. کەشتییەوان «ملاح» کە پێی دەڵێن «ناخدا» کورتکراوەی «ناوخدا»یە بە واتای خاوەن «ناو – ناڤە». لە فەرەنسەیی eua navigable «ئۆناڤیگابل» هەمان «ئەپەناڤەیە» دەگەیەنێت «ل. ٢٤٨ فرهنگ ایران باستان».

«ئاوەبەرە» ناوی بەرکارە بۆ شتێکی ئاو ببیات، لە ڕێی زاراوە تەنها بۆ شتی بەکەڵکی ڕاگوێستن بێت دەچێت. وشەی «ئاو ماڵک» هەیە بۆ پرژوپاڵێکی ئاوی جۆگە یان ڕووبار یان لافاو هەڵیبگرێت.

ئەگەر بڵێین «ئاوبەر» وشەکە دەبێتە ناوی کارا بە واتای شتێکی ئاو ببات. بەڵام دەشێ «ئاوبەر» تایبەت بکرێ بۆ ئامێرێک وەک کە بە سەیارەی تانکەر بڵێین «ئاوبەر» ناوی گشتیش بۆ هەر شتێکی ئاو ببات هەر ئەم «ئاوبەر»ە دەمێنێتەوە کە لە ڕستەدا دەزاندرێ تانکەر مەبەست نییە. بەڵام ڕێمان هەیە لێکیان جودا بکەینەوە ئەویش بە گرتنەبەری قیاس لە «کارەکەر»:

کارکەر ناوی گشتییە بۆ هەر شتێکی یاخود کەسێکی ئیش بکات.

کارەکەر بە ئافرەتێک دەگوترێ خزمەتی خێزانێک بکات چ بە پارە چ بە نانوزگ.

ئنجا دەشێ بە تانکەر بڵێین «ئاوەبەر» و لە ئاوبەری گشتیی دابڕین.

ئاخێوەری کورد لە کۆنەوە وردە مەهارەتی بەکارهێناوە بۆ زاڵ بوون بەسەر ئاستەنگی تەعبیردا. بە نموونە: وشەی «ئاومالک» لە کارایی شۆڕا و بوو بە بەرکار لە ڕێی بەکارهێنانی ئەم پاشگرە کورتیلەیەی دەنگی «ک» هەروەک پێشتر دیتمان لە وشەی «سەرشۆرک»دا ناوی جێگای دروست کرد. نموونەیەکی دیکە لە «مردەڵە» دەهێنم کە نیشانەی چووککردنەوەی «ەڵە» خرایە دوای مردنەوە و واتا گۆڕی تێدا کرد. وشەی «مەلاخۆرە» ئەگەر «مەلاخۆر» بوایە لەوانە بوو بە ڕاستە حیسابی دەستووراتی ئاخاوتن بە واتای شتێک ببێت کە ئەو مەلا بخوات.

لە قیاسی ئاوەبەرە کە ناوی بەرکارە وشەی «بایەبەرە»مان دێتە پێش بۆ بالۆن. دەستووری سووک دەربڕین لێمان داوا دەکات «بابەرە» پەسەند بکەین کەوا لە ڕواڵەتدا تێکەڵ بە ڕێژەی مەلاخۆرە، گورگنەخۆرە دەبێتەوە. لێرەدا شتێک لە تەکوینی دەستەبەرە، ئاوەبەرە، چەرخەبەرەدا کە هەمووی ناوی ئامێرن وەها دەکات «بایەبەرە – بابەرە»ش هەر لەو بوارە مۆرکی ڕەوایی لێ بدرێت و «بابەرە» بە ناوی ئامێر وەربگیرێت.

سەرنجێکی مەیلەو ورد لە ئادگاری هێندێک وشە دیاردەیەکمان دەهێنێتە بەر چاو بۆرە دەستوورێکی لێ فام دەکرێت. دەڵێین:

دەسکەنە، پێکوتە، پێدزە، دەمەتەقە، پەنجەشکانە، پاشەکشە، پەلەفرە، پەلەکوتە. وشەکان کەرتی

یەکەمیان ناوی ئەندامێکی زیندەوەریان پێوەیە وەک: دەست، پێ، دەم، پەنجە، پاش، پەل. وشەکان هەموویان ناوی واتا لە قاڵبی ناوی چاوگ بە دەستەوە دەدەن. لە هەموواندا بەردەوامی بەدی دەکرێت. لەمەوە دەردەکەوێت کە ڕێژەکە بەو پاشگرە بچوکەوە و ئەندامێکی زیندەوەرەوە کردەوەیەکی درێژەدار پێک دەهێنێت. بەڵام لەوانەیە وشەی ڕیزپەڕیش پەیدا ببن، ڕەنگە یەکێک لەوان «پەڕەوازە» بێت کە ئاوەڵناوە. کە دەڵێم «ڕەنگە» لەوەوەیە وشەی «واز»ی سەردەم هەرچەند لە «ڤەز»ی ئاڤێستا بە واتای فڕین کەوتۆتەوە بەڵام ئاخێوەری کورد لە بیری نەماوە بنەچەی وشەکە کار بووە یان شتێکی دیکە بەڵگەش ئەوەیە کە پەلەفڕە بە هەمان واتایە کەچی نە ئەویش و نە باڵەفڕەش ئاوەڵناویان پێک نەهێناوە. وشەی پەلەفڕە لە پەڕەفڕەوە هاتوە لەبەر قورسیی دوو «ڕ»ی قەڵەو یەکەمیان بۆتە «ل». دەگوترێ «دڵەکوتە – دڵەکوتکە» بەڵام ناگوترێ «چاوفڕە – چاوفڕکە». تۆ بڵێی لەبەر کەمدەوامی بێت نەگوتراوە چاوفڕکە؟

بەهەمەحاڵ مەودا لەبەر ئەم ڕێژەیە بۆ زاراوەسازی تەسک و کورتە چونکە ئەو ئەندامانەی هەڵدەگرن بنەمای وشەی دەوامەدار پێک بهێنن خۆیان کەمن. ڕەنگە بشێ «گوێدزە» بە قیاس لە پێدزە ڕۆ بندرێت بە واتای خۆدزینەوەی تەدریجی لە بیستنی قسە. مەرج نییە گوێدزە هەموو جاران لە ئاخاوتنی ئاخێوەرێکی عادەتی بێت: دەشێ دەوڵەتێک گوێدزە بکات لە داخوازیەکانی دەوڵەتێکی دیکە وەیا دانیشتوانی شارێک، ئەندامانی حیزبێک... هتد. گوێدزە نابێتە خۆکەڕ کردن. هەر بە قیاس دەشێ «چاودزە» بڕوات بە واتای چاو دزینەوە لە چاوەدێری وەیا سەیرکردنی موراقەبە. دەتوانین بڵێین: دارا چاودزەیەتی لە باغەکەی من بۆ باغەکەی تۆ. چاوەدزەش هەر چاودزەیە.

هەر ئەندامێک شیا بخرێتە پاڵ ڕەگی کارێکەوە بۆ وەگیر هێنانی ناوی واتایەکی لەبار دوودڵی تێدا ناکرێت بەڵام بە پێی دەستوور نابێ لە جێی ئەندامی لەش هەست و هۆش و خوولیا و خەون و شتی ئەوتۆیی نامادی بەکار بێت. کاتێک لە کۆمەڵە زمانناسێکی دەسەڵات پێ دراو ئەو ڕێگایە کرایەوە ئەوسا دەشێ هێزە نامادییەکانی سەر بە گیانلەبەر (بە تایبەتی ئادەمزاد) لە بریتی ئەندامی لەش بێن.

وشەی «ملەچەرخێ» کە لە لاپەڕە ٤٦٤، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی چوارەم، ساڵی ١٩٧٦ هاتووە بۆ «Tropism الأنتحاء» هەموو مەرجەکانی:

١–ئەندام

٢– بەردەوامی تێدایە بەڵام لە دەستووری لاداوە کە دەبوو «ملەچەخە» بوایە.

ئەم ڕێژەیەی ملەچەرخێ لە نیوەی ڕێگای بەینی «بابەرە» و «سەرسورکێ» دایە. وشەی «چەرخ» لە پەراوێزێکی بەرتەسکدا گەردان دەکرێت چونکە لە زۆر شوێنی کوردستان بە ناو ڕۆیشتوە نەک کار. ڕەنگە ئەمیش هۆی لە دەستوور لادانی بێت. نەبیستراوە بگوترێ ملەسووڕێ.

سەرسووڕکێ، بینبڕکێ، چاوبەستەکێ و چی دیکەش هەبێت هەمووی وشەی نامادین. گوریسکێشەکێش نامادییە: وەختی خۆی واتاکێشەکێمان بە پێوانە لێ وەرگرتبوو، لەم بەشەشدا «گومانکێشەکێ و هیواکێشەکێ و ئاواتکێشەکێ و ترسکێشەکێ»مان پێش نیاز کرد. ئەم وشانەی «واتا، گومان، هێوا، ئاوات، ترس» هەموویان بە تەنهاش نامادین هەرچی «گوریس، چاو، سەر»ن خۆیان مادین بەڵام لە «بینبڕکێ»دا «بین» نامادییە بۆیەیە شیا واتا و گومان و هێوا... بخرێتە ئەم ڕێژەیەوە... بینبڕکێ وشەیەکی کۆنە پێوانەی لێ دەکرێت.

لە «چاوبەستەکێ» بزوێنی «ە – فەتحەی عەرەبی» هەتا دوای «بەست» ئەویش بۆ لابردنی قورسایی

دەربڕینی دەنگی «ت» لە بەرایی «ک»دا دەنا دەبوو تێیەکە بقرتێت. لە دەسشۆر، دەسکێش، دەزنوێژ، دەزگرە... دا تێیەکە قرتاوە. وەها پێدەچێت لەمانەدا قرتاوە بۆ سووک دەربڕین، قرتانەکەش قوربانی بوو بۆ فۆنیمێکی وشەی سەربەخۆ. لە «چاوبەستەکێ»دا ئەگەر قرتابایە دەبووە قوربانیی پاشگرێکی بێهێز کە خۆی وەک پاشکۆ دەبوو بە تێیەکەوە بنووسێت. بزوێنەکە «ە – فەتحە» هات بۆ پاراستنی تێیەکە و بەگەڕخستنی پاشگرەکە. وەک چاوبەستەکێ وشەی «سێ جرتەکێ»ش ئەم بزوێنەی تێدا هات بۆ لابردنی قورساییەکە: چەند ئەستەمە بگوترێ: چاوبەستێ، سێجرتێ. بە لادانی کافی پاشگرەکە. چاوبەستەکێ لە رووی دەستووری وشەسازییەوە خزمایەتیەکی نییە لەگەڵ: شەوەکی، بەیانەکی، دەرەکی، ئەمانە رێژەی نیسبەتن و ئاوەڵناون کە بریتین لە ناوی مادی.

وەک دیارە لە وشەکانی: بینبڕکێ، سێجرتەکێ، هەڵپەڕکێ، چاوبەستەکێ، دایەمەدوڕەکێنە، گوریسکێشەکێ، لە بنەڕەتدا ئەم رێژەیە بۆ ناوی یاری تەرخان کراوە. «کێبەرکێ»ش هەر یارییە. سەرسوڕکێ بە زۆری لە فۆرمی «سەرسوڕکە» بەکار دێت: لە نێوان هەندێک ئێلی شاخاوی دەبێتە سەرسوڕکێ. بە عادەت یاریەکان جموجووڵ و بزووتنیان تێدایە، ئنجا ئەگەر ویسترا ناوی نوێ بۆ یارییەک رۆ بندرێت وەها پەسەند دەکرێت کە یاریەکە بزووتن و چالاکی تێدا بێت و پتر لەوەی رەچاوی دەستووراتی تێدا کرابێت. یاری هەیە خنکاوە لە یاسا و دەستوور وەک: تۆپێنە، مووشێنە، جگێنە. لە بەری سۆران دەگوترێ: تۆپانێ، مووشانێ، جگانێ. لە بەری بابان «خۆڵەپەتانێ» لاسایی بەری سۆرانی تێدا کراوەتەوە. لە کۆیێ و شوێنی سەر بە کۆیێ «کەلابەگووزانێ» باوە یاخود جاران باو بوو، دەستەواژەی بۆ بەکار هاتووە.

لەم تێبینیانەوە بۆ ئەوە دەرۆم کەوا پێویستە هەتا بلوێ پێڕەوی لەو دەستوورانە بکرێت مەرجیش نییە وشەی ناقۆلای دەستووری هەلاواردێ بەسەر وشەیەکی ئێسک سووکدا کە قالبی «تۆپێنە»ی لە شوێنی «بینبڕکێ» بۆ بەکار بێت.

منداڵ بووم گەمەیەکی منداڵانم دانا ناوم لێ نا «خڕیلانێ». لە بیرم نەماوە چۆناوچۆنی بۆ ئەو ناوە چووم بەڵام هەر دەبێ دەنگ دانەوەی ناوی یاریەکانی ئەوسا بووبێت لە زەینمدا زرینگابێتەوە. یاریەکی دیکەم دانا ناوم نا «کڵاوشاردنەوە» دەبوو «کڵاوشێرکێ» بێ، کە ئەگەر لەسەر دەستووری کۆیێ بوایە دەبوو بڵێین «کڵاوشیلکانێ» چونکە «چاوشێرکێ» لە کۆیێ کراوەتە «چاوشیلکانێ» لە کێشی تۆپانێ و کەلایانێ و ڕگانێ و مووشانێ و جگانێ...

لە زاراوەکانی سەر بە فەلاحەت «چلەبڕ» هەیە وەک لەبیرم مابێت. لە سەرماوسۆڵی چلەدا زەوی جووت دەکەن بۆ فەوتاندنی کرم و گەزەندەیەکی زەرەر بە دەغڵ و دان یان شیناورد بگەیەنێت. ئەم زاراوەیەش هەر بەرەو ئامانجی «بنەبڕ» دەچێت کە مەبەست نەهێشتنە. لە بواری ئەمانەدا «پێمەڕەبڕ» هەیە کە دێن گاولێشی هەموو باغ یان ڕەز بە پیمەڕە دەکێڵن نەک تەنها درەختەکانی «بنپێمەڕە» دەکەن. وەک ئەمانە «گردەبڕ» هەیە. ئەم ڕێژەیە بە ئاشکرا دیارە «حسم»ی تێدایە وەک لە «قەولوبڕیە»یان لە «بڕیە»ی تەنهادا هەیە. بڕیە خۆی ئەوپەڕی یەکالاکردنی لێ دەفامرێتەوە وەک کە دەڵێین: لە بڕەی بە پێنج دینار... بڕیە دەشێ بۆ «قرار قطعي، نهائي» بڕوات. دەشێ کە مەسەلەیەکی گرنگ لە بنەڕەتەوە چارەسەر بکرێت بگوترێ «کێشەبڕ کرا» وەک کە زەوی چلەبڕ دەکرێت: هەرای جۆکەندی سوێس کێشەبڕ نەبوە. درەختێکی بتەوێت نەیهێڵیت، ڕەگە ژێر خاکەکانی دەبڕیتەوە و دەمرێت. ئەمە «ڕیشەبڕ، ڕەگبڕ»ی پێ

بگوترێت. کە ویستت ڕەگەکانیشی دەرکێشیت دەبێ «ڕیشەکێش، ڕەگکێش»ی بکەیت. دەتوانین بڵێین: لە ڕەگ وریشەوەم دەرهێنا، بەڵام لەمەدا زاراوە و وشەی تازەمان دەست نەکەوتوە و مەوداشمان کورت نەکردۆتەوە. ڕیشەکێش کردن بە عەرەبی «استئصال»ی پێ دەڵێن بە واتای «اخراج الاصل». لە ئینگلیزی extermination بە هەمان واتا دێت کە بریتیە لە ex و لە term بە واتای کۆتایی هەر لایەکی خەتێک یان شتێک بێت.

ex لە زۆر وشەدا بۆ «دەر –» بەکار هاتووە وەک export «صادرات –تصدير».

لە سەرەتاکانی ئەم نووسینە وشەی «بنبڕکردن» بۆ «استئصال» extermination پێشنیاز کراوە لێرەدا «ڕیشەکێش» بە نوێیی هات بۆ ئەو زاراوەیە. من خۆم لە بەراورددا ڕیشەکێش کردنم بۆ «استئصال» بەلاوە لەبارترە هەرچی بنەبڕ کردنە هێندەی ڕیشەکێش ڕۆ ناچێت بەڵام پتر لەو بە پانایيدا بۆ گەلێک جۆری «نەهێشتن» پەل دەهاوێت. دەڵێین: مەلاریا لە شارەزوور بنەبڕ کرا، نەخوێندەواری بنەبڕ بوو، پارەی نەوت برسییەتی بنەبڕ کرد. دەشڵێین: قازانجی ڕیباخۆر سەرمایەی قەرزدار ڕیشەکێش دەکات. ژیاری نوێ دەماری قەبیلەگەریی ڕیشەکێش کرد. ئامسان هەیە بە برینکاری نەبێ ڕیشەکێش ناکرێت «يوجد تورم لا يستأصل الا بعملية جراحية». بە کورتی لەهەر شتێکدا کە قوڵایی و ڕۆچوون هەبوو یان ڕەگ و دەماری لێ ببێتەوە چ دەماری ماددی چ مەعنەوی، ڕیشەکێش بۆی دەست دەدات. لەوانەیشە باری وەها پەیدا ببێت بنەبڕکردن و ڕیشەکێش کردنیشی لێ بوەشێتەوە. ئەمما بێگومان کە درەختێک ڕیشەکێش بکرێت ناشێ بنەبڕی بۆ بەکار بێت. هەڵبەت جودا کردنەوەی بارێک لە بارێکی دیکە دەچێتەوە بۆ سەلیقەی ئاخێوەر ناوناوەیەک نەبێ وەها ڕێک دەکەوێت زاراوە لە خۆوە پەیدا بووە بێ ئەوەی مامۆستایان دەستووراتی وشە ڕۆنانیان لێ بەکار هێنابێت وەک کە زۆر جاران لە پەندیپێشینان ڕستەی ئەوتۆ دێت هەتا لە کۆنینان وێ نەکەوێت نازانیت لە چییەوە هاتووە. ئەم دەگمەنانە پێوانە هەڵناگرن.

دەگوترێ: ئاوەکەم چۆڕبڕ کرد واتە وەهام چاوگە لێ گرت دڵۆپی پێدا نەیەت یاخود ئاوی لێ نەچۆڕێتەوە. لەوانەیە چۆڕبڕکردن نەتوانێ هەموو تەڕایی و زەنەی ئاو وشک بکات، ئنجا بە پێ پەست بێت وەیا گلێڕ کردن بێت هەموو زەنەی ئاوەکە وشکایی هات دەشێ بڵێین: «نمبڕ» یاخود «زەنەبڕم» کرد وشەی وشک خۆی دەشێ بخرێتە قاڵبی کار وەک کە «دز» خراوەتە ئەو قاڵبەوە. هەر دوو وشە ئاوەڵناون. ئەوەندە هەیە چونکە «دز» واتای کارا «فاعل»ی تێدایە «دزین» دەبێتە تێپەڕ، هەرچی وشکە کە بوو بە کار دەبێتە تێنەپەڕ: وشکا، دەوشکێ. بۆ تێپەڕ «اندن»ی لەگەڵدا دێت و دەگوترێ «وشکاندن». لەبەشی یەکەمی ئەم باسەدا «برینکاندن» بۆ «dehydration» هاتوە کە دەکاتەوە وشکاندن بەڵام پتر پێوەندی بە کیمیاوە هەیە. لە ئاست dehydration فەرهەنگی «المورد» دەنووسێت: ازالة الماء او عنصرية من مركب كيميائي. پێشگری hydro-hydr لە هەندێ وشەدا تەنها هێمای بۆ هایدرۆجین هەیە. لە hydrogen دا کەرتی hydro ئاو دەگەیەنێت، پاشگری gen دەیکات بە مولد الماء – ئاوەزێ. لە بەشێکی ڕابوردووی ئەم نووسینەدا گوتم کە ئۆکسجین بە کوردی دەبێتە ترشەزێ. ئەم «ترشەزێ»یەشم بە پێوانە لە «شفتەزێ» وەرگرت. بە ڕێکەوت «ئاوەزێ» بە واتای هایدرۆجین لەگەڵ «ئاوەزێ»ی کۆنینە یەک دەگرنەوە چونکە هەردوویان لەیەک واتادا کۆدەبنەوە: زەویی ئاوەزێ، ئاودەزێتەوە، هایدرۆجینیش هەروەها. دەشێ بۆ ئەوەی لە یەکدییان جودابکەینەوە بە هایدرۆجین بگوترێ «ئاوزێ»، ئەوساش ئۆکسجین هەر ترشەزێ دەمێنێتەوە چونکە «ترشزێ» بەهۆی جیرانەتیی دەنگی «ش» لەگەڵ دەنگی «ز»دا قورس و ئەستەم

دەردەچێت. لە وشەکانی «سێجرتەکێ و چاوبەستەکێ»دا دیتمان بزوێنی «ە – فەتحەی عەرەبی» بۆ مەبەستێکی تایبەتی هاتە ناو وشەکانەوە، لە «ترشەزێ»شدا هەروەها. ئاوزێ نابێ لەگەڵ «هاوزێ» تێکەڵ بێت کە لە دزەییاتیدا دەیکەنە «ئاوزە»: ئەمیان لە «هاوزا – هاوزاد»ەوە هاتووە بە واتای هاوتەمەن کە دوو کەس لە یەک کاتدا هاتبێتنە دونیا.

وشەی «زان» لە کوردیدا بۆ دوو واتای to give birth و to be born هاتوە: هەموو دەزانین کە دەگوترێ «ژنەکە زا» چ دەگەیەنێت. هەرچەند خەریکە لە بیران بچێتەوە ئەمما لە بنەڕەتدا «زا» بۆ منداڵەکەش دەچێتەوە کە بگوترێ: منداڵەکە زا. حاجی قادر لەم نیوە بیەتەدا هەمان واتای مەبەست بووە:

هەرکەسێ زا بە ناعەلاجی مرد

لە فارسیشدا هەروەها بەکار هاتووە:

تو گوئی کە اصلا مادر نە زاد

بە واتای: هەر دەڵێی بە ئەسڵ لە دایکی نەزاوە.

منداڵێکی بە مردوویی بەربێتەوە لە سکی دایکی دەڵێن: مردەزێ بوو. «زان» تێپەڕیشە و تێنەپەڕیشە. کە دەڵێی: مەڕەکە زا. تێنەپەڕە. کە دەڵێی: مەڕەکە بەرخێکی نێر زا، واتای تێپەڕی هەیە هەرچەند ڕاناوی کارای تێدا دەرنەکەوتوە وەک کە دەڵێن: بەرخێکی نێری هێنا، ڕاناو دەرکەوتووە. کە دەشڵێی «زا» ڕاناوی کارای تێدا دەرناکەوێت هەرچەند مەبەستیش تێپەڕەی کارەکە بێت. وەک بڵێی بەرکاری «زا» جێگەی «تمییز»ی عەرەبی دەگرێتەوە کە «منصوب» ـە بەڵام «مفعول بە» نییە. لە نموونەی ئەم تەرزە بەکارهێنانە وێنەی دیکە هەن. دەڵێی: قورسایی دەغڵەکە بە شێی هەوا دوو کیلۆ هەڵکشاوە. ئەم دوو کیلۆیە لە جێگەی بەرکارە بەڵام ڕستەکە خۆی هی تێنەپەڕە. دەڵێی: چوار سەعات نووستم، پێنج دینار تێشکا.

ئەمانە سەر بە ڕێزمانن بەڵام پێوەندییەکیشی بە وشەڕۆنانەوە هەیە چونکە وشەڕۆنان لە زمانناسییەوە دێت، ڕێزمانیش زمانناسییە. بیستم یەکێکی خۆم ئاسایی وشەی «تێزۆڵ»ی دانا بوو لە بری «موتوربە، پێوەند» گۆیا موتوربە خۆی زۆڵە کە لە لاوە بە درەختێکی دیکەوە دەڕوێت، دەبێ «تێ»ش پێشگر بێت وەک لە «تێگەیشتن» و «تێبینی»دا پێشگرە. لە ڕووی ڕێزمانەوە تێزۆڵ جمرانەی ڕاناوە چونکە لە هەردوویاندا پێشگری کار چۆتە سەر ناو. ڕوون کردنەوەی ئەوتۆیی هەرچەند یەکسەر ناکێشێتەوە بۆ ڕۆنانی زاراوە، ئەوەندەی تێدا بەستە دەبێت کە لە کاتی خەریک بوونی کەسێک یا لیژنەیەک بە زاراوە دانان ماوەی چەند هەنگاوێکی لەبەردا ڕۆشن کردبێت، لەمەشدا مەبەستم نییە بڵێم نووسینەکەی من دەبێتە چرای خوێنەران بەڵام، زۆروکەم، زیمەتی خۆم لە قەرزداری ڕەها دەکەم بەو شتەی دەینووسم. ڕاستییەکەی لە بواری زاراوەسازی و وشەڕۆناندا ڕێنموونی گشتی و فشوفۆڵ دادای کەس نادات چونکە پسپۆڕیش بێدەنگ بێت لە خۆوە دەزانین زاراوەی کورت و شیک و نیشانەپێکاو پەسەندترە لە هی درێژو ئێسک قورس و هەڵە. چەندێکی لەو تەرزە قسە لووس و لەبارانەت بۆ بکەمە ئامۆژگاری هەر بایی ئەو سەرکارەم بۆ کردووی کە لە پاڵەوە بێ ئەرک و خۆ جووڵاندنەوە دەیگوت گەنمەکە لەسەر گەنم بکەن و جۆیەکەش لەسەر جۆیەکە... لە قورئاندا کە دەفەرموێت: اتقوا الله، ئەگەر پێغەمبەر «د.» بۆت ڕوون نەکاتەوە تەقا چییە ڕەنگ بوو خەڵق ئەوە بکات کە تەقا نییە. بە درێژایی مێژوو «تاکتیک» گرنگتر و کاریگەرتر بووە لە «ستراتیج»...هەرچی زانستی کۆن و نوێ هەیە لە بارەی شیعرەوە

بە عروضی و ڕەهایەوە نات کاتە شاعیر ئەگەر شیعر نەهۆنیتەوە...

با بچمەوە سەر تەقەڵەکانی ئەو خەیاتیەی بێ مامۆستا فێری بووم.

لە کوردی سەردەم «برینپێچ» و «برینکار – جراح پێشنیازی منە» و ددانکێش و پزیشک هەن. «مامانیش» بۆ «قابلة» لەبارە بەڵام لەو بارەدا کە منداڵ بوون بە زەحمەت دەکەوێت و ئامێر بۆ دەرهێنانی بەکار دێت جێی خۆیەتی بەو ئامێرە بگوترێ «منداڵکێش» وەکو ددانکێش و مووکێش.

لەو وشە لێکدراوانەی «کێش» تێیاندا بەشدارە «خاوکێش» بەلای منەوە لە هەموویان هونەراوی و وردکارترە، بە دەمێکیشەوە، پشتاوپشت، بەسەر زارانەوەیە. لە تاقمە زاراوەی ئەم جارەیان کە هەتا «منداڵکێش» هاتووە زاراوەی «ناوشێل» بۆ «خباطة»م لە هەمووان پێ ڕێکوپێکترە چونکە چەژی پوختەکاری و سادەیی لە داڕشتنیدا هەیە، هەتا بشڵێی کوردانەیە. بەڵام دەبێ بزانین و بە تەما بین کە هاتین زاراوەی سەر بە وردیاتی زانست و تەکنیک و لکەکانی فەلسەفە و فکر دابنێین ئەو نەرمونیانیەی خاوکێش و ناوشێل ببێتە تەیری فڕیو.

لێرەدا دەگەمە کوسپێکی ئاستەنگ کە ئومێدم کزە بە لێ سەرکەوتنی:

سێ وشەی «لێک، پێک، تێک» کە ژمارەی «یەک»یان تێدایە و لە گەلێک وشەی لێکدراودا بەشدار دەبن تا بڵێی زەحمەتە سەرەدەری بکرێ لە جۆری بەکارهێنانیان بۆ داهێنانی وشە و زاراوەی تازە بابەت.

«لێکدان، لێکچوون، لێکهاتن، لێکوەرگرتن، لێکدابڕان، لێکترازان، لێکبوونەوە، لێککردنەوە، لێکپرسینەوە...»

«پێککەوتن، پێکبڕان، پێکگەیشتن، پێکچوون، پێکهاتنەوە، پێککردن، پێکوەربوون، پێکوەنان، پێکداهاتن...»

«تێکچوون، تێکهاویشتن، تێکخزان، تێکبەربوون، تێکبەردان، تێکگەیشتن، تێکهەڵدایی، تێکهەڵقژان، تێکوپێکدان، تێکولێکنان...»

چونکە کەرتی «تێک، لێک، پێک» ژمارەی یەکی تێدایە بە وشەی واتادار حیساب دەکرێن و لەگەڵ کاردا دەبنە وشەی لێکدراو.

لە نووسینی کۆنترمدا گوتوومە «تێ، لێ» گۆڕاون ئەسڵیان «لە»یە. کە هاتە بەرایی کار و ڕاناوی لکاو دەبێتە «تێ، لێ» وەک: لە تۆ دەگەم، تێت دەگەم، لە تۆ ڕازیم، لێت ڕازیم. وەهاش دەبێ «تێ» ناچێتەوە بۆ «لە» وەک: تێکۆشین، تێبردن، تێهێنانەوە...

«پێ» گۆڕاوی «بە»یە کە دێتە بەرایی کار و ڕاناوی لکاو وەک: بە تۆ دەڵێم، پێت دەڵێم – پێت خۆشە، بە تۆ خۆشە...

لەمەوە دیارە تێک، لێک کورتکراوەی «لەیەک – لەیەکتر»ە. بەڵام دیسانەوە هەموو جاران «تێک» ناچێتەوە بۆ «لەیەک، لەیەکتر» بە نموونە «تێکدان» لە یەکدان نییە، «تێکچوون» یش کە تێنەپەڕی تێکدانە نابێتەوە لەیەکچوون. وشەی لەیەکچوون بە واتای «تشابه» هەر لە ڕواڵەتدا خۆی بە بنەڕەتی تێکچوون دەنوێنێت، لە واتادا ناگەنەوە یەکتر. بە باوەڕی من قاڵبەکەشی بە واتای «تشابه» دەبێ «لەیەکترچوون» بێ چونکە لە «تشابه»دا دوو لایەن هەیە، هەرچی تێکچوونە یەک لاییە. لە «تێکگیران – تێکگران»دا ڕەنگە چەندین شت یەکدییان شاردبێتەوە بەڵام هیچ کامێکیان ئاگای لەوی دیکە نییە. تێکهەڵقژان بە شتێکی ناوەکی بێلایەن حیساب دەکرێت هەرچەند هەزارکەسیشی تێدا بەشدار بێت. خولاسە بارێکی کە

بەرانبەر یەکتر وەستانی ئاشکاری تێدا بێت ئەویان لە بنەڕەتدا «لەیەکتر...»ی بۆ بەکار هاتووە و دواتر کەرتی «تر»ی لێ سواوە. کە دەڵێی «پێکمان گۆڕیەوە» ئەویش «بە یەکترمان گۆڕیەوە» بوە کە دەبوو ببێتە «پێکترمان گۆڕیەوە» زۆر کەسیش هەروەها دەڵێن. دوو کۆمەڵیش بەرانبەر یەکتر بوەستن بە دوو لایەن حیساب دەکرێن بەڵام هەر کۆمەڵە بە تەنها لایەنی پێوە نامێنێت و تاکەکانی لە شتی ناوخۆیدا نابنە لایەن. کە ژوورێک دیوارەکانی بەرەو ناوەوە بڕمێن دەگوترێ: دیوارەکانی پێکدا هاتن نەک «پێکتردا هاتن» چونکە «بەرانبەری» لە نێواندا نییە. ئەمە، بە باوەڕی من دەستووری گشتییە بەڵام دەشێ ڕیزپەڕی تێدا پەیدا بێت. (ڕیزپەڕ = شاذ).

«تێک» لە ئاست «لێک»دا نزیک بوونەوەی تاکەکانی ڕستە دەبەخشێت، بە نموونە سەیری ئەم دوو ڕستەیە بکە:

لێکمان کردنەوە

تێکمان کردنەوە

بە پێی ئەسڵی واتا «لە» بۆ دوور بوونەوەیە کە ڕابگیرێ بەرانبەر «بە». دەڵێی:

لێک بوونەوە و پێک هاتنەوە. لێک دابڕاین و پێک گەیشتینەوە.

ناگوترێ پێک دابڕاین. دەگوترێ: پێک بڕاین.

کە دەڵێی: هەموومان تێکڕا دەنگمان دا بە دارا، ئەوە دەگەیەنێت کە دەنگ دانی تێکڕایی بە بڕیاری گشتی بووە.

کە دەڵێی: لێکڕا هەڵستانە سەر پێیان بڕیاری گشتی تێدا نییە.

ئەم بەکارهێنانە بەو جۆرەی شەرحم دا لە مەفهوومی وشەکانەوە هاتوون ئنجا ئەگەر من یان تۆ گوێمان نەدایە داخوازیی مەفهووم، وردە غەدرێک لە زمانەکە دەکەین.

کە بڵێی: ئاوێنەکە تێک چرژا، مەبەستتە بڵێی ئاوێنەکە چەندین درزی برد بێ ئەوەی بپرژێت.

کە بڵێی: ئاوێنەکە لێک چرژا، دیارە پرژاویشە، یان هەر نەبێ پارچەی لێ بوونەتەوە.

بێگومان «تێ» بەرەو ناوترە تا «لە».

«پێ» پێوە نووساوترە تا «لە».

«لە» بەرەوناوترە لە «پێ».

بە پێی واتای ئەو کارەی لەگەڵیاندا دێت وەها دەبێت «پێک، تێک، لێک» هەرسێکیان دراوسێیەتی یەک کار دەکەن وەک: تێک گەیشتن، لێک گەیشتن، پێک گەیشتن.

وەها دەبێت دوویان لەگەڵ کارێکدا دێن بێ ئەوەی واتایان لێک دوور بکەوێتەوە وەک: پێک چوون، لێک چوون، هەرچی تێک چوونە لێیان ترازاوە.

وەها دەبێت کارێک هەر لەگەڵ یەکێکیاندا دێت وەک: پێک وێران، لێک ترازان، تێک بەربوون.

کاری «وێران» حیکایەتی بە دوادا دێت ئەویش لە دوو ڕووەوە:

یەکیان ڕووی ڕێزمان و ئەوی دیکەش ڕووی مێژوو.

لە لایەن ڕێزمانەوە «وێران» بە پێی گەردان کردنی تێپەڕە و لە دەستەی: کێشان، پێوان، کێڵان، هێنان حیساب دەکرێت. بەڵام گەردانی ڕێژەی ئایندە «مضارع»ی بێ گرفتترە بۆ دەرخستنی تێپەڕ بوونی. سەیری کارەکان بکە:

کێلام – دەکێلم

هێنام – دەهێنم

وێرام – دەوێرم

ئەگەر تێنەپەڕ بوایە دەبوو وەکوو «ترسام دەترسێم» ئەویش «دەوێرێم» بێت. لە ڕابوردوودا زۆر کەس لە جیاتی ئەوەی بڵێن: وێرامان، وێرایان، وێرات... دێن دەڵێن: وێراین، وێران، وێرایت کە ئەمانە گەردانی تێنەپەڕن. ئەم گەردانە ڕاست نییە بەڵام خۆڕایی نییە خەڵقەکە هەڵەی تێدا دەکات:

«وێران» هەر چونکە بەرکاری یەکسەر و صەریحی نییە وەک کە کاری تێپەڕی عادەتی بەگشتی هەیانە بۆیەیە خەڵقەکە بێ ئەوەی هەست بە خۆی بکات یاخود بیر لە تێپەڕ و تێنەپەڕ بکاتەوە گەردانی تێنەپەڕی پێ ڕەوا دەبینێت. دەڵێین: پێت دەوێرم نەک دەت وێرم وەک کە دەڵێی: دەتبینم، دەتئاخێوم. بەرکاری «وێران» ڕستەی فیعلییە. دەڵێی: وێرام بڵێم، دەوێرم بچم.

لەم بوارەدا «وێران» برادەری هەن لە تێپەڕ و تێنەپەڕیش نموونەی تێپەڕ: ویستم بنووم – هێشتم بڕوات. نموونەی تێنەپەڕ: هاتم بڵێم و بێدەنگی کردم. بەڵام دیارە کە دەڵێی: ویستم بڵێم، وێرام بڵێم، ڕستە. «بڵێم» شوێنی بەرکاری گرتۆتەوە و بەرکاریشە. ئەمما «هاتم بڵێم» بە ڕواڵەت و لە فۆڕمدا ڕستەی «بڵێم» تێیدا وەک بەرکار خۆی دەنوێنێت. «وێرام بڵێم» بە کردەوەش «بڵێم» تێیدا بۆتە بەرکاری «وێران» چونکە گوتنەکە کراوە، لە «ویستم بڵێم»دا هەر نییەتی گوتن هەبووە بەڵام نییەتێکی تێپەڕانەی بەهێزتر لە هی «هاتم بڵێم».

ڕێژەی «دەت وێرمێ» کە کاری «وێران» لێرەدا بە سیفەتی «انتقالی» هاتووە کە ئەگەر کار تێنەپەڕیش بێت وەکو تێپەڕ مامڵەت دەکات وەک: دەتگەمێ، کەوتمە باغەکە، دەبمە کارگێڕ، چوومە شار... گەیشتن، چوون، کەوتن، بوون تێنەپەڕن. تێپەڕی ئینتیقالی دوو بەرکاری دەبێت وەک: دەتکەمە پیاو، گوللە دەگرمە نیشانە، پارەم خستە گیرفانمەوە، منداڵەکەم بردە قوتابخانە...

باسی «انتقالی و انتقالی پێچەوانە» لە کتێبی «چەند حەشارگەیەکی ڕێزمانی کوردی»دا شی کراوەتەوە...

لە لایەن مێژووەوە ڕەگی «وێران» کە «وێر»ە لە دەقی ناوێکی کۆک و ناوی کتێبی ئارداویراف نامەدا هاتوە. ناوەکە ئارداویراف و کتێبەکەش هەر بەوەوە ناونراوە(ئارداویراف نامە). حیکایەتی ئەم کتێبە لە لاپەڕە ٢٦٦ بەرگی یەکەمی تأریخ زبان فارسی، دانانی د. پرویز ناتل خانلریدا بە کورتی هاتووە. شەرحی ناوەکەش لە پەراوێز ١، لاپەڕە ٢٠٥ کتێبی مزدەییستاو ادب فارسی، د. محمد معین هاتووە: کەرتی یەکەمی ناوەکە لە ئەرتە areta بە واتای: پاکی، تقدس، درستی، ڕاستی (بنوارە ل ٥٥ فرهنگ ایران، باستان، پورداود) هەرچی د. معینە هەر بە «مقدس» شەرحی داوە. لە کەرتی دوەمی ناوەکە وشەی «ویر» بە واتای «مرد شجاع» هاتوە کە دەکاتەوە پیاوی ئازا. دیارە وێران بۆ ئازیەتییە: وێراو، بوێر ناوی کاران. دوور نابینم وێراف هەمووی هەر وێراو بێت.

وشەی «ئەرتە» ئاڤێستاییە. هەرچی ویراف، ویر بێت بە پێی حیکایەتەکە گۆیا لە پاش ڕەوی ئەسکەندەر بۆ سەر هەخامەنشییان ئاڤێستا پەڕاگەندە بوو وای لێ هات مووبەدان (پیاوانی گەورەی دین) بڕیار بدەن یەکێک لە پاکەکانیان بنێرن بۆ دیوی قیامەت و بەهەشت، لە ئاگرخانەی «فرنبغ» کۆ بوونەتەوە و ئارداویرافیان هەڵبژارد... خۆی بێ هۆش کرد و، لە قیامەت گەشتی کرد و ڕاستیی دینەکەی

دۆزیەوە هاتەوە دنیای خۆمان... بەو پێیە دەبێ ناوەکە هی سەردەمی ئەشکانیان بێت. من کتێبی «ئارداویراف نامە» م لا نییە بە چاکی مێژووی دانانی بزانم، بە هەمە حاڵ «وێر - دەوێرم، وێرام» بەشێکی ئەو ناوەیە کە لەوێشدا ئازایی ڕادەگەیەنێت و کوردی پەتییە و لە فارسیدا وشەی ئەوتۆ پەیدا نییە.

نووسەران دەبێ کاری «وێران» بە تێپەڕ بزانن و گەردانی تێپەڕی بکەن لە ئاینده و ڕابوردوودا.

وێرام - دەوێرم - وێرامان - دەوێرین

وێرات - دەوێریت - وێراتان - دەوێرن

وێرای - دەوێرێت - وێرایان - دەوێرن

لە ئەمردا «بوێرە» نەک بوێرێ. لە «ترسان» دەگوترێ «بترسێ» و لە هەموو کاری تێنەپەڕی ڕوودانی وەک «ترسا، پسا، ڕما...» دا گەردان جودا دەبێتەوە لە هی تێپەڕ.

لە کاری تێنەپەڕدا گەردانی کۆی کەسی دوەم و کۆی کەسی سێیەم بۆ هەموو کاتەکان یەک شتە. لە تێپەڕدا لە ئەمڕۆ و ئاینده یەکدی دەگرنەوە:

کەسی سێیەمی تاک لە ڕابوردوودا تێپەڕ و تێنەپەڕی جودان.

لە بەکار هێنانە مەشوورەکانی «تێک»:

تێک گەیشتن - تفاهم

تێک بەربوون - تناحر

تێک هەڵقژان - مشاجرة

تێک دان - هدم، تخریب

تێک چوون - عطب

تێک هەڵدایی - اختلال النظام

تێک هاویشتن - اهتیاج الجماعة

خەڵق لە هەندێ باردا دەماریان گشت دەبێ، بێبایەخترین سەبەب وەها دەکات دەست لە یەکدی بوەشێنن. ئەمەیان باری «تێک هاوێژ - تێک هاوێژییە». ئاسمان کە بە هەوری ڕەش و چەخماخە لە دوا چەخماخە توندوتیژ دەبێت دەڵێن: ئاسمان تێک دەهاوێ. تێکڕای کۆمەڵە هەورەکان بە ئاسمان حیساب دەکرێن بۆیە «تێک» ی لەگەڵدا بەکار دێت. هەوریش تێک دەهاوێن. دوو کەس یاخود دوو کۆمەڵ لە یەکدی ناڕازی دەبن، ڕووەو شەڕ دەبنەوە، دەگوترێ: لێک دی دەخوێنن. بە عەرەبی «منابزة» ی پێ دەڵێن.

«لێک بوونەوە» بە تەواوی «فک ارتباط» ـەکەی دوای شەڕی ۱۹۷۳ یە.

تا لەبیرم نەچووە دەڵێم «تێکەولێکە» پێوەندی بە «تێکولێک» ـەوە نییە. بریتییە لە «تێبکە و لێبکە». دەگوترێ: کابرا خەریکی تێکەولێکەی خۆیەتی. دەگوترێ: چی هەبوو تێکولێکی نا و جێبەجێی کرد یاخود شاردییەوە... «لێک ئاشکرا بوون» وشەیەکی ئاوێتەیە بۆ «مکاشفة». «خۆ ئاشکرا کردن» «مجاهرة» یە. لە عەسکەری وشەی «مناوشة» skirmish هەیە. لەبەر تەبیاتی من «لێک ژەنین» بەو واتایە دەوێرێت. دەڵێین: هەردوو لەشکر ڕۆژانە لێک دەژەنن. «لێک سریواندن» بە تەواوی «مناوشة کلامیة» یە.

«لێک بە دەنگ هاتن» دژوارترە لە «تێک سریواندن» بەدوا «لێک بەدەنگ هاتن» دا «لێک ڕاسان» دێت،

پاش ئەو «لێک ڕاستبوونەوە» یە ئنجا «تێک هەڵقژان» و «پێک وەربوون». پلە لە دوا پلەی بەرەو شەڕ بوونەوە ئەمانەن:

لێک مۆڕ بوونەوە

لێک سریواندن

لێک بە دەنگ هاتن

لێک ڕاسان

لێک ڕاستبوونەوە

تێک هەڵقژان

پێک وەربوون، تێک بەربوون

بەڵام داخەکەم، خەڵقی سەردەمی ڕووناکیی کارەبا، لێک مۆڕبوونەوە و لێک ڕاکێشانیان پێکەوەیە. ڕەحمەت لە چرا قۆدیلە بێت.

ڕەنگە بگوترێ لێک ڕاسان و لێک ڕاستبوونەوە یەک شتن. وەها دەزانم دەشێ بگوترێ «لێک ڕاسان بەڵام دارا نەیهێشت لێک ڕاست ببنەوە». خۆم لە نووسینمدا «ڕاسان» م خستۆتە لیستەی زاراوەکانەوە و بە «تصدي» م داناوە. ئەگەر دووبەرەکی لە حاڵەتی دانیشتن بێت لەوانەیە خەڵقەکە لێک دی ڕابسێن. ئنجا لێک ڕاست ببنەوە. بەڵام لە باری نێوان دوو میللەتدا یا دوو عەشیرەتدا کە لێک ڕاست ببنەوە، دانیشتن و بەسەر پێیانەوە بوون، تێ ناخوێنرێتەوە. لەوانەیە دوو مێگەل، دوو کاروان، سێ تاقم، چوار دەستە لێک دابڕێن، دواتر تێک بکەنەوە. «لێک دابڕان» و «تێک کردنەوە» جودایە لە لێک بڵاوبوونەوە و کۆبوونەوە یاخود پێک گەیشتنەوە. «تێک کردنەوە» تێکەڵبوونی لەگەڵدایە.

«لێک ترازان» لە نێوان دوو شت یاخود پتردا دوبێت کە پێوەندییان بەیەکەوە زۆر نییە. وەک ئەو پێوەندییەی لێک دابڕانی بۆ بەکار دێت. وەهاش دەبێت پێوەندییەکە بەهێزە بەڵام چونکە خێرا و بێئەرک ترازانەکە پەیدا بووە وەها حیساب دەکرێ پێوەندییەکە لە بنەڕەتدا سست بووە. لێک ترازان ئاسانترە لە لێک دابڕان. «لێک بوونەوە» ش زەحمەتترە لە «لێک ترازان».

هەڵبەت «لێک دابڕان» لە حاڵەتی بزووتنەوەدا دەبێت. هەروەهاش «لێک ترازان»، مەگەر بە مەجاز.

«قسە لێ دزینەوە»، «قسە لێ دەرهێنان» لە عەرەبی «استدراج الی الکلام» ی بۆ بەکار دەهێنن. کە دوولایی بوو دەبێتە «قسە لێک دزینەوە».

زۆر بە سەیری «لێک نۆڕین» بە واتای «تناظر» دێت. لێک نۆڕین نابێتە «پێک چوون». بەو پێیە «متناظر» دەبێتە «لێکنۆڕ». بە نموونە دەڵێین «نەخشی ئەم مافوورە هەمووی لێک دەنۆڕن. لێکنۆڕن».

وشەی «پێک» لە جۆرێک بەکار هێناندا وەک سادە خۆ دەنوێنێت. دەڵێین «دارایان لە یاری سێباز پێک کرد». «پێک کردن» بە زۆری هەر بۆ بەشدار بوون لە یاری کەڵکی لێ وەرگیراوە. بەڵام چی بەرهەڵست نابینم لەوەدا بۆ هەموو چالاکییەکی وەکوو ...... ماوەی دیاریکراوی هەیە بەکار بێت. بە نموونە «دارا لە گەشتی مامۆستایان بۆ وڵاتی چین پێک کرا». کەنگێن کوردێکیش بۆ چوونە ناو مانگ پێک دەکرێت؟ داوا دەکەم لە لیژنەی پارەی هەژاران بە ئەندام پێک بکرێم.

ئەگەر «پێک کران» یەکجارەکی و هەمیشەیی بوو «وەرگیران» ی بۆ بەکار دێت. وەک: دارا لە پۆلی

یەکەمی کۆلێجی پەروەردە وەرگیرا.

«پێک هاتنەوە» تێپەڕەکەی «پێک هێنانەوە» یە. نزیکە لە «ئاشتبوونەوە» بەڵام هەویش نییە. «ئاشتبوونەوە» بە دوای ناحەزییەکی سەختتردا دێت لە هی پێک هاتنەوە. لەوانەیە دوو شەریک نەختێک لێک نارەزا بن و پێک بێنەوە. بە دوا ناحەزییەکی شەراکەت هەڵوەشێنێتەوە، ئاشتبوونەوە دێت. ئاشتبوونەوە بەرانبەر شەڕە. پێک هاتنەوە بەرانبەر خیلافە.

«پێک هاتن» – «تراضي» یە. «وێک هاتنەوە» شتێکی تابلێی جودایە. دەڵێین: «قدووی تۆتیا ڕاگوشیت وێک دێتەوە» وەها دەبێ «پێک»، «وێک» یەک مانایان دەبێت وەک «پێک کەوتنەوە» و «وێک کەوتنەوە». پتریش ئێلەکان «وێک» لە جیاتی «پێک» بەکار دەهێنن.

«پێک» و «تێک» بە ڕاشکاوی لەگەڵ تەواوکەری «دا»، «ڕا» و «ەوە» دێن. «پێکڕا – پێکدا –پێکەوە». «تێکڕا – تێکدا – تێکەوە». هەرچی «لێک» ـە فۆرمی «لێکدا» ی کەمە. «تێکەوە» ش لە نێو ئێلەکان باوترە.

«تێک گیران»، «تێک گران» وشەی پێویستن بۆ یەکێکی بیەوێت لە تەعبیردا نوختەی ناوەند بپێکێت. «تێک گیران» ئەوەیە دوو شت لەبەر نیگای بینەردا دەکەونە سەر یەک خەت. ئەوی نزیک دوورەکە دەشارێتەوە وەک کە مانگ و ڕۆژ تێک دەگیرێت و ڕۆژ بزر دەبێت. ئەوەی «تێک گیران» ی بەبیردا نەیەت بە ڕستەی دوورودرێژ مەبەستی «تێک گیران» دەردەبڕێت. دەبێ بشڵێین مانگ و ڕۆژ تێک دەگیرێن چونکە مانگەکە نزیک ترە.

لە جیاتی تێک گیران «تێک گیرسان» یش بەکار دێت. شارەزابوون لەم وشە لێک دراوە لە بواری خۆیدا قسە کورت دەکاتەوە وەک ئەوەی بڵێیت: تێک گیرانی مانگ و ڕۆژ هۆی بەرزبوونەوەی ئاوی دەریاکانن. یان پتر تاو دێنێ بۆ سەر هێزی کێشی زەوی. ئەم «تێک گیران» ـە بەبەریەوە هەیە لە هەندەسە بەکار بێت وەک کە بڵێیت: تێک گیرانی سێ پنت لەسەر یەک خەت، بە واتای «وقوع ثالاثة نقاط علی خط واحد». لە لاپەڕە ٤٥٠ ی گۆڤاری زانیاری کورد، بەرگی چوارەم، ١٩٧٦ چوار جاران «تێک بەستە» هاتووە، هەرجارە بۆ ڕۆنانی یەکێک لە زاراوەکانی سەر بە فەلسەفە و ژیربێژی، ئەویش بەم جۆرە:

طريقة الوقوع المتلازم – بەرنامەی ڕوودانی تێک بەستە.

طريقة التلازم فى التخلف – بەرنامەی جودایی تێک بەستە.

طريقة التغير المتلازم – بەرنامەی گۆڕانی تێک بەستە.

طريقة التلازم فى الوقوع و التخلف – شارێی گۆڕان و ڕوودانی تێک بەستە.

لە لاپەڕە ٤٥٣ بۆ «اللزومية» «تێ بەستە» هاتووە. هەر لەم لاپەڕەیەدا «المتضاد» بە «لێک دژ» داندراوە. دیارە لەم زاراوانەدا «تێک بەستە» بە «متلازم» هاتووە. جێی خۆشییەتی.

لە گفتوگۆی کوردیی ئاسایی دەبیەیت: هاتنم بەستراوە بە ڕەزامەندیی تۆوە. یان دەڵێن: قسەکە هیچی تێدا بەستە نەبوو، دارا سوور هەڵگەڕا. وشەی «مەبەست» ئەویش بەو واتایەی «لزوم – تلازم» هاتووە. لەگەڵ پێشگری «مە» دا کە لەگەڵ «مەترسی»، «مەگیرانی» شدا هاتووە. پێشتر گوتوومە مەگیرانی لە «مایەگیرانی»یەوە هاتوە کە مێینە مادەی نێرینە دەگرێت. وەها پێ دەچێت مەترسی و

مەبەستیش «مایەترسی و مایەبەست» بووبن و لێیان کورت کرابێتەوە. هەندێک وەها دەزانن مەبەست لە «مقصد»ەوە هاتبێت بەڵام بۆچوونێکی بێ بنگەیە و بەسەر کوردی ڕەسەندا باز دەهاوێت. (ئەم بۆچوونەم لە ئاست مەترسی و مەبەست تازەیە).

بە عادەت تێبەستن بۆ دوو شتی ئەوتۆ دەبێت یەکیان بچوکترە و لە گەورەترەکە دەبەستێت یاخود کەم بایەخەکە لە گرینگەکە دەبەسترێت هەرچی تێکبەستنە هی دوو شتی هاوبایەخ یاخود هاوناوپێون. «ناوپێو – حجم».

تێکبەستن لەوانەیە بە پێی هێزی پێوەندییەوە دوو جۆری سەرەکی بێت یەکیان تێکبەستنی سفت، ئەوی دیکەشیان تێکبەستنی سست. تێک چەسپان بە «تلاحم» دەڕوات و ئەویش سفتە. تێکەڵبوون لە چاو تێک چەسپان زێدە سستە، لە چاو تێکبەسترانیش سستە. لە لیستەی زاراوەکانی بەشی یەکەمی ئەم تۆژینەوەیە، ئەمانە هاتوون:

چەسپێنە – لحیم

چەسپەک – مادة اللحم

چەسپێن – لحام

دیارە تێکچەسپێنیش خزمی ئەمانەیە. تێچەسپان بۆ شتێکی بچووکە کە دەچەسپێتە ناو شتێکی گەورەتر.

تێچەسپان زۆر جودایە لە تێترنجان. هەرچی تێترنجانە جۆش خواردنی تێچەسپانی لەگەڵدا نییە. بە نموونە، دەنکە تەزبیحێک دەترنجێنیە ناو ڕیزی دەنکەکانی دیکە یاخود کابرایەک خۆ دەترنجێنێتە نێوان قەڵەبالغی چڕ. خەڵق لە قەڵەبالغیدا تێک دەترنجێن نەک تێک دەچەسپێن. دەشێ تێک ترنجان بۆ jam ی سەیاران بڕوات وەک کە دەڵێن «الشارع جیم». ڕاستییەکەی سەیارە تێک دەترنجێن نەک شەقام بەڵام بەکارهێنانەکە بە هەردوو ڕوودا ڕاستە. چ سەیارە چ شەقام لە عەرەبیدا «جیم»ی بۆ دەڕوات.

لە بەشی یەکەمی نووسینەکەدا «پێوەربوون» بە واتای «deploy انتشار الجنود» پێشنیاز کرا. بڵاوبوونەوە نابێتە deploy چونکە بێپلان و تەرتیبە هەرچی deploy، پێوەربوونە بە نیازێکەوە دەبێت. پێکوەربوون لە تێکەڵ بوونی دوو کۆمەڵ پەیدا دەبێت کە لە نیازێکەوە نەک بە ڕێکەوت تێکەڵ ببن بە زۆریش هەر بۆ شەڕ و هەرایە.

پێک وەربوونی خەڵق لە باغ و بێستان و بازاڕ بە نیازی میوە چنین و شت دزینە بڵاوبوونەوە لەو شوێنانە یاخود بەو شوێنانەدا مەرج نییە مەبەستی بەدی تێدا بێت، قەتیش بڵاوبوونەوە بۆ پێ وەربوون ناچێتەوە.

پێک وەربوون بۆ «اشتباک» دەست دەدات. ئەگەر مەبەست شەڕ و هەرا نەبێت دەگوترێ: خەڵقەکە تێکەڵ بوون.

لە کیمیادا مادە هەیە حەز لە یەکێکی دیکە دەکات. لە کشتوکاڵدا ڕوەک هەیە حەز لە جۆرە خاکێک دەکات. لەو تەرزە بارانەدا «پێک شیان» دەست دەدات وەک کە بڵێین: هایدرۆجین و ئۆکسجین پێک دەشیەن.

وشەی «شیان» کە کاری ڕوودانە گەرادنی وەکو «پسان، ڕمان...» دەبێتە دەشێیم نەک دەشێم. تۆ دەڵێیت «ڕام، دەڕمێم» نەک «دەڕمم». هەروەهاش ترسام، دەترسێم نەک دەترسم. قرتانی «ی» لەو

فیعلانەدا دەبێت کە تێپەڕن وەک: کێلام، دەکێلم. هێنام دەهێنم. پێوام، دەپێوم. من کە نووسیم «دەشیەن» لە جیاتی «دەشێین» بە پێی دەستووری سووک دەربڕین بوو چونکە هاتنی سێیەکی بزوێن بە دوا یەکێکی کۆنستاندا قورسە. ئنجا ئەگەر بگوترێ «دەشێم»یش بۆ سووک دەربڕینە، ناسەلمێندرێت چونکە ئەوسا قسەکە لە ئاست «دەترسم»دا کورت دەهێنێت. دەشیەم ئەو یێیەی تێنەبردوە بەڵکو لەبەر قورسی گۆڕیوەتی بە دەنگی کورتە بزوێنی «ە – فەتحە». بە نموونە کە گوتت «ئێکێک هات» قورسایی پەیدا نییە بەلام «ئێکێک هات» قورسە، وەها باشە بگوترێت «یەکێک هات». وەها خۆشە بڵێین: پیاوێک. بەلام خۆشە بڵێین: بابایەک نەک بابایێک. ئێمە دێین دەڵێین: دەزگرە لە جیاتی دەستگرە. دەڵێین: دەز نوێژ، دەزگیران بە پێی دەستوورێکی گشتی سووک دەربڕین لە پێشەوە «ت»ەکەی دەستمان قردتاند، ئنجا کە «س»ی دەست کەوتە بەرایی «ن، گ» گۆڕیمان بە «ز» چونکە ئاوازەدارێکی ئەوتۆیە بە لووسی لە بەرایی «ن، گ» دێت کە هەر بە پێی دەستوورێکی ئەوتۆیی پشتدەر دەبێتە پژدەر. «هات» لە ئایندەدا دەبێتە «دەهێت» و لەبەر خاتری سووک دەربڕین دەکرێتە «دێت» بەلام ناشێ «یەت» بخرێتە نووسینی ئەدەبییەوە دەنا دەبێ ڕێ بدرێ «مارومندار»یش لە جێی ماڵ و منداڵ بەکاربێت، خۆ ئەمیان لەچاو ئەویان لە زڕدایک نەبوە. زاراوەش کە ڕۆ دەندرێت دەبێ بەر دەستووری گشتی ڕێزمان و فەرهەنگ بکەوێت نەک زاری ناوچەیی.

بە کۆتایی گەیشتن لەم ڕاڕەوەی وشەی لێکدراوی کار و ناوشتێک نییە بەرتەما بێت (بەرتەما: شتێک تەمای لێ بکرێت) چی لەم ڕووپەڕانەدا هات لە گوێرەی جغزی ئەم نووسینە بایی مەبەست دەکات.

وشەی لێکدراوی ناو و ناو

جۆرە داڕشتنێک هەیە لەبەرەی ناو یەک وشەی تێدا دوو پات دەبێتەوە تامی لێکدراو دەدات وەک: بڕبڕە، فیتفیتە، حولحولی، سەرسەری، جڕەجڕ، تەقەتەق، خولخولە، گرمەگرم، خشخشۆک، جاڵجاڵۆکە...

لەمانە بڕبڕە، خولخولە لە کارەوە هاتوون کە ئەسڵیان «بڕین و خولانەوە» بوە. هەڵبەت هی دیکەش هەن لە کارەوە هاتووەن، جارێ ئیشمان پێیان نییە.

حولحولی، سەرسەری ئاوەڵناون.

تەقەتەق، گرمەگرم ناوی دەنگن، جڕەجڕ ناوی واتان.

خولخولە، فیتفیتە ناوی ئامێرن

خشخشۆک لە کارەوە هاتوە ناوی جێگایە.

جاڵجاڵۆکە ناوی گەزندەیە، هەیە دەڵێت لە جۆڵایۆکەوە هاتوە.

وشەی وەکو: بەربەر، مەڕمەڕ، دمدم سەرچاوەیان دیار نییە لە چیەوە هاتوون. پەت پەتانێ لە ڕێژەی یارییە کلاسیکەکانە. بەرەبەرە، کەمەکەمە، جارجارە، ناوناوە هەموویان ئاوەڵکارن.

جاروبار، کەوتوڕەوت... یش لەو ڕێژەیە نزیکن و ئاوەڵکارن.

دەستاودەست، شارەوشار، دزاودز... نابنە وشەی فەرهەنگی: تێک بەستنێکە بۆ هەموو شتێک دەڕوات کە پێدا تێپەڕین یاخود بە دوا یەکدیدا هاتن هەڵبگرێت. ئەوانیش دەبنە ئاوەڵکار.

دەشتودەشت، شاخوشاخ، جۆگەوجۆگە، گردوگرد، ڕۆخوڕۆخ... ئەمانیش خزمی هی پێشوون بەڵام پێدا تێپەڕینی یەک شتی تێدایە ئاوەڵکاریشن.

دمەدم، چەڵتەچەڵت، چەنەچەن، فشەفش هەمووی ناوی واتان و بە جۆرێک لە جۆرەکانی وەسفی زارقەڵەبالغی بێ جێورێ دەکەن.

کزەکز، برژەبرژ ناوی واتان شەرحی پێویست نییە. گژەگژ، گڤەگڤ، ڤینگەڤینگ، ڕەپەڕەپ، تەپەتەپ هەمووی ناوی واتا و جۆرە دەنگێکن جگە لە گژەگژ کەوا خەریکی و پڕ مەشغەڵەتی ناوماڵ دەگەیەنێت...

ئەم جۆرە قاڵبە لە نیوەی ڕێگای بەینی وشەی سادە و تێکەڵاوە چونکە دووپات بوونەوەی تێدایە لە سادەیی دەشۆڕێت، دوو وشەی لێکدی جودای واتاداریش نین تا بگەن بە لێکدراو. بەڵام ئەمە گرفتی گەورە نییە لە وشەکاندا:

پێوانە کردن لەو جۆرە قاڵبە نایەتە بیرانەوە چونکە بە دووپات بوونەوەی وشەیەکی لە بنەڕەتدا واتای ئاشکرای نەبێ وەیا بە دەگمەن واتای هەبێ چ ڕووناکایی بۆ بەر هەنگاوی وشەساز نایەت بەرەو ئامانجێکیەوە ببات. وەها دەزانم ئەو وشانە لە قاڵبی خۆیاندا دەمێننەوە بێ ئەوەی ژمارەیان زیاد بکات مەگەر زیاد کردنێکی هەست پێ نەکراوی خۆڕسک کە لە وتوێژی عادەتی بەسەر زمانانەوە بزێتەوە. ئەگەر خێرەومەندێک خەریک بێت بە دوا هەموو وشەی ئەوتۆییدا بگەڕێت و فەرهەنگۆکیان بۆ ساز بدات و بڵاوی بکاتەوە سوودێک بە زمانی کوردی دەگەیەنێت کە دێت ماوەی ئەرک لە خوێنەر و نووسەران کورت دەکاتەوە وشەکانیش لە تێچوون دەپارێزێت. ڕاستییەکەی هەموو ئەو وشانەی دووپاتن و هەموو ئەوانەی وەکو «شڕوشیتاڵ، کەلوپەل، بڕوبزگور...» کە زوربەیان وشەی واتاداریان نییە دەبێ بخرێنە چارچێوەی فەرهەنگۆکی سەربەخۆوە. نەک هەر ئەمانە، بگرە کۆمەڵێک وشەی دیکەش هەن وەک: زەڕنەقوتە، (لە

بەری سۆران پێی دەڵێن زورناسەقەتە) قەلاندۆشکان (لە بەری سۆران قیلوقاسی)، ترنینینی... پێویست هەیە بە کۆکردنەوەیان چونکە ئەوانیش عادەتی نین و زۆریان ناوچەیین و لە دوورەوە نابیسترێن و کەمیش وەها هەیە بکەونە نووسینانەوە... دیارە ئەم تاقمانە هیچیان پێوانەیان لێ ناکرێت، یاخود من بۆیان ناچم.

دوو وشەی ناوی عادەتی کە لە ڕێی اضافەوە تێک ببەسترێن وشەی تازە بە دەستەوە نادەن چ فەرهەنگی چ زاراوەیی، مەگەر چۆنهای وەکو: گرێی ئۆدیب، بەردی سەنگی سەخرێ، کڵاوی سەخرە جنی... ئەمانەش پێوانەیان لێ ناکرێت.

وشەی وەکوو «کەڕەسیسە» کە بەو بەفرە دەڵێن بای بەهێز لە شاخانی هەڵدەگرێت و لە شێوەی بەفربارینی بێ هەور بە گرد و دۆڵی خوارەوەیدا بڵاودەکاتەوە، ئا ئەم تەرزە وشەیەی هەردوو کەرتی واتادارن و داڕشتنیشی وەکو «هەمیشەبەهارە» دەستوورییە، بە هۆی دابڕینی بەسەر دیاردەیەکی زەقەوە مەودای پێوانە لێکردنی تەسک کردۆتەوە. خەڵق «کەڕەپوو»یان بە بەفری وردی وشک گوتوە کە خزمی کەڕەسیسەیە و لە قاڵبی بەفر دەرنەچوە ئایا ڕێی پێوانەیان بەم وشەیە فرەوان کردوە یاخود چونکە لە بەفریان بەستوە ڕێگایان تەسک کردۆتەوە؟ ئێمە چەند جاری دیکە بەفر و وشکایی دەدۆزینەوە ئەم «کەڕە»یەی بۆ بەکار بهێنین؟ کەڕەوار و کەڕەهەنجیر و کەڕوکوند لە دەروەی بواری بەفری وشکەوە هەڵنراون هەر نەزۆکییان پێوە ماوە بەڵام لە چاو کەڕەپوودا هەر دوو کەرتیان واتادارن لەم ڕەوەوە وشەکانی دەچنەوە ڕیزی زڕەتەماتە، زڕەتوو «تووەزڕە و زەڕە»، زڕەمێو.

ئنجا ئەگەر بە لێک کێشانەوە پەراوێزی فرەوانتر بکەین تا باوەش بە پتر لە تاکە چشت دادەگرێت دەتوانین بڵێین:

کەڕەتیرە، زڕەتیرە بۆ تیرەی گیانلەبەری ئەوتۆ زاوزێ ناکات نەک تاکە یەک گیانلەبەر بە نموونە: ئێستر کەڕەتیرەیە. لە حیساب ژمارەی «صماء» هەیە «کەڕەژمارە»ی بۆ دەست دەدات. دەبێ لە بیر نەکەین کە تاکێکی کەڕەتیرە پێی دەگوترێ نەزۆک بە تایبەتی لەوانەی زاوزێ دەکەن. ئێمە لە ڕێی فرەواندنەوە دەڵێین کەڕەتیرە چونکە لەم سەردەمەدا کارمان پێیەتی: جاران بەر لە دوو سەد ساڵ لە خەم ئەوەدا نەبوون تاکێکی تیرە لە هەموو تیرە جودا بکەنەوە تاکوو «کەڕە و نەزۆک»یان بە مل دابڕن، خۆ ئەگەر ناچاری نەبێ «ئێستر» خۆی تیرە نییە بەڵام بوونەوەر و جودایە لە کەر و ماین و شکڵی تیرەی وەرگرتوە. لە کۆنەوە نەزۆکیان بۆ «حیوان» دانابوو کەڕە و زەڕەش بۆ ڕووەک، بەڵام «زڕدایک و زڕبرا...»شیان هەڵنا بێ ئەوەی بڵێن: زڕە وەک ناوناوە دەڵێن زڕەتوو، زڕەتەماتە... نەزۆکیش بۆ مێینە بوو، پیاوێکی نوقسان بایە «نەپیاو»یان پێ دەگوت. ئەوەی مندالی لێ نەکەوتایەوە دەیانگوت بێزوریەت.

ڕێژەی هەرە سادە و کورتی «لێکدراوی ناو و ناو» ئەوەیە بریتی بێت لە دوو وشەی سادەی بێ زیادی و پێوەندی وەکوو: ڕەنگپیاو، بەدبەخت، سوورگوڵ، دەستکورت، سەرسەخت، دۆڵپەمۆ، کەنگربان، سێسەر، پشتگەلی.

لەمانە بەشێکیان ناو و ناون، بەشێکیان ناو و ئاوەڵناون. وشەش هەیە ئاوەڵناو و ئاوەڵناو وەک: ڕەشبۆر، بەڵام وا دەزانم ئەم جۆرە زۆر دەگمەنە. هێندێکیان ئاوەڵناو تێیاندا پێش ناو دەکەوێتەوە وەکوو: بەدبەخت، سوورگوڵ. هەیشە ناو تێیدا زووتر دێت وەکو: دەستکورت، سەرسەخت.

ئەو بەشەی ئاوەڵناوەکەی پێش دەکەوێت وا دەبێ ناو دروست دەکات وەکوو: سوورگوڵ، ڕەشمار.

لێکدانی ئەوتۆیی جودایە لە گوڵی سوور، ماری ڕەش. دۆڵپەمۆ، کەنگربان، پشتگەلی و هی دیکەش زۆرن لەو قاڵبە بوونەتە ناوی کۆک بۆ شوێنی تایبەتی. «پشتگەلی» سەرەڕای ناوی شوێن هەر خۆی لەقەبی تیرەیەکی بەگزادەی خۆشناوانە لە هەرێمی ڕانیە. لەقەب هەیە بۆ مرۆ وەکوو: سێسەر، دووسەر، جەڕکەشکاو پێوەندی بە شوێنەوە نییە یەکسەر بۆ مرۆکە ڕۆیشتوە.

ڕێژەی پلەی دووەم لە لایەن سادەییەوە ئەوەیە زیادیەکی کورت خزابێتە قاڵبی لێکدراوەکەوە چ لە نێوانیاندا بێت و چ بە کۆتاییەوە بێت، وەکو: بەردەنوێژ، دەسکەگوڵ، زەردەزیرە، سەرئاسنە، بەلابستە، ردێنگەزە، بەردەقارەمان، شاپلیتە.

لەم لێکدراوانەدا بەردەنوێژ، دەسکەگوڵ، بەردەقارەمان لە ئیضافەوە هاتوون لە بنەڕەتدا بەردی نوێژ، دەسکی گوڵ... بوون. وشەی دیکە زۆرن کە لە قاڵبی ئیضافەدا ماونەتەوە و بوونەتە ناوی کۆک وەکوو: توونیبابا، داریکەلی، سەریسەرا،بەستیقایمقام، دۆلێئەسحابان. لێکدارو هەیە جگە لە «ی» ئیضافە «ی»ەکی دیکەش بە کۆتایی وشەکەوە دەنووسێت کە لە هەندێ لەهجەدا تەواوکەری ئیضافەیە وەکوو: دۆڵی شێخ بائۆمەری، دەشتی کۆیێ، گردی عارەبی، گردی دەرماناوێ... تەواوکەری ئیضافە لەو لەهجانەدا ئەگەر بۆ وشەی مێینە بوو «ێ»ە ئەگەر بۆ نێرینە بوو «ی»ە، مەبەسیش لە نێر و مێ «مضاف الیە»یە. کە «مضاف الیە» کۆ بوو نیشانەی مێ و نێر نامێنێت: دەڵێیت حەوشی مزگەوتێ. بەلام دەڵێیت: حەوشی مزگەوتان.

لە نێو زۆر ئێلی کوردەواریدا مەیلێکی ئاشکرا هەیە بۆ ڕێژەی کۆ تا ئەوەی «عبدالله بن عمر» کە یەک تاکە هەر چونکە ناوەکەی دوو کەرتە کوردی سەر بە عەشرەت هاتووە کردوویەتە «عەولای عومبەران». پەلکەزێرینە لە دەشت و شاریش پێی دەگوترێ «عەیشێ و فاتمان» مەشوورە دەگوترێ «برایمی مەلا زیندینان». دەڵێن: ئەحمەد و خەجێیان باسەکەیان گێڕایەوە. بەر لە دە ساڵ پتر ئەم لایەنەم لە نووسینی دیکەمدا روون کردۆتەوە. لێرەدا دەبێ «ان» لە چەند لایەکەوە هاتبێت سەری گەیاندوە بە ئەوەی کە بە کۆتایی بەشێک لە وشەی لێکدراوی کوردییەوە بنووسێت و بیکاتە ئاوێتە ئیتر ئەگەر لە بواری وشەسازی و زاراوەسازیدا لوا ئەم «ان»ە لە شێوەی کۆ یاخود نیسبەت بێت وشەی پێ ڕۆ بندرێت، کەرستەیەکی حازر بەدەست و چالاکی کوردیمان بە هانا دێت و سوودی لێ وەردەگرین.

وشەی «حازربەدەست» خۆی نموونەی لێکدراوێکی ئاوێتەیە کە ئامرازی پێوەندی چۆتە نێوان دوو ناوەوە. دەست لە سەر... دەستەواژەیەکی ئەوەڵکار، بەلای مجێزی منەوە پێی ناگوترێ وشەی فەرهەنگ. وەک ئەمەیان «چاو بەرەژێر»یش فەرهەنگی نییە: ناگوترێ کابرایەکی چاوبەرەژێر، یاخود نۆکەرێکی چنگ لەسەرشان. دەشێ ئەم جۆرە لێکدانە لە پێویست و جێی لە باردا بە زاراوە وەربگیرێت.

وشە مەشوورە شیرنەکەی «سەربەخۆ» بۆتە فەرهەنگی. جارێ «سەر بە زمان، سەر بە مێژوو، سەر بە ئایین» قاڵبی وشەی فەرهەنگیان نەگرتووە. ئەم داڕشتنە جودایە لە «سەربەقوڕ، سەربەفیتنە، سەربە خەنە...» چونکە مەبەست لە «سەربەزمان»و ئاوەڵەکانی ئەوەیە کە لە تاقمی زمان وەیا پێوەندیدار بە زمان و شتی دیکەن نەک زمان لەوەری ئالاوە وەکوو قوڕ و فیتنە و خەنە.

«چاولەدەر» مەعلوومە چییە: هیچ بەرهەڵست لەوەدا نییە «چاولەناو» بۆ شوێنی وەکوو سۆپەرمارکێت وەیا دایەرەی گەورە بڕوات کە بەنهێنی کامێرای بزر لە ڕاڕەو و قوژبن و بنمیچەکانی چەسپ کرابێت و ڕەفتاری خەڵقەکەی پێ بدیترێت.

هەر لەم بوارەوە جێی خۆیەتی بە «central heating، تدفئة مركزية» بڵێین «تینلەناو» وەک کە بڵێین خانوەکەم تینلەناوە ئەگەر غەدری لێ نەکرێ ئەم تینلەناو گەلێک ئێسک سووک ترە لەوەی بگوترێ خانوەکەم سەنتراڵ هیتینگی تێدایە یاخود تدفئەی مەرکەزی هەیە... تینلەناو تەرجەمەی دەقاودەقی وشەی بێگانە نییە چونکە بۆتە ئاوەڵناو کە بیکەینە ناوی واتای «تدفئە، heating» دەڵێین «تین لە ناوی» وەکو چاوبەرەژێری، سەربەخۆیی...

لە کوردیدا هەیە «مازوچنی کون لە پاشۆڵ» چەندێکی مازوو دەچنێت و دەیخاتە پاشۆڵیەوە هیچی تێدا نامێنێتەوە. بە پێوانە لەمە دەتوانین بۆ پرۆژەیەکی بێ سەروبەر و بەرەڵا بڵێین «کونلەبن». کە هەر بودجەیەکی بۆی داینێی سوودی نابێت و کوردی گوتەنی، بە گەرۆمەی ئاشدا دەچێتە خوارەوە. جیهانی سێیەم پڕە لەو جۆرە پرۆژانە.

مەکینە یاخود هەر ئامێرێکی بەرەو پێش و بەرەو دواوە بگەڕێت و ئیش بکات «دووسەرە»ی بۆ بگوترێ بە خراپی نازانم. دووسەرە جوادیە لە دوو سەرکە هەر شتێکی لە جیاتی یەک سەر دووی هەبێت وەهای پێ دەڵێن.

بە سەرنجێکی سەرپێی، لەیەکەم نیگاوە دەردەکەوێت کە وشەی لێکدراوی دوو کەرتی ئەگەر کەرتێکی ئەندامی زیندەوەر بوو وەسفەکەی دوای دەکەوێت وەک لەم نموونانەدا ئاشکرایە:

سەرسەخت، دەستبڵاو، چاوقایم، پشتئەستوور، پێپان، گوێگران، باڵقوڵ، زارهەراش، لووتبەرز، سینەفەراح، چاوڕەش، بیندرێژ... «چارە» لە «چیهرە» بە واتای «ڕوو» هاتووە کە ئەندامی زیندەوەرە. لەم گۆڕانەدا بە ڕێکەوت لەگەڵ «چارە، چار» بە واتای «علاج» یەکیان گرتۆتەوە. دەگوترێ: بێچارە، ناچار، چارمناچارە... هەمووی هەر «علاج»ە. وشەی «بین» بە واتای هەناسە ئەویش لەگەڵ زیندەوەراد پێوەندی هەیە.

لێکدراوی دوو کەرتی ئەگەر «موصوف»ەکە ناوی واتا بوو دوای وەصفەکەی دەکەوێت وەک لەم نموونانەدا دیارە:

بەدبەخت، سوورباو، خۆشباوەڕ، بەدناو، کەمفرسەت، شیرنکەلام، گومڕا، خۆشخەو...

وشەی «ڕا» لە گومڕادا بە ئەسڵ بۆ ڕێگایە بەڵام بە واتای «ڕەفتار» لە کار هاتووە، بە هەمە حاڵ ئەندامی زیندەوەر نییە.

خەو لەوانەیە بە ناوی واتا بڕوات و دوا بکەوێت وەک لە «خۆشخەو»دا لەوانەیشە بۆ زیندەوەر بچێتەوە و ببێتە: خەوخۆش، خەوسووک، خەوگران... دەشێ ئەوە بزانین کە دەستووری زمان کیمیا و فیزیا نییە یەک قالبی هەبێت. بۆ ئەوەی ڕچەیەک بە دەستوور بزاندرێت زۆر بوونی نموونەی بەسە. هەر چونکە لە هەستی سەلیقەی زگماکی زمانزانیشەوە وشەی تازە بابەت لە کۆنەوە ڕۆ دەنرا کەمتر لە ئێمەمانان خەڵقەکە تووشی وشەی ڕێزپەڕ دەبوون. ئێمە دێین هان دەبەینە بەر دەستووراتی وشەڕۆنان و لەوێوە تارمایی واتا دەدەینەوە بە دەروون و قاڵبی دەستوورکردی بە دەورەوە هەڵدەنێین، هەرچی بۆرە پیاوی سەلیقی بێت پابەندی دەستووری نووسراو نەبووە. دەستوورەکان وەکوو قسەی زمان کە بێ تێفکرین وەدەریان دەنێت، ئەو دەستوورانەش لە خوێنیدا دەخولێنەوە بە بەر واتاوە دەنیشن و لە قاڵبی وشەیان دەدەن. ئەگەر هاتبایە دەقی کۆنی ئەو وشانەی سەرەدەری لە قاڵبیان ناکرێ، بپارێزرابانایە دەزاندرا لە چ دەربوونەیەکی خەیاڵگیرییەوە قاڵبەکە هەڵگیراوەتەوە. تۆ سەیری:

زمان درێژ

دەم هەراش

زار قەڵەباڵغ

دوو زمان

دەمەدەم، چەنەچەن

هەر یەکەیان پڕ بە پێستی ئەو مەبەستەیە کە بۆی داندراوە گرفتیش نییە لە دەقیان. مامۆستام دەوێت لە ئەزموونی ئەوتۆیی دەرچێت.

نیمچە دەستوورێکی دیکەی لێکدانی وشە لە بەراورد کردنی وەصفی ئادەمی لەگەڵ هی غەیری ئادەمی دیار دەکەوێت بەوەدا کە وەصفەکە لەمیان بۆ ئەویان پێش و پاش دەکەوێت. سەیری ئەم نموونانە بکە.

بۆرە پیاو

دەستە کچ

سەرە ژن

قەیرە کچ

شۆڕە ژن، ڕەندە ژن

دەستە سوار، دەستە برا

وشەی «دەستە» شەرحی دەوێت کە بە وەصف دێت «دەستە کچ» و بە تاقمیش دێت «دەستە سوار» بە شێوەی دیکەش دێت «دەستە برا». بۆ غەیری مرۆش دێت «دەستە چیلە، دەستە بەرە» فۆرمی «دەستک، دەسک»یشی هەیە «دەسک گوڵ، دەسکە سڵق» ئێستاکە بە بەریەوە نانیشم.

گورگە بۆر

ماینە کوێت، ئەسپە شێ

کەرە بۆر، ئێستەر بەیداغ، ئێسترە شێتە

شەکە نێر، گیسکە مێ، مەڕە کەڕە

لە وشەی «مێرد منداڵە»دا بزوێنی وەصفەکە شوێنی گۆڕیوە: وەک بزانم تێکڕای لێکدانەوەکە وەصفی پەیدا کردوە چونکە مەبەست «کوڕێکی مێرد منداڵە»یە نەک «منداڵێکی مێرد»ە. بەو پێیە «مێرد منداڵە» سەرلەبری لە شوێنی «بۆرە، دەستە، سەرە، قەبرە...» دێت بەڵام مەوصوفی لەگەڵدا نییە.

لە لێکدانی «پیاو چاک»دا مەبەست ئەوە نییە کە لێکدانی وەکوو «دەست کورت، بین درێژ» وەصفی لێکدراو پەیدا دەبێت. پیاوچاک لە وەصف دەرچووە بۆتە وشەیەکی فەرهەنگی وەک: پاڵەوان، نەبەرد، قدیس، هەمیشەبەهار، شەکرەسێو، تاڵەبنێشت (بنێشتە تاڵ – یشی هاتوە)، زەردەنجیر، سوورەگوڵ، ڕەشەڕەیحان، سەوزەگیا... لێکدانیان وەک هی ئادەمییە.

بە بۆنەی وشەی «ڕەش» کە دەگوترێت «کوڕی ڕەش» مەبەست واتای ڕواڵەتی وشەکە نییە وەک کە دەگوترێت «کوڕی قۆز، کوڕی چاک...». وەک من بۆی دەچم ئەم وشەیە لێرەدا دەچێتەوە بۆ مێژوویەکی یەکجار کۆن، لە ئاڤێستادا «ڕەشنوو» هاتوە بۆتە «ڕەشن، ڕەش» و ناوی فرشتەکەیە کە نوێنەری داد و چاکەیە و دوژمنی دز و ڕێگرانە. بە عادەت دز لە ڕەشایی شەودا دەکەونە جموجۆڵ. بە باوەڕی من لەمەوە

وشەی «ڕەش» بۆ «اسود» ڕۆیشتوە، بەڵام لە «کوڕی ڕەش»دا وێرای ڕەنگ خەسڵەتی فرشتەکەش ماوەتەوە.

لە لاپەڕە ٥٢، نامیلکەی «لسان الکرد»دا بۆ ئەوە چوو بووم کەوا ڕەنگە «ڕەش» لە «ڕەژوو»ەوە هاتبێت، بەڵام دواتر بۆ ئەوە چووم کە خۆشکەڵەیی وشەی «ڕەش» لە ناوی «کوڕی ڕەش»دا ڕەنگە پاشماوەی چاکەی ئەو فرشتەیە بێت. لەمەوە دەشێ بڵێین ڕەژوو لە «ڕەش، ڕەشنو»ەوە هاتبێت پاش ئەوەی لە بری «سیا – سیاڤەی ئاڤێستا» بە ناو بەشێکی کوردستانی ڕۆژاوادا بڵاوبووبێتەوە. (بۆ ساغ کردنەوەی سیاڤە، ڕەش بگەڕێوە بۆ لاپەڕە ٢٥٤، ٣٠٢ لە فرهنگ ایران باستان. نووسینی پووداود).

لەم درێژەیە و بەراوردکارییەوە ڕێمان هەیە بڵێین لێکدراوێکی بۆ گیانلەبەر بێت وەها باشە فۆرمی «ماینەکوێت، ئەسپەشێ...»ی بۆ ڕۆ بندرێت. بۆ مرۆ فۆرمی «دەستەکچ، ڕەندەژن...». غەیری ئاژەڵیش وەکو مرۆ وەصفەکەی لێ پێش بکەوێتەوە. لە نموونەدا دەڵێم ڕەشەڕێحان کۆمەڵێک هاوڕێی هەن لە وشەکانی: ڕەشەبا، ڕەشەتا، ڕەشەمێرگ (ناوی جێگەیە)، ڕەشەمە، ڕەشەتوو، (تووە ڕەشەشی هاتوە)، ڕەشە شێو...

وشەی «ڕەشەوڵاغ» کە وەصفەکەی لە وڵاغەکە پێش کەوتۆتەوە لە تاقمی گورگەبۆر، کەرەبۆز... حیساب ناکرێت چونکە وەصفەکە بۆ تاکە گیانلەبەر نییە بەڵکو بۆ جینسەکەیە. بە تاکە گا دەگوترێ «گاڕەش». وشەی «وڵاغەبەرزە» بە ڕێبازێکی تایبەتیدا هاتووە. دەبوو ئەگەر هاوڕێی «گورگە بۆر» بێت «وڵاغەبەرز»ی پێ گوترابایە. ئەگەر بە ڕێبازی «ڕەشەوڵاغ»دا هاتبایە دەبوو «بەرزەوڵاغ» بێت. هەر چۆنێک بێت، تەقڵەی مامەحەمە و ڕێکەوتی کوێرانە وەهای لە ئاخێوەی کورد نەکردوە مامڵەت جودایی بکات لە نێوان وڵاغەبەرزە و ڕەشەوڵاغدا، بەڵام لێرەوە ڕێ نابەم بەو دڵ و دەروونەی بەر لە سەدان ساڵ خەیاڵی لە داڕشتنی ئەو وشانە گێڕاوە.

لێکدانێکی دەگمەن هەیە چەند وشەی پێکهێناوە بە جۆرێک هەر دوو کەرتی لێک دەنۆڕن «واتە: متناظرن». دەگوترێ: سەرانسەر، دەوراندەور، بەرانبەر. بە باوەڕی من کە دەڵێین «ڕۆخاوڕۆخ» ئەویش «ڕۆخناڕۆخ» بوە گۆڕانی تێدا پەیدا بووە. بە نموونە، ئەگەر هەموو زەویەکەم گیای هێنابێت دەڵێم: سەرانسەری زەویەکەم گیای هێناوە. ئەگەر گیا تەنها لە پەراوێزی زەویەکە ڕوابێت دەڵێم. ڕۆخناڕۆخی زەویەکەم گیای هێناوە. کاتێک لە ڕۆخی زەویەکەوە بڕۆم هەتا لێی تێ دەپەڕم دەڵێم: بە ڕۆخاوڕۆخی ڕۆیشتم. زۆر لە نووسەران دەنووسن «بەرامبەر» نازانن دەنگی نوونی وەستاو لە بەرایی «ب»دا بە «م» دەخوێندرێتەوە وەک کە لە ئاخاوتندا دەڵێین: عەمبەر، عەمبار، کەمبۆسک، سەمبەر... ئەمانە هەموویان دەنگی نوونیان کەوتۆتە بەرایی «ب»ەوە دەبێ لە نووسیندا ڕاست بکرێتەوە و ببنە: عەنبەر، عەنبار «ئەنبار ڕاستە»، کەنبۆسک، سەنبەر.

ئەگەر لە ڕۆنانی وشەی تازەدا هانامان بردە بەر ئەم «ان»ە و بە ڕێکەوت وشەی سەرەکی دەنگی ئەلفی تێدا بوو ئەوسا بە پێی دەستووری دەنگسازی کوردی «ان»ەکە دەبێتە «ەن». لە نموونەدا دەڵێم، دەمێکیشە گوتوومە و نووسیومە، ئەگەر لە دەشتێکەوە بۆ دەشتێک یان لە گوندێکەوە بۆ گوندێک بڕۆین هەتا دەگەینە شوێنی مەبەست دەڵێین: دەشتاودەشت یاخود گونداوگوند ڕۆیشتم بەڵام ئەگەر لە جێی دەشت و گوند بە شاخ و شاردا تێپەڕی بووین دەڵێین: «شاخەوشاخ، شارەوشار» نەک «شاخاوشاخ، شاراوشار». ئنجا بە پێی دەستووری فۆنەتیک و وشەسازی ئەگەر ماڵبەماڵی گوندێک گەڕاین بۆ

دۆزینەی گیسکێکی گوم بووی دەبێ بڵێین: ماڵەنماڵی گوندەکەمان پشکنی نەک ماڵەوماڵ چونکە ئەم ڕێژەیە هەر بۆ پێدا تێپەڕین بەکار دێت. خەڵق دەڵێن: ماڵ بە ماڵ گەڕاین، ئەمەیش قسەیەکی دروستی عادەتییە پەکی لەسەر لێکدانی بەرانبەر، ماڵەنماڵ نەکەوتوە.

کە گوتت: خوێن دەمارودەمار دەگەڕێت، وەهات ڕاگەیاندوە کە لە دەمارێکەوە بۆ دەمارێک دەگەڕێت. کە گرتت: خوێن دەمارەندەماردەگەڕێ، گوتووتە لە هەموو دەماراندا دەگەڕێت وەک ئەوەی گوتبێتت دەمار بە دەمار... ئەم سێ ڕستەیەی خوارەوە جۆری واتا و بەکارهێنانی لێکدانی دووپاتە دەگەیەنن.

دەشتودەشت هاتم واتە: لە دەشتم لا نەدا هەر بە دەشتدا هاتم.

دەشتاودەشت هاتم واتە: لە دەشتێکەوە بۆ دەشتێک.

دەشتاندەشت گەڕام واتە: هەموو دەشتێک گەڕام و پشکنیمەوە.

لێکدانێکی دیکەی دووپاتە هەیە ئاوەڵکار پێک دەهێنێت، سەیری ئەم نموونانە:

جارجارە دێتە لام

ناوناوە سەری لێ دەدەم

کەم کەمە هاتەوە لەوەڕان

بەرەبەرە سارد بۆوە

جەمجەمە ئالیکی بۆ دەبات

دەشگوترێ: جار لە جارێ، جار بە جار، ساڵ بە ساڵ، جەم بە جەم، ناو بە ناو، ڕۆژبەڕۆژ، ڕۆژلەڕۆژێ، دەملەدەمێ، دەمبەدەم.

ڕێژەی جارلەجارێ، دەملەدەمی دەلالەتی زیاد کردنی هەیە. ساڵ بە ساڵیش بۆ زیاد کردن لە کار دێت بەڵام وەها دەزانم خەڵقەکە «ساڵ لە ساڵ»ی تەرک کردوە لەبەر قورسایی هاتنی دەنگی «ل» بە دوا دەنگی لامی قەڵەودا. مومکینیشە بگوترێ ئەو ژماردن و ڕیزبەستنەی لە «ساڵەوساڵ، دەشتاودەشت...»دا هەیە جێی خۆش کردوە بۆ زیاد بوون لە ڕستەی وەکو: ساڵەوساڵ ئاقڵتر دەبێت. بەڵام دەبێ بزانین ڕێژەکە لە واتایەدا بۆ هەموو وشەیەک نابێت: ناگوترێ «ڕۆژاوڕۆژ ئاوەکە کەمی کرد» هەر دەگوترێ: ڕۆژبەڕۆژ، مانگەومانگ، وەختاووەخت دەست دەدەن بۆ ئەم واتایە.

دووپات کردنەوە تا ڕادەیەک لە کوردیدا برەوی پترە تا زمانێکی دیکە، لەم بوارەشدا دوو هێمای دژبەیەکدی هەستی پێ دەکرێت. هێمایەکیان هی کزبوونی لایەنی فەرهەنگ کە وشەی تاکی کەم بێت ئیتر بە دووپات کردنەوە کەلێن پڕ بکاتەوە. کز بوونەکە لایەنی «صرف»یش دەگرێتەوە کە ڕێژەی داهێنانی وشەی پێویست لە زماندا کەم بێت.

هێمای دووەم ئەوەیە کە دەوڵەمەند بوون زمان لە کەرستەی تێکبەستن و لێک گرێدان ڕێ خۆش دەکات بۆ هەمە جۆر کردنی وشەی دووپاتە بێ ئەوەی عەیبی هەناسەسواری و تەنگەتاوبوون بە زمانەکەوە دیار بێت. کە کوردزمان دەڵێ: کەمکەمە، ڕۆژبەڕۆژ، جارلەجارێ، دەشتودەشت، وەختاووەخت سەرانسەر نەهاتووە بە هەژاری یەک جۆرە گرێدان لەو دووپاتانە بەکاربهێنێت بۆ جۆرەها واتا. من لەو نموونانە «یەکویەک، شەپەشەپ، حولحولی، قوڵقوڵی...» و گەلێک ڕێژەی دیکەشم بەلاوە نا کە هەموویان شایەدی دەدەن بۆ دەوڵەمەندی زمانەکەمان لە کەرستەی تەعبیر. لە موناسەبەدا دەڵێم کوردی زێدە دەوڵەمەندە لە وشەی ڕەخنەگر کە ڕەنگە نەزانین دەواری لە کوێوەیە وەک کە دەگوترێ: بارباقۆ، گێلووێل، شێتووێت،

جرۆجامشت، فرتوفێڵ، چەقەچناوە، شەتوپەت. بە بیرم دێتەوە، لەگەڵ بە بیرهاتنەوە کرژبوونی سۆزیشم دێتێ کە خوالێخۆشبووی مامۆستا صابر ئیسماعیل باسی دەکرد لە دەورەیەکی مامۆستایان لە بەغدا ئوستادێک گوێی لە وشەی «شەحتۆ» بوو بە زمانی کورێکدا هات ئەویش لە واتاکەی پرسی، یەکێکی قسەخۆشی سلێمانی کە ناوەکەیم فەرامۆش کردوە گوتبووی: استاذ، شحتو یعنی هم بچم سز هم دماغ سز. بە ئوستاد و قوتابیانەوە کەوتبوونە سەرپشت لەبەر پێکەنین. شەحتۆکەش لە دەمی دەرسدا کوردێک بە کوردێکی ئەو پۆلەی گوتبوو. ئەم ڕووداوە خۆشکەڵەیە پەنجا ساڵێکی بەسەردا ڕابوردوە.

وشەی لێکدراوی ناو و ناو مێژوویەکی هەرە کۆنی هەیە لە زمانی کوردیدا. کۆنترین نموونەی ناوی «Kushtaspi»یە کە گەورەیەکی مادە لە نووسینەکانی شای ئاشووری تیگلات پلیسر لە ساڵی ٨٥٤ پێش زایین هاتووە. دیارە ناوەکە ئەوەیە کە دواتر لە ئاڤێستادا vishtaspa هاتوە پاشتر گۆڕاوە بە گیشتاسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی کەنەفت «بنواڕە ل ٢١ لسان الکرد، مسعود محمد. ل ٢٢٧ فرهنگ ایران باستان، پورداود». ئەو شایەی ماد کە بە هاریکاری بابلییەکان نەینەوای ئاشوورییانی لە ساڵی ٦١٢ پێش زایین گرت ناوی هڤە خشەترە بوو. هڤە بە واتای چاک دێت، لە ئاڤێستادا بە هەمان واتا هاتوە. ئەم وشەیەیە لە ئێمە تۆرا و فارسەکان بوون بە خاوەنی و ئێستا خوب بەکار دێت. خشەترە بە واتای شار و باش، مقدس. (بۆ هڤە بنواڕە لاپەڕە ٢٢٨، ٢٧٦ بۆ خشەترە بنواڕە لاپەڕە ٦٠، ٦١ فرهنگ ایران باستان». زەردەشت خۆی بریتیە لە زەرە توشترە: زەر = زەرد، توشترە = حوشتر. تێکڕای دەبێتە حوشتر زەرد، خاوەنی حوشتری زەرد.

لە پێشینانی زەردەشت ناوی باوکی «پوروشەسپ» بە پێی لێک دانەوی زاناکانی ئەوروپا «پیر ئەسپ – خاوەنی ئەسپی پیر» دەردەچێت. دەڵێن پوورووش واتایەکی دیکەی هەیە «ڕەش و سپی تێکەڵ». من بۆ ئەوە دەچم کە پوورووش «بۆر» دەگرێتەوە نەک «پیر» چونکە خاوەنی ئەسپی بۆر پتر جێی خۆیەتی خەڵق خۆی پێ هەڵبداتەوە «ل ٢٢،٢١ لسان الکرد».

باپیری باپیری زەردەشت «هەئیچەت ئەسپ» بوە بە واتای خاوەنی ئەسپی ئاو لێ پرژاو، شووراو. ئەو «هەئیچەت» لە کوردیدا تەنها «چەت» لێی ماوەتەوە کە دەڵێن وڵاغەکەم «شەداو» کرد. چەت بۆتە شەد. چەتاو، شەداو یەک شتن. باپیرانی زەردەشت زۆریان ناویان لێکدراوە هەروەها بەرەی ماڵی خێزانێکی کە بنەماڵەی «هۆڤی»یە زۆربەیان ناوی لێکدراویان هەیە تەنانەت یەکێکیان ناوی «سامە کەرەسەسپە»یە سێ کەرتییە بە واتای سامی خاوەن ئەسپی لاواز. پێشتر لە بەفری کەڕسیسە تووشی ئەم «کەڕەس...»ـە هاتین، بۆ ئەوە چووم (ئێستاش ڕەتی ناکەمەوە) کە لەگەڵ «کەڕ» یەک شت بن: کەڕەپوو، کەڕەسیسە.

ئامۆزایەکی زەردەشت لە ئاڤێستادا Maidhyoi Mawegha هاتوە، ئێستا دەخوێننەوە مەدیو مانگە ئەویش لەو جۆرە لێکدراوانەیە: ماونگهە بە واتای مانگ. مادیو: میان، نێوان، ناوەند. تێکڕای وشەکە = کەسێکی لە نیوەی مانگ، لە ١٥ی مانگ هاتبێتە دنیا(لەم بارانەوە سەیری لاپەڕەکانی مزد یسناو ادب پارسی، جلد أول. د. محمد معین بکە هەر لە لاپەڕە ٨٨ هەتا لاپەڕە ٩٤) وشەی «مەدیو» زۆر نزیکە لە mid ی ئینگلیزی کە هاوواتایەتی.

کۆنینەکانی سەردەمی زەردەشت و ئاڤێستا بەر لەوان تا بڵێی حەزیان لە وشەی لێکدراو کردووە. بەشی زۆری ئەو لێکدراوانە بە دەم ڕۆژگارەوە لێیان قرتا و جۆش خواردوو بوون تاکو شێوەی وشەی

سادەیان وەرگرت، لە مانە «دوژئەنگهو» کە بریتیە لە «دوژ = دژ، بەد» و لە «ئەنگهو» بە واتای هەبوون، تێکڕا دەبنە هەبوونی بەد. ئەم وشەیە بۆتە دۆزەخ.

وشەی لێکدراوی «ئەنگرە مەینیەڤە»: ئەنگرە بە واتای «بەد، پیس» هاتوە. مەینیڤە، لە سەردەمدا بۆتە مەینوو بە واتای ئەندێشەیە. تێکڕای دەبێتە ئەندێشەی بەد، فکری پیس. وشەکە بۆتە «ئەهریمەن». (بنوارە لاپەرە ٢٣٧، مزد یسناو ادب پارسی. د. محمد معین). ئەم «مەینیەڤە، مەینوو»ە لە ئینگلیزیدا mean ماوەتەوە. بە لێکدانەوەی سەرپێی بۆ ئەوە دەچم کە وشەی «عەنقەرە» لە ڕستەی «عەنقەرەم پێ دەکا»دا هەمان «ئەنگرە»ی ناو ئەهریمەنی کۆنینە بێت. «ئەهرەمەن»یش ئەهریمەنە.

لە «دوژمن»دا کەرتی دوەمی وشەکە «من» هەمان «مەینیەڤە»ی کۆنینەیە، دوژیش «دژ»ە مەشوورەکەیە بە هەردوویان دەبنە «بەد ئەندیش». دژی دوژمن و «دوز»ی دۆزەخ یەک شتن.

بە نیازی تاقی کردنەوەی شیاوی وشەی کوردی بۆ لێکدان و تێک بەستن وشەی «سەر» دەهێنمەوە کە لەگەڵ ناودا بێت نەک کار. ئەم وشانە بەشێکن:

سەراپەردە، سەراسوو، سەرانسەر، سەراو، سەراورد، سەربەخۆ، سەربەرگ، سەرپەرگ، سەرچڵ، سەرجێیی، سەرڕەق، سەرڕۆ، سەرسەخت، سەرکەل، سەرکەوا، سەرگران، سەرمەشق، سەرنەرم، سەرمۆر، سەردەستەکی، سەرەدەری، سەرەمر، سەرەژن، سەروبەر... و گەلێکی دیکەش ئەمانە ژمارەیان گەیشتە بیست و چوار.

سەرمەشق وشەیەکە بۆ ئەو نموونەیەی وێنەی لێ هەڵدەگیرێتەوە. لە بنەڕەتدا بۆ مەشق لەبەرکردنە کەوا بە زۆری نووسین و نەخشی دەگرتەوە بەلام دەشێ فرەوان بێتەوە بۆ هەر شتێکی وێنەی لێ هەلگیرێتەوە. لەم بوارەوە بە ڕەهایی بۆ «المثل الاعلی Ideal» دەچێتەوە. کەسێکی بیەوێت لە ڕێی نموونەوە بۆ «مثل اعلی» وشەی «نموونەیی» پەسەند بکات بەحاڵ توانیوەتی هێندەی سەرمەشق ڕێگە بەو زاراوەیە ببڕێت. نموونە لە عەرەبی «عینە» و لە ئنگلیزی «sample»ی پێ دەڵێن ئنجا ئەگەر یارمەتی بدرێت بخرێتە ڕێژەی نیسبەتەوە «نموونەیی» هەر ئەوەندەی لێ پەیدا دەبێت ببێتە سەرمەشق.

سەربەخۆ ئاشکرایە چییە: «سەربەبێگانە» دەبێتە «تابع الغیر». ژێردەست جودایە چونکە لەوانەیە سەربەبێگانە ولاتەکەی داگیر نەکرابێت. هەیە لە دۆست تار دەبێت و «سەربەدوژمن» دەوەستێت.

خولگەی بەکارهێنانی «سەربە...» هاراوە وەک: سەربەئایین، سەر بەزانست، سەر بە کشتوکاڵ، سەر بە نەرێت، سەر بە کوردایەتی...

سەر بە قینە، سەر بە قوڕ، سەر بەهەش جودایە لە تاقمی پێشوو. ئەگەر قوڕ «سەربە...»ی لەگەڵدا بێت ئەوسا «سەربەقوڕ» ئەوە دەگەیەنێت کەشتێک لە تاقمی قوڕە یان پێوەندی بە قوڕەوە هەیە نەک قوڕی بەسەردا کراوە.

یەکێک لەو وشانەی سەر بە تاقمی لیستەی سەرەوە نەکەوتن «سەرگوڵ»ـە. ئەم سەرگوڵە بە بەرهەمی هەرە پێشەوە دەڵێن وەک: ئیستیکانێکم لە سەرگوڵی چایەکە خواردەوە. دەشێ لە بری «باکورة» بەکار بێت و بگوترێت: ئەم کتێبەم سەرگوڵی نووسینەکانمە، فابریقەکەی جگەرە لە سلێمانی سەرگوڵی پرۆژەی ئابووری ناوچەکە بوو.

نۆبەرە بۆ یەکەم منداڵ، چ لە ئادەمی و چ لە گیانلەبەر، دەڕوات و ڕۆیشتوە. بە مەجاز دەشێ بۆ بەرهەمی ئەدەبی و هونەریش نۆبەرە بەکار بێت.

سەرپەرشت، سەرپاڵە، سەرعەمەلە ڕۆیشتوون. بە قیاس لەمانە دەشێ بگوترێت: سەرئەندازیار، سەرپشکنەر. هەر لەم بوارەوە بوە «سەرڕاو»یان داناوە بۆ کەسێک بەرپرسی ڕێکوپێکی کاروباری ڕاو بێت.

دەگوترێ: میراو، میرقەڵات، میرکچان، میرکوڕان. لە هەندێکیاندا تەنها لایەنی ئەوە ڕەچاوکراوە کە «میر» بەرپرسی یەک شتی سەرلەبەرە وەک «میراو». لە هێندێکیان لایەنی دەسەڵات لە پلەی یەکەمدا ڕەچاو کراوە. دەشێ بەو کەسەی بەرپرسی تەلی تەلەفۆن وەیا کارەبایە بگوترێ: «میرتەل» ئەوەی لوولەی ئاوی لەبەر دەستدایە «میرلوولە» بێت. هەموو ئەو فەرمانانەی وەکو میرتەلی و میرلوولەیی کە لێیان دەوەشێتەوە بەرپرسی ئەوتۆییان هەبێت «میر»یان بۆ دەست دەدات تا ئەگەر یەکێک لەو فەرمانانە ناوی کۆنینەیان هەبوو وەکو «پێش خزمەت» وەیا باش توجار بە دەقی کۆنی دەمێنێتەوە بەڵام لە ئاست «چاوەشی نانوپات» بەلای منەوە «میرسفرە» لەبارترە.

میراو هەروەک بۆ سەرپەرشتی کردنی ئاوی ئاش و شینایی و باغ دەست دەدات هەروەهاش بۆ کەسێکی سەرپەرشتی پرۆژەی ئاوی شار و ئاوایی بکات بەجێیە. لەوانەیە چەند کەسێک لە میرلوولە بەردەستی میراو بن. میراو خۆشترە لەوەی بگوترێ سەرۆکی میرلوولەکان.

لە حیکایەتی فۆلکلۆردا ناوی سێ خوشک هاتوە بە: لینگ تیترواسک، سینگ مەشکە ڕەقە، مل ڕەگە بامیە. یەکەم ناو کەرتی «تیترواسک»ی ڕوون نییە لەچییەوە هاتوە بە تایبەتی «تیتر» چونکە «واسک» دەشێ لە «vaz»ی ئاڤێستاوە بە واتای «فڕین» هاتبێت. کە پێشتر گوتم باز و باشووکەی لێ کەوتۆتەوە. حیکایەتەکەش وەها ڕادەنوێنێت کە تیترواسک مەلێکی قاچ باریک بێت. مەبەس لە نموونەکان ئەوەیە کە لێکدانی سێ کەرتی بە زیادیشەوە هەیە وەک: سینگ + مەشکە + ڕەق + ە هەروەهاش مل + ڕەگ + ە + بامیە. لەم لێکدراوانەدا کەرتی یەکەم موصوفە، وشەی دوەم و سێیەم پێکەوەیان دەبنە وصف لەوەشدا زیادیەکەی کە بزوێنی فەتحەی عەرەبییە و لە کوردیدا ناومان بۆ دانەناوە دەوری هەیە: ئەگەر گوترابایە مەشکەی ڕەق، ڕەگی بامیە هێزی وصف تێیاندا کەم دەبۆوە.

هەر لەم بابەتەیە کە دەگوترێ قوتەی مل نێرکە کاردوو (لە بەری سۆران بە زۆری دەگوترێ کاردی). سەرلەبەری لێکدانەکە دەبێتە وەصف بۆ مرۆیەک ئنجا قوتە خۆی ئاوەڵناوە دەبێتەوە موصوف بە «مل نێرکە کاردی». دیسانەوە «نێرکە کاردی» دەبێتەوە وصف بۆ «مل».

لێرەدا دەرفەتم نییە بە دوا وشەی جۆراوجۆری ناو کتێباندا بگەڕێم لەوانەی کەرستەی زانست و ئەدەب و هونەرن هەتاکوو بە پێی پێویست زاراوەیان بۆ هەڵبنێم لە لێکدراوی دووپات یاخود دوو وشەیی و سێ وشەیی بێگومان سەر بە هەر بابەتێکی زانستەکاندا بگریت دەبینیت لە زمانە پێشکەوتوەکاندا گەلێک وشە یەک لیستەی دوور و درێژ لە زاراوەی هەمەجۆر بە دوا خۆیدا دەهێنێت. تەنانەت وشە بنەڕەتیەکە لە زمانی لاتینی وەیا یۆنانی دەخوازێتەوە، کە دەشیکات بە لێکدراو کەرتی لێکدانەکەش هەر دەخوازێتەوە. لەمەوە بەشی زۆری زمانە جوداکان یەک جۆر زاراوەی زانست و تەکنیکیان دەبێت. لە وشەی لێکدراوی «سەنگەوبەرد»دا سەنگ بە واتای بەرد نییە بەڵکو قورسایی ڕادەگەیەنێت کە دێن بەر دەخەنە سەر گۆشت ماسی تاکوو بەو قورساییە گۆشتەکە بگوورێت، لێکدانەکەش لەوانەیە بە ئەسڵ «سەنگەوبەرد» بووبێت وەک کە دەشێ دەستەوخەنجەر، دەستەویەخە، دەستەوئەژنۆ ئەوانیش لە دەست وەخەنجەر، دەست وەیەخە، دەست وەئەژنۆوە کەوتبێتەوە.

ئەم ڕێژەیە وشەی لێکدراوی هەن وەکوو: دەستەوناو، مەیلەوتاریک، سەرەوهەوراز، بەرەوخوار، گۆڕەپان (لە هەندێ لەهجەدا بەکار دێت) دیوە و گۆڕ هێندێکیان بە ئاسانی خۆ بە دەست بۆچوونەکەی منەوە نادەن، لەوانە «دیوەوگۆڕ» زۆر ئاشکرایە. «شلەوخانان» لە گۆرانی سەر بە هەرا و جەنگدا هاتوە بە ڕواڵەت لەو جۆرە لێکدانانەیە ناشزانین تێکبەستنەکە چ ڕادەگەیەنێت، با بڵێم من نایزانم، ئەوەندە هەیە ڕوە و مەدحە نەک شکاندنەوە. ڕەوەو مەدح، بەرەو ماڵ و گەلێکی دیکەشمان لەم جۆرە لێکدراوانە هەن. وشەکان بەشێکیان دەبنە ئاوەڵناو. وەک دیارە، کامی بزووتنەوەی لێ فامرایەوە دەبێتە ئاوەڵکار، هەروەهاش ئەوەی کە لە سروشتی خۆیدا وصفی کار بکات وەکو: دەستەویەخە، دەستەوخەنجەر، دەستەوئەژنۆ، بەرەوخوار، سەرەوژوور، دیوەوگۆڕ... ئەمانە نابن بە صفەت. دەڵێین: دمەو ئێوارە چوومە لای، جلکەکەی دیوەوگۆڕ لەبەر کردبوو، دەستەویەخەی بوو، دەستەوئەژنۆ دانیشت، بەرەوژوور تێکشام... بەڵام دەگوترێت: زەوی یاخود دەشتێکی دەستەوناو، گۆڕەپانی لای ماڵتان، «شلەوخانان داد ئاوێ گولانم گەرمە».

مەیلەو تاریک دوو جۆر سروشتی بە بەرەوە هەیە: صفەت و ئاوەڵکار. بەلای ڕای منەوە ئەگەر باری «مەیلە و تاریک، مەیلە و ڕووناک» هەمیشەیی بوو دەبێتە صفەت وەک: ژوورێکی مەیلەو تاریک. هەر سات بارەکە کاتەکی بوو دەبێتە ئاوەڵکار وەک: دنیا مەیلەو تاریک بوو ئنجا چوومە مزگەوت. مەیلەو لێژ چونکە هەمیشەییە صفەتە. لەم تێبینییەوە دەردەکەوێت سەنگەوبەرد ئاوەڵکارە، ناگوترێت گۆشتی سەنگەوبەرد.

بە پێوانە لە «دیوەوگۆڕ» دەشێ بڵێین «ناوەودەر» بە شتێک وەیا شوێنێکی ئاستەوار کە هەموو کون و قوژبنێکی ئاشکرا بووبێت. بە کورتی هەر بابەتێکی بە تەواوی نهێنیەکانی زانرابێت ئەم ناوەودەرەی بۆ دەڕوات وەک کە بڵێین: ڕۆژگێران و مانگگیران بابەتێکە ناوەودەر بوە. چونکە ناوەودەر صفەتێکی هەمیشەییە نابێتە ئاوەڵکار، بە پێچەوانەی دیوەوگۆڕ. لێکدانی دیوەوگۆڕیش چونکە کەرتی دوەمی کارە نەک ناو ئاسانتر دەبێتە ئاوەڵکار.

بە پێوانە لە دەستەوناو کە وشە سەرەکیەکەی لە پێشەوە هاتووە حەزم بۆ «بەڵگەوبەند» دەڕوات لە کێشەیەکدا کە بەڵگەی بێکەلێن دەمەتەقەی لەسەر هەڵستابێ. ئێمە ئاڵقەبەندمان هەیە کە قیاسی لێبکەین و بڵێین: بەڵگەبەند، بەڵام لەبەر چەژی زمانناسی خۆمدا وەها دەزانم کە ئەگەر لە ئەڵقەبەنددا ئیمکان هەبێت ئاڵقەکان لێک بترازێن لە بەڵگەوبەنددا لێک ترازان پەیدا نابێت چونکە صفەتەکەی دەبێتە هەمیشەیی وەکو دەستەوناو: شتێک بەڵگەوبەند بووبێت دەبێتە «حجة» و هێزی «حجة الشيء المحكوم فيه»ی تێدا دەبێت. لە کوردیدا نەمبیستوە بۆ «حجة» وشەیەک ڕۆیشتبێ، لە وتووێژی ڕەمەکیدا «هەنجەت» کە شێواوی «حجة»یە بەکار دێت. دیارە لە ڕێی «تحجج»ـەوە بە زمانی مەلایاندا هاتوە لە وانیشەوە بە شێواوی بۆ نەخوێندەواران پەڕیوەتەوە. ئێمە ڕێمان نییە لەو «حجة» و هەنجەتەوە بۆ «بەهانە» بڕۆین و بڵێین: ئاڵقەوبەند بەهانەیە یاخود بەهانەی تێدایە. لە لاپەڕە ٤٤٨،٤٤٩ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد. بەرگی چوارەم ساڵی ١٩٧٦ «بەهانە» بۆ «ذرائع» و «بەهانەگر» بۆ «ذرائعی» پێشنیاز کراوە.

لیستەی زاراوەکان لەو لاپەڕانەی نێوان ٤٤٢، ٤٧٩ وشەی لێکدراوی زێدە بە نرخ و بێعەیبیان تێدایە. بە نموونە لە لاپەڕە ٤٦٥ بۆ «الاستجابات التوقعية» زاراوەی «ڕادەی بەرتەما» هەیە. بۆ «الاستعداد» «ئامادەیی» هاتوە. بۆ «الاستعدادات» «تەیاری» هاتوە. یەکەمیان ئینگلیزیەکەی readinees دوەمیان -dis

positions هاتوە کە بەرانبەر کوردییەکە دەوەستن.

چەند شیرنە لەو لاپەڕەیەدا «بەرتەکی خوازەکی» لە بری «الاستجابة ارادية» وvoluntary reaction پێشنیاز کراوە.

الاستعداد العام «تەیاریی گشتی» general aptitude

الاستعدادات المعاكسة «تەیاریی ناحەز» dispositions unfavourable

الاستعدادات المواتيه «تەیارییە لەبارەکان» favourable dispositions

اسس الخبرة «پاشخانی شارەزایی» backgrounds of experiment

بڵێم و نەڵێم ئەو لیستە زاراوانە بەرهەمی یەکەم لێکدانەوەی پێوانە بوو لە کوردیدا، هیچ هەوڵێکیش بە دوادا نەهات لێی تێپەڕ بکات. بێبەختیمان بۆ ئەو زاراوانەش بە میرات مایەوە.

بە پێوانە کردن لە دەمەو بەیان، دەمەو بەهار دەشێ «دەمەو زانستی – ڕێنێسانس» «دەمەو ئازادی...» ڕۆ بنێین. لێرەدا یارمەتیەکی ڕۆنانەکە دراوە بەوەدا لە ناوی واتای کاتەوە بۆ ناوی واتای غەیری کات بەکار هاتوە. ڕاستییەکەی «بەرە – دەرە – دەمەو» هەرسێکیان لە بواری موشتەرەکیاندا تێک دەکەنەوە ئیتر هەروەک خەڵقەکە لە کۆنەوە گوتوویانە «دەرەبەهار، دەرەئاشتی» بۆ کات و غەیری کاتیش، چ زەرەر نابینم «دەمەو»یش لێکبکێشرێتەوە بۆ غەیری کات. هەرچۆنێک بێت لەو بەکارهێنانەدا کات خۆ بە دەستەوە دەدات چونکە وشە سەرەکیەکە و لێکدانەکەش بەستراونەتەوە بە کات. ئێمە نەهاتووین بڵێین: دەمەو قۆناغی بەرد، قۆناغی ئاسن، دەمەو قۆناغی نیاندەرتاڵ، چونکە قۆناغەکە هی ڕۆژگارە.

وەهای بۆ دەچم «دەرە» نەختێک دەکەوێتە پاش «دەمەو»ـەوە چونکە «دەر» هاراوترە، دەبێ دروشمی شتەکە باشتر ڕوون بووبێتەوە لەوەی «دەمەو» ڕای دەگەیەنێت. ئەگەر سەهووم کردبێت حەز دەکەم ڕێنموونیم بکرێت.

ناوی گەلێک لە ئاواییەکانی کوردەواری لێکدراون، هێندێکیان دەلالەتی ڕێزمان و وشەڕۆنان و واتای کەرستە و ئامێری زمانیان هەیە وەک کە زانیمان «ان» لە کۆتایی هێندێکیاندا وەلای زەوی، جێگەدا دەچێتەوە، لە فارسیدا بە ئەداتی نیسبەت لە قەڵەم دراوە. وەک بزانم ئاوایی «سناوە»ی سەر بە قەزای کۆیێ کە لە ڕواڵەتدا «سن + ئاوە» بێت، لە بنەڕەتدا دەچێتەوە بۆ مێژوویەکی زێدە کۆن: لە ئاڤێستادا ناوی کابرایەک هاتوە کە بە دەستی گرشاسب کوژراوە پێیان گوتوە «سناڤیذکە Snavidhka» سناوە هەبێت و نەبێت لەو ناوەوە کەوتۆتەوە. مەبەستم نییە بڵێم بە ناوی ئەو کابرایەوە کراوە، هەر ئەوەیە کە ناوەکان یەک شتن. بە زاهیر ڕێژەی سناڤیذکە هی چووک کردنەوە بێت «سناڤ + یذکە». ئنجا ئەگەر ئەمە وەها بێت ڕێژەی «سافیلکە، ماشیلکە، ئاشیلکە، دراویلکە...» خزمی ئەون و ئەداتی «یذکە» بە دەم ڕۆژگارەوە گۆڕاوە بۆتە «یلکە» گۆڕانی ئەوتۆیش جێی پرسینەوە و سەیر پێهاتنەوە نییە. لە لاپەڕە ٢٨، لسان الکرد هاتوە کە بەحرکە لە هەڤرکە vehrkeی ئاڤێستاوە ماوەتەوەکە ئەوسا بە گورگ گوتراوە. گورگ خۆیشی گۆڕاوی هەڤرکەیە. لە زازایی و هەورامیدا ئەو «ڤ»ـە ماوەتەوە کە دەڵێن ڤەرگ لە جیاتی گورگ.

ئەم پاشگرە «یلکە» لە هەندێ وشەی دەگمەندا بە «یتکە» ماوەتەوە کە نزیکترە لە «یذکە» چونکە دەنگی «ت» خزمترە بە «ذ» لەوەی «ل» خزم بێت. وەها دەزانم یەکێک لەو وشانە «پەلاپیتکە»یە کە وێنەی سەربەخۆی «پێتکە»شی هەر هەیە. «پەلا» کورت کراوەی «پەلار»ـە. «پێتکە»ش کورت کراوەی «پلێتکە»یە

چونکه «پل» به واتای ئەنگوست هاتوە. پەلار پلیتکە ئەو بەردە بچووکەیە کە دەخرێتە نێوان چاوی ئەنگوستی شادەی ڕاستەو تەنیشتی ئەنگوستی شادەی چەپەو بە پاڵەپەستۆی ئەنگوستی گەورەی چەپە لەسەر ئەنگوستی شادەی ڕاستە. کە بەردەکە بەرێ دەکرێت تەوژمی دەبێت و وەک پەلار تیژ دەڕوات. وشەیەکی دیکەی مەحرەمانە هەیە لەبەری سۆران «میتکە»ی پێ دەگوترێت، لە سلێمانی «قیتکە». هی سلێمانی هەر «کە»ی ئەداتی چووک کردنەوەی پێوەیە چونکە «قیت» خۆی وشەیەکە. لە میتکەدا دیارە دەنگی «م» پاشماوەی وشەیەکە بۆ مێیینە وەک کە پێشتر گوتوومە «مەگیرانی» لە «مایەگیرانی»یەوە هاتوە و «مایە» بۆتە «مە»، دیارە ئەو «م»ـەش کەرتی وشەیەکی درێژترە.

لە کوردی سەردەم «سۆرەوتۆرە» هەیە لێکدانەکەی بە هۆی ئامرازی پێوەندی پێکهاتووە. بە لێگەڕان وەهام بۆ ڕوون بۆوە کە هەر یەکێک لەم دوو وشەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەیەکی کۆن: لە ئاڤێستادا هێزی چاکەی سەر بە ئاهورە مەزدا ڕووبەڕووی هێزی خراپەی سەر بە ئەهرەمەن دەوەستن. لە هێزە بەدەکان دوویان دەشێ بە بنەمای سۆرەوتۆرە وەربگیرێن: یەکەمیان Saurva سەورڤە کە بە ئەسڵ ناوی خودایەکی ئاریایی بوە لە دینی زەردەشتدا بە دیمەنی «بینظمی، سستی – دیو اشوب» حیساب کراوە.

دوەمیان Taurvi تەورڤی «موجب اتلاف و فسادو شکست و گرسنگی و تشسنگی» (ل، ٢٤٥ مزدیسنا و ادب پارسی). بەو پێیە سەورڤە و تەورڤی بە دەم ڕۆژگارەوە نەختێک لە شکڵ و واتایان گۆڕاوە و بوونەتە سۆرەوتۆرە. وا دەزانم Taurvi بە تەنها خۆیەتی بووبێتە «تووڕە»ی کوردی، هەرچەند ڕیشی تێ دەچێت کەرتی یەکەمی وشەی لێکدراوەکەی ئاڤێستا تەڕومەتی Taro - mati کە بە واتای «خیرەسری، ناسازگاری، سرکشی – ل ٨٣ فرهنگ ایران باستان» هاتوە بنیچەی «تووڕە» و «تڕۆ»ش بێت.

لێکدانی «کونەلووت» تەنها نموونەیەکە گرێدانێکی وصفی تێدایە «کونی چاو، کونی گوێ، کونی زار» هەمووی اضافییە. بە زاهیر هۆیەکەی ئەوەیە کە کوونەلووت هەم بە دائیم کراوەتەوە و هەم دوو بەدەریشە لە چاو ئەوانی دیکە وەک کە دەگوترێ: کونە کەمتیار، کونە گورگ، کونە ڕێوی، کونە مشک. کە ویسترا لێکدانی ئەوتۆ بۆ هەر شتێک بەکار بێت پێویستە پێوانەی لەگەڵ لووت و غەیری لووت تێدا بکرێت.

ئێستا ئەگەر بپرسم و بڵێم، بۆچی دەگوترێت کونە مشک و ناگوترێت کونە کلیل؟ خۆ مشک و کلیل بە کونەکەدا دەچن! پرسیارەکە وەکو دەیان پرسیاری دیکە بیری لێ نەکراوەتەوە. کونە کۆتر، کونە با، کونە مێروو، کونە ماسی، کونە سەگ، کونە مار... ئنجا کونی کلیل، کونی دەرزی، کونی هێڵەگ، کونی شمشاڵ لە «کونەکلیل»دا کونەکە غەیری کلیلەکەیە کەچی لە کونی دەرزی و شمشاڵ و هێڵەگدا کونەکە لێیان جودا نییە، کەچی یەک ڕێژەیان هەیە.

دەگوترێت: بەردە نوێژ، بەردە حەلان، بەردە باز، بەردە پان، «ناوی ئاواییە» کەچی ناگوترێت بەردە دیوار، بەردە خانوو. ڕەنگە لەمانەدا جوداوازی ئەوە بێت کە لە خانوو، دیواردا بەرد دەبێتە بەشێکی پێکهێنەریان کە ئیتر اضافەی لێ دەوەشێتەوە: لەوانەیە بەردێک کرابێتە نیشانە لە دیوارێکدا پێی بگوترێت بەردە دیوار وەک کە دەڵێن بەردە تەرازوو. دەڵێن «بەردە عازەبانە» کە بەردێکە جحێڵان هێزی خۆیانی پێ تاقی دەکەنەوە بەڵام دەڵێن «بەردی پشتێ» نەک بەردە پشت یاخود پشتانە کە ئەویش بەردێکی مەشوورە، وەها بزانم، خەڵق پشتی خۆیانی پێوە دەنێن بە نیازێکی قەرار دادە. ئنجا ئەگەر بڵێین بەردی پشتێ بۆتە ناوی کۆک (علم) خۆ «بەردەباز»یش لەسەر ڕێی نێوان کۆیە و هەولێر بەردێکی ناسراوە. دوو قورتی لە شکڵی شوێن پاژنە پێوەن دەڵێن هی ئیمامی عەلین کە بازی هاویشتوە بۆ سەر

بەردەکە پاژنەکانی لەبەر زۆری هێز لێی ڕۆ چوون (ئیمامی عەلی نەگەیشتۆتە کوردستان) ئێستا لەوەتەی سەربازی باشووری وڵات لەو ناوە فەرمانی ڕەسمی دەبینن کردوویانە بە نەزەرگە، ئاڵا و پەڕۆ و پاڵێکی زۆریان بە دەوریدا گرد کردۆتەوە. دوو قۆرتەکە عادەتی نین ڕەنگە ئاسارناسەکان تێیان بگەن.

١- سەرسەخت، بەردەست، شەوکوێر... سەرکار، بن بێژنگ.

٢- کەڵەمێرد، خوردەماڵ، سوورەگوڵ، هێزەڕۆن...

٣- زەردەزیرە، گورگەبۆرە، شەڕەگەڕەکێ، تەندووری سووری...

٤- سێ جرتەکی، دووبەرەکی، سەردەستەکی.

٥- سەرەوژێر، لەپەوڕوو، دمەوئێوارە.

٦- صەبەتووڵە، دووبەسێ (لەیاری دامە)، حازربەقەرد، سەربەسەر.

٧- ناوبەناو، ڕۆژبەڕۆژ، پێبەپێ، ڕووبەڕوو.

٨- سەربەخۆ، کونبەدەر.

٩- ماڵبەماڵ، کونبەکون، شاربەشار.

١٠- بڕوبزگور، جڕوجامشت، کەلوپەل، شڕوشیتاڵ.

١١- گردوگرد، دەشتودەشت، شاخوشاخ.

١٢- سەرودینار، یەکوهەل، بەرودوا، سەروبەر.

١٣- گرداوگرد، دەشتاودەشت.

١٤- تێروتەسەڵ، زرینگوزیت، گردوکۆیی... چەوروشیرن، مەندومەستوور، لووتوبزووت.

١٥- بەرەبەرە، کەمەکەمە، لێکدالێکدا، وردەوردە.

١٦- بنبەردەقیلە، پەپوولەسلێمانکە، ماڵخۆی، چوارچاو.

١٧-چاولەدەر، نۆکونتێ، ملبەدۆن.

جگە لەمانە پێشتر نموونەی جۆری لێکدانی دیکەشم هێنایەوە وەک لێکدانی دووپاتە و شکاندنەوە و... هتد. لزوم نابینم پتر بە دوا نموونەی جۆراجۆردا بگەڕێم و قەتاریان بکەم چونکە من بەتەما نیم هەموو زمانەکە لە نوختە نیگای زاراوەی پێوانەوە بەسەر بکەمەوە کە ئەگەر بشمەوێت پێم تەواو ناکرێت.

پێوانە کردن لەم ڕێژانە کە جارێ سەردەری لە هۆی جۆرجۆر بوونیان نەکراوە، زەحمەت خۆی بەدەست دەستووری گشتییەوە بدات: بەڵێ دەشێ لە نێوان سنووری فشوفۆڵدا کە کەسی لێناگەڕێتەوە ئامۆژگاری و ڕێنموونی کەم بایەخ و بڕشت بکرێت. بەڵام هەر دەمێنێتەوە تاک تاکی وشەی لێکدراوی ئەو تاقمانە بە بنیچەی پێوانە کردن دابندرێت. بە نموونە، بابەتی حەڤدەمینی جۆرەکان کە بە مەبەستی هەڵاواردن لە بابەتی شەشەمین و حەفتەمین و هەشتەمین هاتۆتەوە تاکوو دەوری ڕاستینەی «حرف جر»ی بێ تەئویل لە لێکدانی وشە دەربکەوێت، ئا ئەم حەڤدەمینە چ دەستووری لێ وەرناگیرێت و هەر ئەوەندەشت ڕێ بۆ ڕوون دەکاتەوە کە دەشێ حرف جر بە واتای ئەسڵی خۆی وشەی لێکدراو پێک بهێنێت، هەرچی ماڵبەماڵ و شاربەشارە «تعاقب» دەگەیەنێت. صەبەتووڵە و حازربەقەرز پێک گۆڕینەوەی تێدایە. ناوبەناو و ڕۆژبەڕۆژ بە دوا یەکدیدا هاتنی بێ کەلەبەر بە دەستەوە دەدات. «نۆکونتێ» لەوان جودایە: ئەو «تێ»یە هەمان حرف جری باسکراوە کە گووتم لە حرف جری «لە» وە گۆڕاوە بەڵام لێرەدا

کاری پێوە نەماوە کەوا بێگومان هەیبوە و سواوە.
کە بمانەوێ پێوانە لەسەر بنەمای جۆری حەڤدەمین هەڵبستێنین دەبێ وشەیەکی ئەو جۆرە هەڵبژێرین وەک: چاولەدەر و بڵێین «چاولەناو» ئالەتێکە وەیا کارگەیەکە لە ژوورەوەیدا ئامێری دیتنی ناوەکی هەیە یاخود هەر شتێکی ناوەوەی دروست کراوێک ببینێت «ناوبین»ـە و دروست کراوەکەش «چاولەناو» ە.
مەتەڵ هەیە دەڵێ «دەشتی کون لە پشت» مەبەستی بانە، کولانکەی دووکەڵکێشی تێدایە. دەلاقە لە دیوار دەبێت بۆ رووناکایی.
«سەروپێ» دەبێتە «پاچە». «سەروبەر» ئەوەیە شتێک بایی مەبەست بکات بێ زیادوکەم. «دەستوپێ» دەبێتە کۆمەڵەی یاریدەدەری خێزانێک.
وشە زۆرن شکڵی لێکدراویان پێوە دیارە بەڵام سەرچاوەی روونی دیار نییە. وەکوو: دووپشک، مێمڵ، بەرژەنگ... دەڵێن دووپشک لە «دوم مشک» هاتووە بە واتای «کلک مشک» هەیشە دەڵێ «دوو مشک». «پەڵاسوو» لە وشەی سادە ناکات ناشزانم لە چییەوە هاتووە.
دەگوترێت: شەستتیر، شەستپەڕ، شەستباران ناشزانین بۆچی شەست پەسەند کراوە.
شایی لۆغان، پلاولۆغان کەرتێکی لەتەمدایە. چەپڵەڕێزان دەچێتەوە لای ئەو دوو وشەیە هەم لە فۆرمدا هەم لەلایەن دەلالەتی کەیف و شادییەوە.
خولاسە لە کوردیدا ئەم لێکدراوانە سەریان هەیە بن نا. بەشێکی گرفتیان لەوەوە هاتوە کە شێوەی نووسراویان نییە دەقە ئەسڵییەکەیانی پاراستبێت، زۆریشی دەوێت هەتا لە لەهجەیەکدا دەقەکەیان دەدۆزیتەوە یاخود لە ئاڤێستا و زمانی پەهلەوی وەیا زمانی دیکەی ئارییاییدا وێنەیان وەگیر دەکەوێت.
لێکدراو هەن خەیاڵ تێبرِ ناکات لە چۆنیەتی ڕۆنانیان. دەڵێی: چەلومل، بە زەحمەت واتەکەی خۆ بە دەستەوە دەدات، هەتا یەکێکی «چەلومل» دەرنەکەوێت ڕەنگە هەر یەکە ڕەملێکی لێبهاوێژێت.
سمرِسمرِەی زەلامان بوو. پیاو راواستابوون سمرِسمرِ!! دەزانین «ڕکێف سوار» و «قەڵتاغ سوار» چین بەڵام «شۆڕە سوار» چۆناوچۆنی وەصف دەکرێ! «شۆڕەیی»مان هەیە، ناشێ لە شۆڕە سوار بچێت.
فلتەمەلۆ مانای چی بێ؟ زڕشەمشە خشلێکی ئافرەتانە لە چییەوە هاتوە؟ فەرموو چۆنم تێ دەگەیەنیت «شەبوتەپ» چۆناو چۆنییە. ڕووەک هەیە «گێزبەلە» لە چییەوە هاتووە؟ گێز خۆی لەگەڵ ملدا دێت کە دەگوترێ «گێزی مل» دەشگوترێ «ڕێزی مل» گێزوڕێس چین؟
وشە هەیە لە بنەڕەتدا بە لێلی هەڵنراوە وەک لە مەتەڵدا بۆ واتای مار گوتراوە: ئاسنی سارد لە کونە دیوار گیتاوگیت خەپیتە. دوور نابینم ناوناوە ئەو مەیلەی تەماوی کردنی مەبەست وەهای کردبێت لێکدانی پەنام پەسەند کرابێت.

لێرە بە دواوە لیستەی زاراوەکان دێت

باگێڕاو

باگێڕ

تایەکێش

هەمەکێش

هەرشتەکێش، فتیلکێش

هەویرەمەنی – معجنات

چاوگیر

چاوگیرە mesmeric

چاوگیری

چاوگیرەیی

چاوگر، چاوگری

چاوگرە، چاوگرەیی

چوارکژە، هەمیشەڕۆ، ڕەوان

هۆشخواز

ناویژ لابژ «لیژنەی لابژ»

دووربژ

دوورخوێن

دوورخوێنەوە

گیرەوە – جبلة

ناوشێل – خباطة

نەستشکێن

نەستکوژ

نەستمردوو

هەستچەپێن

نەستچەپێن

گیانچەپێن

حەزچەپێن

بەهرەگر – مکتسب

بەخۆوەگلاو – منغمس فی الذات

خۆپەسەند – معجب بنفسە

تاوگیر – منفعل

لایەنگیر

خۆویست – محب الذات
دەروونبین
پاشبین
ونبین
ناوپێو – المساحة الحجمیة
کاربین
دنەکوت، دنەکوژ
گومانکێشەکێ، ئاواتکێشەکێ، هیواکێشەکێ، ترسکێشەکێ
گوتەکوتکە
چەرخکێش، چەرخگێڕ
ئاوکێش، ئاومژ، ئاوهەڵکێش
تەیار، خۆتەیارکردوو – مکتفی ذاتیا
دڵۆپرێژ
تنۆکرێژ
برینکار، برینکاری
دەغڵچێن، دەغڵپژێن
دانەچێن، دانەپژێن
لۆکەچن، بێستانچن، میوەچن
لارێژ
کەلەرێژ
ناوبین – ڕواڵەتبین
شەنەکوت – combine
گەلەچنکاری
جلشۆرک، جلشۆر
قاپشۆرک، قاپشۆر
سپێرک، سپێرکە
ژمێرک، ژمێرکە
بژێرک، بژێرکە
هەستگر، هەستڕاگرە
هەستسورکێ،
دڵسورکێ
حەزەسورکێ
سۆسەسورکێ
هەمووتوان

هەمووکار

هەمووخۆر، گشتخۆر

فرەوێنە، فرەشێوە

ناوەندگیر

ڕەشبگیر - استنفار

جاڕدان، جاڕڕاهێشتن

لاگیر - مماس

خۆنەویستی، خۆنایاندن

خۆشکاندن

خۆداشکاندن

خۆدانەگومان

خۆکار، خۆکاری

خۆڕێکخەر

بە خۆوەگلان - انغماس فی الذات

خۆچەسپاندن

خۆسەپاندن - فرض الذات

دەروونزا - وەک دەرکزا

باغڵبوون

بەخۆزان

بەخۆگونجاو

خۆگری

خۆهەڵوەشێن

خۆفریواندن

خۆسازاندن، خۆدروستاندن

خۆبەدیهێنان - تحقیق الذات

خۆداخەر

خۆگوور - وەک: خۆڕسک

ئەم وشانە کاریان تێدا نییە

momogamy - هاوڕەسەن

homonym - هاوناو

polyandrous - فرەمێرد

polychrome - فرەڕەنگ

polycotyeledon - فرەقامک، فرەپەنجە

polygamy - فرەژنە

monandrous – تاک مێردە

monarch – تاکەمەزن (عاهل، ملک)

مایەگیر، مایەگیری، خۆمایەگیرکردن

خۆگیراندن

تەژاندن

monarchy – تاکمەزنە

monarchist – تاکەمەزنی

تاکەمەزنایەتی

تاکمەزنەیی

تاکمەزنەتی

تاکەمەزنانە، تاکمەزنانە

تاکەمەزنەکی، تاکمەزنەکی

ئاوەبەرە

ئاوبەر

ئاوبەر، ئاوەبەر

بابەرە، بالۆن – منطاد

گوێدزە

چاودزە

کێشەبڕ

canal – جۆکەند

بڕیە – قرار قطعی

ڕیشەبڕ، ڕەگبڕ

ڕیشەکێش – استئصال

نمبڕ، زەنەبڕ

وشکان، وشکاندن

منداڵکێش

تێکهاوێژ، تێکهاوێژی

لێکبوونەوە

skirmish – لێکژەنین

لێکسریواندن – مناوشة کلامیة

لێکنۆڕین – تناظر

لێکنۆڕ – متناظر

تێکگیران

تێکچەسپان – تلاحم

تێکترنجان – jam

پێکوەربوون – اشتباک

پێکشیان

کەڕەتیرە، زڕەتیرە، کەڕەژمار

چاولەناو

تینلەناو – central heating

کونلەبن

دووسەرە

سەرمەشق – مثل أعلی

سەربەبێگانە، سەربەدوژمن

سەرگوڵ – باکورة

سەرئەندازیار، سەرپشکنەر

میرتەل، میرلوولە، میرسفرە

میراو

ناوەودەر

بەڵگەوبەند

دمەوژین، دمەومەرگ، دمەوئازادی...

چاولەناو

ناوبین

بایی پەیینکە لە باراشی زمانی کۆنینەمان

وەک کە خوێندەواری نەوباو دەزانێ، ئێلە هیندی – ئەوروپییەکان بەر لە سەردەمی زەردەشت و ئاڤێستا بە چەند صەدەیەک، کە نەمدیت لە هیچ سەرچاوەیەکی بەردەستدا ژمارەیان دیاری کرابێ، بوون بە دوو کەرت: یەکیان بەرەو ڕۆژهەڵات و ئەوی دیکەش بەرەو ڕۆژاوا. کەرتی دوەم بوو بە ئەوروپایی. کەرتی یەکەم جارێکی دیکەش بۆوە بە دوو کەرتی: ١– هیندی ٢– ئێرانی.

لە خۆوە دیارە، هەموو سەرچاوە مێژووییەکانیش دەڵێن، زمانی ئەو ئێلانە بە دایەلێکتی جۆراجۆرەوە، بەر لە جودا بوونەوەیان، یەک شت بووە. یەک بوونی زمانیان بۆتە هۆی هەبوونی چەندین وشەی موشتەرەک لە نێوان هەموو ئەو زمانانەی سەر دەکێشێتەوە بۆ ئێلە هیندی – ئەوروپاییەکان تا ئەوەی هەندێ جار لە نموونەدا دەبینین وشەی ئاڤێستایی ئەوتۆ هەیە قاڵبەکەی لە زمانێکی ئەوروپای سەردەمدا باشتر پارێزراوە تا کوردی و فارسی وەک وشەی «ad ئەد» بە واتای خواردن کە لە لاتینی بە «edo» و لە ئینگلیزی «eat» ماوەتەوە. وشەی «thri ثری» لە ئینگلیزی three لە فرەنسەیی tre ماوەتەوە (ل، ٣، ٤، ٢٢٣ فرهنگ ایران باستان، بخش نخست، پورداود).

لەلایەن دینەوە، جوداوازی نێوان ئەو ئێلە لە یەکدی دوورکەوتووانەدا بوو بە ئاکامێکی ئاسایی تر لە هی دایەلێکت و زمان چونکە لەوانەیە هەروەک چاوەڕوان دەکرێ و ڕووشی داوە، سەرلەبری گەلێک

دینێکی تازە بگرێتە بەر. کە قسە لە بەشی هیندی ئێرانی بکەین، دینی زەردەشت لە هەموو ڕوویەکەوە باوەڕی کۆنینەی ئێرانیەکانی گۆڕی تا ئەوەی هێزە چاکەکانی ناوی دێو «daeva»یان پێوە بوو بە خوا و نیمچە خوا دەناسران، زەردەشت هات و پیرۆزیەکەی لێ داڕنین و دێوی لە خواوە گۆڕی بۆ شەیتان. du-alism دوو هێزی سەربەخۆی چاکە و خراپەی کردە یەکتاپەرستی کە ئاهورەمەزدەی بە خوای هەموو دنیا ناساند.

کتێبی زەردەشت، ئاڤێستا، سەقافەتی هەموو گەلە ئێرانیەکانی لە سەقافەتی گەلانی دیکە، گردەبڕ، جودا کردەوە. پێڕەوانی زەردەشت بە «مەزدەیەسنا - خواپەرست» ناسران. غەیری ئەوان بە «دێویەسنا - دێوپەرست» ناو بران (ل، ٢٣٥، مزدیسنا و ادب پارسی، جلد اول، د. محمد معین).

لە نموونەی ڕووبەڕوو بوونی مەزدەیەسنا و دێویەسنا کەوا بە درێژایی مێژووی کورد لە زەمانی زەردەشتەوە تا ئیمڕۆ شێوەی زیندووی هەبووە، برا ئێزیدییەکانن کە لەلایەن غەیرەوە پێیان گوتراوە «داسنی - دێویەسنە - دێوپەرست». هەر چونکە پێڕەوانی زەردەشت بە «بیەدینان - خاوەنانی دینی چاک» دەناسران تاکوو ئێساتەکش بە جیرانەتی «دێویەسنە» لە باکووری زێی گەورەدا ناوی بادینان بۆ ئەو هەرێمە ماوەتەوە. بەشەکانی دیکەی کوردستان، چونکە نەشیا لە خۆڕایی و بێ پێداویست لە تەک ئیسلامدا دینی زەردەشت بە «بیەدین» هەڵبدرێتەوە تێیاندا، ئەو ناوەیان لێ شۆڕایەوە. هەروەک کە گوتت «سارد» گورج «گەرم»ت بە بیردا دێت هەروەهاش کە دێویەسنە ببیەیت خێرا «بیەدین» لێ باخەبەر دێت. (ئەم باسە لە گوتاری «چەند ڕیشەیەک لە ڕیشاڵی زمانەکەمان» کە لە ژمارە ٤، نووسەری کورد، بۆم بڵاوکرایەوە بە درێژتری قسەی لێوە کراوە).

ئاڤێستا بە هەر پێنج بەشیەوە:

١- یسنا (گائاکان کۆنترین بەشی یەسنایە)

٢- ویسپرد

٣- ڤوندیداد (ڤەندیداد vi deva data = دژ دێو قانوون، قانوونی دژی دێو)

٤- یشتها

٥- خردە اوستا

بە ڕێنووسی فارسیم نووسین (بنوارە لاپەڕەکانی ١٩٥ - ٢٠٣ مزدیسنای باس کراو) لێی دەوەشێتەوە بە کۆنترین فەرهەنگی زمانە ئێرانیەکان حیساب بکرێت، چونکە هەرچی نووسینی دیکەی ئێرانی هەبێ بە دوا ئاڤێستادا هاتوە. لە ڕوی تین هێنان بۆ ویژدانی پێڕەوەکانی ڕەنگە لە بەرایی هەموو کتێبێکەوە بێت چونکە:

١- نووسینی لە خۆی بە پێشەوە نەبووە ببێتە هاوبەشی لە تاو و تەئسیر.

٢- باوەڕی پێش خۆی ڕەش کردەوە و یەکێکی تازەی هەڵنا.

٣- هەموو ڕوویەکی ژیانی گرتەوە بە فکر و ئایین و ڕەوشت و گوزەرانەوە.

هەر کتێبێکی دیکە بکەیتە جێی بەراووردکردن بەلای کەمەوە یەکێک لەو سێ لایەنانەی تێدا بزرە.

ئاڤێستا هەرچەند لە ڕەوی ئەسکەندەری مەکدۆنی بۆ سەر ڕۆژهەڵات (لەبەرەو کۆتایی صەدەی چوارەمی پێش عیسا) دووچاری نسکۆیەکی کوشندە هات، دیسانەوە لە ئاکامدا بۆوە بە تاکە

سەرچاوەی باوەڕ و ویژدان (تا ڕادەیەکی هەڵکشاویش هی گوزەران) لە ئیمپراتۆریەتی ئێران (ئەشکانی و ساسانی هەتا فەتحی ئیسلام. یەزگورد لە ٦٥٢ ز کوژرا. بەو پێیە ئەگەر ماوەی حوکمی سلووکیەکان لە حیسابانده دەربکەین، هەر لە پێغەمبەرایەتی زەردەشتەوە (ساڵی ٦١٨ پێش ز: ل، ٨٥ مزدیسنا و ادب پارسی) هەتا ٥٠ - ١٠٠ ساڵێکیش دوای یەزدگورد کە دینی زەردەشت باوی مابوو (پتریشی دەوام کرد) بۆ ماوەی پتر لە ١١٠٠ ساڵ ئاڤێستا سەرچاوەی ئیلهاماتی گەلە ئێرانیەکان بوو چ لە ڕووی باوەڕەوە بێت و چ لە ڕووی کاری دنیاییەوە بێت.

سامانی وەها فرەوان کە لە ئاڤێستا کەوتۆتەوە، بێگومان، هۆی ساماندار بوونی هەر زمانێکە بووبێتە وارسی دینی زەردەشت و ئاڤێستا. بەداخەوە زمانی کوردی ئەو وارسە نەبوو چونکە نەک هەر دەوڵەتی نەبوو، بەڵکو نووسینیشی نەبوو. وارس خاوەنی دەوڵەتی ئێران و دینی ڕەسمی دەوڵەت بوو کە فارسەکان بوون. ئەگەر دەوڵەتی ماد بۆ کورد مابایە بە یەکەم هێزی گەورەی ئێرانی، نسکۆشی هاتبایە بەر هەر دەبۆوە بە وارسی سەرلەبەری کەلەپوور و سەقافەتی ئێران، بەڵام کۆرشی هاخامەنشی، بە بەزاندنی ماد، ناوچەی پارسی کرد بە مەرکەزی حوکم و فارسیشی گێڕا بە وارسی ئەبەدی هەموو ڕابووردووی ئێران، کە دواڕۆژیشی چووە سەر.

ئێستا ئێمە لە لاوە بە دەوری خەرمانی زەردەشتایەتی و ئاڤێستادا سواڵی گوڵەگەنم دەکەین بەڵکوو بایی پەیینەکەی تەشتە هەویرێکی لێ کۆبکەینەوە (پەیینکە ئەو ئاردەیە کە نانکەر ناوناوە دەستی تێوەردەدات هەتا هەویری پێوە نەنووسێت).

لە ناو خۆماندا ناوناوە بە ڕاشکاوی دەڵێین مادەم پێغەمبەری ئاڤێستا خەڵکی مادە و کورد بووە دەبێ زمانی تەبلیغاتیشی کوردی بووبێ، بەڵام زانا زلەکانی زمانە ئێرانیەکان و ئاڤێستاناسەکان لە سەر باوەڕێک کۆنەبوونەتەوە. ئەو بیروڕایانەی لەبارەی زمانی ئاڤێستاوە هاتوون لە لاپەڕە ٨٣ و لاپەڕەکانی ١٧٢، ١٧٣، ١٧٤ مزدیسنا وادب پارسی باس کراوون و دەشێ پوختەی ڕایەکان بخرێتە چەند خاڵێکەوە:

١- زاناکان لەوەدا یەک دەگرنەوە کە زمانی ئاڤێستا و زمانی فارسی هەخامەنشی لەیەکدی جودان. زاناکان دڵنیاییان لەوەوە هاتووە کە دەوری ٤٠٠ وشەی هەخامەنشی پارێزراوە، بە سەرنج لێگرتنیان دەزاندرێ دووری و نزیکییان لە زمانی ئاڤێستا چەندوچۆنە. دایەلێکتەکانی دیکە نووسراوی کۆنیان نییە بە ئاڤێستا بگیرێن مەگەر تاکوتەرای «ناو» لە نووسینی ئاڤێستا یاخود هەخامەنشی پارێزرابێ. زاناکان ئەمە دەڵێن هەرچەند وشەی هەخامەنشی گەلێک لە وشەی ئاڤێستا نزیکە، بەڵام چونکە وشەکان هاوتەمەنی زوربەی ئاڤێستان، ئەو جوداوازییە کەمە بایی ئەوە دەکا بڕیار لەسەر یەک نەبوونیان بدرێ وەک کە جودایی کوردی لە فارسی ئەو بڕیارەی لێ وەردەگیرێ.

٢- بەشێک لە زاناکان دەڵێن چونکە زەردەشت لای ڤیشتاسپ «گیشتاسپ» پاشای باختەر «بەلخ» پێغەمبەرایەتی کرد دەبێ بە زبانی ئەو هەرێمە تەبلیغاتی کردبێ بۆ ئەوەی تێی بگەن. ئەم ڕایەش ڕەت دەکرێتەوە بەوەدا کە هەرگیز ناوچەی بەلخ بە بێشکەی زەردەشت و ئایینی زەردەشتی نەناسراوە، قەتیش لە مێژووی دڵگەرمیی دینیی زەردەشتی گرنگایەتی لێ نەبیستراوە. «باختەر (بەلخ لە ئاڤێستادا bakhdhi باخذی پێ گوتراوە» ل، ٢٨٥ فرهنگ ایران باستان.

٣- بەشێکی زۆر لە زاناکان دەڵێن زمانی ئاڤێستا کە بە زمانی aejah - Airyana ئەیریەنە ڤەئیجە ناو

هاتوه دەبێ زمانی خوارەزم بێت ل ۲۱۳ تاریخ زبان فارسی جلد اول، پرویز نانل خانلی. ئەمرایەم لە کتێبی دیکەشدا خوێندۆتەوە.

٤- هەندێک دەڵێن دەبێ ئاڤێستا بە زمانی ماد نووسرابێتەوە (پور داود خۆی لە فرهنگ ایران باستان دەڵێ زمانی ئاڤێستا هی «شمال غرب» ئێرانە کە دەکاتەوە ماد).

ڕاستییەکەی تا ئێستا نەم دیتووە یەک ڕای متمانەدار لەم بارەوە پێک هاتبێ ئەگەر نووسینی نوێ هەبێ ڕایەکی گشتی و سەلمێندراو بێ جارێ من نەم دیتووە. بە هەمە حاڵ بۆ ئەوەی توێژەرەوەی کورد و تێکڕای خوێنەران وردتر سەیری خزمایەتی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی کوردی بکات ڕستەی خوارەوە لە لاپەڕە ۲۳٦، مزدیسنای ناوبراو بۆ ئێرە ڕادەگوێزم:

Ahura Mazda, mainyu spenishta, datar gaethnam astvaitinam ashaum واتاکەشی: سەروەری دانا، مینووی پاکترین، ئافەریدەکاری جیهانی مادی پیرۆز. بۆ ئەوانەی کە دەشڵێن کوردی یاخود لەهجەی هەورەمان و پەهلەوی یەک شتن چەند دێڕێک لە لاپەڕە ۲۲ کتێبی «کارنائە اردشیر بابکان» لە نووسینی د. بهرام فرەوشی بە نموونە دەهێنم. دەقە پەهلەویەکەی بە ڕێنووسی کوردی دەنووسمەوە تەرجەمە فارسیەکەش وەکو خۆی دەهێڵمەوە:

(۱) ئەردەڤان ڕاغ کنیچەک -ی ئەپاییشنیک بووت کی هەچ ئەپاریک کەنیچەکان ئازەرمیکتەر و گەرامیکتەر داست و پەت هەر ئەغڤینەک پەرەستیشنی ئەردەڤان بووت، هان کەنیچەک کەرت ئیستات.

ئەمەش فارسیەکە:

(۱) اردوان را کنیزکی بایسته بود که از دیگر کنیزکان ازرمیتر و گرامیتر داشت و به هر ایینه پرستش اردوان بود، ان کنیزک میکرد.

وەک دیارە فارسی خزمی پەهلەوییە. پەهلەویش لە ڕێی پێوەندی دینیی بە ئاڤێستاوە، سەرەڕای نزیک بوونی زەمانی ئەشکانیان (خاوەنی زمانی پەهلەوی) لە زەمانی ئاڤێستا خزمایەتی ئاڤێستای پێوە دیارە. ئنجا چونکە فارسی بوو بە وارسی پەهلەوی هیچ سەیر نییە ئەو پتر لە کوردی لەو زمانانە نزیک بێ بەتایبەتی کە لە کۆنەوە بەهۆی نووسینی ڕەسمی و ئەدەبی و دینییەوە شکڵی وشەی ئەو سەردەمە کۆنەی تێدا پارێزراوە. ئەگەر بێین لە جیاتی فارسی ئەدەبی لەهجەکانی ئاخاوتنی عادەتی فارسەکان لە شیراز و ئەسفەهان و تاران بە فارسی ناوەڕاست و هەخامەنشی و ئاڤێستا بگرین دەبینین چەندیان لێ دوورن. ئەو لەهجانە لە فارسی ئەدەبی سەردەم دوورن چ جایی زمانی بەر لە هەزار و دوو هەزار ساڵ. کوردی کە خاوەن نووسین نەبوو پێوەندی نەپچڕاوی بە ڕابووردووی سێ هەزار ساڵەی خۆی هەر ئەوە مایەوە کە لە لەهجەکاندا کەم و زۆر بەسەر زارانەوە بوو، لەوە هەر بگەڕێ کە زمانی کوردی لە پاش تێچوونی مادەوە نە خاوەن دەوڵەت بوو نە خاوەن دەزگای دینی کە زمانی ئاڤێستای بەکار دەهێنا.

لەگەڵ ئەمەشدا دەتوانین لە ڕێی بەراوورد کردنی فارسی خۆی لەگەڵ زمانی فورسی هەخامەنشی کە کۆنە فارسیەکەیە ببینین چەند مەودا کەوتۆتە نێوان هەخامەنشی و فارسی ئەدەبی سەردەم نەک لەهجەکانی.

لە لاپەڕە ۱۰۱، جلد اول لە کتێبی تأریخ زبان فارسی دانانی دکتر برویز خانلری ئەم ڕستەیە دەخوێنیتەوە کە بە ڕێنووسی کوردی دەینووسم و تەرجەمەکەشی بە فارسی لە ژێرەوەیە.

بەگە وەزرەکە ئەورە مەزدا... هییە شییاتیم ئەدا مەرتییە هیا.

أهورمزدا خدای بزرگی است... كه شادی را برای مردم افريد.

له پەراوێزدا دەقەکە بە پیتی لاتینی وەها نووسراوە

Baga varzaka Auramazda … hiya syatim ada mar tiyahya

له لاپەڕە ١٢٥ دەخوێنیتەوە ahmiy لە هەخامەنشی بۆتە هستم «هەستەم» لە فارسی ئەدەبیدا، aham بۆتە بودم «بوودەم».

له لاپەڕە ١٢٦ دەخوێنیتەوە کە وشەی «مرد» لە فارسی ئەدەبی تەنها دوو شکڵی «مفرد، جمع»ی هەیە لە «فارسی باستان کۆن»دا سێ شکڵی «مفرد، مثنی، جمع»ی هەبوە. لە نموونەدا تەنها شکڵی جۆراجۆری «مفرد»ی لە چەند حاڵەتی صرفیدا دەهێنێتەوە ئەویش بەم شکڵەی خوارەوە:

در حالت فاعلی: martiya – مەرتییە

در حالت ندا: martiya – مەرتییا

در حالت اضافه: martiyahya – مەرتییەها

در حالت مفعولی: martiyam – مەرتییەم

در حالت مفعول به: martiyai – مەرتییەیی

ئنجا کە فارسی لەگەڵ خۆیدا ئەوەندە دوور کەوتبێتەوە هیچ سەیر نییە کوردی نە نووسین نە دەوڵەت نە دەزگای دینی هەبووە لە ئاڤێستا دوور کەوتبێتەوە با لە بنەڕەتیشدا ئاڤێستا کوردی بووبێت.

بە هەمە حاڵ هەروەک بۆ زاناکان نەلواوە بڕیار بدەن لەسەر یەک بوونی زمانی کوردی و ئاڤێستا، نەش لوا بڕیار بدەن لەسەر یەک بوونی ئاڤێستا و هیچ یەکێک لە کۆمەڵە زمانی ئێرانی تا ئەگەر یەکێکیش لەو زمانانە درێژەی یەکسەری ئاڤێستا بێت نازاندرێ کامیان خۆیەتی. هەر دەڵێی ئاڤێستا وەجاغ کوێرێکە لە جیاتی وەچەی خۆی ئامۆزا و خاڵۆزا و پوورزای ماوون. من لە لای خۆمەوە وێرای عاتیفە کە لێم خۆش دێنێ کوردی شریتەی نەپچڕاوی ئاڤێستا بێ، مافێکیش لەوەدا دەبینم کە پێغەمبەری ئاڤێستا کوردە. (هەرچەند هی وەها هەیە کورد بوونی ناسەلمێنێ بەڵام زوربەیان بە میدیایی دادەنێن) بەڵێ ئەو قسەیە خۆر بایخدارە کە دەڵێ دەبێ ئاڤێستا بە زمانی ئەو میللەتە داندرابێ کە لە ناویاندا پێغەمبەر بووە هەتا بتوانن تێی بگەن. دیسان ڕێ دەمێنێ بڵێین: چ زوو ئەو زەردەشتە کە ئاڤێستای دانا وەها بەڵەدی زمانی هەرێمەکە بوو کە هەر بەو کرا کتێبی هێندە گرنگی پێ دابنێ. چۆنیش وەها ڕێککەوت یەکسەر و یەکەندەردوو ئەو پێغەمبەرە زمانی دایکزای خۆی پشتگوێ خست. جگە لەمە، گەلێک پرسیاری جودا لەمانە هەن بێ وەڵامن وەک ئەوەی کە گاثاکان هێندە کۆنن نە ناوی ماد و نە پارس دەهێنێ، دانیشتوانی ئێران هەر بە ئاریایی ناو دەبات و تێکڕای وڵات بە سەرزەمینی «ئاریا» دەناسێنێ. جارێ پارە پەیدا نەبووە بۆ ئاڵوگۆڕ و کرێی ئاتەربان (پێشەوای دینی) بە ماڵە نەک پارە. ناوی ئاسن نایەنێت دەبێ لە سەردەمی برۆنز بووبێت. خوێ ناوی لە گاثاکاندا نییە وەک کە هیندییەکان لەگەڵی ئاشنا نەبوون (لاپەڕە ١٧٥، ١٧٦ مزدەیسنای ناوبراو). من لە خۆمەوە ئەم پرسیارە دەکەم: کە گاثاکان هێندە کۆنن کێ نووسینیەوە؟ نووسین لەو سەردەمە دوورەدا چی دەکرد لە نێوان قەومە کۆنەکانی کە جارێ ئاسنیان نەبووە؟ مەڕداری بێ خوێ چۆن دەکرێ؟ یان مەڕیش بە دوا تر فێر بوو خوێ بدرێ؟ خولاسە لەو کتێبانەی بەردەستن پرسیار هەڵدەستێ پێوەندی بە بڕبڕەی مەسەلەی نیسبەتی گاثاکان بۆ زەردەشت، زەردەشت و گاثاکان بۆ ئەو گەلە ئێرانیانەی دەیاننناسین هەیە چونکە

زەردەشت بە پێی ڕیوایەتی مێژوویی هێندە کۆن نییە بچێتەوە زەمانێک جارێ حکومەت پەیدا نەبووبێ (ل ١٧٦ دێڕ ٨ مزدەیسنا...). بە ناچاری ئەملایەنانە واز لێ دەهێنین. ئەوەی دەمێنێتەوە خۆمی پێوە خەریک بکەم، وەک کە کردوومە، ئەوەیە کە وشەی ئاڤێستایی لە زمانی کوردیدا بدۆزمەوە بەڵکو نیگای تۆژەرەوەیەکی کورد بە لای ڕێبازی دروستدا با بداتەوە. بە نموونە یەکێک لەو تۆژەرەوانە کە نووسینم دیت بۆ ئەوە چووبوو کە وشەی «aputhratana» بە واتای منداڵدان دێت. من لە وشەکە «پزدان»م دۆزیەوە. کە هاتین بە منداڵدانمان لێک دایەوە بە تەواوی لە ئاڤێستا دەپچڕێین چونکە «منداڵ» خۆی نوێیە و لە وشەکەدا سیمای دەرناکەوێ. چ بڵێین منداڵدان و چ بڵێین «رحم» لە کولانەی پێوەندی زمانەکەمان بە ئاڤێستاوە فەرقیان نییە.

ڕەنگە من لە چاو هەندێ نووسەری سەر بە زمان ئازا دەرنەچم لە لایەنی بڕیار دانی یەکجارەکی لە بارەی کوردی بوون و نەبوونی ئەو وشانەی لە گوماندان. ئەوانەی حەز دەکەن زمانی کوردی بەر تۆمەتی خزمەتکاری زمانی فارسی بکەوێت دێن هەموو ئەو وشانەی لە هەندێ ناوچەی کوردەواریدا بەکار دێت و لە دەقی وشەی فارسیەوە نزیکە لە کوردی دەستێننەوە و پێشکەش بە فارسی دەکەن. ئەم جۆرە بڕیارە گەلێک کاڵوکرچە چونکە چەند خاڵێکی سەرەکی پێشێل دەکات:

یەکەم ئەوەیە کەوا لە بیر خۆی دەباتەوە، زمانە هیندی ئەوروپییەکان تێکڕایان بە ئەسڵ یەک زمانن و سەیر نییە وشەی موشتەرەک لە نێوانیاندا هەبێت چ جایی ئەوەی خێزانی زمانە ئارياییەکان کە بەرەو ڕۆژهەلات کۆچیان کرد و کەرتی خێزانی ئێرانییان لێ جودا بۆوە خزمایەتی سەقافی و زمانییان بەردەوامتر و بەهێزتریش مایەوە جگە لەوەی کە دینی زەردەشت لە لای خۆیەوە بوو بە پێوەندیەکیی تایبەتی لە نێوان زمانە ئێرانیەکان کە زوربەی هەرە زۆریان ئەو دینەیان پەسەند کرد.

دوەم ئەوەیە، وشەی کۆنینە لە کوردیدا لەوانەیە لە لەهجەیەک بەدەر بداتەوە و لە یەکێکی دیکە بزر بووبێت چونکە نووسینمان نەبوە وشە بۆ هەموو کورد بپارێزێت. ئەم دیاردەیە لەو زمانانەشدا خۆ دەنوێنێ کە نووسینیان هەبووە چ جایی زمانی بێ نووسین.

سێیەم ئەوەیە کەوا ڕەنگە وشە هەبێت کوردی بێت پتر لەوەی فارسی بێت چونکە دوور نییە لە ڕێی زەردەشتەوە کە کوردە وشەی ئەوتۆیی بە بواری ئاییندا پەڕیبێتەوە بۆ فارسی. ئەم تێبینییە مافی هەیە داوا لە زمانزانی کورد بکات کە هەر نەبێ پەلە نەکات لە ڕووتاندنەوەی بۆ فارسی یاخود هەر زمانێکی دیکە بێت.

ئەوانەی حەزیش دەکەن سامان بەسەر کوردییەوە بنێن کەمتر خۆ دەگرن. لە بڕیاردان لەسەر کوردی بوونی وشەی موشتەرەک ئیتر هەرچی بێتە بەرچاویان لە وشەی ئەوتۆیی گورج لەسەر کوردی تاپۆ دەکەن. لە نموونەدا دەڵێم وشە لێکدراوەکەی «Airyana Vaejah – ئەیریەنە ڤەئیجە» چەندێکی دیبێتم لە لایەن ئەو کەسانەی کتێبیانم خوێندبێتەوە باسی هاتبێت هەر بە «خوارزم» لێک دراوەتەوە. وشەکە ئاڤێستاییە، لە لایەن نووسەرانی شارەزای مێژووی کۆنەوە بێ ئەوەی لێیان تێبگەم بەڵگەیان چییە بە «خوارەزم»ی دادەنێن. کەچی نووسەری خۆ وڵاتیم دیتوە بە ڕاشکاوی و پاتەوپات پێمان دەڵێ ئەیریەنە ڤەئیجە کوردستانە. ئێمە دەزانین و نووسەرانی کۆنینەناسیش دەزانن کەرتی یەکەمی وشەکە دەقی کۆنی وشەی ئێرانە کە نووسەری خۆ وڵاتی ڕەمڵی کوردستانەکەی خۆمانی لێ داوە. ئەگەر وشەی «vac – ڤەچ»ی ئاڤێستایی لێ وەرگرین، سەیرێکی لاپەڕە ٣٩٠ مزدیسنا و ادب پارسی بکەین ئەمانە دەبینین:

له شیکردنەوەی «باژوزمزم» مەراسیمی زەردەشتی دەڵێ: واژەی باژ کە باج باز، واج، واچ و واژیشی هاتوە لە ڕیشەی ئاڤێستایی «vac – ڤەچ» کە لە سانسکریتی ڤاچ و لە پەهلەوی ڤاج و «ڤاجەک»ی هاتوە، وەرگیراوە. ئەم ڕیشەیە لە لاتینی vox، لە فرەنسەیی voix، لە ئینگلیزی voiceی لێ هاتووە. باژ بە واتای «سخن و گفتار – قسە و گوتە»یە. هەر لەم ڕیشەیەوە: اواز، اوازە، اوا، گواژ، گواژە (گوواژە) هاتوون. هەموو ئەو دوعایانەی زەردەشتی بە ئەسپایی دەیخوێنن پێی گوتراوە باژ. قسەکانی د. معین هەتا لاپەڕە ٣٩٩ بەردەوام دەبێ.

لە کوردیدا هەرچی وەکو گوتە، وشە، بێژە، واتە، وتە، واچۆ... هەیە ئەوانیش دەچنەوە بۆ ئەم ڕیشەیە. دیارە کوردیش لە ئاواز، ئاوازە... دا هەمان پشکی هەیە کە فارسی هەیەتی.

لەتەک وشەی «باژ، باج»دا وشەی «باج» کە «رسم، ضریبە» مەبەستە لێی دەچێتەوە بۆ bhajی سانسکریتی کە bhagaی لێ داڕێژراوە. (ل. ٣٩١ پەراوێز مزدیسنا...).

١– avrvant ئەورڤەنت بە واتای: توند، چالاک، بەهلەوان (ل. ٢٢٦ فرهنگ ایران) لەم واتایەدا تووشی وشەیەک نایەین لە کوردی ئێستاکەدا نزیک بێت بەڵام وەها دەزانم خزمایەتی لەگەڵ haurva هەبێت بە واتای «دروست، تەواو، کامل». (ل. ٥٧ فرهنگ ایران...) ئەم وشەیە لە کوردیدا بۆتە «ئیروو» بە واتای «دروست، تەمام» وەک کە دەگوترێ: ماڵەکەی ئیرووە.

٢– apanti ئەپەنتی «a» ئەمڕازی نەفیە. panti ڕێگەیە کە «پەند – پەندیپێشینان»ی لێ وەرگیراوە بەو پێیە ئەپەنتی دەبێتە بێڕێ – یەکێکی ڕێی لێ کوێر بووبێتەوە (ل ٥٩ فرهنگ ایران باستان).

کە بچینەوە بۆ پەند وشەکە دەبێتە «بێپەند – پەندنەگر».

٣– ar – ئەر. چاووگی ئەر لە ئاڤێستا و فورسی هەخامەنشی بە واتای ڕۆیشتن، بزووتن هاتووە. ل، ٢٨٦ فرهنگ ایران. نزیکترین وشەی سەردەم لە کوردیدا بۆ ئەم چاووگە «هەڕە»ی کرمانجی سەرووە. «ڕۆ»ی ڕۆیشتن خزمایەتی «ar»ی پێوە دیارە.

٤– rati – ڕاتی. ڕاتی، ڕادی = بەخشین، جوانمەردی. ل. ٥٩، ٩٦ فرهنگ ایران. لە کوردیدا ڕادی بۆتە «ڕەدا» وەک دەگوترێ: دێتە ڕەدایی. وشەی «ڕادە» وەک کە دەگوترێ: لە ڕادە بەدەر، چ خزمایەتی لەگەڵ ڕەدا، ڕادی نییە.

٥– az – ئەز: لێخوڕین. gav aza گەڤ ئازە دەبێتە گا لێخوڕ کە دارێکە گاجووت و ئاژەڵی دیکەی پێ لێ دەخوڕن. (ل. ١٨٦ پەڕاوێز ٩، فرهنگ ایران...).

ئەم «ئاز» ە بۆتە «ئاژ» لە وشەی «ئاژۆتن»دا. وشەی «گاو، گاڤ» لە کوردیدا «گا» ماوەتەوە. بەو پێیە «gav aza» دەبێتە «گائاژۆ»ی کوردی. دەگوترێ وڵاغەکە گەرماژۆ بووە واتە لە گەرمادا سواری پێ کراوە.

٦– a - zarema – ئەـ زەریمە. واتە بێ پیری، پیر بوونی بۆ نییە. زەئوروونە، زەئیرینە: فەرتووت، شکستە. (لاپەڕە ٣١١، ٣١٢ فرهنگ ایران).

لە کوردیدا دەگوترێ: فلانە کەس زۆر زەرووره. لەمدا ئەو واتایە مەبەستە کە لە زەئوروونە، زەئیرینە مەبەستە، کە بڵێین زەروون، زەروور باش دیار دەکەوێ وشەکان چەند خزمن.

٧– aspa – ئەسپە = ئەسپ. لە فرهنگ ایران باستان لە لاپەڕە ٢٢٠ هەتا ٢٩٥ لەسەر ئەسپ دەڕوات «ئەسپا، ئەسپی» بە مێینەی ئەسپ گوتراوە. لە سانسکریت asva ئەسڤە بووە. لە کوردی مێیینە لە ئەسپ

وەرناگیرێ، واتە ئەو بەکارهێنانە نەماوە بەڵام تا ئێستاش لە کرمانجی سەروودا (ا = ئەلف) نیشانەی مێیینەیە.

کۆمەڵێک ناو لە وشەی ئەسپە کەوتۆتەوە. لە زمانی هەخامەنشی کە فارسی کۆنە aspabari ئەسپەباری بە «سوار» گوتراوە. بە پێی نووسینی ئاشووری کە لە سەر بەرد هەڵکەندراوە لە سەردەمی سەرگۆن «٧٢٢ – ٧٠٥ پێش زایین» پاشایەکی ماد ناوی Ispabara بووە کە ئێستا دەڵێن «سوارە». بەو پێیە وشەکە بەر لە هەخامەنشییان لە ناو کورددا باو بووە.

aspesta - aspest گیایەکە ئەسپ دەیخوا ئیستە یونجی پێ دەڵێن کەرتی دووەمی وشەکە لە ڕیشەی ad بە واتای «خواردن» هاتووە. لەمەوە ئەسپەستا دەبێتە ئەسپخۆر، خواردنی ئەسپ. لە سووریانی بۆتە پەسپەستا pespesta. عەرەب کردوویەتە «فصفصە». ئەو گیایە لە لاتینی پێی گوتراوە medicago sativa = گیای ماد.

لە سانسکریت ئەسڤە تەرە بە ئێستر گوتراوە. کەرتی یەکەمی ئەسپە. Keresaspa بۆتە گرشاسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی لەڕ. ئەم وشەیە keres وشەی «کەڕەسیسە»م بە بیردا دەهێنێتەوە کە بەو بەفرە دەڵێن با لە شاخانی هەڵدەگرێ بەرەو دۆڵ و بناری ژێرووەوە لە وێنەی بەفر بارین. دیارە ئەم تەرزە بەفرە ناگاتە بەفری عادەتی چونکە وشک و وردە هەر دەڵێی تۆز وەیا ئاردە. Arejetaspa بۆتە ئەرجاسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی بە ئەرج، بە نرخ.

Aurvataspa بۆتە لهراسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی توند.

Vishtaspa ئەو شایەیە زەردەشتی حەواندەوە بۆتە گیشتاسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی لەکار کەوتە.

تێبینیم ئەوەیە کە visht لەوانەیە دەنگی «v» تێیدا بگۆڕێ بە «ک» وەک گۆڕا بە «گ». دەنگی «ش»یش مومکینە بووبێتە «س، ز». ئنجا ئەگەر وشەی «کز» لە «ڤیست»ەوە هاتبێ سەیر نییە.

Yamaspa بۆتە جاماسپ: واتای ئەمە نالێ. تەنانەت پرسەکی(؟)، یان سەیرەکی(!) بە دوادا هێناوە. بەڵام بۆچی نەگوترێ «یام» کە بۆتە «جام» ئەوە دەبەخشێ، ئەسپەکە وەکو جام، شووشە ڕوون و بریسکەدارە؟ خاوەنی ئەسپی وەکو جام.

Tumaspa بۆتە تەهماسپ.: خاوەنی ئەسپی قەڵەو، بەهێز.

Hvaspa خاوەنی ئەسپی چاک (هڤ لە فارسی خوب ماوەتەوە)

Aspa - canah – ئەسپە چەنە: ئارەزوومەندی ئەسپ. دوور نابینم چەنە بووبێتە «گرنە» کە بەندە بە ئارەزوو لە لایەکی دیکەوە دەگوترێ: جەنەی گرت، جەنە گرتن و حەز کردن لە شت پێ داگرتنیان تێدایە.

ئەسپە چەنە: جەنەگری ئەسپ.

Goshnaspa – خاوەنی ئەسپی نێر. لە فارسیدا گوشن ماوەتەوە بە هەمان واتا. لە کوردیدا وشەکە بۆتە گون.

Shidaspa: خاوەنی ئەسپی پرشنگدار. لە خورشیدا، جەمشید ئەم «شید»ە بە واتای تیشکە.

Baevaraspa: خاوەنی ئەسپی بە سام. « khrut – خروت» لە کوردیدا بۆتە خورت، غورد.

Pourushaspa: ناوی باوکی زەردەشتە دەڵێن «پوروش» هەم بە واتای پیر هەم بە واتای ڕەنگی ڕەش و سپی تێکەڵ دێت. بە زۆری دەڵێن واتای دەبێتە «خاوەنی ئەسپی پیر». وا دەزانم ڕەنگی ڕەش و سپی تێکەڵ بەیەک لە کوردیدا «بۆر»ی پێ دەڵێن. بۆ ئەوە دەچم «خاوەنی ئەسپی بۆر» ڕاست بێ. چ «بۆر» چ

«پیر» هەردوویان ئەو «ush»ـەیان لێ کەوتۆتەوە.

Paitiraspa مەعنای لێ نەدراوەتەوە. بەڵام Paiti وەک زانیمان بە «ضد، خلاف» ناسرا. دوور نابینم وشەکە هەمووی «خاوەنی ئەسپی سەرکێش، جەنەگڕ، نافەرمان» بێت.

Aurvadasp: خاوەنی ئەسپی توندڕۆ.

Haecat - aspa: خاوەنی ئەسپی ئاوپڕژێن کراو. haecat هەئچەت لە ئاڤێستادا لە چاووگی haec بە واتای ئاوپرژاندن، ڕژاندن هاتووە. لە کوردی سەردەم دەگوترێ «شەداو».

شەد بەرانبەر «چەت» دەوەستێ.

پوروشەسپ باوکی زەردەشتە. پەیتیرەسپ، ئەورەدەسپ، هەئیچەت – ئەسپ لە باپیرانی زەردەشتن.

٨– acha - asha: درستی، ڕاستی، پاکی (ل، ٥٥ فرهنگ ایران...) وشەی ئەشە، ئەچە لەگەڵ بەهەشت دێت کە هەر ئێستا باسی دەکەم.

٩–asha - vahishta ئەشە ڤەهیشتە: چاکترین ڕاست.

ڤەهیشتە لە فارسی و کوردی بە تەنها ماوەتەوە بۆ واتای «جنە، فردوس» بە «بەهەشت، بەهیشت». ڤەهیشتە خۆی ڕێژەی سیفەتی باڵایە «suparlative» بریتییە لە ڤەهـ + ئیشتە. کەرتی «vah ڤەه» لە vanghu دێت بە واتای چاک. لە کوردی ئەم «vah»ـە کە لە فارسیدا بۆتە «بیە» تەنها لە وشەی «بێشەما»دا ماوەتەوە بە واتای بۆن خۆش، بۆن چاک.

وشەی «باش، باشتر، باشترین» سەرنج هەڵدەگرێ: ئەم «با»یەی سەرەتا «vah»ی ئاڤێستایە بە واتای چاک. کەرتی «شتر، شترین» ئەو «ishta»یە کە گوتمان بۆ سیفەتی باڵایە. کەواتە وشەی باشترین یەکسەر گۆڕاوە لە vahishta. ئاخێوەری کورد بە پێی دەستووری سیفەتی باڵا لە کوردیدا کە «ترین»ـە وەهای زانی کە لە وشەی «باشترین»دا نیشانەی سیفەتی باڵا «ترین» بڕوات دەمێنێتەوە «باش» بە واتای چاک. ئەم جۆرە بە سەهوو چوونە زۆرە وەک دیتوومە نووسەر وەهای زانیوە «مخابن» بریتییە لە «مخا+بن» بە خەیاڵی خۆی «مخا»ی داناوە بە وشەیەکی شکاندنەوەی تێدا بێ «بن»یش فیعلی «بوون»ـە بۆ کەسی سێیەمی کۆ وەک بڵێی «لاڵ بن، ماندوو بن» ئیتر دیتوومە نووسیوەتی «مخابین» بۆ کەسی یەکەمی کۆ. لەوانەیە ڕۆژەک بێت نووسەر بنووسێ «مخایم». نموونەیەکی دیکە لەو تەرزە سەهوە ئەوەیە زۆربەی نەخوێندەواری کورد «رمی» بە «رم» دەزانێ، وەها تێ دەگات ئەو «ی» هی کەسی سێیەمی تاکە وەک کە بڵێی: کوێری دەکا، ماندووی دەکا، بزەی دەکا... ئیتر گوتی ڕمی دەکا. وشەیەکی زۆر مێژوویی لەوانەی سەهووی تێدا کراوە «ئافەنت»ـە کە کورد کردی بە ئافتاوە. (بنواڕە ل، ٥٥،٥٦ فرهنگ ایران باستان).

١٠– afant ئافەنت: بە واتای دەفری ئاو وەکوو گۆزە، کاسە. وشەکە لە بەراییدا «af»ی بە واتای ئاوە. لە ئاڤێستادا «ap» بە ئاو دەگوترێ بەڵام لە «ئافەنت و لە avej - dana»دا دەنگی «پ» گۆڕاوە «ل، ٦٥ گرهنگ ایران باستان». کورد وەهای زانی سەرلەبەری «ئافەنت» دەفرەکەیە چونکە بۆ ئەوە نەچوو «ئاف» لە بەرایی وشەوە «ئاو» بێت کە خۆی بە عادەت لە دوای وشەوەی دەهێنێت وەک: چڵپاو، بەفراو... ئیتر هات «ئافتاوە»ی هەڵنا.

١١– andara -vayu ئەندەرەڤەبوو: فرشتەی پاسەوانی با. (ل، ٢٤٦ فرهنگ...).

vayu لە ئاڤێستا، vayu «ڤایو» لە سانسکریت بە واتای با، باد، هەوا هاتووە. دیارە windی ئینگلیزی و

vent ی فرەنسەییش لەو ڕیشەوە هاتوون.

١٢– a - mesha, a - masha: بێ مەرگ.

a - masha spenta: موقەدەسی بێ مەرگ. (ل، ٧٩ فرهنگ ایران...) لە کوردی بەرانبەر masha بە واتای مەرگ تەنها لە وەسفی مەرم بیستووە گوترابێ: مەڕە مێشە، مەڕە مردوو.

١٣– anumaya ئەنومەیە: ئاژەڵی بچووکی وەکو مەڕ، بزن. ئاژەڵی بچووک «pasu، پەسوو»شی پێ گوتراوە کە قاڵبی «pashu, fshu»شی هاتوە. «ل، ٢١٤،٢٢٦،٢٤٥ فرهنگ ایران».

لە کوردی کەرتی «maya مەیە» لە قاڵبی »مێ» بە واتای مەڕ ماوەتەوە. کە دەگوترێ «مێگەل» مەبەس «مەڕگەل»ـە.

pasu پەسوو لە کوردیدا «پەز» ماوەتەوە. وشەی «شوان» لە «fshu, pashu»ـەوە هاتوە دیارە لە بنەڕەتدا «فشووان، پەشووان» بووە دەنگی سەرەتای قرتاوە. لە فارسی «پەز» نییە بۆ شوانیش »چوپان» دەڵێن کە دەنگی «ش»ی تێدا گۆڕاوە بە »چ». لە تەک anumaya و pasu دا کە ئاژەڵی بچووکن «staora ستەئورە» هەیە بە واتای ئاژەڵی گەورەی وەکو ئەسپ، گا، کەر، وشەی «ستور»ی فارسی بە واتای ئەسپە لەم ستەئورەوە هاتووە.

ئێستری کوردی لە «asva tara ئەسڤەتەرە»ی سانسکریتی هاتوە. دیارە کەرتی یەکەمی «ئەسڤە» هەمان ئەسپە کە دەیناسین. بنواڕە ل، ٢٢٦ فرهنگ.

من وەهای بۆ دەچم ستەئورەلە کوردیدا خۆی لە وشەی «ئەستێوور» بەدەر دەداتەوە. ئەستێوور بە مەڕ و بزنێک دەڵێن بەران و تەگەی نەخواردبێ و ئاووس نەبووبێ. ئەستێوور بە باوەڕی من بریتییە لە «a»ـەی نەفی و «staora»ی بە واتای ئەسپ کە دەکاتەوە «بێ ئەسپ، بێ کەڵ، بێ بەران و تەگە». زۆر جار وەها دەبێ سیفەتی بەرچاو لە شتێکدا بۆ شتێکی دیکە دەڕوات. لە «ئەسپ»دا نێرایەتی زۆر بەرچاوە چونکە هەم حیلەحیلی ماین خوازی و هەم ئامادەیی هەمیشەی بۆ پەڕین و هەم شکڵە فەحلەکەی نێرایەتی بەبەر خۆی هەڵدەبڕێ. هەرچی بەران و نێرییە لە کژدا نێرایەتی بەخەبەر دێت، نەحیلەی هەیە و نە شکڵی ئەسپ.

لەتەک ئەستێووردا بزنی تەگە خواردوو هەیە. «تەگە» لە پەهلەوی «تەگ» هاتووە بە واتای نێر. ئەم وشەیەش لەوانەیە زێدە لە هەموو گیاندارێکی مێ خۆی لە قەبەڵ بزن کردووە. وشەی پەهلەوی کە لە کوردیدا بەدەر دەداتەوە کەم نییە بە نموونە ئەم وشانە لە فرهنگ فارسی بە پهلوی نووسینی د. بهرام فرەوشی وەرگیراون:

nikun -ap نیکون ئاپ «اب زمینی»: لە کوردیدا «نۆیین» لە جێی «نیکون» ماوە. «ئاپ»یش ئاوە. نۆیین بە واتای ئاوەڕۆی ئاوی پیس کە ژێر ئەرز دەکرێ.

apus ئەپوس: ئاووس.

hukaritan ئۆگراندن، هیوور کردنەوە.

«besh بیش، ئێش». «zanishn: ژان». «vitarg: وەتەنگ هاتن». «pulitan: پالاوتن».

sahet سەهیت: بە سەح کردنەوە. وەک کە دەڵێی: مەڕەکەم بە سەح کردەوە. ئەم «سەح» ـە پێوەندی بە «صح»ی عەرەبییەوە نییە. «ئەم وشەیە لە لاپەڕە ٣٣٥، کارنامە اردشیر بابکان، بهرام فرەوشی هاتووە بە واتای بنظرمیرسد، مینماد. ڕابووردووی دەبێتە sahist».

ئەم چەند وشەیەش لە کتێبی واژەنامە ارتای ویراف نامک، نووسینی فریدون وهمن وەرگیراوون.

gyan: گیان

jar: جار

gia: گیا

xwamn: خەون

١٤- akhshti: ئاشتی. لە فارسیشدا ئاشتی ماوەتەوە. دەنگی «خ» لە زۆر وشەی ئاڤێستا سوواوە وەک ئەوەی khshna بۆتە شناسایی. لە فارسی شناختن. لە کوردی دەنگی «ش» لە فیعلدا دەسوێت دەبێت ناسین. «ل، ٦٠ فرهنگ ایران...».

١٥- aditia, aditya: بە حەفت خوای هیندی - ئێرانی گوتراوە. لەمانە سێ تایان لە «veda»ی هیندی ناویان هاتوە: varuna, indra, mitra «مزدیسنا ل، ٤٠ پەراوێز ٢». ئیندەر «رب النوع برق - بروسکە» «ل، ٤٥ مزدیسنا». mitra لە ئاڤێستا mithra هاتووە «ل، ٢٤٣ فرهنگ ایران» ئیندەر لە لاپەڕە ٢٤٦ فرهنگ ایران ئەنتەر هاتووە. هەر لەوێدا دەڵێ ئەندەر ڤەی لە antara vayu «ئەنتەرەڤایو»ی سانسکریت هاتوە. ڤایو هەوایە، واتە «با».

وشەی varuna لە سانسکریتی بە ئاسمان گوتراوە. ئاسمان لەبەرچاوی بینەر وەکوو سەرقاپێکی بەرەواژ بوویەوە خۆ دەنوێنێ. وەها دەزانم وشەی «خوار»ی کوردی لەوەوە هاتبێ. شکڵی ئاسمانی لە فارسیدا «وارونە»ی پێ دەگوترێ.

١٦- visem لە ئاڤێستادا چوار کۆکەرەوەی کۆمەڵ ناوی هاتووە:

١- demanaem خێزانێک

٢- visem بنەماڵ

٣- shoithrem عەشیرەت

٤- dahyum شار «دێ». ل، ١٧٦ مزدیسنا... بە پەراوێز.

لەمانە بێگومان vizem هەمان «خزم»ی کوردییە کە پلەی دووای خێزانە. دەنگی «visem» «v» لە بەرایی وشەی ئاڤێستایی بە زۆری گۆڕاوە بە دەنگی دیکە.

١٧- asu ئاسو: مامز، ئاسک، لە فارسی «اهو» لە پەهلەوی «ahuk ئاهوک». لە ئەسڵدا «asu» ئاڤێستایی صفەتە بە واتای تیژڕۆ. لەمەوە ناوی asuaspa دەبێتە خاوەنی ئەسپی خێرا «ل، ٢٢٢ پەراوێز ٤، فرهنگ ایران».

دییارە ئاسک پتر لەسەر دەقی کۆنی ماوەتەوە بەوەدا کە دەنگی «س»ی نەگۆڕاوە.

١٨- Ahura Mazda

ئەهورەی ئاڤێستا لە «ئەهو»، ئاسورەی هیندی لە «ئەسو» هاتووە بە واتای «مولی، سرور - ل ١٣٣ مزدیسنا».

«مەزدە»ی ئاڤێستا و «میذەس - medhas»ی سانسکریتی بە واتای زانین، هۆش هاتوون. لەمەوە ئەهورە مەزدەم دەبێتە سەروەری دانا «ل، ٢٣٤ مزدیسنا...».

لە کوردیدا چونکە زۆر لە مێژە دینی زەردەشتی تێدا نەماوە، چ نووسین ئەدەبیاتی کۆنیشی نەبووە وەکوو فارسی بە کەلەپوورەوە خەریک بوویێت و پاراستبێتی، ئەهورە مەزدە یان وێنە وشەیەکی لێی

کەوتبێتەوە بە دەگمەن نەبێ، لە کوردی دەرناکەوێ. دییانەکان «هورمز»یان هەیە. ئێلی بلباس تیرەیەکی هەیە «هۆرمزیار». لە پەناو پەسێوان دەشێ وشە بدۆزرێتەوە سەر بە ئەهورەوە بنێت.

asura هیندی لە veda بە لەقەبی varuna – خوای ئاسمان– هاتوە. لە یۆنانی varuna بۆتە ouranos ، ئەویش بە واتای ئاسمان. «ل، ٢٣٢ مزدیسنا...». باسی ئەهورە مەزدا زۆری بە بەرەوەیە لێرەدا ئیشمان پێی نییە.

١٩– ئازەر بووزین میهر: یەکێکە لە ئاتەشکەدە مەشوورەکانی سەردەمی ڕەواجی دینی زەردەشت، لە موناسەبەی ئاهورەمەزدەوە زوو سرەی گەییشتێ نەل لەبەر خاتری خۆی کە پێوەندی پێمانەوە نییە بەڵکو لەبەر خاتری وشەی ئەوتۆ لەناو توێژی باسەکەدا هاتووە. ئێمە کارمان بە لاپەڕە ٢٣٢ لە «مزدیسنا...» هەیە.

وشەی «ووز– وەرز» کە لە کوردیدا کژی چاندنە وەک دەڵێی ئەم وەرزە و وەرزی پار، وەرزناوەرز... بە پێی ئەم لاپەڕەیە وشەکە لە وشەی ئاڤێستایی «vard vared, R»ـەوە هاتووە بە واتای «ڕووان». پێشتر وشەی ئورڤەرامان دیت بەو واتایە، دیارە لە حاڵەتی ئیعرابیدا دەگۆڕێ. لێرەدا ئەوەی سەرنج ڕاکێشە یەک بوونی «وەرز» و «وەرد»ە لە بنەڕەتدا. وەرد بەو ئەرزە دەگوترێ شۆ کرابێت و وەرد درابێتەوە. وەرزیشمان باس کرد. هەردوو وشە خێزانی کشتوکێڵن، هەر یەکە لە ڕێگایەکەوە بەرەو واتایەکی نەختەک سەربەخۆ ڕۆیشتووە کە ئەگەر لێی ورد بیتەوە دەرحاڵ دەگەنەوە یەکتر چونکە هەر وەرز بەندە بە وەردێک. نەختێک لە وشەکان بە پشوو بیت دەتوانی لە جیاتی «ئەم وەرزە تا وەرزی دیکە».

ڤەردی ئاڤێستا لە ماوەی دوور و درێژی ڕۆژگاردا جارێکیان بوو بە وەرد (ئەرزی دوو جار کێڵراو بۆ چاندن) جارێکیشیان بوو بە وەرز «کژی چاندن» هەر دووشیان بەیەکەوە بەستراونەوە.

٢٠– angra mainyava ئەنگرە مەینیەڤە = ئەهریمەن ئەنگرە واتە پیس و بەد. مەینیو لە فارسی بۆتە مینو، منش بە واتای هۆش، ویژدان. تێکرا دەبێتە هۆشی پیس (ل، ٢٣٦ مزدیسنا). وا بزانم دەبێ بڵێین دەبێتە خاوەنی هۆش – یان ویژدان –ی پیس وەک کە لەو وشانەی بە ئەسپەوە خەریکن دەڵێین خاوەنی ئەسپی وەها و وەها.

وەک پێشتریش گوتم ئەو وشە ئاڤێستاییانەی پێوەندیان بە دینەوە بێ لە کوردیدا لەبەر بێ نووسینی نەمان چونکە دوای بڵاوبوونەوەی دینی ئسلام لە نێوان کورددا کەس ئیشی بەو وشانە نەما.

لەگەڵ ئەمەشدا کەرتی angra لە «عەنقەرە»ـەوە نزیکە وەک کە دەڵێی عەنقەرەم پێ دەکات. لە واتادا عەنقەرە و ئەنگرە لێک نزیکن بەڵام دڵنیا نیم کە یەک ڕیشە بن ئنجا ئەگەر نەزانرێ عەنقەرە لە هیچ سەرچاوەی غەیری ئەنگرەوە هاتبێ دەتوانین بە وشەیەکی ئاڤێستایی و کەرتی «ئەهریمەن»ی دابنێین وەک کە دەتوانین لە ڕێی «گەڕم پێ دەکا» کە «شەڕم پێ دەفرۆشێ» دەگەیەنێ دەتوانین بڕیار بدەین کە «شەڕ، گەڕ» یەک وشەن. گەڕ لەگەڵ «uerre»مى فرەنسەیی و warی ئینگلیزی یەک ڕیشەیە و بە تایبەتی هاوواتاو هاوقاڵبی «گێڕ»ی فرەنسەییە.

وشەیەک هەیە لە کوردیدا پێوەندی دینی بە زەردەشتییەوە دۆڕاندوە چونکە زەردەشتی خۆی لە ناو کورددا نەماوە: ئەم وشەیە لە فارسیدا دەرناکەوێ ئەویش وشەی «شەپک»ـە.

٢١– shapik:

لە لاپەڕە ٣٨٠ پەراوێز٢، مزدیسنا... دا لە ناوتوێژی باسی «کوستی، کوشتی» کە پشتێنێکە بە

فەرمانی ئاڤێستا دەبێ هەموو زەردەشتییەک لە تەمەنی ١٥ ساڵەییدا بە مەراسیمی دیاریکراوەوە لە پشتی خۆی ببەستێ، ناوی شەپک دێت کە دەڵێت: «و نیز پۆشیدن صدره (که در پهلوی shapik امده) که جامه مخصوص بهدینانست واجب شمزده) واتاکەشی: هەروەها پۆشینی کورتەک «صدره»ێک (کە لە پەهلەوی shapik هاتووە) کە پۆشاکێکی تایبەتی زەردەشتییانە بە واجب داندراوە.

کوستی، کوشتی (کستی، کشتی دەنووسرێ لە فارسیدا) گۆڕاوی kostik ی پەهلەوییە، پشتێنێکە لە مووی مەڕ و بزن یا تووکی حوشتر هۆنراوەتەوە.

دیارە «شەپک»یش هەروەها بووە چونکە پاتەوپات دەڵێ نابێ کوستی لە پەشم یان ئاوریشم دروست بکرێ بەڵام سۆشانس کە موفەسیرێکی ئاڤێستای سەردەمی ساسانی بووە فەتوای داوە کوستی لە لۆکە دروست بکرێت.

ئاشکرایە شەپکی زەردەشتی ئەو شەپکەیە کە لە «شاڵوشەپک»ی بەری بادیناندا دەدیترێت و تا ئێستاش بە زۆری دروست دەکرێت. لە شوێنی دیکەی کوردەواری لە جیاتی شاڵ و شەپک دەڵێن ڕانک و چۆغەڵ. دیارە ڕانک شاڵە و چۆغەڵیش شەپکە. دوور نابینم شال و شەڵواریش یەک وشەی گۆڕان بەسەردا هاتوو بن.

وەک پێشتر گوتم بادینان «بیەدینان – چاک دینان»ە کە بە پێڕەوانی زەردەشت گوتراوە. لە فارسیدا بیهـ «بە دەنووسرێ» ماوەتەوە. «بهتر» واتە چاکتر لە ئینگلیزی better خۆیەتی. پلەی باڵای «بیە» لە ئاڤێستادا vahista ڤەهیشتە بوو کە بە تەواوی دەکاتەوە bestی ئینگلیزی تومەز لە ئینگلیزیدا وشەی بیە هەر لە best, better دا بەدەر دەداتەوە.

باسی کوستی، کوشتی هەر لە لاپەڕە ٣٧٦، ٣٨٩ی مزدیسنا... درێژەی هەیە زۆر زانیاری سەر بە زمان و ئایین و مێژووی تێدایە.

٢٢– maegha مەئیغە: وشەی ئاڤێستایە بە واتای هەور. «ل، ٣ فرهنگ...» لە فارسی بۆتە «میغ». لە کوردی بۆتە «مژ» کە ئەو تەمەیە وەکو هەور لە شاخان دەئاڵێ کە لێی ترازا دەبێتە هەور. تەم بەسەر زەویە دەبێ. گۆڕانی دەنگی «غ» بە «ژ» نموونەی هەیە وەکوو کە تیغ بۆتە تیژ.

٢٣– vareghan: مەلێکە لە ئاڤێستا ناوی هاتوە. خاوەنی فرهنگ ایران باستان لە لاپەڕە ٣٠٥ دەڵێ: وشەی بالوان «باڵەوان» لە کوردی ڕادەگەیەنێ کە ڤارەغەنی ئاڤێستا یەکێ بێ لە مەلە ڕاوکەرەکان چونکە باڵەوان مەلێکی پەڕ تیژی بەهێزی لە «عقاب» گچکەترە. گومان نییە ڤارەغەن و باڵەوان لە ڕووی لەفزەوە یەک شتن. تۆ بڵێی هەر باڵەوان خۆی مەبەست بێ لە ڤارەغەن؟

لە شەرحدا دەڵێ: var ڤار بە واتای باڵ هاتووە ghan لە سەرچاوەی گەن یاخود جەن، لە فارسی «زدن – زەدەن» دەگەیەنێ قسەی فرهنگ تەواو بوو. «گەن، جەن» لە کوردیدا «ژەن» ماوەتەوە.

٢٤– gutho - vareta: گووگێڕ، ڤاڵوچە «ل، ٢٠٠، ٢٤١ فرهنگ...» وشەیەکی ئاڤێستایە. کەرتی یەکەمی gutho ئاشکرایە چییە. کەرتی دووەمی vareta شی کردنەوەی دەوێ:

varet واتە «گێڕان، سووڕاندن». دەنگی «v» بە پێی چەندین نموونەی ئاڤێستا گۆڕاوە بە «گ» وەک کە ڤەهرکە بۆتە گورگ، ڤیستاسپ بووە بە گیشاسپ... varet خۆی لە ئاڤێستادا vasha ڤاشەی لێ کەوتۆتەوە بە واتای گەردوونە. لە فارسی «وردنە – وەردەنە»شی لێ پەیدا بووە بە «محور». گەردوونە لەگەڵ گەڕاندن، گێڕان خزمایەتی پێوە دیارە.

بە پێی سەرنجی خۆم varet کە سووڕانی تێدایە بۆتە سەرچاوەی پێشگری «وەر» وەک لە «وەرگرتن، وەرگەڕان، وەرکەوتن، وەرچەرخان...» هێمای سووڕانەوە هەیە. مانەوەی دەنگی «v» بە «و» لەو «وەر»ـەدا سەیر نییە چونکە «v» لە ئاڤێستادا وەها دەبێ ناگۆڕێ بە «گ» دەبێتە «و» بە نموونە: vac ڤەچ هەروەک بۆتە گوتن بۆتە «ووتن»یش. دیتمان ڤارەغان بۆتە باڵەوان...

نەک هەر ئەمە: کاری «وەرین»یش هەر «ڤەرتیتەن»ـە لە پەهلەوی بە دەری داوەتەوە. وەرین چونکە لە بەرزاییەوە سەرەژێر دەبێتەوە بە ناچاری سووڕان دەبەخشێ. پەلکەدار بوەرێ چەندی لە هەوادا بێ سووڕ و نیوە سووڕ دەخوا. میوە بوەرێ کە دەشگاتە زەوی هەر دەسووڕێ. وەرین وەک کەوتن نییە کە دەشێ بێ سووڕان تەپە لە زەوی هەڵستێنێ. گومان نییە لەوەدا کە varet و وەرین یەک وشە و یەک ڕیشەن هەرچەند لە واتادا کمێک جودایی لە نێوانیاندا پەیدا بووە. بە نموونە: بطیخ لە هەندێ جێگە بە شووتی دەڵێن لە هەندێ جێگەش بە کاڵەک دەڵێن. بە باوەڕی من وشەی «گندۆرە و بەنەدۆرە»ش یەک شتە بەڵام یەکیان بە کاڵەک گوتراوە، ئەوی دیکە بە تەماتە.

دیسانەوە کاری فەرمانی «وەرە» هەر لەم varet و «وەر»ـەوە هاتوە. وەرە پێوەندی بە «هاتن»ـەوە نییە کە دەزانین ئەمیان لە فەرماندا دەگۆڕێ بە «بهێ، بێ». نالی دەڵێ:

گیل ئەگەر تورکی تعال ئەو عەرەبی

بێ ئەگەر کوردی وەگەر فارسی بیا

نیسبەتی «وەرە» بە «هات»دا وەکو نیسبەتی «بلێ»یە بە «گوتی». وا پێ دەچێ بلێ لە سەرچاوەیەکی هیندییەوە هاتبێ. مامۆستا شەکوور موستەفا گوتی لە کتێبێکی دیراسەی هیندی دیتووەتی ڕستەی «جوت بۆلتاهەی» بە واتا درۆ دەکەیت «دەڵێیت» و «بۆلۆ» بە واتای «دەڵێ» هاتوە «لە ١٩٨٦/٩/٢٥ ئەمەم زانی».

ڕەنگە لە کۆنەوە هەوەڵ جار بۆ «برۆ» و «وەرەوە» بە واتای «بگەڕێوە» ئەم «وەرە» بەکار هاتبێ ئێتر وردە وردە جێی بە «بێوە، بێرەوە» لەق کردبێ هەتا لە زۆر دایەلێکتدا بە تەواوی خۆی چەسپاندبێ.

لە ئاڤێستادا var بۆ واتایەکی دیکەش بە فیعل گەردان کراوە. وەها چاکە ژمارەی تازە بەو وشەیە بدەین:

٢٥- شهریور مانگێکی ئێرانی کۆنە لە «khshathra - vairya»ـەی ئاڤێستاوە گۆڕاوە «بنوارە لاپەڕەکانی ٦٠،٦١،٦٢، فرهنگ ایران...».

خشەترە بە واتای «شار» لە ئاڤێستا و سانسکریتی و فورسی هەخامەنشی دا بە ئەسڵ بە وڵات گوتراوە «کشوری فارسی» دواتر کورت کراوەتەوە بۆ «شهر - شەهری فارسی و شاری کوردی». لە واتاکانی دیکەی خشەترە ئەوەیە کە بە واتای پاشایی هاتوە. لەمەوە ئاڤێستاو هەخامەنشی khshaya یان بۆ «شاە، شا» بەکارهێناوە - تفصیلات زۆرە لێی هەڵدێم.

variya سیفەتە بە واتای «برگزیدە، هەڵبژاردراو، بژاردە» لە چاوگی var هاتووە بە واتای بژاردن، هەڵاواردن. بەو پێیە شەهریوەر یاخود خشەترەڤەیریە دەبێتە وڵات یاخود شای بژاردە.

وەها دەزانم لە کوردی «هەڵاواردن» ئەم var ڤەرەی لە شێوەی «ئاوار، وار» تێدایە. هەڵاواردن لێکدی جوداکردنەوەیە کە بژاردە کردنێکی لێ دەفامرێتەوە. وشەکە «هەڵ»ی پێشگر و «دن»ی چاوگی لێ فڕێ بدە «ئاوار» دەمێنێتەوە. «ئا»ی بەرایی هەمان «ئا»ی ئەرێتی (ئایەتی)یە کە لە زۆر وشەدا دەدیترێ وەک:

ئاخوند«خوێندن»، ئارام، ئاسایی «سای بەواتای سانەوە، حەسانەوە». کە ئەمشی لێ فڕێ بدرێ دەمێنێتەوە «وار» کە بە تەواوی ئەو «var»ـە دەبەخشێ. دەڵێی: ئەو مەڕانە هەڵاوێرە هەڵاوارە. ئەگەر نووسەران بەکاری نەهێنن وردە وردە لە عەمەل دەکەوێ چونکە گەنجی تازە نایزانێ و نەیبیستووە.

var «ڤەر»ێکی سێیەم هەیە بە واتای پۆشاندن و پاراستن و پەنا دان هاتووە لە ناوی مانگی «فروردین» بەدەر دەداتەوە کە لە فورسی هەخامەنشی fravarti لە پێشگری fra و ئەم var پێک هاتووە. لە ئاڤێستادا «فرەڤەشی» بووە. پاشایەکی ماد ناوی فرەڤەرتی بووە «ل، ٥٤،٥٣ فرهنگ ایران...».

«فرەڤەرتی» ئێستا کە لە کوردیدا «فەرەنتی» لێ ماوەتەوە بەڵام بۆ ئافرەت دەبێتە ناو. ئەم ناوەش خەریکە تێ دەچێت. دوایین جار لە کۆیێ بیسترابێ ئەوە بوو پیاوێک ناوی ئەحمەدی فەرەنتی بوو. ئەولادی خوێندەواری هەن، حەقیانە ناوەکە بژێننەوە چونکە ژیاندنەوەی ناوێکی کوردییە کە لە ٧١٣ پ. ز هی پاشایەکی کورد بووە. بۆ نێر لەبارترە.

٢٦– armaiti, armati ئارمەتی، ئارمەیتی. ل، ٨٣،٨٢،٧٨ فرهنگ ایران باستان. لە کۆنەوە بریتی بووە لە دوو کەرت:

١– arem دروست و بەجێ.

٢– mati مەتی، لە چاوگی 200 بە واتای ئەندێشە. لە تیک دانی وشەکانی یەک «م» قرتاوە بۆتە armati, armaiti بە واتای ئەندێشەی دروست، بە جێ.

لە بەرانبەر ئەمدا taro - mati تەڕومەتی هەیە بە واتای خیرەسری، ناسازی، سەرکێش. کەرتی دوەم mati زانر. دەمێنێتەوە taro: وا بزانم تەڕو taro بە تەواوی «ترۆ» دەگەیەنێ کە دەگوترێ: کابرایەکی ترۆیە. لە فارسی «ترمنشت» هەیە بەد کرداری دەگەیەنێ لەو «تەڕومەتی»یەوە ماوەتەوە. کورد «ترۆ» بە تەنها لەکار دەهێنێ.

٢٧– azata ئەزاتە. لاپەڕە ٥٩ فرهنگ ایران باستان تەماشا بکە. ئەمراز «یان نیشانە»ی ئە، ئا لە ئاڤێستادا بۆ ئایەتی و نایەتی (نفی و اثبات) بەکار هاتووە. لێرەدا بۆ نایەتییە. ئەزاتە دەبێتە نازادە. وەک کە arati دەبێتە ناڕادی «ڕادی = ڕەدا». لە ئەمرتات، ameretat ئەم «a» یە بۆ نەفیە بەڵام دەبێتە «بێ – وەک بێ پارە» ل، ٥٩،٥٧ فرهنگ ایران باستان.

هەرچەند لەو سەرچاوانەی لامن باس نەکراوە، بەڵام وەها پێ دەچێ لە «ئازاد»دا ئەم «ئا»یە هی ئایەتی بێ، ڕەنگە «زاد»ـەکەش ئەو «زات»ی ئەزاتە بێ.

٢٨– urvara ئورڤەرا: ڕووەک. لاپەڕە ٤٠٠ و دواتر، مزدیسنا...

لە وشەکەوە خزمایەتی ڕووان، ڕووەک پێیەوە دیارە. rav، ڕووا لە هەردوویانیەک شتن. ئەم وشەیە لە ناسینەوەی بەرسەم یارمەتیەکی باشمان دەدات.

٢٩– baresman لە ئاڤێستا barsum لە پەهلەوی.

لە مزدیسنا... هەر لە لاپەڕە ٤٠٠ هەتا ٤١٢ لەسەر بەرسەم دەنووسێ کە بریتییە لە ڕوەکێک چەند چڵێکی لێ دەکەن بە دەستە لە مەراسیمی دینی زەردەشتی بە دەست پیاوێکی دینییەوە دەبێت و بە دوعا خوێندن دەستاودەست دەکات تاکوو دەچێتەوە جێگەی تایبەتی خۆی کە «بەرسەمدان»ی پێ دەڵێن.

زاناکان بۆیان ساغ نەبۆتەوە چ ڕووەکێکە. بەڵام چونکە لەئاڤێستادا «urvaram barismanim ئورڤەرام بەرسمەنیم» هاتوە لە وشەی ئورڤەرا کە بە واتای ڕووەک دێت دیبارە بەرسەم گیا، یاخود درەختە نەک

مەعدەن. baresman لە barez بەرز دارێژراوە بە واتای هەڵکشان و نموکردن. لەم «بەرز»ـەوە دیيارە كە بەرسەم «بارێزە»یە، ڕووەكێكە بە دەوری ئاوی سارد لە سێبەران شین دەبێت یەكجار ئاشقە ئاوە تەنانەت لە مەراسیمی زەردەشتیشدا دەبێ بەرسەم لە ناو ئاوی «زور – خواردنی شل، ماییع» دابندرێ. د. معین دەڵێ دانانی بەرسەم لە ناو ئەو تەڕاییە بە نیازی ئەوەی هێزی لێ وەرگرێ یادی باران و بەرز بوونەوەی ڕووەكان دەكاتەوە، بەڵام من دەڵێم ئەو نیازە هەبێ یان نەبێ بارێزە حەز لە تەڕایی دەكات دەنا سیس و وشك دەبێ.

هەر چڵێكی ئەو بەرسەمە دەبێ بە پانایی یەك «yava» یەڤە و درێژایی یەك «aesha» ئەئیشە بێ. یەڤە yava بە ڕواڵەت «جۆ»یە بەڵام لە ئاڤێستادا بە گەنم و هەموو دانەوێڵەیەك گوتراوە. من دەبینم لە «دانەوێڵە» كەرتی «وێ» خۆی پاش ماوەی »یەڤە»یە هەر خۆیشی بنەمای »دانەوێڵە»یە چونكە دانە لە لاوە هاتووە «ڵە»ش ئەداتی چووك كردنەوەیە. «دانەوێڵە» ڕاستەوڕاست «دانەیەوڵە»یە. هەرچەند «یەڤە» لە ئەسڵدا «جۆ» نەبوە بەڵام دواتر ئاشكرایە جۆی لێ كەوتۆتەوە. aesha واتە گاسن. من بە بیرمدا نایەت لە كوردی وشە هەبێت بۆ ئەو واتایە لە فۆرمێكی نزیك بە ئەئیشە مابێت. لە فارسیدا «خیش» بۆ گاسن ماوە توومەز وشەی ئەئیشە كە كەوتە مەراسیمی دینییەوە هەڵی مانەوەی لە فارسیدا كە بوو بە خاوەنی ئاینەكە پەیدا بوو. خەڵق لە دەشت و دەری فارس هەر «گاواهن، گائاسن، گاسن» بەكار دەهێنن. لە سەرەتای لاپەڕە ٤٠٥ د. معین دەڵێ شاعیرەكانمان «خیش»یان بەكار هێناوە، دیيارە بە هۆی خوێندەواری ئاگاداری ئەم وشەیە بوون.

٣٠– ushtra ئوشترە، وشتر، لە هەندێ جێگە دەڵێن حوشتر. دوواتر دەزانین «سانەوە»ش بۆتە «حەسانەوە». ئوشتر كەرتی دوەمی ناوی زەردەشتە:

تۆژەرەوەكانی ئاڤێستا و زمانە كۆنەكانی ئێران لە بارەی چۆنیەتی پێك هاتنی ناوی زەردەشت و واتای ڕاستینەی زۆر لێك دوورن. لە لاپەڕە ٧٨،٧٧،٧٦ مزدیسناو ادب پارسی هاتوە:

گەلێك جۆر ناوی هاتووە: زارتشت، زارهشت، زاردهشت، زاردشت، زارتهشت، زارهوشت، زرادشت، زراهشت، زرەدشت، زرەهشت. لە هەموان مەشووتری زردشت و زرتشت.

لە گاتەكانی ئاڤێستا كە خۆی خۆی دەناسێنێ zarathushtra زەرە توشترە هاتووە. لە تەفسیری واتای، پتر لە دوو هەزار ساڵی ڕابووردوو تا ئێستا نووسەران بیری لێ دەكەنەوە. دینون Deinonی یۆنانی لێكی داوەتەوە بە: ئەستێرە پەرست «ستاینده ستاره».

ناوەكە لە دوو كەرت پێك هاتووە: زەرەتە، ئوشترە.

لە بارەی «زەرەتە»وە خیلاف زۆرە. ویندیشمەن و موللەری ئەڵمان «بە جورئەت – ئازا»یان لێك داوەتەوە. مەفهوومی ناوەكە دەبێتە: خاوەنی وشتری ئازا.

كاسل بە «كوڕی ئەستێرە»ی تێگەیشتووە.

دوهارلە De Harlez بەلچیكەیی بە «درەخشان وەكوو زێڕ»ی زانیوە.

دارمستیتەر كەرتی یەكەمی بە «زراتو» زانیوە بە واتای زەرد.

Bartolomae دەڵێ: زەرە ئوشترە لە «زەڕەنت» كە سیفەتە بە مەعنای پیر و لە ئوشترە ushtraوە هاتوە كە تێكڕا دەبێتە خاوەنی وشتری پیر.

دەبێ بزانین كە وشەی Zairita لە ئاڤێستادا بە زێڕ گوتراوە و پێوەندییەكی بە لێكدانەوەی هەندێك لە

خاوەرناسانەوە نییە.

لە بەشی دوەمی وشەکە، یان ناوەکە، گرفت نییە چونکە تا ئێستا وشەی «شتر، اشتر» لە فارسی بەکار دێت. «لە کوردیش وشتر هەر زیندووە».

لە تێکڕای ناوەکەیەوە واتای «خاوەنی وشتری زەرد» دەردەچێت.

لێرەدا مەبەست تەنها لایەنی سەر بە زمانی وشەکەیە نەک مێژووی زەردەشت بۆیە بە دووی ناکەوین.

لە لاپەڕە ٢٨٠ فرهنگ ایران بە دەم ڕاڤە کردنی ناوی «نسا»وە پورداود دەڵێ: لە ئاڤێستادا جارێک ناوی هاتوە. هەروەها لە بەردە تاشراوەکانی بەغستان «بێستوون»ی هەخامەنشیش جارێک ناوی بردراوە. یۆنانی و عەرەبەکانیش ناوی زۆر ئاوەدانییان هێناوە بە «نسا».

ئەم ناوە بریتییە لە پێشگری «ni – کە بە تەواوی دەوری پێشگری «دا»ی کوردی دەبینێ وەک لە «داهاتن، داقوپان، داچۆڕان». فارسیەکەی بە «فرود، زیر، پایین شەرحی دەدات» لەگەڵ چاووگی say سای بە واتای سانەوە، حەسانەوە «فارسیەکەی: اسودن». بەو پێیە واتاکەی دەبێتە: جێی دابەزین و ژین و ئاوەدانی. «داسان، داحەسان». هەر دوو وشەی «ئاسایش، ئاسودن» لەم بنیاتەوەیە. هەر بۆیەیە «نسا» مەشوورە بە ئەسپی چاک تومەز ئێلە ئێرانیەکان کە خاوەنی ئەسپی چاک بوون وڵاغەکانیان لە مەزراکانی «نسا» لەوەڕاندووە. هەر ئەوانیش کاشیەکان و بابلیەکانیان فێری ئەسپ بەخێوکردن کرد. «لە لاپەڕە ٢٢٠ هەتا لاپەڕە ٢٩٥ لەسەر ئەسپ دەڕوات».

لە کوردیدا کە دەڵێین «حەسانەوە» دەست درێژییەکمان کردوە لە زمانەکەمان، دەبوو تێکڕا وەکوو ئێڵەکانمان بڵێین «سانەوە» چونکە لە ئاڤێستادا وشەی «say» دەنگی «ح» تێدا نییە کە هەر بڕای بڕای ئەو دەنگەی نەبوو وەک لە وشتریش نەبوو. گەردانی فیعلەکە بە لابردنی «ح» لێی دەبێتە: سامەوە، سایتەوە، ساینەوە، دەسێنەوە.

ئاشکرایە وشەی «نسێ – بە واتای سێبەر» ئەویش ئەو «نسا»یە بە دەستەوە دەدات تومەز پێشگری «نی» بە دەقی کۆنیەوە تێیدا ماوەتەوە نسێ دەبێتە «داسان، داسانەوە» کە خەڵق لە هاویندا خۆی بۆ سێبەر هەڵدەکوتێ کە تێیدا بسێتەوە. «نسار» خۆی بریتییە لە «نسێ + ار» بە واتای «شوێنی نسێ» بەڵام دەنگی «ی» بۆ سووک دەربڕین قرتاوە لێی. «سایە»ش خۆی بێ زیاد و کەم ئەو «say»ـەی ئاڤێستایە بێ پێشگری «ni». دەنگی «ە» فەتحەی عەرەبی لە دوایەوە خەست کردنەوەی واتای وشەکە دەبەخشێ وەک کە دەڵێی «مردە، پەککەوتە، خشە». دیارە لە سایەشدا هاوینان حەسانەوە هەیە. دەشێ نیسبەتیشی تێدا بێ وەکوو: هاوینە، بەهارە.

سێبەر لە «سای»ـەوە هاتووە بە لێزیاد کردنی «بەر». ئنجا ئەگەر بگوترێ چۆن «بەر» لێرەدا گونجاوە؟ دەڵێم: هەر نەبێ «سای + بەر» واتایەکی سانەوەی تێدایە و ڕەگی، بگرە هەموو «سا»شی پێوە دیارە ئنجا ئەگەر «سای + بەر» نەبێ چ واتایەکی لێ هەڵدەستێ لەگەڵ «سایە، نسێ، ظل»دا دانووی بکوڵێ؟ ڕاستییەکەی من بە ئانقەست کارەکە لە خۆم وەزەحمەت دەیەخم بۆ ئەوەی بە هەموو گەز و گرێیەک لێکدانەوەکە ڕاست دەرچێت دەنا «سێبەر» بێ پێچ و پەنا ئەو شتەیە کە «سای – سانەوە»بەلای خۆیەوە دەبات.

سێنایی، بە واتای ئاسانی، ئەویش لە «سای»ـەوە هاتووە بە پاشگری «نایی»یەوە وەک کە لە «فەڕەحنایی، سەرینایی»دا دەردەکەوێ.

ئاسان خۆیشی بریتییە لە «ئا + سان، سانەوە». ئاسان و ئاسوودە و ئاسایش هەمووی یەک ڕیشەیە. گوتمان پێشگری «ئا» بۆ ئایەتییە.

زاوزێی زمان ئەگەر شریتەی هەڵنەبڕابێتەوە و شوێنەواری کوێر نەبووبێتەوە خزمایەتی سەیروسەمەرە لە نێوان وشەی یەکجار بێگانە لەیەکدی هەڵدەنێ. دوور نابینم بە ئیسپات بگات کە ئەمرازی «سا»ی هاندان وەک لە «سا وەرە، سا دەی» یاخود تەئکید وەک لە «سا ناچم، سا هەردەڕۆم» لەو «سای»ـەوە هاتبێ بە نیازی شیرن کردن یاخود ئاسان کردنی ئەو بڕیارەی بە دوایدا دێت.

هەرچەند لێرەدا جێی مێژوو نابێتەوە بەڵام سوودبەدەر نییە چەند دێڕێک لەو لاپەڕانەی سەر بە say لە «فرهنگ ایران باستان» بۆ ئێرەکانە ڕاگوێزم کە ئەوانیش ئاڵوگۆڕی وشەیان تێدایە:

ل، ۲۸۲ لە فرهنگ ایران دەڵێ: لە مێژووی پارثەکان «ئەشکانیەکان» زۆر تووشی ناوی شاری «نسا» دێین کە نزیکی «ابیورد – ئەبی وەرد» بووە و دەبێ لە سەر زەمینی ئەشکئاباد «عشق اباد» لە سنووری تورکستانی ڕووس و ئێران بە دوایدا بگەڕێین. Pherekles ی حاکمی سەرزەمینی Parthava پەرثەڤە = «پەهلە و، پارث» ئارەزۆی دەکرد لە تیردادی برای ئەرشاک (سەری زیجیرەی خانەدانی ئەشکانی) بە نیاز بگات بەڵام بە دەستی ئەرشاک کوژرا و ئەرشاک لەساڵی ۳۵۰ پ. ز بووە تەختنشین. دوای کوژرانی ئەرشاک، تیردادی برای لە ۲۳۷ پ. ز Seleukos ی دوەمی شکاند و خۆی دانا بە شاهنشا و لە سەرزەمینی پەرتەڤە ئاواییەکی لە باکووری نسا بە ناوی ئاپەڤەرتیکا Apavartika کە جێگەیەکی بە کشتوکێڵ و جەنگەڵ بوو کردی بە نشینگەی خۆی «ئاپەڤەرتیکا = ئەبی وەرد» بەڵام پایتەختەکەی شوێنێک بوو کە بە یۆنانی Hekatompylos «سەد دەروازە»ی پێ گوتراوە. لەم دێڕانە دەرکەوت کە:

پەرتەڤە سەرچاوەی پەهلەوی پارثە

ئەشک ئاباد بۆتە عیشق ئاباد

ئاپەڤەرتیکا ئەبی وەردە.

ئەشک سەرچاوەی ئەشکانییە. ئەشک و ئەرشاک یەک شتە. نسای ئاڤێستا کە دەکەوێتە نێوان بەلخ و مەڕ و لەگەڵ نسای نزیک ئەبی وەرد جودان.

دییارە لە پەهلەوی کە دەبینین ئەپەڤەرتیکا بە واتای ئاوادارە، پاشگری «وەر» کە لە کوردی بە دوا ناوی واتادا دێت لەو زەمانەدا بە دوا ناوی مادەشدا دێت، تەنانەت afant کە ئافتاوەیە لە پەهلەوی پێی گوتراوە apomand ئاپومەند (ل، ٦٥ فرهنگ ایران باستان).

۳۲– upairi ئوپەیری:

لە لاپەڕە ۳۰٤، فرهنگ ایران ناوی شاخێک هەیە کە لە بەشێکی ئاڤێستادا «زامیاد یشت (یەشت) پێی گوتراوە upairi saena ئوپەیری سەئینە. واتای ئەم ناوە بە پێی ئەوەی کە «saena سەئینە» بریتییە لە «شەهێن و upairi ئوپەیری»ش «بەولای فڕین» ڕادەگەیەنێ دەبێتە «بەولای فڕینی شەهێن». ئوپەیری بە ڕواڵەت «ئەوپەر» بە دەستەوە دەدات بەڵام لە فرهنگ ایران... بە «برتر ازبرش عقاب» لێ دراوەتەوە «پرش»یش فڕینە واتاکەی بەلای «فڕین»ـەوە دەچێ نەک «ئەوپەڕ». عقاب = شەهێن.

بێجێ نییە بڵێم «سیمرغ»ی ئەفسانەیی لە ئاڤێستادا بەم شکڵە هاتووە: meregho saena مەرەغو سەئینە، واتە «مەلی شەهێن». مەرەغو لە کوردی بۆتە «مر – مەل». کە دەڵێین «مریشک» مەبەسمانە

بلێین «مەلی ئیشک» مراویش «مەلی ئاوی»یە. «سەرەمر» مریشکێکە چەند جاران کورک بوو بێت. لە پەهلەوی مەرەغو سەئینە بۆتە «semurv سیمرڤ» لەوەوە سیمرغ بە ناوماندا بلاوبۆتەوە.

٣٣- baodhi لە لاپەڕە ٢٦٤ مزدیسنا... پەراوێز هاتووە دەڵێ: لە ئاڤێستا بئوذی لە ڕیشەی «بوی» بە بێنی خۆشی ئیزەدی هاتووە. gainity لە ڕیشەی «گەند» بە بۆنی گەن و و بەد هاتووە کە ئەهریمەنییە. قسەش لە پور داود دەگێڕێتەوە. کەواتە baudhi لە کوردی سەردەم «بێن، بۆن» ماوەتەوە.

٣٤- pazdu پەزدو: قالۆچە. لە لاپەڕە ٢٠٠ فرهنگ ایران... دەڵێ جیمسی جانەوەرێکە عەرەب پێی دەڵێ «جعل، خنفساء». لە فارسی خبزدو، خبزدوک پێ دەڵێن لە ئارامییەوە هاتووە. پەزدو لە ئاڤێستادا لەگەڵ سیفەتی gutho - vareta گووگێڕ هاتووە. وەک کە پێشتر باسمان کرد.

کەرتی یەکەمی وشەکە paz لە «هۆڵە، هۆرەپەزە»دا دەر دەداتەوە کە گەزندەیەکی چوست و شەڕکەرە ئەگەر دووپشک چزەکەی لێ بکرێتەوە و لەگەڵ دووپەزەی بە شەڕ بهێنن دووپەزەکە پارچە پارچەی دەکات.

دووپشک لەگەڵ کەرتی دوەمی پەزدوو «واتە لە : دوو» بەشدارە. بیستوومە لە نێوان تیرەی بەرتەسکی هێندێ ئێلەکاندا بە دووپشکیان گوتووە «دوم مشک» واتە کلک مشک گۆیا کلکی هێندەی کلکی مشک درێژە.

«دوو» بە واتای کلک لە کوردیدا بەرچاوە وەک کە لە «دونگ»ی مەڕدا دەردەکەوێ. ئاوەدۆن، ئاوەدوو هەمان وشەی تێدایە.

من نازانم «دوو» لە ئاڤێستادا واتای چییە یان بێ واتایە، بەڵام دەزانم هۆڵەپەزە و قالۆچە هیچیان کلکیان نییە بەڵام هۆڵەپەزە لە شێوەی دوو باسکی قرژاڵ دوو «کماشە»ی هەیە نێچیری پێ دەگیرێت و شەڕی پێ دەکات و پێی ڕادەکات. «پەزە» هیچ سەرە دەری لێ ناکرێ. لە شاخەکانی پژدەر بە پشتی هێرۆوە جێگەیەک هەیە «دووپەزە»ی پێ دەڵێن کە دوو لووتی بەرزن بە سەری شاخەوە گۆیا «دوو رزە»یە گۆڕاوە بە دووپەزە.

٣٥- pareto - zemeo پەرەتوو زەموو «لەو وشانەدا e دەنگێک دەبەخشێ وەکوو «کسرة مختلسة» کە من پێی دەڵێم قورس کردن» ئەم وشە ئاڤێستاییە لە لاپەڕە ٩٤ فرهنگ ایران... بە ناوی جێگایەک هاتووە کە زەردەشت لە سەفەری دەربەدەری خۆی و خێزانی، لە سەرمای سەختدا دەیگاتێ و خاوەنەکەی، لەقەبی «kavi = کەی» هەیە، دای ناکات. لە پەراوێزدا دەڵێ: پرتوزمو لفظا یعنی گذر زمستان.

لە لاپەڕە ٩٦ مزدیسنا... نەقڵ لە «یشت ٥١ گاتەکان» دەکات کە: کەڤی «کەی» لە «گزر زمستان» زەردەشتی لە دابەزین مەنع کرد... بە پەراوێز دەڵێ لە پورداود قسەکە وەرگیراوە «ترجمە گاتها ص ١٤٢».

وشەی «زەموو» کە زستان دەگەیەنێ لە هەندێ دایالێکتی کوردیدا «زمسان» دیارە «زمستان»ـە. ئەم «ستان»ـە تەنها بە «زەم، زەموو»وە نووسا، سێ فەسڵەکەی دیکە پێیانەوە نییە. دەشێ هۆیەکە ئەوە بێ کەوا ڕەنگە بەهار، هاوین، پاییز وشەی لێکدراو بن «زەموو»ش سادە بێت.

لە کوردیدا «تێپەڕین» ئەم «پەرەتوو»وە ڕادەگەیەنێ. لە هەر دوویاندا «پەر» هەیە کە لێم خۆش دێنێ بڵێم یەک ڕیشەن. تێپەڕین بە تەواوی «گزر»ی فارسی دەگەیەنێ کە گوترا بە واتای «پەرەتوو»ـە.

لە لایەکی دیکەوە «ڕەتبوون» و «ڕەتبردن»یش جۆرە خزمایەتیەکی لەگەڵ پەڕەتوودا هەیە. ڕەتبوون ئەو ڕەتەی تێدا نییە کە لە ڕەتکردنەوەدا هەیە: ڕەنگە ئەمەیان لە «رد»ی عەرەبییەوە هاتبێ دەگوترێ: بێرەدا

تێپەڕی، بێرەدا ڕەت بوو. ڕەتبردن هەر هەمان «ڕەت»ی ڕەت بوونی تێدایە بەڵام فەرقەکە لە «بوون» و «بردن»دایە.

٢٦– daesa - paitit پەیتی – دەیسە. بە واتای پایز. paiti لە فرهنگ ایران... ل، ٢٨٦ بە «ضد، خلاف» لێ دراوەتەوە.

daesa «daiza» لە لاپەڕە ٢٦١ بە «نما – نەما = وێنە» و نیشان لێ دراوەتەوە.

لەمەوە دەردەکەوێ تێکڕایان «وێنە گۆڕی» دەگەیەنن کە لە پاییزدا هەرچی شینایی درەخت هەیە زەرد و سوور هەڵدەگەڕێ. هاوین گیا زەردە دەکات بەڵام درەخت بە سەوزی دەمێنێتەوە. paiti لە ناوتوێژی وشەی paitiara ڕاڤە کراوەتەوە.

٣٧– paitiara پەیتیارە. پەتیارە. paiti زاندرا. ara لە چاوگی ar کە لە فورسی هەخامەنشی و ئاڤێستادا بە بزووتن و ڕۆییشتن هاتووە. بەو پێیە وشەکە دەبێتە: خیلاف ڕۆ، بەد ڕۆ.

paiti بە تەنها لە کوردیدا لە فۆرمی «پێچ، پێچە» ماوەتەوە کە ڕووی ڕۆییشتن وەردەگێڕێ. پەیتی ئەرە، پەیتی ڕۆ، پێچ ڕۆ، یەک شتن و یەک ڕیشەن. «پێچەوانە»یە یەعنی «پێچوێنە».

«پەیتی» جارێکی دیکەش بە «پێچە» دەردەکەوێتەوە. لە لاپەڕە ٣٠٠ مزدیسنا و ادب پارسی دەڵێ «paitidana پەیتی دانە» دەمامکێکە کابرایەکی ڕوحانی بەکاری دەهێنێ تاکوو لە کاتی مەراسیمی بەردەوام کردنی ئاگر هەناسەکەی ئاگرەکە ئاڵوودە نەکا. دەمامک و پێچە لێرەدا یەک شتن. پێچە، پەچە، لەو «پەیتی»یەی پەیتی دانەوە ماوەتەوە. پەیتی دانە لە ئاڤێستادا ناوی هاتووە.

٣٨– pacs پەئیس لە ئاڤێستادا نەخشاندنە. لە پەهلەوی pistak واتە نەخشاو. لە فارسی پیسە بە واتای بەڵەک، دووڕەنگ. هەر بۆیە پیسی «لە کوردی: پیسک» بەو کەسانە دەڵێن کە پێستیان ڕەش و سپی «بەڵەک» دەبێ. لە عەرەبی «ابرص» دەڵێن.

ئەم «paes»ـە پێشگری «ni» کە بە واتای «دا» دێت دێتە پێشیەوە و دەیکاتە nipaes یەعنی دانەخشاندن کە لە فارسی بۆتە «نپشتن» بە واتای «نووسین». لە کوردیدا «نویسین» ڕەسەنترە لە نووسین چونکە پێشگری «ni» و وشەی paes ی باشتر تێدا دەردەکەوێتەوە. ئێمە ئەو پێشگرەمان لە نسێ، نساردا دۆزی بۆوە.

نیپەبس بۆتە نیویس، نویس، نووس: بە واتای دانەخشاندنی ڕەش و سپی. «پیسک»ی کوردیش هەر لەو ڕێبازەی «پیسی، پیستەک»ـوە هاتوە.

٣٩– cithra چیثرە. بە واتای «چیهرە ل، ٨٤ فرهنگ ایران...» لە کوردیدا مەیلی نەهێشتنی دەنگی «ﻫ» لە ناوەڕاستی وشە ئاشکرایە. لە کۆتایی وشەی کوردی دەنگی «ﻫ» بە تەواوی بزر بووە. چیهرە لە کوردی بۆتە «چارە» وەک کە دەگوترێ: چارەنووس، چارەڕەش. ئەم چارەیە جودایە لە «چارە» بە واتای «علاج» کە لە فارسیشدا هەر چارە دەگوترێ. ناچار، بێچارە چارم ناچارە بە واتای «علاج» هاتوون. چارەسەرکردنیش هەر هەوە.

٤٠– xvafina خڤەفنە: لە نووسینێکدا دیتم بە «خەو» لێک درابۆوە. من سەرچاوەکە نازانم چییە، دەبێ وشەکە بە ئاڤێستایی دانرابێ.

وا دەزانم خڤەفنە «خەون» بێ نەک خەو. لە پەهلەوی xvamn هاتووە «ل، ٣٠٢ کارنامە اردشیر بابکان». فارسی بۆ «خەو، خەون» هەر «خواب»ی هەیە. بۆ «خەو» لە پەهلەوی xvap هەیە «ل، ١٤٥

فرهنگ پارسی به پهلوی».

٤١- hvare xshaeta هڤەر خشەئیتە: «ل، ٣٣ فرهنگ ایران». لە ئاڤێستادا هەمیشە بەم شێوەیە ناوی ڕۆژ هاتووە. xshaeta بە واتای درەوشایەوە. hvare بەرانبەر خۆر، هۆر کە هەمووی لە کوردیدا ڕۆژە. خاوەر لە کوردیدا بە فۆلکلۆر ناوی هاتووە:

کاروانەک هاتیە گەوهەر باریەتی

خورشیدی خاوەر سەر قەتاریەتی

خورشید خۆی گۆڕاوی «هڤەر خشەئیتە»یە.

ئەم «شید»ـە لە جەمشیدیش بەدەر دەداتەوە.

٤٢- dujanghu دوژەنگهو. بە واتای دۆزەخ جەهەننەم: وشەکە بریتییە لە «دوژ = دژ، بەد» و «ئەنگهو» بە واتای بوون، وجود، تێکڕا دەبێتە «بوونی دژ، بەد». وشەی «دوژ، دژ» لە وشەیدیکەشدا دەدیترێ وەک «دوژمن» بە واتای ئەندێشەی بەد. «من» لە «man - مەن»ی ئاڤێستاوە هاتوە بە واتای ئەندێشە پێشتریش لێی دواین. «ل، ٥٦ فرهنگ ایران باستان».

«دشنام» لە فارسیدا بریتیە لە «دش - دژ» و لە «نام». کوردی وامان هەیە تا ئێستا دەڵێ «دژنێو». ئەمە گۆڕاوە بە «جنێو» ئەمیش بە «جوێن» ئەمیش لە هەندێ ناوچەدا بە «جوون».

٤٣- daena دەئینا بە واتای دین. (ل، ٣ فرهنگ ایران).

دەمێکە دەئینای ئاڤێستا گۆڕاوە بە دین وەک کە دیتمان لە زۆرکۆنەوە «بیە دینان - چاک دینان» بە زەردەشتییان گوتراوە.

٤٤- daregho دەرغوو: درێژ. «ل، ٧٨ فتهنگ ایران». وشەکە ئاڤێستاییە. ئەمیش نموونەی گۆڕانی دەنگی «غ» بە «ژ» نیشان دەدات وەکو: تیغ، تیژ - میغ، مژ...

لەو لاپەڕەیەدا دەڵێ: daragho -angushta, daragho - bazu «دەرەغووبازوو - درێژ بازوو، دەرەغوو ئەنگوشە - درێژ ئەنگوست». لە ئاڤێستادا بە مەدحەوە هاتووە کەچی daregho - gava دەرەغوو گەڤە بە واتای درێژدەست لە زەممی دێوی خەوگران بە ناوی بوشیاستا هاتوە. دواتر دێت لە ئاڤێستادا «زەسنە» بە دەست گوتراوە دیارە «گەڤە» زڕە ناوە لە بۆ دەست.

٤٥- zamatar زاماتەر. زاوا «داماد بە فارسی» لە لاپەڕە ٧٢ فرهنگ ایران لە نموونەی گۆڕانی دەنگی «ز» لە ئاڤێستا بە «د» لە فارسی چوار وشەی هێناوەتەوە:

١- zayan زەیەن کە زستانە لە فارسیدا بۆتە «دی - دەی».

٢- zamatar بە واتای داماد«زاماتەر».

٣- zraya بە واتای دەریا «زرەیە».

٤- zasta بە واتای دەست «زەستە».

لە کوردیدا «زەیەن»م نەبیستوە مەگەر لە تێکهەڵکێش خۆی بەدەر بخات کە جارێ ئەویشم بە بیردا نایەت وەک کە لە «ڕەشەمە»دا وشەی «مە - مەە» بە واتای مانگ دەردەکەوێ.

لە «زاماتەر، زەریە»دا دەنگی «ز» لە وشەی «زاوا، زەریە = زرێبار»دا ماوەتەوە بێگۆڕان. زرێبار وەکوو «ڕووبار، جۆبار» پاشگری «بار» بە دواوەیەتی، وشەکە خۆی «زرێ، زریە»یە.

٤٦- زبانی، زیانی.

لە موناقەشەی گوتەیەکی کە قابوسنامە وەپاڵ زەردەشتی داوە، گۆیا لێی پرسراوە گاینلەبەر چەند جۆرە؟ ئەویش گوتبێتی: زبانی گویا و زبانی گویا و میراو زبانی میرا بە واتای «ناطق حی، ناطق میت، حی میت» کە دەکاتەوە:

١- فرشتەکان

٢- ئادەمیزاد

٣- جانەوەر

ئا لەم موناقەشەدا دەڵێ: بەراورد کردنی ئەم گوتانە لەگەڵ قسەی زەردەشت کە لە گاتاکاندا بە زمانی ئاڤێستای کۆن هاتوون دەردەخات کە زەردەشت شتی وەهای نەگوتوە. وشەی «زبانی» کە بریتییە لە نیسبەت وەلای «زبان - زەبان - زمان»لە نوسخەی دیکەدا «زیانی» هاتووە و «حی» دەگرێتەوە دەنا زبانی گویا دەبێتەوە گویای گویا. «زیان» بریتییە لە «زی» بە واتای ژین لەگەڵ پاشگری «ان» بۆ فاعیلیەت وەکوو «لرزان، جوشان...» «زی» لە ڕیشەی ئاڤێستایی: jvya, jvaya, jivya «زیندوو» پەیدا بووە و «gay گەی» بە واتای زیندووەتی کردن. ئاڤێستای نوێتر وشەی jivati جڤەئیتی تێدایە بە هەمان واتا کە لە سانسکریت jiva جیڤا و jivati جیڤەتی و لە فارسی کۆن jiva جیڤا و لە پەهلەوی zhivet ژیڤت و zhi-vastan زیڤەستەن «زیستن، ژین» و zhivandak «زندە - زیندوو» دەدیترێ.

لە کولانەی ڕەنگ دانەوەی کوردی لەو وشە کۆنانەدا ئەوەی زۆرمان بە کەڵک دێت دوو شتە: یەکیان gay ئاڤێستا کە دەنگی «گ»ی «گیان»ی کوردی تێدا دەدیترێ. دووەمیان zhivet ی پەهلەوی کە دەنگی «ژین، ژیان»ی کوردی تێدایە. ئاشکرایە هەموو زمانەکان بە کۆن و نوێ، چ ئاڤێستا چ هەخامەنشی چ پەهلەوی چ کوردی چ فارسی نوێ چ سانسکریت لە ڕەگ و ڕیشەی وشەکە شەریکن بۆیەیە هەبوونی «گ» لە کوردی و لە ئاڤێستادا زێدە نزیکییەک دەبەخشێ.

پاشگری «ان»ی فاعیل لە کوردیدا مەودای بەکارهێنانی بەر تەسکە. یەک لە نموونە زیندووەکانی وشەی «باران»ە کە دەبێ «بارین» چاووگ بێت و ئەو ئاوەی کە دەشبارێ، وەکوو اسم فاعل «باران» بێ. لە فارسیدا «گریان» بە واتای «باکی» دێت «گرستن» دەبێتە گریانی کوردی کە بە پێی دەستوور دەبوو گرین «وەک بارین» فیعل یان چاووگ بێت.

٤٧- ratu ڕەتو. لە «ل، ٩٥ فرهنگ ایران» دەڵێ ratu وشەیەکی ئاڤێستایە بە واتای سەروەر، گەورە. لە فارسی بۆتە «رد = ڕەد». ویستم لە کوردیدا شتێک بدۆزمەوە خزمایەتی لەگەڵ ڕەتو هەبێ هەر «ڕدێن»م بە بیردا هات کە نیشانەی هەڵکشانە لە تەمەن.

خۆش بەختانە د. نافع ئاکرەیی لەو دەمانەدا سەردانێکی کردم. لە وەڵامدا گوتی: لە دێی «بەرین» نێوان عشائر السبعە و زێبار بە مەزنە پیاوان دەڵێن «رد». بەمەدا مەراقێکم دامردەوە سەرەڕای ئەوە کە پتر مەیلم بۆ ئەوە چوو «ڕدێن» بە نیشانەی گەورەیی ئەو ناوەی وەرگرتبێ چونکە بە تەواوی «ڕد»ی تێدایە کە دەنگی سەرەتای بزوێنی ئاشکرای پێوە نییە.

٤٨- raithya ڕەیثیە بە واتای ڕێ، ڕێگە، راە فارسی. لە وشە فارسیەکەدا دەنگی «th ث» بۆتە «هـ» بە پێی دەستوورێکی یاخود ڕاڕەوێکی گۆڕانی دەنگ لە زمانە ئێرانیەکاندا. کوردی نەشیا ئەو «هـ»ـەی بمێنێ چونکە هەرگیز لە کۆتایی وشەدا دەنگی «هـ» لە کوردی نامێنێ ئنجا بۆیەیە کورد هەیە بە «ڕێ» دەڵێ «ڕا». لە وشەی لێکدراودا دەگوترێ «ڕاڕەو».

فرهنگ ایران باستان لە لاپەڕە ٢٤١،٢٤٠ قسەی لێوە دەکات. لە هەوەڵەوە بە rathaeshtar «ڕەئەئیشتەر» دەست پێ دەکات، کەرتی یەکەمی ڕەئە بە واتای گەردوونە، عەرەبانەیە کە لە سانسکریتیش هەر «ڕەئە» دەڵێن، لە لاتینی roat لە فرەنسەیی roue لە ئەڵمانی rad «چەرخ».

کەرتی دوەمی لە ڕەگی sat بە واتای ئەو «ستان»ـەی کە لە «هەڵستان»دا هەیە و دەوەستێتە بەرانبەر «ستادن، استادنی فارسی. لەمەوە وشەکە دەبێتە: بەسەر عەرەبانەوە وەستاو یاخود گەردوونەسوار، چەرخسوار، لە فارسیدا وشەکەیان بۆ ماوەتەوە بە «ارتشتار» چونکە ئەون بوونە وارسی دین و دنیای زەردەشت. ئەرتشتاز، چینی گەردوونە سوار کە دەکەن سوارەی لەشکر، دوەم چینی کۆمەڵایەتی دەژمێردران کە بریتی بوون لە چوار چینی پیشەوەران. پیشەوەر لە ئاڤێستادا «pishtra»ی پێ گوتراوە. ratitya ی ئاڤێستا و rathya ی سانسکریت بە واتای «ڕێگای کوردی» «راس» لە پەهلەوی و «راە-» لە فارسی، لە ریشەی rathu بە واتای گەردوونە هاتووە.

بەپێی ئەم لێکدانەوەیەی پور داود کەوا بێگومان هەمووی لە زاناکانی ڕۆژاواوە هاتووە دەبێ «ڕێگە، راە، راس» ئەوە بێ کە بۆ عەرەبانە خۆش کرابێ کە چەرخەکانی بتوانن بە سەریەوە بسوڕێن.

لەو لاپەڕانە و بە دواتردا باسی خۆش خۆش لە بارەی ئەسپ و چەندوچۆنی بەکارهێنانی لە شەڕ و بە گەردوونە بەستنەوەی و وردە هەواڵی مێژوویی دیکە دەخوێنیتەوە. لە بارەی «سەکە»کان کە لە ڕێی یۆنانیانەوە بە «skyth» ناسران دەنووسێ کە داریۆش لە نووسراوەکانی بێستوون ناویان دەبا بە «سەکە». کۆرشی گەورە لە ٥٢٩ پ. ز لە دەست ئەوان کوژراو توانیان هەرێمی drangiana داگیر بکەن و بە ناوی خۆیانەوە ناوی سەکستان = سیستان.

ماساگێتەکان، قەبیلەیەکن لەمان، یۆنانیەکان پێیان گوتن massagetai واتە «ماسی خۆر». لە ئاڤێستا massayaka هاتووە کە لە وشەی masya مەسیە بە واتای «ماسی» هاتووە. لە فارسی بووە «ماهی» و لە پەهلەوی «ماسی» مایەوە...

لەمەوە دەردەکەوێ «ماسی» کوردی بە دەقی کۆنی ئاڤێستا ماوەتەوە.

٤٩- span سپەن بە واتای سەگ.

لە فرهنگ ایران باستان هەر لە لاپەڕە ٢٠٢ هەتا ٢١٩ لەسەر سەگ نووسراوە کە لە ئاڤێستادا زۆر بایەخی پێدراوە «سپەن»ی ئاڤێستا شڤەن بووە لە سانسکریت. لە چەند خاڵێکدا گرنگترین زانیاری ئەو لاپەڕانە لە بارەی سەگەوە دەنووسم:

١- لە زۆر لەهجەی وەکوو: دەری، کاشانی، خوانساری، ئاشتیانی، ماسولەیی «لە گیلان»، سەمنانی. span ی ئاڤێستا لە قاڵبی «سبە، اسبە، اسپە» تا ئێستاش ماوەتەوە.

٢- ئەسپەهان «اصفهان» لە وشەی «ئەسپاە-» بە واتای «سپاە-» و سەگ هاتووە. بەتلەمیووسی جوغرافیای نووسی سەدەی دوەمی ز «aspadana ئەسپەدانە»ی پێ گوتووە. سپا لە ئاڤێستادا spada بە سپاە- گوتراوە.

٣- «sun سوون»یش لە ئاڤێستادا بە سەگ گوتراوە.

٤- سپە کە سیفەتە بە واتای سەگ چوون، سەگ مانەند، وەکوو سەگ. لە هەخامەنشی spaka, saka گوتراوە.

٥- هیرۆدۆت دەڵێ مادەکان بە سەگیان گوتوە spako.

٦- بەشێکی کتێبی «دینکرد» ناو نراوە بە «pashush - haurvastan» بە واتای قانوونەکانی سەگی شوانی.

٧- سەگی ماڵی پێی گوتراوە «vish - haurva». vis خانەیە.

٨- سەگی ڕاو بە سیفەتی vohunazga ڤوهونەزگە هەڵدراوەتەوە. vohuna واتە خوێن. کەرتی دوەم لە «ga گە» بە واتای ڕۆیشتن، بە دوا کەوتن هاتووە. تێکڕا دەبێتە بە دوا خوێندا ڕۆییشتووە.

٩- spatauruna سپاتەئورونە بە توولە سەگ گوتراوە spa سەگە. tauruna بە واتای بەچکەی جانەوەر یاخود مرۆڤ. تەوروتە لە فارسیدا بۆتە «تورە» بە واتای چەقەڵ.

وا دەزانم لە کوردیدا تەورونە هەم بۆتە توولە و هەم بۆتە زارۆ، لە کرمانجی سەروودا بە منداڵ دەگوترێ.

توورگ لە کوردیدا «تورە»ی فارسییە.

٥٠- haurva لە لاپەڕە ٥٧ فرهنگ ایران باستان هاتووە haurva «دروست، تمام، کامل» وشەیەکی ئاڤێستایە.

ئەم وشەیە لە کوردیدا بۆتە «ئیروو» وەک کە دەگوترێ «ماڵێکی ئیروو» واتە بێ کەمکەسری. سووانی دەنگی «هـ» لە بەرایی وشەی کوردی نموونەی هەن: هەژاندن بۆتە ژاندن. هەناردن - ناردن. کچە هەتیو - چەتیو. «ئورڤە» دەمێنێتەوە: ئەگەر «ڤ»ـەکەی بکەین بە «و» و بڵێین «ئوروە» زۆر لە ئیروو نزیک دەبێتەوە. دەنگی «ڤ» لە ئاڤێستادا بە زۆری گۆڕاوە تا ئەوەی بەشێکی گۆڕاوە بە «گ».

haurva پاشگری tat ی پێوە دەلکێ دەبێتە huurvatat. ئەم پاشگرە وشە دەکاتە ناوی واتا و دەیگۆڕێ بە مێیینەی ڕێزمانی «هەئورڤەتات» دەبێتە «ئیروەتی». وا دییارە «تات» هەمان «ایەتی»یە کە بە وشانەوە دەلکێت کە بە «ی» نابنە ناوی واتا وەک کە دەڵێین ژنایەتی، مێردایەتی، کوردایەتی. لەو سەردەمە کۆنانەدا tat بۆ وەسفیش بەکار هاتووە.

دیتمان haurva لەگەڵ vish بە واتای سەگی ماڵی بوو. دییارە لەم تەرکیبەدا بە مەجاز هاتووە. پور داود لەم لایەنە بێ دەنگە.

٥١- vaxsho - bara ڤەخشووبەرە. بۆتە «وخشور - وەخشوور» بە سیفەتی زەردەشت.

لە لاپەڕە ١٥٨ مزدیسنا و ادب پارسی هاتووە: vaxsh, vaxsho لە ڕیشەی «uxt ئوخت و «ئاخاوتس»ی کوردی یەک ڕیشەن. بە سەرنج دەردەکەوێ vaxsho کە خۆی لە ouxt ـەوە هاتووە زۆر نزیکە لە وشە.

ئەگەر «ڤەخشوو» بکەینە فیعلی کەسی سێیەمی تاک و بڵێین: ڤەخشی، وەخشی هەر دەڵێی گوتومانە: وشی = گوتی.

من لەمە پتر تێبینی ناکەم چونکە گەردانی فیعل لە ئاڤێستادا ڕوون نییە لام دەنا دەمگوت:

ڤەخشیم - وشیم

دەڤەخشم - دەووشم

بەڵام دەتوانم بڵێم دەنگی «خ» لە خۆر وشەی ئاڤێستا سوواوە وەک کە «خشەپ، ئاخشتی، خشەثرە» بوونەتە: شەو، ئاشتی، شار «ل، ٦٠ فرهنگ ایران باستان». لەمەوە ڤەخشوو بۆتە «ڤەشوو».

دەنگی «ڤ»ش بە زۆری دەگۆڕێ بە «گ» وەک کە ڤیشتاسپ بۆتە گیشتاسپ، ڤەهرکە بۆتە گوورگ، ڤەرت بۆتە گەڕان، دییارە «گوتە» لە «ڤەخشوو، وشە»وە کەوتۆتەوە.

ڕێم هەیە بڵێم uxt سەرچاوەی «ئاخاوتن» و vaxshoش سەرچاوەی «وشە و گوتە» بێت.

٥٢- ئاڤێستا، ئەڤێستا

بۆ یەکالاکردنی ئەم وشەیە باشترین سەرچاوەی دیبێتم ئەو کتێبەی مزدیسنا و ادب پارسی د. محمد معین، بەشی یەکەمە. هەر لە لاپەڕەکانی ١٩٦ هەتا ٢٢٩ لە ئاڤێستا و زەند دەدوێت. لێرەدا تەنها لایەنی زمانی ئەو وشەیەمان مەبەستە نەک ئایینی وەیا مێژوویی.

لە ژێر بەندی «وجه اشتقاق» دەڵێ:

ئوپەرت هەوڵی دا لە بەردە نووسراوەکانی بەغستان «بێستوون» وشەکە بە abashtam ئەبەشتام بخوێنێتەوە بەڵام کەس نەبوو بە تەرەفداری.

مامۆستا گلدنر نەقل لە مامۆستا Andreas دەکات کە ئاڤێستای پارسی و ئوپەستاکی پەهلەوی لە up-asta داڕێژراوە کە مەعناکەی «اساس و بنیان و متن اصلی»یە کەچی Weissbach و Bartolomae ویستوویانە وشەکە لە ئاڤێستا و فارسی کۆندا بە پەناو کۆمەگ لێ بدەنەوە کە لە تەفسیری پەهلەوی بۆتە ئەپستان و لە ئەرمەنی ئەپستەن، بە واتای «اعتماد». Wikander ویستوویەتی apastak لێ بداتەوە بە apastam بە واتای «پەنا» بەڵام نەیتوانیوە.

Dhalla بۆ ئەوە چووە کە ڕەنگە ئاڤێستا لە چاوگی vid بە واتای زانین هاتبێ. بە هەمە حاڵ لە پەهلەوی «اوپستاک یان اپستاک یان اوستا یان اپستا - هەموو بە ڕێنووسی کتێبەکە نووسی» بە کتێبی پیرۆزی ئیرانیان گوتراوە و واتاشیان بە دەق و بنە زانیوە.

لە پەراوێز ١ ی لاپەڕە ١٧٦ دەڵێ: لە پارسی کۆن «هەخامەنشی» دوو وشە هاتووە یەکیان upasta ئوپەستا کە لە ئاڤێستا و فارسی کۆن بە یاریدەدەر و کومەگ هاتوە چونکە بریتییە لە پێشگری upa بە واتای «بە، بڕ» و لە وشەی sat بە واتای ڕاوەستان و «مقاومت». وشەکەی دیکە abashta ئەبەشتا واتە قانوون.

بازێک دەهاوێژین بۆ لاپەڕە ٢٠٨ لە ڕاڤەی زند «زەند» دەڵێ:

زەند لە azanti بە واتای (شرح بیان گزارش - ڕاڤە) وەرگیراوە. zanti لە ڕیشەی «zan»ی ئاڤێستا «dan لە پارسی کۆن» هاتووە کە «زانین» دەبەخشێ لەگەڵ پێشگری «a، ئە، a-zanti» پێک دێت لە تەفسیری پەهلەوی گۆڕاوە بۆ زەند.

matayanti «مەت ئایەنتی» سیفەتە، واتا «بازند - بەزەند» وەک بەهۆش بەپارە م. م. پازەند لە تەفسیری پەهلەوی shnasa kih هاتووە.

بەڵام پێش برەوی زمانی پەهلەوی لە زۆر کۆنەوە تەفسیرێکی هەر بە زمانی ئاڤێستا نوسرابوو لەگەڵ ئاڤێستادا تێکەڵ بوو تا ئەوەی ئاڤێستا خوونان شەرحەکەیان بە دەقی ئاڤێستا زانی، ئا ئەم شەرحە زۆر لە دەقە هۆنراوەکانی ئاڤێستای شێواندووە.

بەلای dhalla وە وشەی «azainiti ئازەینتی» کە لە مەتنی یسنا ٥٧: ٨، ٢٠ هاتووە و هی زەمانێکە زۆر دوور نەبووە لە زەمانی گاثاکان. بێ دوو دڵی کردن بە تەفسیری ئاڤێستای دادەنێت کە بە زمانی ئاڤێستا کراوە.

تەفسیلاتی دیکە گەلەک بێن درێژە لەو لاپەڕانەدا: من تەنها ئیشم بە «zan زەن» هەیە کە سەرچاوەی زەندە و پێکەڵپێکە لەگەڵ «زانین»ی کوردی تەنانەت دەنگی «ز»شی نەگۆڕاوە وەک کە لە فارسی بۆتە

«دانستن».

٥٣- ayangha ئەیەنگها. پەراوێزی لاپەڕە ١٧٦ مزدیسنا... هەندێک لە زاناکان وشەکە دەبەنەوە بۆ ڕیشەی «asan ئەسەن» کە لە سانسکریت بە ئاسنی تێگەیشتوون. د. ئونوالا، بە تێبینی ئەم لایەنەوە، لە ڕێی شوون و دروشمی کۆنینە، دۆزینەوە و بەکارهێنانی ئاسنەوە سەردەمی زەردەشت دەباتەوە بۆ ١٠٠٠ - ١٤٠٠ پ. ز. بەڵام ئەگەر وشەکە بۆ برۆنز بچێتەوە «وەک کە هەندێک وەهای بۆ چوون» سەردەمی زەردەشت بەرەو گەلێک کۆنتر دەچێتەوە بە هەمە حاڵ asan ی سانسکریت و ئاسنی کوردی بێ گۆڕان تێک دەکەنەوە. دییاردەیەکی بەرچاوە کە فارسی پتر لە کوردی دەنگی «س» دەگۆڕێ بە «هـ». پەهلەوی بە پێچەوانەوە «هـ» دەگۆڕێ بە «س».

٥٤- Yaesh یەئیش: جۆش، جۆشان ل ٢٠٦ مزدیسنا.

زۆر لە وشەی ئاڤێستایی دەنگی «ی» کە لە سەرەتاوە بێت دواتر لە فارسی و کوردی بە «ج» گۆڕاوون وەک: یەسنە - جەژن، یاماسپ - جاماسپ، یەو - جۆ.

لەو لاپەڕەیەدا بە دەم شیکردنەوەوە هاتووە کە لە «مانەوی» وشەی yrd کە هەر لە «یەئیشەوە» هاتووە بە واتای «ئێش» دێت. لەمەوە بۆم دەردەکەوێ کە Yaesh بە دوو ڕێگەدا بۆمان سەرەژێر بووە جارێکیان «ئێش» و جارێکیان «جۆش»ی بۆ هێناوین.

٥٥- afnivara, afriti, afrina ل، ٢٠٧ مزدیسنا...

لە ڕیشەی «fri بە واتای خۆشویستن و کەیف خۆشی کردن و ستایش و خەلقکردن و خوێندن» هاتوون و هەر سێیان ئافەرین ڕادەگەیەنن. لە سانسکریت primati, pri لەم ڕیشەیەن. کە fri بە واتای خۆشویستن بێت. وەها دەزانم، بە پێی دەستوور، دەبێ فرشتە بە واتای «هەرە خۆشەویست» بێت چونکە لە «ڤەهیشتە» دیتمان ishta سیفەتی باڵایە:

vahishta هەرە باش

frishta هەرە خۆشەویست

ئەوەندە هەیە دەبێ dri - ishta یەک لە «i»کانی دۆڕاندبێ. ڕەنگە «پەری» خزمایەتی لەگەڵ «pri. fri» هەبێت.

٥٦- vareshna ڤەرشنە. لە ئاڤێستادا بۆ «نێر» گوتراوە. لە فارسی بە پێی گۆڕانی دەنگی «ڤ» بە «گ» بۆتە گوشن «ل، ٣٠٩ مزدیسنا و ادب پارسی».

گوشن لە کوردی گون ماوەتەوە بە بەڵگەی نێرایەتی.

هەر لەو لاپەڕەدا دەڵێ varshnay قوچ (کبش عەرەبی) دەگەیەنێ. ڤەرشتەی دەکاتەوە «بەران» لە کوردی. پەڕینی «ش» لە وشەی ئاڤێستایی بۆ کوردی زۆرە هەر تازە دیتمان «گوشن» بۆتە «گون». لەم وشەیەدا «ڤ» گۆڕاوە بە »ب» کە هەردوویان دەنگی لێون و لە یەکدی نزیکن.

لە فارسی «برە - بەرە» بە «بەرخ» دەڵێن. ئەمیشیان بە ناو و بە خێزان و بە نەسەب لەگەڵ ڤەرشتەی، بەران نزیکە چونکە کوری خۆیەتی.

٥٧- ئاتەر، ئاتەرش = ئاگر.

لە مزدیسنا و ادب پارسی هەر لە لاپەڕە ٢٧٣ هەتا ٣٧٥ لە سەر باسی ئاگر دەڕوات. لە لاپەڕە ٢٧٤ دەڵێ لە ئاڤێستادا atar و atarsh هاتووە. هەرچی پورداودە لە لاپەڕە ٦٩ فرهنگ ایران باستان دەڵێ: لە

ئاڤێستا atr, athr, atere, atar هاتوون. atar له حاڵەتی فاعیلیەتی تاک دەبێتە atarsh. دەشڵێ «ر» له ئاتەرش کەوتەوە agni خوای ئاگر بووە لای هیندییەکان «سانسکریت». دییارە «ئاگر»ی کوردی بۆ ئەم ریشەیە دەچێتەوە.

لەو لاپەڕانەدا خوێنەر سەر بە جیهانێکی پڕ سەروسەدا و هاتوباتدا دەگرێ لە باسی ئاگر و خزمەتچی ئاگر و هەموو سەروبەرێکی ئاگر کە چەندین مێژوو نووسی کۆن و نوێ لە عەرەب و فارس و غەیر و چەندین نووسەر و شاعیر و بەهرەوەری بە خۆیەوە خەریک کردووە هەمووشی لە ئەلفی هەتا بێ، بە ماڵی فارس و فارسی داندراوە لە لاپەڕە ٢٧٩ مزدیسنا دەخوێنیتەوە کە وا لەسەردەمی ساسانییان «اتشدان، ئاگردان، شوێنی ئاگر» بوو بە دروشمی میللی و لە سککەی پاشایانی ئەو خانەدانەدا نەقشی بەست... تا دەگاتە سەر باسی «توجیە ستایش اتش در حکمت اشراق» و لە چەندین کەسانەوە حورمەتی ئاگر بە فەلسەفە دادەنێت. بە نموونە قسە دەهێنێ لە سوهرەوەردییەوە کە لە گوتاری چوارەمی « »حکمة الاشراق «في بيان حكمة الكيف» گوتوەتی: ومن شرف النار كونها اعلي حركة واتم حرارة واقرب الى طبيعة الحياة... هتد ل، ٢٨١ مزدیسنا و ادب پارسی.

ئەمە دڵۆپێکە لەوەی لەبارەی ئاگرەوە نووسراوە. لەو هەموو بێنە و بەرەیە ناوی غەیری فارس لە نێواندا نییە مەگەر ئەوەندە کە لە لاپەڕە ٢٧٨ لە ژێر عینوانی «اتش در زمان مادها» بە چەند دێڕێک ئەوەندەمان تێ دەگەیەنێ کە لە «اسحق اوند»ی باشووری بێستوون نەخشێکی سەردەمی ماد ماوە دەچێتەوە بۆ سەردەمی هەشتەمی پ. ز. ئێرانیەک نیشان دەدات بەرانبەر ئاگر ڕاوەستاوە و ئیتر کورد گوتەنی: ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ.

هەڵبەت مەبەست پەرۆش خواردن نییە بۆ ئاگر. پەرۆشی من بۆ لە دەست دانی سەقافەتی قەومیمانە کەوا هەرچی بەر لە هاتنی ئیسلام بوو هەتا زەمانی زەردەشت و ئاڤێستا و پێش ئەوانیش کە پتر لە هەزار ساڵ درێژەی هەبوو تۆسکاڵێکی، پنۆکێکی، تاکە یەک پنتی بۆ کورد نەمایەوە. ئێمە ڕەعیەیەکی هەزار ساڵەی کەڕەواری نەخوێندەواری کەم ئیعتیباری تێنەخوێندرایەوە بووین، قەتیش ڕێک نەکەوت پاش تێشکانی فارس بەرانبەری عەرەب ئێمە ببینەوە خاوەنی هیچ شتێک. فارس سەر لە نوێ باوەشی بە سەقافەتی هەموو ئێرانی باستاندا گرت.

لە ناو توێژی نووسینەکانی ئەو ١٠٢ لاپەڕەیەدا ڕووبەڕووی گەلێک وشە دەبین جێی لێکۆڵینەوەن بۆ گەیاندنەوەی زمانی ئێستاکەمان بە دەورانی کۆنی لەمانە دوو وشەی گرنگی سەر بە دینی زەردەشتە.

لە پەراوێزی لاپەڕە ٣٥٦ مزدیسنا... باسی دابەش بوونی شە و ڕۆژ لە زەردەشتیدا بە پێنج بەش دەکات. بەشی یەکەمی havani هاڤەنی. لە ناوی هاونەوە هاتوە بۆ دیار خستنی ئەو دەمەی کە گیای هوم لە مەراسیمدا بە هاون دەگوترێ.

بەشی دووەمی rapithvina راپێتڤینە سیفەتی داڕێژراوە لە rapithwa راپیثوە بە واتای نیوەڕۆ و باشوور. دییارە rapithvina کە سیفەتە دەبێتە نیوەڕۆژە، نیوەڕۆژەیی. ئەم وشەیە جەمە خواردنێکی نیوەڕۆژەم بە بیر دەهێنێتەوە لە زاری کرمانجی سەروو پێی دەڵێن فراڤین. بە پێی ئەوەی کە دەڵێ ina پاشگرە بۆ وەسف. دەبێ وشەکەی کرمانجی سەروو بێ پێشگر «فراو یاخود فراوە» بێت. چونکە «ڕاپتوە» بە پاشگری ina ببوە «ڕاپتیڤە»، واتە دەنگی «ڤ» بە جیرانەتی پاشگرەکە لە «و»ـەوە پەیدا بوو:

ڕاپتڤینە کاتی نیوەڕۆ

فراڤینە نانی نیوەڕۆ

بەڵام نازانم «ڕاپتوە» و «فراوە» بۆ چ ڕیشەیەک دەچنەوە. بەشی سێیەمی ڕۆژ پێی گوتراوە Uzay-eirina ئوزاییئیینە. ئەمە لە سێ کەرت پێک هاتووە:

uz بە واتای هەڵگرتن

ayar بە واتای ڕۆژ، خۆر

ina پاشگرەکەی وەسف

تێکڕا ئەو دەمە دەگرێتەوە کە ڕۆژ ئاوا دەبێ.

کەرتی هەرە پێشەوە «uz ئوز» کە هەڵگرتن و هێزی تێدایە ئێستاکە لە سلێمانی بە «وزە»ماوەتەوە وەک کە دەڵێن: لە وزەمدا نییە.

بەشی چوارەم Aiwisruthrima - Aibigaya. کەرتی یەکەمی لە sur وەرگیراوە کە بیستن و بیستاندن و گۆرانی گوتن ڕادەگەیەنێ.

«ئەیبیگیە» دەبێ ئەمرازی ئیضافەی «ئەیبی» و «ga-i» سانسکریت و «ga-y» ئاواز خوندن بێ کە گاتەکان لەوەوە داڕێژراوە. یاخود Aipsruthim Aibga بە واتای نیوەی یەکەمی شەو.

بەشی پێنجەم ushahina. سیفەتە «بەهۆی ina» لە ushah بە واتای شەبەقی بەیان کە کۆتایی بەو بەشە دەهێنێ یاخود ushahin ن یوەی دوەمی شەو لە دەرکەوتنی ئەستێرانەوە هەتا بزربوونیان لە ڕووناکی بەیانی.

وا دەزانم sru بە واتای بیستن «سروش»ی لێ کەوتۆتەوە. بە واتای خوێندن «سروود، ستران»ی لێ وەرگیراوە. لەگەڵ ئەمەشدا کە بیستن لە بەشی یەکەمدا و «ga -y» گاتاش لە بەشی دوەمدا هەبێ دەبێ دەخلێکی بەسەر بیستنی گاتەوە هەبێ. ئەمە دەڵێم لە ڕواڵەتی ڕاگەیاندنی وشەکانەوە نەک لە زانینی دەستوورەکانی ئاڤێستاوە.

٥٨– gatha گاثا لە لاپەرە ١٩٥ هەتا ١٩٨ مزدیسنا کۆنترین بەشەکانی ئاڤێستایە لە ناوتوێژی یەسنادا هاتوە لە سانسکریتیش gatha هاتووە.

وشەکە «سرود، نظم، شعر» ڕادەگەیەنێ.

من تەنها لە گۆشەی زمانەوە سەیری «گاثا، گات» دەکەم کە ئێستا لە دزەییاتی «گاس» هەیە بە واتای بانگ کردن. لە حەفتاکاندا هەژار و زەبیحی و من لەو باوەڕەدا بووین کە گاس، گات، گاتا یەک شتن. لە گاتادا کە سروود «چڕین» هەبێ هەر خۆیەتی لە دەنگ هەڵبڕینی گاس کردندا دەردەکەوێتەوە. گۆڕانی دەنگی «ث» بە «س» لە کوردیدا دەستوورێکی گشتی بنجییە. مەگەر لە هەورەمان دەنگی «ث» مابێت.

هەندێک کە دەڵێن «گازی بکە» هەڵە دەکەن.

٥٩– vispe - ratavo ڤیسپ ڕەتەڤو بە واتای هەموو سەروەران. بەشێکی پاشکۆی «یسنا»ی ئاڤێستایە. بۆتە ڤیسپەرد. «ل، ١٩٨ – ٢٠٠ مزدیسنا و ادب پارسی».

ratavo ئەو «ratu»ـەیە قسەی لێ کرا بە واتای سەروەر و گەورە و لە کوردی «رد» ماوەتەوە.

کەرتی یەکەم vispe سەرنج ڕاکێشە.

وەک دەزانین دەنگی «ڤ»ی ئاڤێستا زۆر جار دەبێتە «گ» لە کوردی و فارسیشدا. هەروەها دەزانین

دەنگی «س و ش» ئاڵوگۆڕ دەکرێن بەو پێیە کە بڵێین «گیشپ» زۆر نزیک بووینەوە لە «گشت» بە واتای هەموو:

لە چەژی کوردیدا دەنگی «ش» زۆر حەز بە جیرانەتی «ت» دەکات. هەر لەم کێشەی گشت دەگوترێ : پشت، تشت، چشت، خشت، ڕشت، قشت، کشت، مشت، وشت.

٦٠– berezi - savngha بە واتای سوودی بەرز. ل، ٢٧٧ مزدیسنا.

وشەی berezi هەردوو «e» بە بەرەواژی دەنووسرێن بەڵام وێنەی ئەوتۆیی لە چاپخانەکانماندا نییە بۆیە بەم شێوەیەی دەنووسم. کەرتی یەکەم «بەرز» بە دەقی کۆنیەوە ماوەتەوە.

savangh بە سەیری لە ئەسڵی دوور کەوتۆتەوە تا بۆتە سوود. سەڤەنگە پتر لە سوێند نزیکە تا سوود. ئەم نموونەیە کە جێی سەرپێچی نییە لە چییەوە هاتووە، یارمەتیدەرێکە بۆ سەلماندنی یەک بوونی «ڤیسپ و گشت» و وشەی ئەوتۆیی کە دەستووری دەنگ گۆڕانی زمانە ئێرانیەکان تێیاندا کاریگەر بووبێت.

٦١– airyama لە ڤیدای هیندی aryama واتە ڕەفیق. ئەم وشەیە لە ئاڤێستادا بە چینی «ڕوحانی» گوتراوە. بە پێی ڤیدا دیارە airyama ئەیریەما هەمان «یار»ی فارس و کوردییە کە «رفیق» دەگەیەنێ. «ل، ١٧٩ و دواتر لە مزدیسنا...»

هەر لە ئاڤێستادا «xvaetush خڤەئیتوش» بە چینی شەڕکەران دەگوترێ. واتای وشەکە بە «ئەندامی یەک کۆمەڵ» لێک دراوەتەوە. بەلامەوە زۆر ڕوونە کە لە کوردیدا «خۆیی، خۆییاتی» جووتی ئەم وشەیەیە. «درەنگتر قەوم و خویشم بە بیردا هات».

چینی سێیەم verezenyo, verezeno (هەموو e لە وشەکەدا وەرگەڕاوە) بە واتای فەلاح. دیارە وەرزێڕی کوردی پاش ماوەی ئەم «ڤرزنە»ـەیە.

ئەم ناوانە لە گاتاکاندا هاتوون.

د. معین دەڵێ هەرچەند خزمایەتی نێوان گاتاکان و ئاڤێستای دوواتر بەرچاوە بەڵام ئاڤێستای دوواتر درێژەی زمانی گاتاکان نییە. لە نموونەدا ئەم سێ چینە دەهێنێتەوە کە لە گاتاکاندا بەم شێوەیەی باس کرا هاتوون لە ئاڤێستای دواتر بە چینی ڕوحانی athaurva گوتراوە کە لە ڤیدای هیند atharva هاتووە.

بۆ چینی شەڕکەر rathashta هاتووە کە بیرخەرەوەی rathesthaی ڤیدایە.

بۆ چینی verezeno وشەی vastryo fshuyas «کشاورزی» فارسی هاتووە کەلە هیندی پەیدا نییە.

ئەوەندە هەیە وشەی لێکدراوی fshu - ya «چوار پێ، پا» کە لە سانسکریت pachu و لە ئاڤێستا pasu وە لە کولانەی زمانەوە خۆ بە قەدیم دەنوێنن.

لەم بەیەکدی گرتنانە سەرنجم بۆ دوو وشەیان، بە تیژی دەڕوات:

یەکیان athaurva کە ڕوحانی ئاڤێستای نوێ بوو: لەمەیاندا haurva دەردەکەوێ کە لە لاپەڕە ٥٧، فرهنگ ایران باستان بە «تمام، کامل» لێ دراوەتەوە و من «ئیروو»ی کوردی پاشماوەی ئەو دادەنێم.

هەروەها فرهنگ ایران باستان لە لاپەڕە ٢١١ – havrvastan - patush بە قانوونی سەگی شوان لێ دەداتەوە. لە لاپەڕە ٢١٤ pasush - haurva بە سەگی بەر مەڕ لێ دەداتەوە کە گۆیا haurva لە ڕەگی har ـەوە هاتوە کە بە واتای پاس کردنە. ئەم سەرنجەم دژی لێکدانەوەکانی پورداود و زاناکانی ئەوروپا نییە. دەست کورتی خۆمانم لێ مەبەست گرتووە کە ئەوەندەمان سەرچاوە لە لا نییە وەڵامی هەموو پرسیارێک بداتەوە.

زانیشما fshu چوارە و ya ش پێ، پایە.

٦٢- چەثرو یوختە بە واتای چوار ئەسپە «ل، ٢٥٠ فرهنگ ایران، پەراوێز ٦١». دییارە «چەثرو» ژمارە چوارە. «یوختە»ش لە کوردیدا «یەختە»یە بە واتای ئەسپی خەساو. مەبەس لە عەرەبانەیە کە چوار یەختە ڕایبکێشن.

٦٣- cakhra چەخرە، چەرخ «ل، ٢٤٥ فرهنگ ایران پەراوێز ٥٥» چەخرە نموونەی ئەو وشانەن دەنگ تێیاندا پاش و پێش دەبن. لەم پەراوێزەدا نموونەی sukhra ش هەیە کە لە فارسی بۆتە «سرخ» لە کوردی «سوور، سۆر». نموونەی vafra لە فارسی بۆتە برف. لە کوردی جێگۆڕکێ لەو وشەیەدا نەبووە تەنها «ڤ» گۆڕاوە بە «ب».

وەها دەزانم چەخرەی ئاڤێستا لە کوردیدا بە ڕێبازێکی گەشتی زماندا هاتوە لە پێشەوە بۆتە «چەخرەک» کە ناوی ئالەتە وەکو کوتەک، دەستەک دواتر دەنگی پێشەوەی سواوە و بۆتە «خەڕەک». لە دەیان وشەدا دەنگی سەرەتا پەڕیوە وەک: پەشووان بۆتە شوان، شناسایی بۆتە ناسین، هەناردن - ناردن، یەخستن - خستن.

وا دەزانم لە پیشەسازی کوردی کۆن - کە هی نوێمان هەر نییە - تەنها خەڕەکمان هەبووە چەرخی سووڕابێ.

٦٤- khraos خرەئوس. بە واتای خرۆش. ل ٣١٦ فرهنگ ایران.

بولبول بە نەغمەی دڵکێش و خۆشی

گوڵزاری پڕ کرد دەنگ و خرۆشی

ئەم وشەیە لە فارسیدا بوو بە خروس = کەڵەشێر.

وشەکە ئاڤێستاییە. kahrkatat کەهرکەتات کە لە ناوی دەنگەکەوە هاتووە، لە ئاڤێستادا بە کەڵەشێر گوتراوە. لە شەرحی ئاڤێستا بە پەهلەوی بۆتە کەرک. ئەم کەهرکەتانە بە ناحەزی کراوەتە ناوی کەڵەشێر: ناوی دروست لە ئاڤێستادا بۆ کەڵەشێر pro - darsh بە واتای «زوو - بین».

لە نووسینمدا گوتوومە وشەی «کەرەباب»ی بەری سۆران کورتکراوەی «کەهرکەباب»ـە. دیتمان لە شەرحی ئاڤێستادا «کەرک» ئەو «هـ»ـەی پەڕیوە، بەوەدا «کەرکەباب» دەمێنێتەوە. دەنگی «ک»ی دووەمیش لەبەر قورسی ڕۆیشتووە بۆتە «کەرەباب» بە واتای «مەلی نێر». کە بڵێین «کەڵەباب» وەک ئەوەیە بڵێین «کەڵەکەڵ» یان «بابەباب» چونکە «کەڵ، باب» هەردوویان نێرن کەچی «کەرەباب» دەبێتە «مەلی باب، بابانە».

ڕاستییەکەی لەبەری بابانیشدا «کەرەشێر» دروستە بە واتای «مەلی شێر، وەکوو شێر» هەم لەبەر دەنگی بانگی بەرزی هەم لەبەر پۆپنە و بەڵغەبابەی وەکوو شێری. دەنگی «ل، ڵ» هیچیان لە ئاڤێستا و لای هەخامەنشییانیش نەبوو، دواتر لە سەردەمی ئەشکانییان کەوتە زمانی پەهلەوی و هەموو زمانە ئێرانییەکان. ئنجا هیچ سەیر نییە زوربەی ئەو «ل»ـەی ئێستا لە کاردان بە ئەسڵ «ر» بووبن.

٦٥- pro - darsh ، پرو دەرش. ل، ٣١٦، ٣١٧ فرهنگ ایران باستان. ئەم وشەیەی ئاڤێستا ناوی دینییە بۆ کەرکەباب، کەرەباب. لە دوو کەرت پێک هاتووە: کەرتی یەکەم pro بە واتای «پێش، بەری» و لە چاووگی «dares» بە واتای «دیتن» کە دەبێتە «بەری بین، زوو بین» مەبەس ئەوەیە بەر لە هەموو زیندوویەک ڕووناکایی بەیانی دەبینێ ئەگەر بە وشەی لەیەکدی نزیک ناوەکە وەریگێڕینە سەر کوردی دەبێ بڵێین

«بەری دیتوو».

«darsh دەرش» وەک من بۆی دەچم خۆیەتی لە گوتەی کوردی بەدەر دەکەوێتەوە کە دەڵێین: چاووم دەرکی ناکا. ئەم «دەرک»ـە «دەرش»ـە نەک «ادراک»ی عەرەبی، چونکە هەر لەگەڵ چاودا بەکار دێت هەرچەند دەشێ پەرە بە وشە بدرێت بۆ پتر لە مەعنای خۆی.

٦٦– قەهرەمان، قارەمان. ل، ٧٣ فرهنگ ایران.

ئەم وشەیە kuhruman ی ڕاستە نەک قەهرەمان بە واتای «کار ئەندێش» دێت. بەشی یەکەمی لە چاووگی kar بە واتای کردن، کار. بەشی دوەمی لە man بە واتای ئەندیشە دەچێتەوە بۆ manahی ئاڤێستا کە لە سانسکریت manas دەگوترێ. لە پەهلەوی بۆتە menishn و لە فارسی منش «مەنش». لە ئینگلیزی mean و لە ئەڵمانی meinen هەمان ڕیشەن. لە کوردی بە تەنها نایەتە بیرم لە کار هاتبێ. بەڵام لە «دوژمن»دا ماوە بە مەعنای «دژئەندیش، بەدئەندیش».

لەو لاپەڕەیەدا: شادمان، پەشیمان، نەریمان بە نموونەی manah دەهێنێتەوە. پەشیمان لە پەهلەوی پەشامان بووە. گۆیا ئەو «ش»ـە لە «س»ـەوە گۆڕاوە. لە فارسی «پس» بە مەعنای «باش» دێت. وەک دیارە پەشێمانی کوردی، کە فارسیش ئێستا هەر دەڵێ پشیمان، ئەو manahی تێدایە. نەریمان لە ئاڤێستا naire - manah بە واتای «نێرمەنە» »بووە «مان»ی ئەم وشانە کە «مەن»ـە ناشێ تێکەڵ بە «مان»ی نیشتمان، گورزمان «garo - demana سرای ستایش دەگەیەنێ»، خانمان ببێتەوە، چونکە لەمانەدا ئەو «مان»ـە بۆ جێگە و خانەیە.

وابزانم نەرمان کە بەجێگەی نەرم و بێ بەرد دەگوترێ بریتی بێ لە: نەرم مان، بەڵام میمێکی پەڕی بێ لەبەر قورسی. لە لایەکی دیکەوە دەشێ لە نەرمان تەنها «ان» پاشگر بێ وەک کە بە دوا چەندین ناوی جێگە و ئاواییدا دێت. خدران، حاجی ئۆمەران، ئاودەلۆکان، پلێنگان... هەمووی ئەو «ان»ـە تێیاندا ئەداتی نیسبەتی جێگاکانە بۆ ئەسڵە ناوەکان. لە هەر ناوێکی ئەوتۆییدا «ان» دەستی نەدا بۆ کۆکردنەوە بێت دەبێتە نیسبەت. لە «شیواشان، دوو گۆمان، سێ گرتکان...»دا هی کۆکردنەوەیە دواتر بۆ ئەوە چووم کە مادەم هەمیشە ناوی جێگە بە دەستەوە دەدات دەبێ دەلالەتی جێگەی هەبێ بەو مانایەی کە نیشانە یان ئەداتی جێگە بێ. نیسبەتەکەش هەر بۆ جێگەی دەباتەوە نەک بۆ نیەسبەتی عادەتی. وشەی پاوان نازاندرێ چ «ان»ـەکی پێوەیە چونکە واتای «پاو» نازانین. «بانەمان، دارەمان، دیلمان» وەک دیارە «مان»ی نیشتمانی پێوە بێ.

٦٧– هەناسە:

ئەم وشەیەم لە خۆوە خستۆتە بەر تیشکی ئەو دەستوورانەی لە نووسینی ئەورووپییەکانەوە فێریان دەبین.

وەک بۆم دەرکەوت هەناسە بریتییە لە «ئەن + اسە»: لە لاپەڕە ١٩٨، ٢٢٣ فرهنگ ایران باستان بە دوو جاران ئەم وشەیەی لێکدراوی «ئەن + اسە» دەچێتەوە سەر یەک.

«ئەن an» لە ئاڤێستادا بە نەفەس کێشان گوتراوە.

«اسە، ئاسە، asa» لە ad وەرگیراوە کە مەعنای خواردن دەگەیەنێ. ئاسە کەرتی فاعیلی لێکدراوە وەک کە دەڵێی نانخۆر.

«ئەن + ئاسە» دەبێتە هەواخۆر، نەفەسخۆر. لە وشەی «کرگس»ی فارسی کە لە ئاڤێستادا «kahrkasa،

کەهرکاسە» بووە بە واتای «تەیرخۆر» ئەم «ئاسە»یە کەرتی ناوی فاعیلی لێکدراوە. ئاش بە واتای چێشت لەو ڕیشەوە هاتوە.

کە دەگوترێ «لە ناشتا لە خوزێنی» دەکاتەوە «نائاس».

٦٨- ameretat ئەمەرتات. مانگی امرداد لە ساڵنامەی فارسی. بەشی کۆتایی tat دەکاتەوە «داد، عدل» بەشی بەرایی، ئەویش لە دوو کەرت پێکهاتووە.: «a ئە» کە نەفیە و «mareta» بە واتای «مردەنی شیاوی مردن» لە چاوگی «mar مەر»ی ئاڤێستا و فورسی هەخامەنشی هاتووە بە واتای مردن. بە هەر سێ کەرت، واتاکەی دەبێتە «دادی نەمر». «مەردم»یش لەو چاوگەوە هاتووە لەو ڕووەوە کە هەموو کەس دەمرێت. لە هەخامەنشی martiya مەرتییە و لە ئاڤێستا masha مەشە و mashya مەشیە و mashyaka مەشیاکەش بە واتای مەردم هاتوون. لاپەڕە ٥٩ فرهنگ ایران باستان.

٦٩- patiidana پەیتی دانە. دەمامکێکە بابای ڕوحانی زەردەشتی لە کاتی خۆش کردنی ئاگر دەیگرێتەوە نەکا بە هەناسەی پیسی بکات. ل، ٣٠٠ مزدیسنا و ادب پارسی.

وشەکە ئاڤێستاییە paiti پێشتر باس کرا «ضد وخلاف» دەگەیەنێ و پەیت و پێچە یەکبوونیان بە تەواوی ئاشکرایە چونکە دەمامک و پێچە یان پەچە شتێکن. پەچەکەت لادە، دەمامکەکەت لادە.

٦٩- اتشکدە. اذر کدە «ل، ٢٩١ مزدیسنا و ادب پارسی».

لە ئاڤێستادا وشەیەک پەیدا نییە یەکسەر «اتشکدە، خانەی ئاگر» بە دەستەوە بدات. تەرکیبی ئاتەش کەدە: ئاتەش دیارە چییە. کەدە خۆی لە «کەد» وەرگیراوە بە ڕێژەی نیسبەت. کەد لە ڕیشەی kata ی ئاڤێستا هاتووە کە ئەویش لە ڕەگی kan وەرگیراوە. کە هەڵکەندن دەگەیەنێ. کەندە «خندق» و کەلکەتە «شاری ناوداری هیند لە سانسکریت لەو ڕیشەوە هاتوون. کەلکەتە لێکدراوە لە kalik کە ناوی «رب النوع»ێکە و لە kata بە واتای سەرای خانە: سەرای کەلیک.

kata لە ئاڤێستا بەم مەعنایانە هاتووە: اطاق، مخزن، سرداب، محل حفظ لاشە. ل، ٢٩٢ مزدیسنا.

اتشگاە بریتییە لە جێگەیەکی ئاگری لێ دەکرێتەوە. لە ئاڤێستادا لە بری گاە gatu گاتو هاتووە. لە کوردیدا ئاگرەکە ئاتشگاهە.

لەم چەند دێڕانەدا زانیمان کە ئاڤێستا، کتێبی ئاینی زەردەشت، ئاتەشکەدە، خانەی ئاگر، ئاگرەکەی تێدا نەهاتووە.

٧٠- apa - navaya ئەپە ناڤەیە. لە لاپەڕە ٢٤٨ فرهنگ ایران باستان بە پەراوێز ڕاڤە کراوە.

apa ئاو. navaya بە فارسی «ناو» بە واتای شتی وەکو بەلەم، کەشتی کە لە ئاودا دەڕوات. تێکڕای: ئاوی کەشتی «ناو» تێدا ڕۆ دەگەیەنێ. لە فرەنسەیی eau navigable هەمان وشەیە. لە ئینگلیزی هێزی دەریایی navy پێ دەڵێن و سەفەری بەحر navigation.

لە فارسیدا کەشتییەوان پێی دەگوترێ «ناخدا – ناخودا» تومەز «ناوخودا» خاوەن ناو، لێی قرتاوە نەک ئەوەی کەشتییەوان بێ خودا یاخود پشت لە خودایە.

ناو لە کوردیدا بەو واتایە دەنگی نەداوەتەوە چونکە کوردستان دەریاشی نییە و ئاوەکانیش خوڕن هی کەشتی تێدا گێران نین بۆیەیە وشەکە وەجاغی کوێر بۆتەوە. لە کوردستاندا کەڵەک هەر بۆ پەڕینەوە، نەک سەفەر پێ کردن، بەکار دێت. لە تەقتەق بەرەژێر ئنجا بۆ بارکردن و ڕاگوێستن هەڵدەبەسترێ.

٧١- maoiri مەئوئیری. مێروو لە فارسی مور «موور». ل، ١٩٨ فرهنگ ایران باستان.

لە ئاڤێستادا ناوی دوو جۆر مێروو هاتووە: یەکیان dujaini بە وەسف بۆی بەکار هاتووە بە واتای بەد نەفەس.

ئەوی دیکەیان دانوو کەرشە، دانوو کێش. وشەکان کەمێکیان گۆڕان بەسەردا هاتووە جگە لە «دژ، دانوو» کە هەر بە دەقی خۆیان ماونەتەوە.

٧٢- makhshi مەخشی، مێش. لە فارسی مگس «مەگەس». نەختێک گۆڕان وشەکەی کردۆتە moskito بە واتای مێشوولە، پێشکە.

سووانی «خ» لە هەندێ وشەی ئاڤێستا بۆ کوردی و فارسی بەرچاوە وەک: خشەپ - شەو، خشەترە - شارشاە. لە «دانووکەرشە»ش قرتانی «ر» لە «کەرشە» نموونەی هەیە وەک کە دیتمان «دەرس» ئەو «ر»ـەی دۆڕاندووە تا بۆتە «دێتن». ل، ١٩٨ فرهنگ ایران...

٧٣- madhakha مەذەخە - کلۆ لە فارسی ملخ «مەلەخ». ئەم وشەیە بە کلۆ نەگۆڕاوە چونکە لە هیچ شتێکدا هاوبەش نین، بەڵام لە جۆرێک کلۆ کە پێی دەڵێن «مسکە» هاوچوونی و نزیکییان لە یەکدی ئاشکرایە. ئەوەی شایەنی باسە، کلۆمسکە لە وڵاتی کورد و ئێرانییان خۆووڵاتییە و لە دوورەوە بۆی نایەت لەبەر ئەمە سەیر نییە لە سەرەتاوە ناوەکە بۆ ئەو جۆرە داندرابێت: مەذەخە - مسکە. ل، ١٩٩ فرهنگ ایران.

٧٤- kasyapa کەسیەپە: لاکپشت، کاسەپشت، سوراخپا، سولاخپا کیسەڵ.

وشەی کەسیەپە لە سولاخپا و کیسەڵ نزیکە.

سولاخپا بۆتە سلحفاة.

لە سانسکریت «کشیپ» لە فارسیدا بۆتە کەشەف.

کشیپ کەشیەپە دەخوێندرێتەوە.

کیسەڵ «باخە»شی پێ گوتراوە لە شیعری نالی هەیە:

نەک بەو خمی نیلە کە دەکا باخە تیمساح

«باخە» لە «قوربەقە»دا بۆتە بەقە. لە کوردیش بۆق لەو وشەیەوە هاتوە هەرچەند دەفتەر نفووسی گۆڕاوە. ل، ١٩٩ فرهنگ ایران.

ئەم چەند جانەوەرە و هی دیکەش، وەکو مار، مشک... کە زەرەربەخشن لە ئاڤێستادا پێیان گوتراوە «خرەفسترە»، کوشتنیان بە فەرمانی ئاسمانی ژمێرراوە، تا ئەوەی پیاوی دینی دەبێ «خرەفسترەغەن»ی هەبێ بۆ کوشتنیان. (بنواڕە لاپەڕەکانی ١٨٣،١٨٦، ١٩٨ - ٢٠١ فرهنگ ایران باستان).

٧٥- kareto - dasu کەرتو داسو «ل، ٣٢٠ فرهنگ ایران».

ئەمیش ناوی کەڵەبابە. kareto واتە کێرد، کارد. dasu شەرح نەدراوە بەڵام بە پێی ئەوەی دەڵێ مەبەس لە «چنگاڵ، چەنگاڵ»ی کەڵەشێرە دەبێ نینۆکی بێت. داسو لە کوردیدا بە نینۆک نەزاندراوە یان من نەمبیستوە بەڵام داسو بە سیفەتی تیژییەوە بە برژۆڵەی گوڵەگەنم و جۆ دەگوترێ. دوو نیە لە بنەڕەتدا هەر ئەم داسوە بێت. «داس»یش لە داسوو نزیکە ئیت...

٧٦- tighri تیغری لە هەخامەنشی tigri واتە تیر چ لە کوردی و چ لە فارسی. ل، ٥٨ فرهنگ ایران باستان.

٧٧- madha «مەی، شەراب» ل، ٤٣٢ - ٤٥٨ مزدیسنا.

وشەکە ئاڤێستاییە بەڵام ناوی شەرابی ترێی تێدا نەهاتووە، تەنها مەدحی ئەو شەرابەی تێدایە کە لە ڕووەکی «هوم» وەردەگیرێ و بە دەرمانی دادەنێ. لە ڤەندیداد کە بەشێکی ئاڤێستایە «مەذومەنت» بە سیفەت هاتوە بۆ هەندێ خواردن. مەذومەنت، مەی مەنت «وەکو: هۆشمەند».

مەذە، بەلای منەوە هەر خۆیەتی بۆتە «مەزە» چ لە کوردی و لە غەیری کوردیش بێ. مەذومەنیش دەکاتەوە «مەزەدار».

لە پەراوێزی لاپەڕە ٤٣٢ هاتووە... میمند، میمند شارێکی ناسراوە لە هەرێمی غەزنە کە خواجەی گەورە ئەحمەد حەسەن میمەندی وەزیری سوڵتان مەحموودی غەزنەوی پێ هەڵدەدرێتەوە.

لە حیکایەتەکانی نێوان کوردەواری دەگوترێ «حەسەن مەمەندی، حەسەن مەمەند» تومەز «میمەندی» نیسبەتە بۆ میمەند. حەسەن کوڕی ئەحمەد خەڵقی مەیمەند.

٧٨- rta ڕتە. لە شەرحی ناوی مانگی اردیهشت چ فرهنگ ایران چ مزدیسنا بە «نظم نیکو، حقیقت»ی لێ داوەتەوە. فرهنگ ایران بە «درستی، ڕاستی، پاکی» لێ داوەتەوە.

فرهنگ لە لاپەڕە ٥٩ دەڵێ مانگی «اردیهشت» بریتییە لە دوو کەرت یەکەمیان لە ereta = areta = erta لە سانسکریت rta... بەو پێیە دەبێ arta و خزمەکانی لە ئاڤێستا و سانسکریتدا بە واتای ڕاستی «ڕاست» بن و ڕاست لەوانەوە کەتبێتەوە.

٧٩- azan «asnya سیفەتە لە ئەزەن وەرگیراوە» ل، ٣٥٦ مزدیسنا... پێشتر گوتم شەو و ڕۆژ لە ئاڤێستادا بە پێنج بەش دابەش بووە هەر بەشە پێی گوتراوە asnya «کە پێ دەچێ نیسبەت بێ بۆ azan وەک کە بلێی ئەزەنی. azan بە واتای ڕۆژ هاتووە. م. م». asnya دواتر بۆتە گاه «لە پارسی گاه لە پەهلەوی گاس» «وا بزانم لە کوردی سەردەمدا کات ئەو گاهەیە. م. م».

azan ئەزەن بە واتای ڕۆژ بۆ وشەیەکی کوردیم دەباتەوە لە وێنەدا بە خزم دەچێ واتاکەشی هەر ڕۆژە، یان بە ڕۆژەوەیە: دەڵێین گزنگی ڕۆژ، خۆر. هەر دەڵێی ئەزەن، گزنگ یەک ڕیشە بن. وەک دەزانین گزنگ هەر بۆ ڕۆژ بەکار دێت.

٨٠- agyari ئەگیاری ل، ٣٥٥، ٣٥٦ مزدیسنا.

قسە لە زانای زمان دارمستیتر دەهێنێ کە گوتوتی: دوو جۆر ئاتەشکەدە هەیە: پەرستگەی گەورە «اتش بهرام»ی پێ دەڵێن. پەرستگەی بچووک «ادران یاخود اگیاری agyari» پێ دەڵێن. لە شاری بۆمبای سێ اتش بهرام و سەد ئەگیاری هەیە.

ئەوەی مەبەستە لێرەدا لایەنی زمانە: ag کە لە agniدا هەیە خۆی سەرچاوەی agyari یە کە سیفەتە. ag بە واتای ئاگرە (پەراوێز ٩ ل، ٣٥٥). دییارە agyaari, agni لای زەردەشتییە پارسەکانی هیندستان بەکار دێت کە پێوەندیان بە سانسکریتەوە پتر لە چاو فارسەکانی ئێران.

بۆ ئێمە گرنگ ئەوەیە کە «ئاگر»ی کوردی لە ڕیشە هەرەکۆنەکانی زمانی هیندی ئێرانی بەدەر دەداتەوە بگرە دەچێتەوە بۆ سەردەمی هیندی ئەوروپایی کە جارێ لە یەکدی دانەبڕابوون. لە ئنگلیزی ig-nition ignite، چاووگ و فیعل، بە واتای سووتان لەو agni و تاقمەکەی بە سەرچاوەیەک هاتوون. لە فرەنسەییشدا هەمان وشە هەیە، ڕەنگە لە زمانەکانی دیکەی ئەورووپاش هەر هەبێ.

٨١- suna سونە. ئەم جانەوەرە یەکێکە لە «خرەفسترە»ی با کراو. لێرەدا بە نیازێکەوە لەسەری دەنووسم:

فرهنگ ایران باستان له لاپەڕە ۲۰۰ دەنووسێ: سن له ئاڤێستادا suna یه. زانایانی ئەوروپا چونکه «سن» له ولاتیاندا نییه سەرەدەرییان لێ نەکردووه چییه. بارتۆلۆمی به جالجالۆکەی دانوه. گومان نییه لەوەدا که ئەم جانەوەره خۆیەتی که له ئێران پێی دەڵێن «سن». له مەهاباد (ساوجبلاق) سینو، له کوردستانی ئێران سون...

لێرەدا پورداود ناوێکی سابلاغ، مەهاباد دەهێنێت و کوردستانی ئێرانیش دان پێدا دەهێنێ هەرچەند به پێی سنووری ئوستانەکان مەهابادی له کوردستان دەرهاویشتووه. پورداود باسی نەشارەزایی ئەوروپییەکان دەکات له سن کەچی خۆیشی خەبەری نەبوو pasu له کوردیدا پەز ماوەتەوه، بەرسەمیش بارێزەیه...

۸۲- careto - drajo چەرتوو دراجوو. ل، ۲۲۵ فرهنگ ایران... وشەیەکی ئاڤێستایه، دراجوو به واتای درێژه.

مەبەس شیکردنەوەی «چەرەتوو»ـه.

چەرەتوو به مەیدانی غاردانی ئەسپ دەگوترێ. له تەفسیری «زنداڤیستا»دا کراوەته اسپراس «ئەسپراس».

هەندێ زمانەوانی کورد وەهایان دانا که له وشەی «ئەسپراس»دا کەرتی «راس» بۆ «race» به واتای دەمار و ڕەچەڵەک دەچێتەوه، لەوەوه وەهایان زانی که «ڕەسەن»ی کوردی بۆ ولاغی «أصیل» لەو «راس، race»ـەوه هاتووه.

فرهنگ ایران له شەرحی وشەکه دەڵێ: اسپراس بریتییه له «اسپ + راس». ئەم «راس»ـه پەهلەوییه به واتای ڕێگه دێت که له فارسیدا بۆته «راه». «اسپراس» له فارسیدا بۆته «اسپریس» بێ ئەوەی بچێتەوه بۆ «اسپ راه». لەمەوه دەردەکەوێ «ڕەسەن» چ پێوەندی به race و ڕەگەز و دەمارەوه نییه.

من دەمگوت و ئێستاش دەڵێمەوه «ڕەسەن» که بۆ ولاغه، لەوەوه هاتووه که ولاغی پەسەند بەرەڵلا نەکرێت و به پەت دەبەسترێتەوه. پەتەکه پێی دەگوترێ «ڕەسەن». ولاغی ڕەسەن به ئەسڵ له «ولاغی سەر پەت، سەر ڕەسەن» هاتووه. ولاغێکی لەڕەوه بەرەڵلا بکرێت ڕەوەکی، ڕەمەکی، پێ دەڵێن.

وەهام دەزانی «ڕەمەکی» هەر خۆی له ڕەوه و ڕەمەی ئاژەڵ هاتبێ بەلام له کتێبی «تأریخ زبان فارسی، د. ناتلی خانلری» دیتم «رم» به عمومی خەڵق دەگوترێ واته ئاپۆڕەی خەڵق. کەواته شێوازی ڕەمەکی له نووسین و له هونەر دەبێته شێوازی عادەتی نێوان خەڵق.

۸۳- dahyu. له هەخامەنشی به ولات گوتراوه بەلام له ئاڤێستادا dakhyu هاتووه. ل، ٦٠، ۱۳۱ فرهنگ ایران. ئەم وشەیه له فارسی بۆته «ده» له کوردی «دێ» زۆر جارانیش لادێ دەگوترێ.

ناوی دهۆک دەچێتەوه بۆ پتر له ۲٦۰۰ ساڵ پێش ئەمڕۆ. دهۆک بریتییه له دەخیوک.

۸٤- دەبیری = خەتی نووسین ل، ۱۰۲ هەتا ۱۷۷ فرهنگ ایران لەلایەن زمانەوه لێی دەدوێن:

وشەکه له بنەڕەتدا سۆمەری بووه، dub گوتراوه به واتای تەخت و خەت. ئەکەدیەکان به duppu, tuppu. له ئارامی بوو به دوپ هەر به واتای «لوحه صفحه». دواتر له عەرەبی بوو به «دف» له ڕێی بابلیانەوه وشەکه کەوته ناو ئێرانییانەوه. هەخامەنشییەکان به «دیپی»یان وەرگرت. ئەم وشەیه له نووسراوه زەقەکانی بێستوون، هی سەردەمی داریوش هەیه «۵۲۲ - ٤۸٦ پ. ز» له بەردێکی لای وان نووسیوەتی «دیپی». له پەهلەوی گۆڕانی بەسەردا هات بووه «دیپیریه، dipirih». بێگومان دیپیر سووک کراوی dip-

ivarی پەهلەوییە چونکە لەسەر ئەنگوستیلەیەکی دەورانی ساسانییان dipivar نووسراوە. «ئم ڕێژەیە لێکدراوە وەک: بەهرەوەر، بەختەوەر... م. م».

ئەو خەتەی ئاڤێستای پێ نووسراوە پێی گوتراوە «دین دەبیری» هەندێک وەهایان زانیوە «دیپیری» و «دەفتەر» یەک شت بن، بەڵام دەفتەر لە یۆنانییەوە هاتووە diphthera لە یۆنانی بە پێست دەگوترێ. چونکە لە کۆنەوە بەسەر پێستەوەیان دەنووسی ناوەکەی بۆ کتێب ڕۆیی بە دەفتەر. هێرۆدۆت دەڵێ: یۆنانەکان بە پێی دابی کۆن بە کتێب دەڵێن diphthera چونکە کاغەز کەمە لەسەر پێستی بزن و مەڕ دەنووسن.

لەمەوە دیارە وشەکانی: دەبیر، دەبیرستان، دەبستان، دیباە، دیبا، دیباچە، دیوان هەمووی لەو ڕیشەیەن. دیوان لە ئێرانەوە بۆ فرەنسەیی چوو بووە douane بە واتای گومرگ. کۆتایی قسەکانی فەرهەنگ.

لە ڕووی زمانەوە ئێمەی کورد هەر هەندەمان پێوەندی بە وشەکەوە هەیە کە لە سەرەتاوە بە نووسینی ئاڤێستا گوتراوە دین، دەبیری. وشەکەش نە هی فارسە نە هی کورد. دەبیری سۆمەرییە و دەفتەریش یۆنانی، هەردوو وەک ڕادیۆ و تەلەفۆن هی هەموانن. «بە درەنگەوە زانیم لە بەری بادینان وشەکە شێوەی زیندووی هەیە».

٨٥- mara مارە. ل، ١٩٨ فرهنگ ایران...

سانسکریتییە بە واتای «مار» و «مرێنەر». لە ئاڤێستادا mairya بە مار گوتراوە بە واتای زیانکار و نەهێڵ. لە چاوگی mar وەرگیراوە کە دەکات «مردن».

٨٦- zaena زەینە، زەئینە: ل، ٢٦٦ پەراوێز ٩٣ فرهنگ ایران... لە ئاڤێستادا بە چەک، سیلاح گوتراوە. چەکدار = zaenavant.

لە وشەی تەبەرزین ئەم واتایەی پێوە ماوە. بە دەم ڕۆژگارەوە واتای گۆڕاوە بۆ «زین - سرج». دیارە گرنگی ئەسپ کە چەکداری سوار بووە وەهای کردوە zaena بۆ ئەو ماڵ بێ بە زین لە چاو جل و جۆڕ و کورتان.

٨٧- xvareno, xvarenah خڤەرنە، خڤەرنو ل، ٤١٢ - ٤٢٤ مزدیسنا و ادب پارسی.

ئەم وشە ئاڤێستاییە بیرخەرەوەی hvarnah ی ئێرانی کۆنە. لە پەهلەوی xvarreh لە پازەند xvareh. لە فارسی فر، فرەی لێ هاتووە. وشەکانی: فرخ، فرخندە، فرخان، فرهی لەم ڕیشەیەن.

واتای hvarenah وەها پێ دەچێ «شتی دەستکەوتوو، خواستە» بووبێ دواتر بووبێتە: شتی چاک، ویستراو. کە بۆتە «فرایزدەی» گەلێک واتای بەخشیوە: هۆش، زانست، داد، ڕووناکی گیان و پاکی لەش، گەورەیی نژاد... «کتێبی مناهج الطالبین. علی بن الحسین، لە ٧٧٨، ٧٧٩ک. داندراوە - ل، ٤١٦ مزدیسنا...».

لە کوردیدا «فەڕ» لە پەراوێزێکی بەرتەسکدا بەکار دێت دەگوترێ: بێ فەڕ، فەڕی بزر بێ، فەڕت خواتەوە، بەدفەڕ هەمووشی شکاندنەوەی تێدایە. وشەی نافڕەجا لە «نافرجام» هاتووە.

فەڕ بە واتای شکۆش دێت وەک: فریرانی، فرکیانی.

لە ئاڤێستادا Kavaenem xvareno بە واتای فەڕی کەیانییە. کەی لە کۆندا «kavi کەڤی» بووە «ل، ٩٤ فرهنگ ایران». لە کوردیدا «کەی» دوور لە لەقەب بە واتای «خانە، ماڵ» دێت. لەمەوە وشەی کەوی، کەپی بە واتای دەستەمۆ و ڕام کەوتۆتەوە، کەییش ڕاستترە. وا دەزانم «کەیل» کە بە خانوو یان چاوەخانووی

سەرنەگیراو دەگوترێ بریتییە لە «کەی +ل» وەک کە لە گەلێک وشەدا ئەم لامە کەمایەتی یاخود ناتەواوی دەگەیەنێ: وەک کاک – کاکل، گچکە – گچکەڵ.

«فرە» لە کوردی، واتە زۆر، ڕەنگە لەو «فەڕ»ـەوە هاتبێ. لە ڕواڵەتدا فرە لەگەڵ «فرا، پرا»ی فارسی هاوڕیشە بێت بەڵام فرا، پرابە واتای «پێش و بەرایی» دێن «ل ٣١٧،٥٨،٥٤ فرهنگ ایران باستان». فرە ئەو فرەوانییەی تێدایە کەلە «فەڕ»دا هەیە. وشەی «فرەوان» شایەدی بۆ ئەم لایەنە دەدات. فرەی کوردی و very ئینگلیزی یەک شتن. فرەخاس very good.

فەرهەنگ خۆی لە ڕێی ئاڤێستاوە دەزاندرێ سەرچاوەکەی چییە: «فەر» لە «فرا» بە واتای «پێش» هاتوە. «هەنگ» لەو وشە هەخامەنشییانەی ماونەتەوە پەیدا نییە بەڵام thang لە ئاڤێستادا بە واتای «کێشان، ڕاکێشان– نەک وەزن کردن» هاتووە. بەو پێیە فەرهەنگ دەبێتە «بەرەوپێش کێشان، بردن». وشەی «ئەنگ» بە پێی گۆڕانی دەنگی «ث» بە «هـ» بۆتە هەنگ وەک کە میثر و چیثرە بوونەتە میهر و چیهر.

بەر لە چەندێک وشەی «هەناو» هات. بەلامەوە لەگەڵ زمانی هەرە کۆنمان پێوەندی هەیە.

٨٨– هەناو.

وەک بۆی دەچم هەناو لە «هەن + او» پێک هاتووە. «هەن» ئەوەیە کە لە هەناسەدا شەرح دراوە. «هەن» لە «ئەن»ی ئاڤێستا هاتووە بە واتای نەفەس.

کەرتی دوەمی «هەن + او، واتە: او» ئەوەیە کە هەیە: «هەن» هەرچی بێت «او» هەر دەمێنێتەوە بۆ پرسیار و لێ تۆژینەوە. ئەو «او»ـە پێوەندی بە «او»ی وەک «ماستاو، نیسکاو...»ـەوە نییە کە ئاوی خواردنەوەیە. بە نموونە، لە «زاراو، هاراو...»دا هەمان «او»ی هەناو هەیە. پاشگرێکە بە دوا وشەی کوردیدا دێت دەشێ دەنگی تێدا گۆڕابێ وەیا لێی سوا بێ. پاشگرەکە دەبێ لێی بتۆژیتەوە بەڵام فەراحی و لەبەر یەک کشانەوەیەکی تێدایە سەلیقە هەستی دەکات. هەناو شوێنێکە هەناسەی تێ دەچێت، بە بیرمدا نایەت خزمایەتی لەگەڵ هیچ وشەیەک هەبێت وەک کە لەگەڵ «هەن – ئەن»دا هەیەتی.

٨٩– hakh - manish هاخەمەنش. سەری زنجیرەی بنەماڵەی هەخامەنشی کە شاهەنشاهییان لە ماد ستاند.

لە لاپەڕە ٧٤ فرهنگ ایران باستان ناوەکە شی کراوەتەوە: hakhan لە ئاڤێستا و فارسی کۆندا «دۆست»ی بەخشیوە. وە نیە چ پێوەندی وشەکە بە کوردی خۆمانەوە هەبێ بەڵام لەبەر دوو تێبینی لەسەری دەنووسم.

تێبینی یەکەم ئەوەیە hakha بە واتای دۆست لەگەڵ «اخ»ی عەرەبی چ لە ڕووی فۆرمەوە بێت و چ لە ڕووی ڕاگەیاندنەوە زۆر لەیەکدی نزیکن. تۆ بڵێی لە بنەڕەتدا یەک شت بن؟ کامیان لە کامی وەرگرتووە؟ یاخود ڕێکەوت وەهای کردووە؟ نازانین.

من لە نووسینی دیکەمدا گوتوومە «a»ی ئەداتی نەفی لە زمانی ئاڤێستا لەگەڵ «همزە الاسقاط»ی عەرەبی کە ئەویش هی نەفیە چ خزمایەتییان هەیە؟ دیتمان panti بووە apanti کردی بە «بێ ڕێ». لە عەرەبیش «اعذر» بووە عوزری نەهێشت. أفلس فلسی پێ نەما.

تێبینی دوەم ئەوەیە «aka» بە تەواوی پێچەوانەی «hakha»یە:

هەخامەنش = ئەندێشەی چاک

ئەکەمەنش = ئەندێشەی بەد

وەک دیارە لە ڕواڵەتدا «ئە، ئەخا» بران کەچی لە واتادا پێچەوانەن. ئەم لەیکدی چوونەی دوو وشەی دژ واتا دەمباتەوە بۆ باسێکی سەر بە زمان پتر لە عەرەبیدا تووشی دێین. لە عەرەبیدا ئەو وشانەی کە دوو واتای دژ بەیەکدییان هەیە «أضداد»یان پێ دەڵێن. وەک کە «جون» بە ڕەش و بە سپیش دەگوترێ. تەنانەت «باع» فرۆشتن و کڕینیش دەگەیەنێ. ئنجا لە گۆشەی نادیاری پرسیارەکەوە خەیاڵ بۆ ئەوە دەچێ کە دەشێ «هەخاوئەکە» لە «اضداد» بن. بە نموونەیەکی قرچۆک وشەی «هیچ» لە کوردیدا چ بڵێی: هیچە و چ بڵێی هیچ نییە یەک واتا دەبەخشێ.

٩٠– vehrka ڤەهرکە. گورگ ماوەتەوە بەڵام لە کوردی زازاییدا «verg»ی پێ دەڵێن کە دەنگی «v» تێیدا پارێزراوە. لەم بڕوایەوە بۆ ئەوە دەچم کە دەنگی «ی –کە»ی هەرێمی هەولێر لە «ڤەهرکە»ی ئاڤێستاوە مابێتەوە بە واتای گورگ چونکە نەمبیستوو چی ئەوتۆی لێ بێ بیر بۆ بەحر بباتەوە. گۆڕانی دەنگی «v» بۆ «ب» لە کوردیدا نموونەی هەن وەک کە ڤەرشنای بۆتە بەران، vafra بۆتە بەفر. «ل، ٢٤٥،٥٥ فرهنگ ایران باستان».

٩١– mawngha ماونگهە: بە واتای «مانگ»ی کوردی و «ماه»ی فارسی. ئەم وشەیە وەک دیارە لە کوردیدا پتر شێوەی کۆنینەی پێوە ماوە تا فارسی.

لە ڕووی مێژووەوە: کوڕە مامێکی زەردەشت بە پێی ڕاگەیاندنی ئاڤێستا بە زوویی باوەڕی بە پێغەمبەرایەتی زەردەشت هێنا، بە Maidhyoi Mawngha مایذوئی ماونگهە ناوی دێت. کەرتی یەکەمی لە ئینگلیزیدا بە «mid = ناوەڕاست = میانە» ماوەتەوە ناوەکە خۆیشی بە واتای «ناوەندی مانگ» دێت گۆیا ئەو مرۆیە لە ١٥ی مانگدا بووە. «ل، ٩٣، ٩٤ مزدیسنە و ادب پارسی».

پەراوێز

١– پەیینکە بەوەندە ئاردە دەڵێن لە قاپێکدا، نانکەر هەر جارە دەستی لێ دەدات تاکو هەویری پێوە نەنووسێت.

ئەم نووسینە بەر لە دەرچوونی نامیلکەی «لسان الکرد» ئامادە بوو بۆ لە چاپ دان بەڵام ڕێک نەکەوت لە چاپ بدرێت تاکو ئم ڕۆژانە بەگەڵ «زاراوەی پێوانە» کەوت.

«...»